T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL VE BALKANLAR'DAKİ SON DÖNEM BİZANS YAPILARINDA CEPHE SÜSLEMELERİ

HAZAL ŞENTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK TARİHİ VE KURAMI PROGRAMI

DANIŞMAN
PROF. DR. NUR URFALIOĞLU

İSTANBUL, 2017

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL VE BALKANLAR'DAKİ SON DÖNEM BİZANS YAPILARINDA CEPHE SÜSLEMELERİ

Hazal ŞENTÜRK tarafından hazırlanan tez çalışması 19/06/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Doç. Dr. H. Haluk ÇETİNKAYA

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi _____

Yrd. Doç. Dr. Uzay YERGÜN

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında; Bizans başkenti Konstantinopolis/İstanbul'daki hızla yok olan Son Dönem Bizans yapıları ile Balkanlar'da yer alan Son Dönem Bizans yapılarının plan, cephe, süsleme özellikleri incelenmeye çalışılmıştır. Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında ve yürütülmesinde benden hiçbir zaman ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım çok değerli tez hocam sayın Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU'na ve değerli katkılarıyla tezimin şekillenmesinde yardımcı olan Doç. Dr. Haluk ÇETİNKAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi, manevi desteklerini esirgemeyen sevgili annem Oya ŞENTÜRK ve babam Yekta ŞENTÜRK'e de teşekkürlerimi borç bilirim.

Haziran, 2017

Hazal ŞENTÜRK

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ŞEKİL LİSTESİ vi

ÇİZELGE LİSTESİ xiii

ÖZET xiv

ABSTRACT xvi

BÖLÜM 1

GİRİŞ 1

1.1 Literatür Özeti 1
1.2 Tezin Amacı 2
1.3 Hipotez 3

BÖLÜM 2

BİZANS MİMARLIĞI VE SANATI 4

2.1 Bizans Mimarlığı 4
2.2 İstanbul'daki Bizans Mimarisi: 13
2.2.1 İstanbul'daki İlk Dönem Bizans Mimarisi 23
2.2.2 İstanbul'daki Orta Dönem Bizans Mimarisi: 34
2.2.3 İstanbul'daki Son Dönem Bizans Mimarisi: 49
2.3 Balkanlar'daki Son Dönem Bizans Mimarisi: 67

BÖLÜM 3

KATALOG 80

3.1 İstanbul'daki Son Dönem Bizans Yapıları Kataloğu 80
3.2 Balkanlar'daki Son Dönem Bizans Yapıları Kataloğu 122

BÖLÜM 4

İSTANBUL'DAKİ SON DÖNEM BİZANS YAPILARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ 145

4.1 Plan Özellikleri: 145
4.2 Cephe Özellikleri: 151
4.3 Bezeme/Süsleme Özellikleri: 166

BÖLÜM 5

BALKANLAR'DAKİ SON DÖNEM BİZANS YAPILARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ 177

5.1 Plan Özellikleri: 177
5.2 Cephe Özellikleri: 151
5.3 Bezeme/Süsleme Özellikleri: 183

BÖLÜM 6

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 191

KAYNAKLAR 216

EK-A

SON DÖNEM BİZANS YAPILARININ LİSTESİ 224

ÖZGEÇMİŞ 234

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 Kapadokya Bölgesinde Yer Alan Bir Bizans Yerleşimi (Ousterhout [4])…….5
Şekil 2.2 Türkiye, Mısır ve Filistin'deki Bizans Kiliseleri (Krautheimer [6])……..6
Şekil 2.4 Alahan Manastırı Restitüsyon Çizimi (Koch [2])…….. 8
Şekil 2.3 Alahan Manastırı Görünümü ([8])……. 8
Şekil 2.5 Selanik Rotundası Güneydoğudan Görünümü (Bouras [9])…….. 8
Şekil 2.6 Kuzey Suriye Deyr Saman'daki Kuzeybatı Manastırı'nın Restitüsyon Çizimi (Koch [2])……10
Şekil 2.7 Dördüncü Haçlı Seferinin Ardından Durum, 1241 civarı (Kazhdan [11])…...11
Şekil 2.8 Bizans Dönemi Konstantinopolis/İstanbul Haritası ([13])……...13
Şekil 2.9 Constantinus Sütunu'nun Rekonstrüksiyonu ([15])……..14
Şekil 2.10 Constantinus Sütunu/ Çemberlitaş'ın Günümüzdeki Görünümü (Haluk Çetinkaya, 2015)…….... 14
Şekil 2.11 Konstantinopolis Hipodromu'nun Yeniden Canlandırması ([18])…….15
Şekil 2.12 Limanların Kentteki Dağılımları (Müller-Wiener [19])…….16
Şekil 2.13 İmparatorluk Locası/Kathisma'nın Yeniden Canlandırması ([18])……... 17
Şekil 2.14 Büyük Saray ve Çevresinin Restitüsyon Çizimi ([21])……..17
Şekil 2.15 Eski Bizans Şehri ve Haliç kıyısında kurulan yeni mahalle (Berger [23])… 20
Şekil 2.16 Konstantinopolis/İstanbul Şehrindeki Sokaklar (Berger [23])……...20
Şekil 2.17 Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'ndeki bir freskte konut olduğu düşünülen bir yapı betimlemesi (Hazal Şentürk,2016)…….. 22
Şekil 2.18 Bozdoğan Su Kemeri'nin Görünümü (Haluk Çetinkaya,2015)……. 22
Şekil 2.19 İstanbul, Studios Bazilikası, zemin planı (Millingen [31])…… 23
Şekil 2.20 İmrahor Camii/Studios Bazilikası Günümüzdeki Görünümü (Hazal Şentürk, Şubat 2017)……...24
Şekil 2.21 İmrahor Camii/Studios Bazilikası Günümüzdeki Görünümü (Hazal Şentürk, Şubat 2017)……...24
Şekil 2.22 Zeminde Bulunan Opus Sectile Tipi Mozaik (Mathews [32])……...24
Şekil 2.23 Aziz Polyeuktos Kilisesi kalıntıları, günümüzde bu alan arkeoloji parkıdır (Hazal Şentürk, Aralık 2016)……..25
Şekil 2.24 Aziz Polyeuktos Kilisesi kalıntıları, günümüzde bu alan arkeoloji parkıdır (Hazal Şentürk, Aralık 2016)……..25

Şekil 2.25 Azizler Sergius ve Bacchus Kilisesi/Küçük Ayasofya Camii Planı (Hoddinott [33])……..26
Şekil 2.26 İstanbul, Azizler Sergius ve Bacchus Kilisesi/Küçük Ayasofya Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Eylül 2016)…….27
Şekil 2.27 Azizler Sergius ve Bacchus Kilisesi/ Küçük Ayasofya Camii İç Mekan Görünümü (Hazal Şentürk, Eylül 2016)…….27
Şekil 2.28 Ayasofya Kilisesi Planı (Gregory [1])……28
Şekil 2.29 Ayasofya Kilisesi Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Mart 2015)…… 29
Şekil 2.30 Fossati Restorasyonu'ndan Sonra Merkezi Nef ([34])……...29
Şekil 2.31 Yerebatan Sarnıcı Görünümü (Hazal Şentürk, Mart 2015)……30
Şekil 2.32 Aya İrini Kilisesi Zemin Planı ve 6.yy Kilisesinin Kesiti (Curcic [36])……31
Şekil 2.33 Aya İrini Kilisesi Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)……32
Şekil 2.34 Aya İrini Kilisesi İç Mekânı ve Apsisteki Haç (Mathews [32])…… 32
Şekil 2.35 Kutsal Havariler Kilisesi Yeniden Canlandırması ([39])……...33
Şekil 2.36 Orta Bizans Dönemi'nde Konstantinopolis/İstanbul (Esmer [40])……35
Şekil 2.37 Konstantin Lips Manastırı/Fenari İsa Camii Kuzey Kilise, Dıştan, Kuzeybatıdan Yeniden Canlandırma (Mango [5])……36
Şekil 2.38 Bodrum Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Ekim 2016)……37
Şekil 2.39 İsa Pantepoptes Manastır Kilisesi/Eski İmaret Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Şubat 2017)……...39
Şekil 2.40 İsa Pantepoptes Manastırı Kilisesi/Eski İmaret Camii Cephesindeki Tuğla Süslemeler (Hazal Şentürk, Şubat 2017)……39
Şekil 2.41 İsa Pantepoptes Manastırı Kilisesi/Eski İmaret Camii Cephesindeki Meander Motifi (Hazal Şentürk, Şubat 2017)…… 39
Şekil 2.42 Kalenderhane Camii Planı (Kuban [50])……...40
Şekil 2.43 Pantokrator Kilisesi/Zeyrek Camii restorasyon sırasındaki görünüm (Hazal Şentürk, Şubat 2016)……...42
Şekil 2.44 Pantokrator Kilisesi/Zeyrek Camii Opus Sectile Tipi Döşeme Mozaiği Kakma Kentaur Figürü (Demiriz [28])……...42
Şekil 2.45 Restorasyondan sonra kilisenin güneybatıdan görünüşü (Müller-Wiener [19])……..44
Şekil 2.46 Hirami Ahmet Paşa Mescidi Gravürü (Paspates [51])……... 44
Şekil 2.47 Panaghiotissa/Moğolların Meryemi Kilisesi Gravürü (Paspates [51]) 44
Şekil 2.48 Gül Camii Yan Cephe Görünümü (Hazal Şentürk, Kasım 2016)…….. 46
Şekil 2.49 Gül Camii Apsis Cephesindeki Tuğla Bezemeler (Hazal Şentürk, Kasım 2016)…… 46
Şekil 2.50 Altyapının planı (Çetinkaya [54])…….. 48
Şekil 2.51 Cephede Görülen Yürek Motifi (Çetinkaya [54])…….. 48
Şekil 2.52 Konstantinopolis/İstanbul'un 13-15. yüzyıl arasındaki durumunu, metinde bahsedilenler ve diğer yapıları gösteren plan (Mango [5] ve Müller-Wiener [19] üzerinden düzenlenmiştir ……...49
Şekil 2.53 Lips Manastır Kilisesi /Fenari İsa Camii Zemin Planı (Hazal Şentürk)…….50
Şekil 2.54 Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Planı (Hazal Şentürk)….. 51
Şekil 2.55 Pammakaristos Kilisesi/Fethiye Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)……..52
Şekil 2.56 İç Mekanda Armalı Bezeme Şeritleri (Esmer [40])……... 52
Şekil 2.57 İç Mekanda Armalı Bezeme Şeritleri (Esmer [40])……... 52

Şekil 2.58 Khora Kilisesi/Kariye Camii Planı (Hazal Şentürk)……..53
Şekil 2.59 Khora Kilisesi/Kariye Camii Dıştan, Batıdan Görünümü (Mango [5])…….54
Şekil 2.60 Khora Kilisesi/Kariye Camii Dış Narteks'te Bulunan Mozaikler
(Hazal Şentürk, Mart 2015)……54
Şekil 2.61 Molla Gürani Camii, Dıştan, Güneyden, Charles Textier'in 19.yy Çizimi
(Mango [5])……55
Şekil 2.62 Tekfur Sarayı Cephe Görünümü (Ara Güler,1994)……56
Şekil 2.63 Tekfur Sarayı Yeniden Canlandırması ([56])……57
Şekil 2.64 Tekfur Sarayı ile yanındaki kuleyi birbirine bağlayan,1894 depreminde
yıkılan kemer ([56])……57
Şekil 2.65 Panagia Kamariotissa Kilisesi Dış Görünümü, 2008 ([58])……...59
Şekil 2.66 Panagia Kamariotissa Kilisesi İç Görünümü (Ousterhout [53])…… 59
Şekil 2.67 Moğolların Meryemi/Panaghiotissa Kilisesi Dış Görünümü
(Hazal Şentürk, Kasım 2015)…… 61
Şekil 2.68 Moğolların Meryemi Kilisesinin İkonostasisi
(Hazal Şentürk, Ekim 2016)……... 61
Şekil 2.69 Moğolların Meryemi Kilisesi girişindeki mozaik
(Hazal Şentürk, Ekim 2016)……... 61
Şekil 2.70, 2.71 Sinan Paşa Mescidi'nin günümüzdeki durumu
(Hazal Şentürk, Kasım 2016)…… 62
Şekil 2.72 Sinan Paşa Mescidi Gravürü (Paspates [51])…… 62
Şekil 2.73 Sinan Paşa Mescidi Apsisi (Mathews [32])……... 62
Şekil 2.74 İsa Kapı Mescidi Gravürü (Paspates [51])…… 64
Şekil 2.75 İsa Kapı Mescidi Avlu Görünümü (Hazal Şentürk, Eylül 2016)……... 64
Şekil 2.76 İsa Kapı Mescidi Dış Cephe Görünümü (Hazal Şentürk, Eylül 2016)…….. 64
Şekil 2.77 İsa Kapı Mescidi İçindeki İbrahim Paşa Medresesi
(Hazal Şentürk, Eylül 2016)……... 65
Şekil 2.78 Kocamustafapaşa Camii'nin 1877 yılına ait gravürü (Paspates [51])…… 66
Şekil 2.79 Kocamustafapaşa Camii Planı (Millingen [31])……66
Şekil 2.80 Boğdan Sarayı Şapeli'nin Eski Gravürü (Paspates [51])……... 67
Şekil 2.81 Boğdan Sarayı Şapeli'nin 2008 yılındaki durumu ([63])……...67
Şekil 2.82 Lazarica Kilisesi kuzeydoğu görünümü (Trkulja [48])……..70
Şekil 2.83 Lazarica, güneybatıdan görülen duvar eklemlenmesi (Trkulja [48])…..70
Şekil 2.84 Gracanica Manastırı Apsis Görünümü (Trkulja [48])..... 71
Şekil 2.85 Yuvarlak Kilise'nin Maketi ([66])…… 72
Şekil 2.86 Nessebar Aziz İoannes Aliturgetos Kilisesi (Trkulja [48])……..... 73
Şekil 2.87 Sv. Ivan Aleiturgetos, Nesebar, kuzey cephesi (Trkulja [48])……..... 73
Şekil 2.88 Mistra Hodegetria Kilisesi ([68])……... 75
Şekil 2.89 Athos Dağı Hilandar Manastırı (Trkulja [48])……... 76
Şekil 2.90 Nerezi Panteleimon Kilisesi (Mango [5])…….. 76
Şekil 2.91 Ohrid Ayasofyası Görünümü (Krautheimer [6])……78
Şekil 2.92 St. Giovanni Kaneo Kilisesi, Ohrid ([70])…… 79
Şekil 3.1 Molla Gürani Camii Genel Özellikleri……81
Şekil 3.2 Molla Gürani Camii Bezeme Özellikleri……..... 82
Şekil 3.3 Molla Gürani Camii Dış Cephe Bezeme Özellikleri……83
Şekil 3.4 Molla Gürani Camii İç Mekan Bezeme Özellikleri…… 84
Şekil 3.5 Molla Gürani Camii Bezeme Çizimleri……... 85

Şekil 3.6 Molla Gürani Camii Bezeme Çizimleri……... 86
Şekil 3.7 Manastır Mescidi Genel Özellikleri……. 87
Şekil 3.8 Manastır Mescidi Cephe Fotoğrafları……...88
Şekil 3.9 Manastır Mescidi Cephe ve İç Mekan Fotoğrafları……. 89
Şekil 3.10 Manastır Mescidi Cephe Çizimleri…… 90
Şekil 3.11 Manastır Mescidi Çizimleri……91
Şekil 3.12 Fenari İsa Camii Genel Özellikleri……92
Şekil 3.13 Fenari İsa Camii Dış Cephe Bezemeleri…… 93
Şekil 3.14 Fenari İsa Camii İç Mekan Bezemeleri……..94
Şekil 3.15 Fenari İsa Camii Cephe Bezemelerinin Çizimi……..95
Şekil 3.16 Soter Kilisesi Genel Özellikleri……..96
Şekil 3.17 Soter Kilisesi Bezeme Özellikleri…….. 97
Şekil 3.18 Soter Kilisesi Bezeme Detayları…… 98
Şekil 3.19 Kariye Camii Genel Özellikleri……..99
Şekil 3.20 Kariye Camii Cephe Özellikleri……...100
Şekil 3.21 Kariye Camii Cephe Çizimleri……101
Şekil 3.22 Kariye Camii'ndeki Süslemelerin Yerini Gösteren Plan……. 102
Şekil 3.23 Kariye Camii İç Nartekste Yer Alan Mozaikler……...103
Şekil 3.24 Kariye Camii İç Nartekste Yer Alan Mozaikler……...104
Şekil 3.25 Kariye Camii Dış Nartekste Yer Alan Mozaikler…… 105
Şekil 3.26 Kariye Camii Dış Nartekste Yer Alan Mozaikler…… 106
Şekil 3.27 Kariye Camii'nde Kemer ve Tonozlarda Yer Alan Mozaikler…… 107
Şekil 3.28 Kariye Camii'nde Bulunan Diğer Mozaikler ve Sütun Başlıkları……... 108
Şekil 3.29 Khora Manastırı/Kariye Camii Mezar Şapeli'ndeki Mozaikler……...109
Şekil 3.30 Khora Manastırı/Kariye Camii Naos ve Nartekste Yer Alan Mermer Süslemeler……...110
Şekil 3.31 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Genel Özellikleri……111
Şekil 3.32 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Cephesindeki Süslemeler……112
Şekil 3.33 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Cephesindeki Süslemeler……113
Şekil 3.34 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Cephe Çizimleri……...114
Şekil 3.35 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii İç Mekan Bezemeleri……...115
Şekil 3.36 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii İç Mekan Bezemeleri……...116
Şekil 3.37 Tekfur Sarayı Genel Özellikleri……... 117
Şekil 3.38 Tekfur Sarayı Cephe Özellikleri……...118
Şekil 3.39 Tekfur Sarayı Cephe Özellikleri……...119
Şekil 3.40 Tekfur Sarayı Cephe Çizimleri……120
Şekil 3.41 Tekfur Sarayı Cephe Çizimleri……121
Şekil 3.42 Selanik Holy Apostles Kilisesi Genel Özellikleri……....123
Şekil 3.43 Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi Cephe Özellikleri……...124
Şekil 3.44 Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi İç Mekan Özellikleri……...125
Şekil 3.45 Selanik Aziz Katherine Kilisesi Genel Özellikleri……...126
Şekil 3.46 Selanik Aziz Katherine Kilisesi Cephe Özellikleri……..127
Şekil 3.47 Selanik Aziz Katherine Kilisesi Cephe ve İç Mekan Bezemeleri…… 128
Şekil 3.48 Selanik Metamorfossi Sotiros Kilisesi Genel Özellikleri……129
Şekil 3.49 Selanik Metamorfossi Sotiros Kilisesi Dış Cephe ve İç Mekan Bezeme Özellikleri……... 130
Şekil 3.50 Arta Parigoritissa Kilisesi Genel Özellikleri…… 131

Şekil 3.51 Arta Parigoritissa Kilisesi Cephe Süslemeleri……..132
Şekil 3.52 Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi Genel Özellikleri…… 133
Şekil 3.53 Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi Dış Cephe Bezeme Özellikleri…... 134
Şekil 3.54 Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi İç Mekan Bezeme Özellikleri…….135
Şekil 3.55 Misivri Pantokrator Kilisesi Genel Özellikleri……136
Şekil 3.56 Misivri Pantokrator Kilisesi Cephe Bezemeleri……...137
Şekil 3.57 Ohrid Aziz Clement Kilisesi Cephe Bezemeleri……..138
Şekil 3.58 Ohrid Aziz Clement Kilisesi İç Mekan Bezemeleri……139
Şekil 3.59 Ohrid Aziz Giovanni Kaneo Kilisesi Genel Özellikleri……...140
Şekil 3.60 Ohrid Aziz Giovanni Kaneo Kilisesi Cephe Bezemeleri……141
Şekil 3.61 Ohrid Aziz Giovanni Kaneo Kilisesi İç Mekan Bezemeleri…… 142
Şekil 3.62 Ravanica Kilisesi Genel Özellikleri…… 143
Şekil 3.63 Ravanica Kilisesi Dış Cephe ve İç Mekan Bezemeleri…… 144
Şekil 4.1 Lips Manastırı Kilisesi/Fenari İsa Camii Planı (Ousterhout [53])…… 146
Şekil 4.2 Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Planı (Hazal Şentürk)….. 147
Şekil 4.3 Fethiye Camii Güney Binası Planı (Mathews [32])……...147
Şekil 4.4 Boğdan Sarayı Şapeli Planı ([106])…….....148
Şekil 4.5 Kefeli Mescidi Planı ([106])…… 148
Şekil 4.6 Kariye Camii Planı (Hazal Şentürk)……...149
Şekil 4.7 Panaghiotissa/Moğolların Meryemi Kilisesi Planı (Eyice [57])……..... 149
Şekil 4.8 Hagios Theodoros Kilisesi/Molla Gürani Camii Planı (Hazal Şentürk)…… 150
Şekil 4.9 Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii Apsis Cephesi ([77])…….. 152
Şekil 4.10 Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii Görünümü ([78])…… 152
Şekil 4.11 Mangana Sarayı Üstyapı Kalıntılarında Görülen
Gizli Tuğla Tekniği (Ousterhout [53])…… 156
Şekil 4.12 Gizli Tuğla Tekniği Diyagramları A. Duvar Kesiti ve Standart İnşanın
Cephe Detayı, B. Duvar Kesiti ve Tuğla Dolgulu Harç Derzleri
Versiyonunun Cephe Detayı (Ousterhout [53]……156
Şekil 4.13 Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii Prothesis Kornişi, Onarım
Sırasında (Ousterhout [53]……158
Şekil 4.14 Tek Pencereler, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Güney
Şapeli (Ersen [105])……..159
Şekil 4.15 İkili Pencereler, Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise Camii Dış
Narteks (Ersen [105]……159
Şekil 4.16 Üçlü Pencereler, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Güney
Şapeli (Ersen [105])……..159
Şekil 4.17 Molla Gürani Camii Güney Binası Dış-İç Narteks Arasındaki Kapı
(Ersen [105])……160
Şekil 4.18 Molla Gürani Camii Dış-İç Narteks Arasındaki Kapı (Ersen [105])…….... 160
Şekil 4.19 (Kariye Mezar Şapeli, Kapatılmış (Ersen [105])……..160
Şekil 4.20 Kariye, Dış Narteks (Ersen [105])……... 160
Şekil 4.21 Molla Gürani Camii Dış Narteks (Ersen [105])……...161
Şekil 4.22, 4.23 Kemer İnşasında Kullanılan Gizli Tuğla Tekniği (Ousterhout [53])..161
Şekil 4.24 Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Mezar Şapeli
Güneydoğu Görünümü (Ousterhout [53])…… 162
Şekil 4.25 Kariye Camii Kubbeleri (Ersen [105])……164
Şekil 4.26 Vefa Kilise Camii Kubbeleri (Ersen [105])…… 164

Şekil 4.27 Fethiye Camii Kubbeleri (Ersen [105])……164
Şekil 4.28 Yarımküresel Kubbe Çizimi (Millingen [31])……..164
Şekil 4.29 Kariye Camii Kubbesi, Restorasyon Sırasında, (Ousterhout [53]) 165
Şekil 4.30 Vefa Kilise Camii Cephesi (Trkulja [48])……...166
Şekil 4.31 Kariye Camii Cephesi (Trkluja [48])……... 166
Şekil 4.32 Fethiye Camii Cephesi (Trkulja [48])…….. 166
Şekil 4.33 Tekfur Sarayı Cephesi (Trkulja [48])……...166
Şekil 4.34 Cloisonne/Çerçeve Tekniğini Gösteren Şema (Trkulja [48])……...167
Şekil 4.35 Tekfur Sarayı Cephesindeki Motifler (Trkulja [48])……....168
Şekil 4.36 Fenari İsa Camii Cephesinde Dama Tahtası Motifi ([77])……...168
Şekil 4.37 Fethiye Camii Güney Kilisesi Bezemeleri (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)…169
Şekil 4.38 Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii Kuzey Cephesindeki
Yürek Biçiminde Niş (Eyice [57])……... 170
Şekil 4.39 Tekfur Sarayı Görünümü (Fotoğraf: Samih Rıfat,1998)……..171
Şekil 4.40 Kilise Camii Cephesi'ndeki Devşirme Mermer Elemanlar
(Hazal Şentürk, Mayıs 2016)……172
Şekil 4.41 Kariye Camii Naosundaki Kabartmalı Mermer Paneller
(Dursun vd. [78])……..173
Şekil 4.42 Tekfur Sarayı'ndaki Keramoplastik Süs Çömlekleri
(Semavi Eyice,1961)…… 174
Şekil 4.43 Burgaç Hatun Türbesi'ndeki Keramoplastik Süs Çömlekleri
(Semavi Eyice,1961)…… 174
Şekil 4.44 Tekfur Sarayı'ndaki Keramoplastik Süs Çömlekleri
(Semavi Eyice, 1961)……... 174
Şekil 5.1 Sakız Adası Nea Moni Kilisesi Planı (Krautheimer [6])……179
Şekil 5.2 Nessebar Archangels (üstte) Aziz John Aleiturgetos Kilisesi (altta) planları
(Krautheimer [6])…….. 180
Şekil 5.3 Dimetoka Kutsal Havariler Kilisesi Kuzey Cephesi (Trkulja [48])……...181
Şekil 5.4 Hosios Lukas Manastırı Görünümü ([116])……...182
Şekil 5.5 Üsküp Yakınlarındaki Markov Manastırı'nda görülen yapım tekniği
(Trkulja [48])……183
Şekil 5.6 Aziz Clement (Peribleptos) kilisesi cephesinde görülen opus reticulatum
tekniği (Trkulja [48])……184
Şekil 5.7 Arta Parigoritissa Kilisesi Baklava Dilimi Motifi (Trkulja [48])……...185
Şekil 5.8 Yonca Şeklindeki Keramoplastik Süs Çömleklerinin Çizimi
(S. Nenadovic, Trkulja [40])…… 186
Şekil 5.9 Misivri Pantokrator Kilisesi Bezemelerinin Görünümü ([99])…….. 187
Şekil 5.10 Misivri St. Archangel Kilisesi'nde Bulunan Süs Çömlekleri
(Eyice [113])……187
Şekil 5.11 Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi Cephesindeki Keramoplastik Süs
Çömlekleri (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)……..188
Şekil 5.12 Panagia Sikelia Kilisesi Güney Cephesindeki Keramoplastik Süs
Çömlekleri (Trkulja [48])……188
Şekil 5.13 Ravanica Kilisesi Cephesinde Keramoplastik Süs Çömlekleri
(Trkulja [48])…….....189
Şekil 5.14 Ravanica Kilisesi Cephesinde Keramoplastik Süs Çömlekleri
(Trkulja [48])…….....189

Şekil 5.15 Özel Kesilmiş Tuğlaların Çizimi (Trkulja [48])……...190
Şekil 5.16 Özel Kesilmiş Tuğlalardan Yapılan Motifler (Trkulja [48])……190
Şekil 5.17 Arta Blakhernai Kilisesi Güney Cephesindeki Kapı Çerçevesi (Trkulja [48])…….....191
Şekil 6.1 Hagios Soteros Şapeli Görünümü ([87])……194
Şekil 6.2 Hirami Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephesi (Esmer [40])……...194
Şekil 6.3 Arta Paregoritissa Kilisesi ([122])……..195
Şekil 6.4 Ohrid Ayasofyası (Nur Urfalıoğlu Arşivi, 1991)……...195
Şekil 6.5 Selanik, Epirus ve Makedonya Bölgesi'ndeki Geç Dönem Bizans Kiliselerini Gösteren Harita (Curcic [123])……196
Şekil 6.6 Profitis Elias Kilisesi Aşırtmalı Tuğla Konsol Görünümü (Trkulja [48])……...197
Şekil 6.7 Profitis Elias Kilisesi Güneydoğu Görünümü (Trkulja [48])……198
Şekil 6.8 Fethiye Camii Güney Yapının Görünümü (H.Şentürk,2016)…… 198
Şekil 6.9 Hagioi Apostoloi Kilisesi Doğu Cephesi (Trkulja [48])……..... 198
Şekil 6.10 Fenari İsa Camii Cephesi (Haluk Çetinkaya, 2005)……198
Şekil 6.11 Hagioi Apostoloi Kilisesi Cephesindeki Rozetlerin Görünümü ([124])…..199
Şekil 6.12 Lips Manastırı Kilisesi Cephesindeki Güneş Şeklindeki Rozetlerin Görünümü (Haluk Çetinkaya,2005)…… 199
Şekil 6.13 Hagioi Apostoloi Kilisesi Kubbe Kasnağındaki Aşırtmalı Tuğla Konsol ve Kemerlerdeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)……200
Şekil 6.14 Fethiye Camii Apsis Cephesindeki Aşırtmalı Tuğla Konsol (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)……200
Şekil 6.15 Asen Kilisesi Görünümü ([125])……..201
Şekil 6.16 Selanik St. Katherine Kilisesi Dış Narteksi Batı Cephesi (Bouras [9])….. 203
Şekil 6.17 St. Clement Kilisesi Apsis Duvarı Bezeme Detayı (Krautheimer [6])…… 203
Şekil 6.18 Paregoritissa Kilisesi Pencereleri ([9])……203
Şekil 6.19 Soter Kilisesi Cephesindeki Yürek Biçiminde Niş (Eyice [57])……..204
Şekil 6.20 Fenari İsa Camii Cephesinde Yürek Biçiminde Niş (Eyice [57])…….....204
Şekil 6.21 Panagia Krina Kilisesi Cephesinde Yürek Biçiminde Niş ([127])……...204
Şekil 6.22 Kariye Camii Kuzey Cephesinde Yürek Biçiminde Niş (Eyice [57])……. 204
Şekil 6.23 Hagioi Apostoloi Kilisesi Apsis Cephesi ([124])……209
Şekil 6.24 Fenari İsa Camii Apsis Cephesi ([77])……209
Şekil 6.25 İstanbul'daki Son Dönem Bizans Yapılarında En Çok Görülen Bezemeler……212
Şekil 6.26 Balkanlar'daki Bizans Yapılarında En Çok Görülen Bezemeler……212
Şekil 6.27 İstanbul ve Balkanlar'daki Son Dönem Bizans Yapılarında En Çok Kullanılan Bezemeler……... 213
Şekil 6.28 Katalog bölümünde incelenen İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapılarının Çizelge 4.1'den yararlanılarak süsleme özellikleri açısından sıralanması..... 214
Şekil 6.29 Katalog bölümünde incelenen Balkanlar'daki Son Dönem Bizans yapılarının Çizelge 5.1'den yararlanılarak süsleme özellikleri açısından sıralanması..... 215

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 4.1 İstanbul'daki Son Dönem Bizans Yapılarındaki Bezemeleri Gösteren Çizelge.....177
Çizelge 5.1 Balkanlardaki Son Dönem Bizans Yapılarındaki Bezemeleri Gösteren Çizelge.....192
Çizelge 6.1 İstanbul ve Balkanlar'daki Son Dönem Bizans Yapılarındaki Bezemeleri Gösteren Çizelge.....211

ÖZET

İSTANBUL VE BALKANLAR'DAKİ SON DÖNEM BİZANS YAPILARINDA CEPHE SÜSLEMELERİ

Hazal ŞENTÜRK

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Konstantinopolis/İstanbul 395 yılında ikiye ayrılan Roma İmparatorluğu'nun 2. başkentidir. 476 yılında ise Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması üzerine 19. yüzyıldan itibaren 'Bizans İmparatorluğu' olarak adlandırılmaya başlanan Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur.

İstanbul ile Roma, Bizans ve Osmanlı'nın önemli toprakları arasında bulunan Balkanlar'daki bugünkü Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya sınırları içindeki Son Dönem Bizans yapıları tezin ana konusunu oluşturmaktadır.

İstanbul'da bulunan Son Dönem Bizans yapıları bezeme/süsleme özellikleri açısından oldukça dikkat çekicidir. Ne yazık ki günümüzde bu yapıların bir kısmı yok olmuştur, bir kısmı ise hızla yok olmaktadır. Çalışmada öncelikle İstanbul ve Balkanlar'da bulunan, günümüzde büyük ölçüde özgünlüğünü koruyan yapıların envanterini çıkartmak amaçlanmıştır. Sonrasında ise, günümüze ulaşan yapılar öncelikli olmak üzere, yapıların plan cephe ve süsleme özellikleri incelenmiştir. İncelenen süsleme özellikleri ile tablolar oluşturulmuştur. Bu tabloların da yardımı ile İstanbul ve Balkanlar'daki Son Dönem Bizans yapılarında en çok kullanılan süslemeler belirlenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç bölümünde ise İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapıları ile Balkanlar'daki örnekler karşılaştırılarak süslemelerdeki benzerlik ve farklılıklar incelenmiş ve tablolar yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra hazırlanan grafikler ile katalog bölümünde incelenen yapılar cephelerindeki süsleme özelliklerinin yoğunluğuna göre sıralanmıştır. İstanbul ve Balkanlar'da incelenen yapılar arasında cephe süslemesi açısından en zengin olanlar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Cephe Süslemeleri, Tuğla Süsleme, İstanbul, Balkanlar

ABSTRACT

FACADE ORNAMENTS OF LATE BYZANTINE BUILDINGS IN ISTANBUL AND BALKANS

Hazal ŞENTÜRK

Department of Architecture

MSc. Thesis

Adviser: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Constantinople/Istanbul is the capital of the Roman Empire that divided into two in 395. In 476, it became the capital of the Eastern Roman Empire upon the demolition of the Western Roman Empire (which had been called the 'Byzantine Empire' since the 19th century).

The main topic of the thesis is the Late Byzantine buildings in Istanbul and today's Greece, Bulgaria, Serbia, Macedonia territories in Balkans, which are among the important lands of Rome, Byzantium and Ottoman Empire.

Late Byzantine Buildings are quite remarkable because of their ornament features. Unfortunately today; some of this buildings were disappeared and some of them disappears rapidly. The main purpose of this study is make an inventory of the buildings in Istanbul and Balkans which preserves their original features. Afterwards; the plan, facade and ornamental features of the buildigs were examined, with priority given to the buildings that reached today. Later, tables were created with the examined ornamental features. With the help of these tables, the most commonly used ornaments in the Late Byzantine buildings of Istanbul and the Balkans were identified.

In Evaluation and Conclusion section, the similarities and differences of ornaments were examined and the tables were interpreted by comparing Late Byzantine buildings in Istanbul with the examples in Balkans. Besides, the graphics prepared and the buildings that examined in the catalog section are arranged according to the intensity of the decoration features on their facades. Among the buildings examined in Istanbul and the Balkans, the richest ones in terms of facade ornamentation were identified.

Keywords: Byzantine, Facade Ornaments, Brick Decoration, Istanbul, Balkans

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1 Literatür Özeti

330-1453 yılları arasında hüküm süren Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu son dönemi olan 1261-1453 yılları arasında iç mekân ve dış cephe süslemeleri açısından son bir canlanış göstermiştir, bu dönem sanat tarihçileri tarafından *Palailogos'lar Rönesansı* olarak adlandırılmaktadır. Çalışmada literatür taraması yapılarak *Bizans Mimarlığı* ve *Son Dönem Bizans Süslemesi* ile ilgili kaynaklar incelenmiştir. Başta İRCİCA ve Alman Arkeoloji Enstitüsü Kitaplığı olmak üzere çeşitli kütüphaneler ile Dumbarton Oaks gibi kuruluşların web sayfaları ve kaynakları incelenmiştir. Kullanılan en önemli basılı kaynaklar; 'Cyril Mango'nun, " Bizans Mimarisi" ve 'Semavi Eyice'nin " Son Devir Bizans Mimarisi" adlı çalışmalarıdır. Faydalanılan yayınlanmamış doktora tezleri ise Ahmet Ersen'in "Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği" isimli tezi ve Jelena Trkulja tarafından 2004 yılında Princeton Üniversitesi'nde hazırlanan "Aestethics and Symbolism of Late Byzantine Church Facades, 1204-1453" adlı tezdir. Özellikle yapıların isimlendirilmesinde kaynaklarda görülen problemler, yapı isimlerinin yanına soru işareti konularak belirtilmiştir. Ayrıca, süslemeler açıklanırken çeşitli kaynaklardaki tanımlamalara/isimlendirmelere yer verilmiştir (örneğin Ahmet Ersen tarafından tanımlanan 'aşırtmalı tuğla konsol' ve benzerleri).

1.2 Tezin Amacı

Tezin amacı; Bizans başkenti Konstantinopolis/İstanbul'daki hızla yok olan Son Dönem Bizans yapıları ile aynı dönemde Balkanlar'da inşa edilen örneklerin süsleme özelliklerinin ortaya konmasıdır. Son Dönem Bizans mimarlığına ait yapılardan İstanbul'da bulunanlar; imparatorluğun diğer kentlerinde bulunan yapılara göre başkentte yapılmaları ve prestij yapıları olmaları nedeniyle daha görkemlidir. Bizans'ın başkentinde yaşamamıza ve yapıların ağırlıklı olarak Anadolu topraklarında olmasına rağmen henüz detaylı bir Bizans envanteri yapılmamış, yurtdışındaki gibi bu konu ile ilgili enstitüler ve kurumlar kurulmamıştır. Hala incelenmeyi bekleyen birçok konu vardır. Bu tez konusu; bir katkı olması amacıyla, fazla çalışılmamış bir konu olması nedeniyle seçilmiştir. Çalışmada öncelikle günümüze ulaşan, cephe ve süslemede özgünlüğünü koruyan İstanbul'daki 'Son Dönem Bizans' yapıları incelenmiş, ardından yine özgünlüğünü koruyan, Balkanlar ve Anadolu'daki örnekler ele alınmıştır. Kaynaklardan ve yerine gidilerek yapılan fotoğraflamalar ve incelemelerle katalog oluşturulmuştur. İstanbul ve Sakız Adası'ndaki örnekler yerinde görülmüş, diğer bölgelerden ise birkaç sembolik yapı seçilmiştir. Ancak Son Dönem'in tüm yapıları; Jelena Trkulja'nın 'Aestethics and Symbolism of Late Byzantine Church Facades, 1204-1453' isimli Doktora tezinde verilen liste üzerinden düzenlenerek sonuç kısmına eklenmiştir.

Katalogta; çizimler ve fotoğraflara referans verilerek yapıların konumu, plan özellikleri, tarihçesi ve süsleme özelliklerinden bahsedilmektedir.

Sonuç bölümünde ise İstanbul ve Balkanlar'daki örneklerin birbiri ile karşılaştırılması ile benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapıların özgün isimleri ile bugünkü isimleri bir arada kullanılmıştır. Aynı şekilde çeşitli adlandırmalardaki belirsizlikler soru işareti kullanılarak belirtilmiştir. Katalogta yer alan Tekfur Sarayı'nın yapım tarihine dair çeşitli belirsizlikler bulunmaktadır. Ancak yapının Son Dönem'e ait süsleme özellikleri taşıması ve çoğu kaynağın da bu durumu desteklemesi sebebiyle Son Dönem yapısı olarak ele alınıp Katalog bölümüne eklenmiştir.

1.3 Hipotez

Son Dönem Bizans mimarisi bezeme/süsleme sanatına oldukça önem vermiştir. Başkent İstanbul'da bulunan yapılar ile Balkanlar gibi diğer bölgelerde bulunan yapılar arasında özellikle süsleme açısından yöresel yapım teknikleri, ustaların kültürel farklılıkları gibi nedenler ile değişiklikler görülebilir. Sonuç bölümünde 'Son Dönem Bizans' yapılarının cephelerinde görülen süslemeler belirlenerek oluşturulan tablolar ile en çok kullanılan süsleme motifleri tespit edilmiştir. Bu tablolardan yararlanılarak da çeşitli grafikler oluşturulmuştur. Tüm bu verilerden yararlanılarak İstanbul ve Balkanlar'da süslemelerin en yoğun olarak bulunduğu yapılar ve en çok kullanılan süsleme motifleri belirlenmiştir.

BÖLÜM 2

BİZANS MİMARLIĞI VE SANATI

2.1 Bizans Mimarlığı

Bizans İmparatorluğu'nun başlangıcı birçok kaynakta 476 yılı olarak verilse de, sanat ve mimarlık tarihi açısından Byzantion'un, Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olduğu 330 yılı başlangıç kabul edilir.

Gregory'e göre ise Bizans İmparatorluğu Roma devletinin bir uzantısı olduğu için belirli bir başlangıç tarihi yoktur. Ancak I. Constantinus'un (324-337) tahta çıktığı dönemin başlangıç olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir (Gregory [1]).

Büyük Constantinus 311 ve 313 yıllarında çeşitli fermanlar yayınlamıştır. Bunların öncesinde, 200 ile 311-313 yılları arasında Hristiyan sanatı oluşmaya başlamıştır. Bu dönem 'Constantinus Öncesi Dönem' olarak adlandırılmaktadır (Koch [2]).

Bizans sanatının kökenini eski Yunan ve Roma sanatlarından aldığı düşünülmektedir, bunun yanı sıra bulunduğu toprakların eski sanat geleneklerinden de etkilenmiştir. Bizans sanatı bazı bölgelerde değişik tarzlarda eserler vermiştir ancak en önemlileri Anadolu'da yer almaktadır. Eyice'ye göre; Anadolu Doğu ile Batı arasında bir köprü işlevi gördüğünden yakın ve uzak doğuya ait sanat akımlarının Bizans sanatını etkilemesini sağlamıştır (Eyice [3]).

Bizans mimarisinde farklı bölgelerde en uygun görülen yapı malzemesi en uygun biçimde işlenerek kullanılmıştır. Örneğin İstanbul'da kesme taş ve aralarda tuğla hatıllı bir yapı tekniği[1] kullanılmıştır ancak İç Anadolu'da ve Trakya'da sadece tuğla malzeme yer alır. Aynı zamanda İç Anadolu'nun büyük bir bölümünde, arazinin içerisine kat kat evler, manastırlar ve kiliseler oyulmuştur. Eyice'ye göre bu durum bir 'mağara' tekniğinin varlığını göstermektedir (Şekil 2.1), (Eyice [3]).

Büyük Constantinus zamanında, Hristiyanlık serbest bir din haline gelince, imparator ve oğullarının emriyle zengin iç donanıma sahip çok sayıda kilise yapılmıştır. Bu dönem bazı kaynaklarda 311/313- 337, bazılarında ise 311/313-361 yılları arası olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten sonra yaklaşık 600 yılına kadar geçen süre 'Constantinus Sonrası Dönem' olarak adlandırılmaktadır (Koch [2]).

Şekil 2.1 Kapadokya Bölgesinde Yer Alan Bir Bizans Yerleşimi
(Ousterhout [4])

[1] Cyril Mango bu tekniği 'Konstantinopolitan' yani Konstantinopol'e özgü olarak tanımlamaktadır (Mango [5]).

Şekil 2.2 Türkiye, Mısır ve Filistin'deki Bizans Kiliseleri (Krautheimer [6])

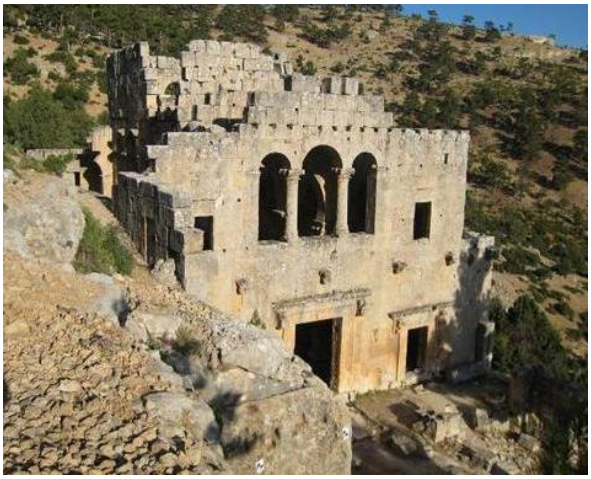
İlk Dönem Bizans (330-726) Çetinkaya tarafından 'İstanbul'un başkent oluşundan itibaren, geleneksel Roma İmparatorluk mimarisi izlerinin Ayasofya gibi anıtsal boyutlardaki yapılarda görüldüğü dönem' olarak adlandırılmaktadır (Çetinkaya [7]).

İlk Dönem yapılarında birkaç plan tipi görülür. Bunlar; Bazilikalar, Rotundalar, Kubbeli Bazilikalar, Açık Yunan Haçı ve Yonca plan tipindekilerdir (Koch [2], Çetinkaya [7], Mango [5]). Bu plan tipleri arasında bazilikalar ilk dönemde öne çıkmaktadır.

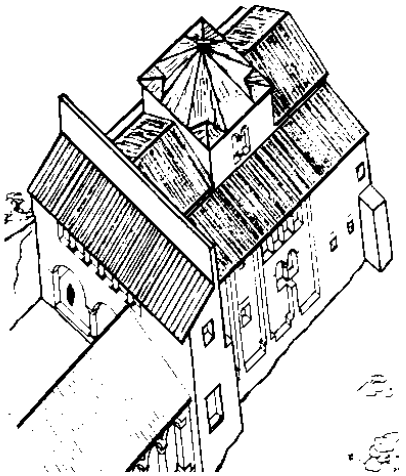
Bazilika; genellikle çok nefli, dikdörtgen planlı toplantı mekânlarını anlatmak için kullanılan bir tabirdir, erken Hristiyanlık ve Bizans döneminde ise genellikle 'kilise' anlamında kullanılmıştır (Koch [2]).

Bazilika tipinin bazı örnekleri Ravenna'daki 'Sant'Apollinare in Classe' ve 'Sant'Apollinare in Nuovo' bazilikaları ve Basilica Ursiana, Selanik'te Aziz Demetrios Kilisesi ve Selanik Ayasofyası altındaki bazilika, Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi, Beytüllahim Doğuş Kilisesi, İstanbul'da ise Studios Bazilikası/İmrahor Camii'dir. (Koch [2], Mango [5]).

5. yüzyıla doğru Anadolu'da kubbeli bazilika adı verilen bir yapı tipi ortaya çıkmıştır. Bu yapı tipinin ilk örneği 5. yüzyılda inşa edildiği düşünülen Alahan/Alacahan Manastırı'dır (Şekil 2.3,2.4). Bu yapıların planı bazilika tipindedir ancak orta bölüm kare bir kule gibi yükseltilerek kubbe ile örtülmüştür. İstanbul'daki Hagia Sophia Kilisesi/Ayasofya Müzesi bu tipin en önemli örneklerindendir (Eyice [3]).

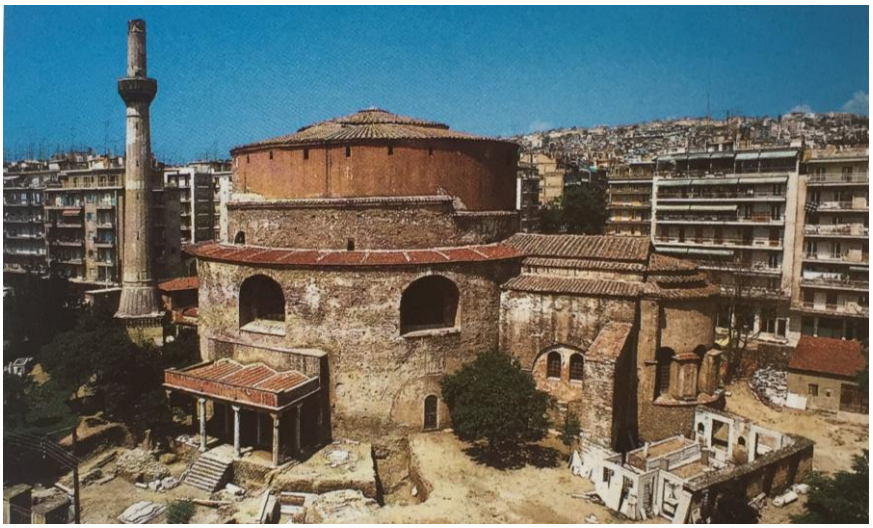

Şekil 2.3 Alahan Manastırı Görünümü ([8])

Şekil 2.4 Alahan Manastırı Restitüsyon Çizimi (Koch [2])

'Rotunda' denilen yapılar İlk Dönem Bizans mimarisinde Roma'nın hamam ve mezar binalarından esinlenerek inşa edilen merkezi planlı dini yapılardandır (Eyice [3]). Vaftizhane yapıları ve bazı kiliseler bu tarzda inşa edilmiştir. Ravenna'daki St. Vitale Kilisesi ve Ortodoks Vaftizhanesi, S. Stefano Rotundası, Selanik Rotundası bu yapılardandır (Mango [5], Koch [2]). İstanbul'daki Aziz Polyeuktos Kilisesi de Rotunda tipinin örneklerindendir.

Şekil 2.5 Selanik Rotundası Güneydoğudan Görünümü (Bouras [9])

İlk dönemde ortaya çıkan Açık Yunan Haçı planlı yapılara örnek olarak Başkent'teki Hagioi Apostoloi/Kutsal Havariler Kilisesi ve Selçuk'ta yer alan Ayasuluk Aziz İoannes/St. Jean kilisesi (6.yy), Antakya'daki Aziz Babylas Martyrium'u verilebilir. Dönemin İstanbul'daki diğer önemli yapıları; Sergius ve Bacchus Kilisesi/Küçük Ayasofya Camii, Hagia İrene/Aya İrini Kilisesi'dir. Suriye'dekiler hariç bu dönemdeki yapıların dış cepheleri sade ve gösterişsizdir (Eyice [3]).

Koch'a göre; Suriye'deki yapılar genellikle kesme taştan yapılmıştır, Kuzeybatı Suriye'de kireçtaşı kullanılmış, dış cepheler kısmen süslenmiştir. Başlıklar ve diğer mimari elemanlar yerel özellikler göstermektedir (Koch [2]).

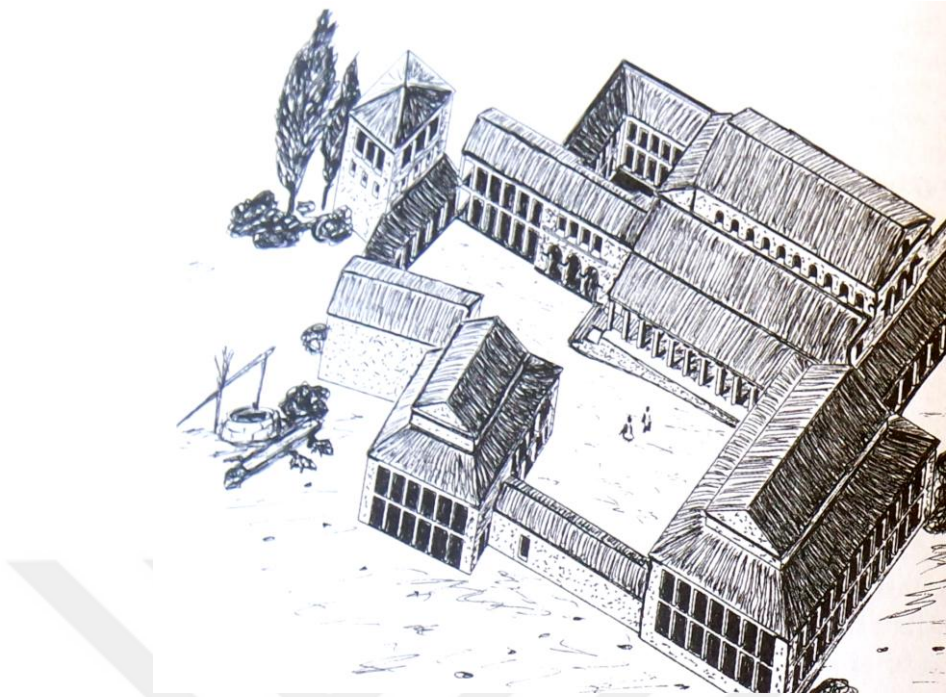
Orta Bizans Dönemi ise 726 -1204 yılları arasını kapsar. Bu dönemde en yaygın olarak kullanılan plan tipi 'Kapalı Yunan Haçı' olmuştur (Koch [2]).

Bu plan tipi; bir kare içerisine dört kollu bir haçın yerleştirilmesiyle oluşturulmaktadır. Bu kolların üstleri beşik tonozlarla örtülüdür. Ortadaki dört ayağın taşıdığı kare mekânın üzeri ise yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Dönemin yapılarının dış cepheleri önceki dönemlere göre daha hareketlidir (Eyice [3]).

Orta Dönem kiliseleri 'Manastır Kiliseleri' ve 'Cemaat Kiliseleri' olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu dönemde manastırlar dini yaşam üzerinde etkili bir hal almıştır.

Çetinkaya'ya göre mimari açıdan manastırlar üç bölüme ayrılmaktadır. 'İlk/ana bölüm ibadet için, ikinci bölüm kalınacak yerler için, üçüncü bölüm ise manastırın ticaret faaliyetleri için ayrılmıştır' (Şekil 2.6), (Çetinkaya [10]).

Koch'a göre manastırlar genellikle 'hac merkezlerinin olduğu yerlerde geliştirilmiştir' (örneğin Alahan manastırı). Bazı manastırlar ise şehir içinde yer almaktadır (örneğin Studios Manastırı/İmrahor Camii). Manastırda; binalar ve kilise ortak bir avlunun içerisinde yer almaktadır (Koch [2]).

Şekil 2.6 Kuzey Suriye Deyr Saman'daki Kuzeybatı Manastırı'nın Restitüsyon Çizimi (Koch [2])

Dönemin mimarlık tarihi açısından önemli yapılarından bazıları İznik Koimesis Kilisesi, Myra Aziz Nikolas Kilisesi, Vize Ayasofyası, Elmalı-Demre yolu dolaylarındaki Dereağzı Kilisesi, Yunanistan'daki Hosios Lukas Kilisesi, Sakız Adası Nea Moni Kilisesi'dir (Eyice [3], Mango [5], Koch [2]).

İstanbul'da Konstantin Lips Manastırı/Fenari İsa Camii Kuzey Kilisesi, Myrelaion Manastırı/Bodrum Camii, Pantepoptes Kilisesi/Eski İmaret Camii, Kriotissa Manastırı/Kalenderhane Camii, Pantokrator Kilisesi/Zeyrek Camii, Hristos Evergetes Kilisesi/Gül Camii, Tekfur Sarayı'nın bir bölümü ve Hirami Ahmet Paşa Mescidi dönemin yapılarındandır.

1000 yılına doğru ise örneklerine sadece Yunanistan'da rastlanan 'Sekiz Destekli Kilise'ler ortaya çıkmıştır. Bu kiliselerde orta mekân dört tarafa birer tonozlu kol ile uzanmaktadır, dış duvarlar ise bir dikdörtgen oluşturmaktadır. Dış duvarlarda bulunan sekiz destek ise ortada bir sekizgen meydana getirmektedir.

Semavi Eyice bu yapı tipinin İran Mimarisi ile benzerlik gösterdiğini ancak bu etkinin 'Bizans Mimarisi'ne nasıl geldiğinin bilinmediğini belirtmektedir (Eyice [3]).

Dördüncü Haçlı Seferi'nin Konstantinopolis'e yapılmasının sonucu olarak; 1204 yılında Bizans topraklarında başkenti Konstantinopolis/İstanbul olan bir Latin devleti kurulmuştur. Dağılan İmparatorluğun bölgelerinde bazı küçük devletler kurulmuştur, bunlardan İznik krallığı Bizans'ın mirasçısı konumuna gelmiştir (Şekil 2.7). 1261 yılında İstanbul Latinlerden kurtarılmıştır ancak imparatorluk bir daha eski gücüne ulaşamamıştır (Eyice [3]).

Şekil 2.7 Dördüncü Haçlı Seferinin Ardından Durum, 1241 civarı (Kazhdan [11])

Bizans'ın 1261-1453 yılları arasındaki son döneminde mimaride bazı yenilikler aranmış ancak bu uygulamalar belirli ilkelerin dışına çıkamamıştır. Bu dönemde dini yapılarda 'Dehlizli Plan Tipi' ortaya çıkmıştır. Bu plan tipinin İstanbul'daki en önemli örneklerinden biri 'Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii Güney Binası'dır. Bu plan tipi Makedonya'da daha küçük ölçekteki yapılarda bulunmaktadır (Eyice [3]).

Son Dönem yapıları doğu-batı ekseninde uzatılmıştır, cephe estetiğine önem verilmiştir; kademeli kemerler ve nişler ile cepheler hareketlendirilmiştir, yapı cephelerinde taş ve tuğla malzemeden yapılan geometrik şekillerle süslemeler oluşturulmuştur (Eyice [3]).

Selanik'teki Hagioi Apostoloi Kilisesi, Hagios Soteros Şapeli, St. Katherine Kilisesi, Ohrid'deki St. John Kaneo, St. Clement Kiliseleri, Misivri'deki St. John Aliturgetos ve Pantokrator Kiliseleri dönemin Balkanlar'daki bazı örneklerindendir.

Dönemin İstanbul'daki yapıları; Konstantin Lips Manastırı/Fenari İsa Camii, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii, Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii, Hagios Theodoros Kilisesi/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii, Panagia Kamariotissa Kilisesi/ Vaftizci Yahya Manastırı, Panaghiotissa Kilisesi/ Moğolların Meryemi Kilisesi, Sinan Paşa Mescidi/Kızıl Mescid, İsa Kapı/Ese Kapı Mescidi, Hagios Andreas Manastırı/Kocamustafapaşa Sümbül Efendi Camii ve Boğdan Sarayı Şapeli'dir.

Bu dönemde yapılan bir diğer yenilik ise iki ayrı planın aynı yapıda üst üste uygulanmasıdır. Yunanistan'da Mistra ve Arta'da bu tarz karma kiliselere rastlanmaktadır. Örneğin Arta Parigoritissa Kilisesi zemin katında sekiz destekli plan tipine sahipken üst katında Kapalı Yunan Haçı plan tipi uygulanmıştır. Vize Ayasofyasında da zemin planı bazilika şeklindeyken üst yapı Kapalı Yunan Haçı biçimindedir (Eyice [3], Eyice [12]).

2.2 İstanbul'daki Bizans Mimarisi

Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında ve Ortaçağ başlarından itibaren gelişen Byzantion'un/Konstantinopolis/İstanbul yeni ve daha büyük bir şehir olarak yapımına 325 yılında, Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olduğunda, başlanmıştır. Yeni şehrin açılış töreni 11 Mayıs 330 yılında yapılmıştır, yeni kurulan başkente önceleri 'Yeni Roma' denilirken daha sonra İmparator Konstantin'e ithafen 'Konstantinopolis' olarak adlandırılmıştır (Eyice [14]).

Şekil 2.8 Bizans Dönemi Konstantinopolis/İstanbul Haritası ([13])

I.Constantinus Haliç'ten Marmara'ya uzanan yeni bir sur yaptırarak kenti genişletmiştir. Şehrin ortasına kendi adına bir forum/meydan yaptırarak ortasına üzerinde kendi heykeli olan bir anıt diktirmiştir. Günümüzde bu anıt 'Çemberlitaş' adıyla anılmaktadır (Şekil 2.9, Şekil 2.10),(Eyice [14]).

Şekil 2.9 Constantinus Sütunu'nun Rekonstrüksiyonu ([15])

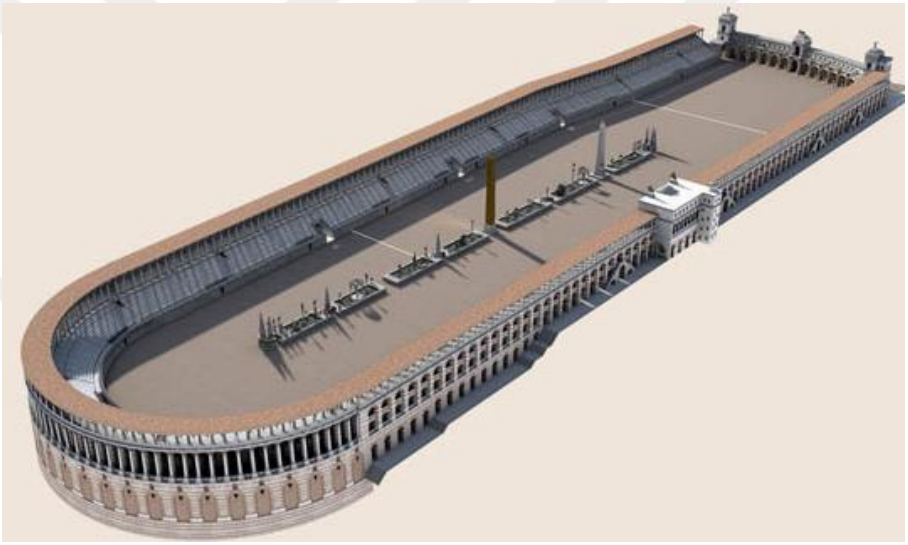

Şekil 2.10 Constantinus Sütunu/ Çemberlitaş'ın Günümüzdeki Görünümü (Haluk Çetinkaya, 2015)

Constantinus; Hipodrom ile Marmara kıyıları arasındaki alanda Büyük Saray'ın inşasını başlatmış ve at arabalarının yarış alanı olarak kullanılan hipodromu tamamlatmıştır (Eyice [14]).

Ayasofya Kilisesi, üniversite, çeşitli hamamlar ve Kutsal Havariler Kilisesi de Constantinus döneminde yapılmıştır (Gregory [1]). Mese/ Ana Cadde surların ana kapısına kadar uzatılarak Adriyatik kıyısındaki limana kadar giden 'Via Egnatia' adındaki kara yolu yapılmıştır. Bu dönemde kentin ileri gelenleri de imar hareketlerine katkıda bulunmuşlardır (Eyice [14]).

Konstantinopolis hipodromu Bizans döneminde şehrin merkezinde bulunan önemli bir ana yapıdır (Şekil 2.11). Bardill'in anlatımına göre; 5. Yüzyılda şehrin belli başlı anıtları bölgelere ayrılarak bir liste çıkarılmıştır. Buna göre hipodrom Region III'de (3. Bölge) bulunmaktadır. Hipodrom'un kuzeydoğusunda bulunan Region II 'de (2. Bölge) ise Zeuksippos Hamamları, Senato Binası, Büyük Kilise (5.yy Ayasofya'sı), Eski Kilise (Aya İrini Kilisesi) ve Büyük Tiyatro bulunmaktadır. Region IV. (4. Bölge) ise hipodromun kuzeyi, kuzeydoğusu ve kuzeybatısındaki alanları kapsamaktadır. Bu bölgede Augustaion Meydanı, Milion Anıtı ve Bazilika (günümüzdeki Yerebatan Sarnıcı'nın üst kısmındadır) yer almaktaydı (Bardill [16]). Sinanlar'a göre 'Hipodrom'un çevresinde bulunan yapıların mimari ve simgesel özellikleri güçlüdür' (Sinanlar [17]).

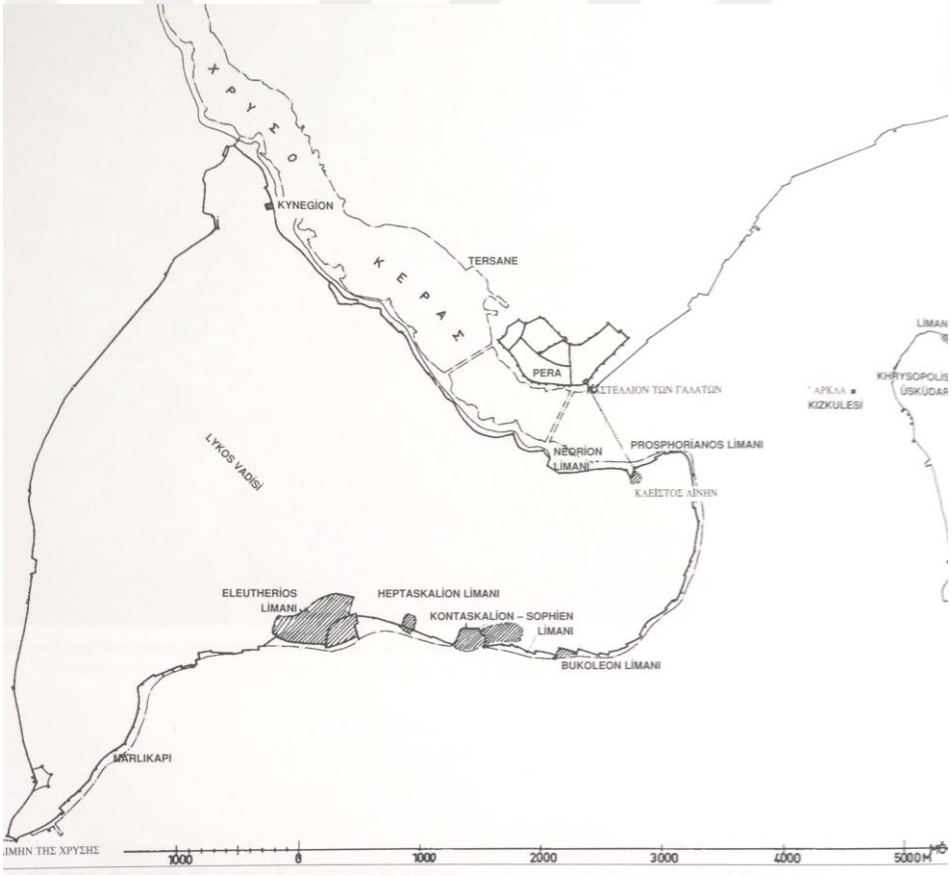
Şekil 2.11 Konstantinopolis Hipodromu'nun Yeniden Canlandırması ([18])

Constantinus döneminde, aynı zamanda, Roma'daki zengin ailelerin Konstantinopolis'e taşınmaları teşvik edilmiştir.

Constantinus'un ardından gelen imparatorlar da çeşitli kiliseler ve kamu binaları yaptırmışlardır. İmparator Iulianus Kadırga Limanı'nı, İmparator Valens ise Valens /Bozdoğan Su Kemeri'ni yaptırmıştır. I.Theodosius döneminde Byzantion'un en büyük meydanı olan Forum Tauri inşa edilmiştir (Eyice [14]).

I. Theodosius hipodromdaki Dikilitaş'ı bugünkü yerine diktirmiştir. Üstteki granit kısmı Mısır'dan getirilen Dikilitaş'ın kaidesi Bizanslılar tarafından yapılmıştır. Taşın bir yüzünde Theodosius ile oğullarının yarışları izlerken tasvir edilen bir kabartması bulunmaktadır, diğer yüzünde ise dikilitaşın taşınma ve yerleştirilme hikâyesi betimlenmiştir. İmparator Marcianus döneminde yapılan Marcianus Sütunu/Kıztaşı Roma İmparatorluğu döneminin son yıllarına ait anıtlardandır (Eyice [14]).

Ortaçağ'da ise Haliç Akdeniz'in ve Yakındoğu'nun en önemli ticaret merkezi konumundadır. Bu dönemde bugün Eminönü ile Unkapanı arasında kalan alan şehrin en önemli iskelesidir (Şekil 2.12) Buradan karşı kıyıya (Galata) geçiş sağlanmaktadır. Eminönü çevresindeki iskelelerde gemilere ait donanımlar hazırlanmaktadır (Eyice [14]).

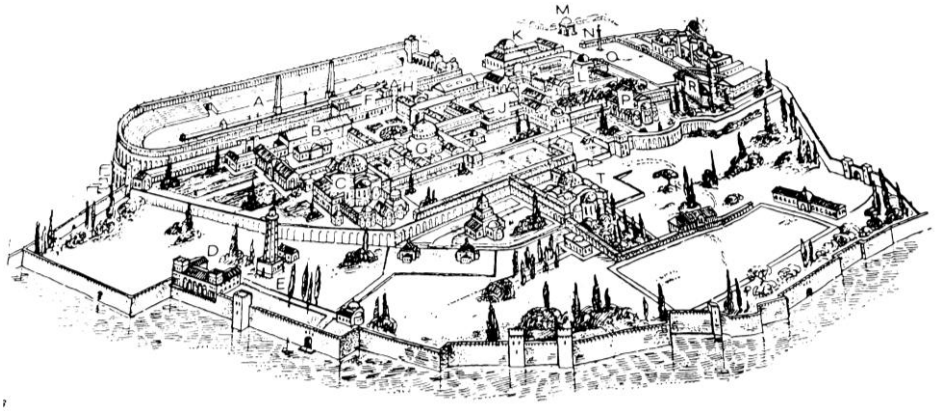
Şekil 2.12 Limanların Kentteki Dağılımları (Müller-Wiener [19])

Bizans tarihinde; imparatorluk sarayları olarak Büyük Saray ve Blakhernai Sarayı'nın kullanıldığı görülmektedir. Bizans'ın ilk imparatorluk sarayı 4. yüzyıldan 11.yüzyıla kadar kullanılan Büyük Saray'dır. Yapı Hipodrom'un güney ve güneydoğusundan Marmara sahiline kadar inen dik yamaç üzerindeki teraslandırılmış alanlar üzerinde bulunmaktaydı. Günümüzde bu alan Cankurtaran ve Sultanahmet bölgelerini içermektedir. Sarayın bitişiğindeki Hipodrom'la bağlantısı **Kathisma** adı verilen bir bölüm vasıtasıyla sağlanmaktadır (Şekil 2.13),(Köroğlu [20]).

Şekil 2.13 İmparatorluk Locası/Kathisma'nın Yeniden Canlandırması ([18])

Peristilli büyük bir avlu ve avluyla aynı eksende bulunan sarayın tören salonu güneybatıdaki alanın önüne çıkan bir terasın üzerine inşa edilmiştir (Şekil 2.14), (Jobst vd. [21]).

Şekil 2.14 Büyük Saray ve Çevresinin Restitüsyon Çizimi ([21])

Semavi Eyice 12. yüzyıldan itibaren ise bugünkü Ayvansaray ile Edirnekapı arasındaki surların bitişiğindeki Blakhernai Sarayı imparatorluk sarayı konumuna geldiğini ifade etmektedir (Eyice [14]).

Gülgün Köroğlu ise Blakhernai Sarayı'nın 11-15. Yüzyıllar arasında (1453 yılına kadar) imparatorluk sarayı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Yapı kompleksinin günümüze ulaşabilen tek sağlam bölümü 'Tekfur Sarayı' olarak adlandırılan kısımdır. Tekfur Sarayı'nın iki ayrı dönemde inşa edildiği düşünülmektedir. Bunlardan ilki 12. Yüzyıl ortaları, diğerinin ise Palailogoslar dönemi (13-14.yy) olabilir (Köroğlu [20]).

Blakhernai Sarayı çevresindeki 'İmparatorluk Kapısı'nın arkasındaki alanda Bizans'ın son döneminin ileri gelenlerine ait konak ve saraylar bulunmaktadır (Eyice [14]).

Haliç kıyılarında ve arkasındaki tepelerde Pantokrator Manastırı/Zeyrek Kilise Camii ve Pantepoptes Manastırı/Eski İmaret Camii gibi pek çok manastır ve kilise bulunmaktadır. Haliç kıyısındaki düz alanlarda da Hristos Evergetis Kilisesi/ Gül Camii, Panagiotissa Manastırı/ Moğolların Meryemi Kilisesi gibi yapılar bulunmaktadır. Bugünkü Çarşamba ile Haliç arasında Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii yer almaktadır (Eyice [14]).

Günümüzde Karagümrük ile Balat arasında bulunan alan manastırların yoğun olarak bulunduğu bölgedir. Buradaki en önemli manastır Khora Manastırı'dır/Kariye Camii. Aynı zamanda Bizans ileri gelenlerinden Theodore Metokhites'in sarayı da buradadır. Latin işgali sırasında Haliç kıyılarında çıkan yangınlarda Bizans mahalleleri yok olmuştur, son yüzyıllarda Byzantion'un iç kısımlarındaki mahallelerin çoğu boşaltılarak yerlerine manastırlar inşa edilmiştir (Eyice [14]).

Konutların biçimleri ve kent planlamasına göre semt yerleşimleri tam olarak bilinmemekle beraber; kentin içerisindeki bölgelerde 5-6 katlı yapılar olduğu düşünülmektedir (Müller- Wiener [19]).

Semavi Eyice; Roma döneminin sonlarında basılan kısa bir katalogta (Notitia Urbis Constantinopalitanae) kentin 14 mahallesinde bulunan evlerin ve soylulara ait sarayların sıralandığından bahsetmektedir (Eyice [22]). Ancak bu evler hakkında somut bir veri bulunmamaktadır.

Albrecht Berger'e göre; ''Bizans sokak yerleşimlerinin çoğu bilinmediğinden, sokak düzenlemelerini belirlemenin tek yolu, kiliseler, sarnıçlar, su kemerleri ve şehir surları gibi günümüze ulaşabilmiş yapıların incelenmesidir.'' Eğer belirli bir yönde ilerleyen çeşitli anıtlar bulunuyorsa, önceleri burada bir sokak olabileceğini ifade etmektedir (Berger [23]).

Berger; eski Bizantium ve İlk Dönem Konstantinopolis/İstanbul şehrindeki sokak ağının belirlenebileceğinden, sokakların tepelere paralel ya da dik olarak yerleştirildiğinden bahsetmektedir (Berger [23]).

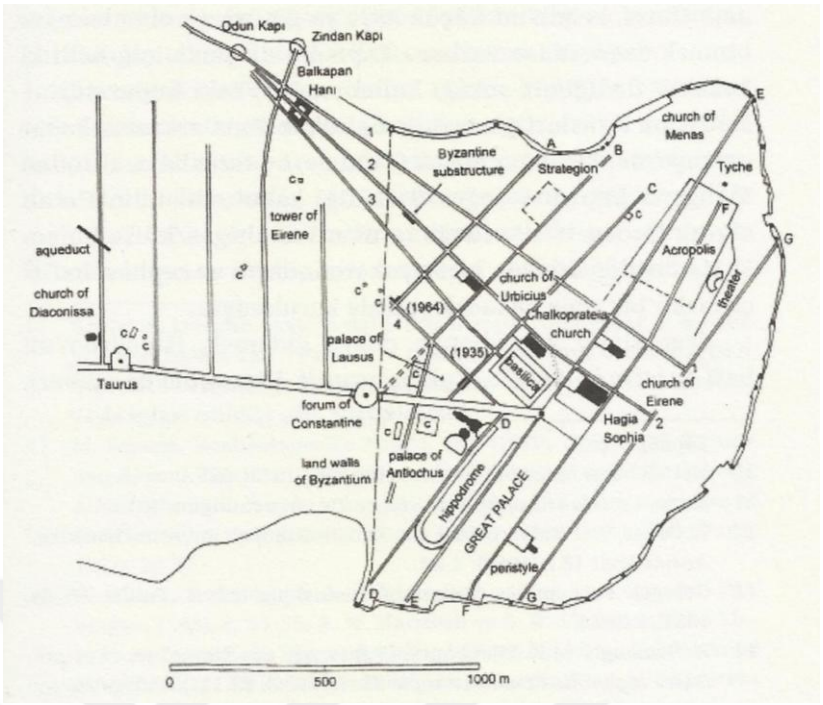
Şehrin ilk kuruluşunun 'Akropolis' civarındaki bölgede olduğu düşünülmektedir. Kentteki 'Antik Dönem' yapılarının izleriyle Bizans'ın sokak dokusu çakıştırılmıştır.

Şehir çeşitli genişleme evreleri geçirmiştir ve Berger'e göre eski surların ilerisindeki (Haliç'e bakan tepelerde) ilk genişleme evresinde beş paralel sokak kurulmuştur. Kentin yeniden kurulmasından sonra oluşturan bu mahalle (ilk alan) daha sonra VI. ve VII. bölgelerin parçası haline gelmiştir (Berger [23]).

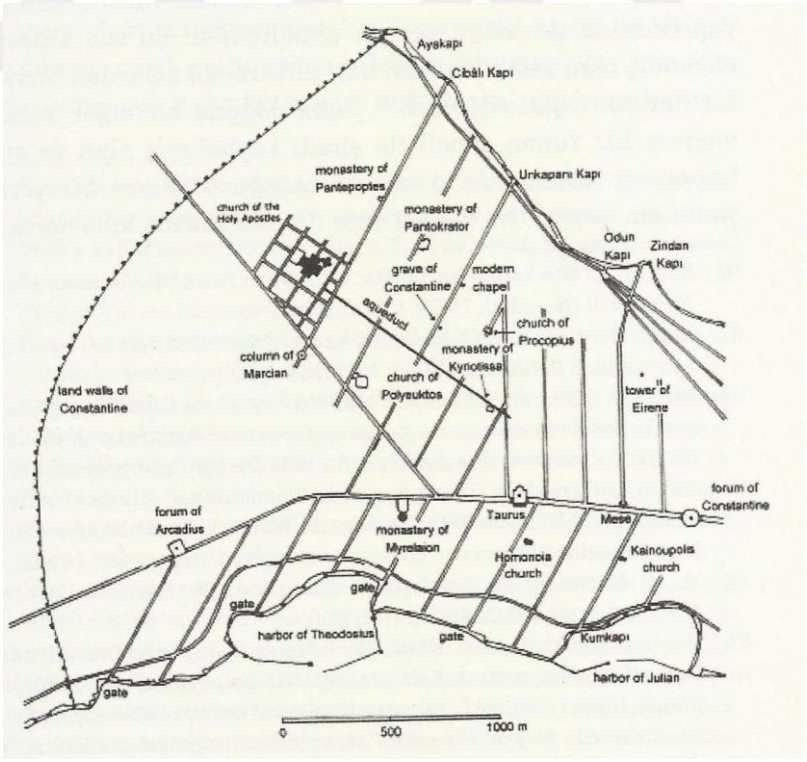
İkinci alanın ise Havariyun Kilisesi çevresinde olduğu düşünülmektedir. Berger bu bölgede bulunan Valens su kemerinin (Şekil 2.18) sokak sistemi ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Kemerden sokaklara geçiş olduğu tahmin edilmektedir (Berger [23]).

Berger bir tanesi kentin Bizantium'dan Konstantinopolis'e çevrilirken durumu, diğeri ise düzenlendikten sonraki durumu olmak üzere iki harita çıkartmıştır (Şekil 2.15,2.16). İlk haritada farklı açılarda düzenlenmiş sokak dokusu görülürken, ikincisinde ise Mese/Ana Cadde'ye açılan genellikle birbirine paralel sokaklar olduğu gözlemlenmektedir[1].

[1] Haritaların detaylı açıklamaları için Bknz. Berger [23].

Şekil 2.15 Eski Bizans Şehri ve Haliç kıyısında kurulan yeni mahalle (Berger [23])

Şekil 2.16 Konstantinopolis/İstanbul Şehrindeki Sokaklar (Berger [23])

Tamara Talbot Rice İstanbul'da Bizans döneminde bulunan konutlardan bahsederken, Roma'da olduğu gibi zenginlerin evlerinin iki katlı olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda evlerin avlulu olduğunu, ahır ve kümeslerin bu avluya açıldığını ifade etmektedir. Rice'a göre; 5. yüzyıldan itibaren daha yüksek yapılar ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda kiralanmak üzere 5-9 katlı gökdelen bloklarının yapıldığından ve evlerin üst katlarında balkonlar bulunduğundan bahsetmektedir (Talbot Rice [24]).

Malzeme olarak ise sarayların tuğla temel üzerine mermer bloklardan inşa edildiği, evlerin ise tuğla malzemeden yapıldığı düşünülmektedir. Rice her evin genellikle bahçeye yapılmış bir hamamı bulunduğunu, zenginlerin topraklarında ise şapeller yer aldığını ifade etmektedir (Talbot Rice [24]).

Ousterhout, Orta Dönem'deki konutların Antik Roma'da bulunan çok katlı yapılara benzediğinden bahsetmektedir. Bu dönemde yaşayan bir şairin üç katlı bir apartmanda oturduğuna dair yazısının bulunduğunu belirtir (Ousterhout [25]).

Bouras; 11.yy'da bir tarihçinin konakta yaşadığını, konağın bir avlu etrafında toplanmış birkaç farklı birimden oluştuğunu ifade etmektedir. Üstte, avluya çıkma yapan birinci kat bulunmaktadır. Yapının içerisinde ayrıca bir tahıl değirmeni ve şapelin de yer aldığından bahsedilmektedir (Bouras [26]).

Tanyeli'ye göre 7-15.yy arasındaki konut inşasında antik anıtlardan alınan devşirme malzemelerin kullanımı yaygındır. Bizans konutlarının korunabilir, dayanıklı malzemelerden inşa edildiği düşünülmektedir. Tanyeli; resimli kaynak olarak görülebilen Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii fresklerinde bulunan konut betimlemelerinin ise 'gerçek evlere referans vermekten çok ev ideasını temsil ettiklerini' belirtmektedir (Şekil 2.17),(Tanyeli [27]).

Şekil 2.17 Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'ndeki bir freskte konut olduğu düşünülen bir yapı betimlemesi (Hazal Şentürk,2016)

Bunların dışında sivil mimari örneği olarak; su kemerleri ve sarnıçlar, çeşmeler, hamamlar gibi su yapıları (Valens/Bozdoğan Su Kemeri, Yerebatan Sarnıcı vb.), askeri mimari örneği olarak; şehir surları-kaleler (Kara Surları, Deniz Surları, Yoros Kalesi gibi) yer almaktadır. Ayrıca kentlerin içerisinde çeşitli forumlar/meydanlar ve ticaret işlevini karşılayan dükkânlar bulunmaktadır (Şekil 2.18),(Çetinkaya [7], Koch [2]).

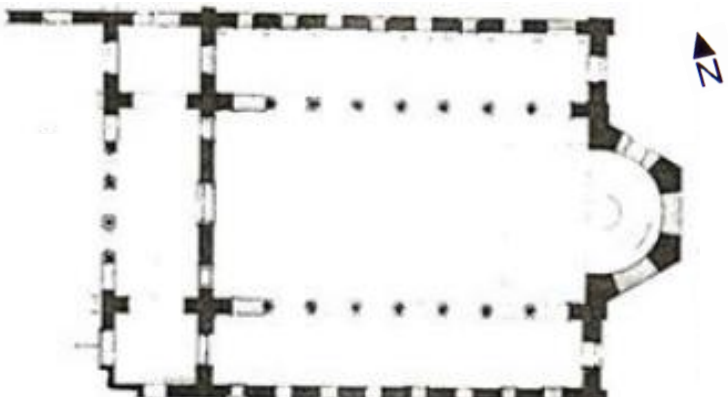
Şekil 2.18 Bozdoğan Su Kemeri'nin Görünümü (Haluk Çetinkaya,2015)

2.2.1 İstanbul'daki İlk Dönem Bizans Mimarisi

Bölüm 2.1'de söz edildiği gibi İlk dönem Bizans dini mimarisinde kullanılan plan tiplerinden biri bazilikadır. Dördüncü yüzyıldan altıncı yüzyılın sonuna kadar hem Doğu'da hem Batı'da cemaat, piskoposluk hatta manastır kiliselerinin temel plan tipini oluşturmuştur. İstanbul'daki **İoannes Studios Bazilikası/İmrahor Camii** (5.yy) başkentte klasik bazilika tipinin temsilcisi olarak ele alınabilir (Şekil 2.19), (Mango [5]). Ortada naosu bulunan; kuzey ve güneydeki daha dar bölümlerine bir narteks vasıtasıyla geçilen yapının atriumu bugün mevcut değildir. Zeminde opus sectile tipi döşeme mozaikleri bulunmaktadır (Çetinkaya [7]).

Opus Sectile tipi döşeme bazilikanın orta nefinin büyük bir kısmını kaplamaktadır. Yapının ana ekseni yönünde dört bordür ve enine altı bordür birbirlerini keserek orta nefi dikdörtgen alanlara ayırmaktadır. Levhalardan sadece iki tanesindeki motifler günümüze ulaşmıştır. İkisinde de grifonlar tasvir edilmiştir (Şekil 2.22), (Demiriz [28]).

Kilisenin içi neredeyse kare planlıdır, orta nef yan neflerden iki sıra yedişer antik mermer sütunla ayrılmaktadır (günümüze sadece kuzey sıra gelebilmiştir). Mango, özgün halinde, neflerin ve narteksin üzerinde, dıştan bir merdiven ya da rampa ile çıkılan bir galeri katı bulunduğunu belirtmektedir. İçten yarım daire, dıştan üç cepheli olan apsis, üç büyük pencere ile aydınlatılmaktadır (Mango [5]). 1955 yılında Bizans eserlerinin bakımı sırasında burada da bazı onarımlar yapılmıştır (Tamer [29]). Günümüzde Ayasofya Müzesi'ne bağlı olup ziyarete kapalıdır (Köse [30]). 2013 yılı itibariyle restorasyon kararı alınan yapı rölöve projesi aşamasındadır.

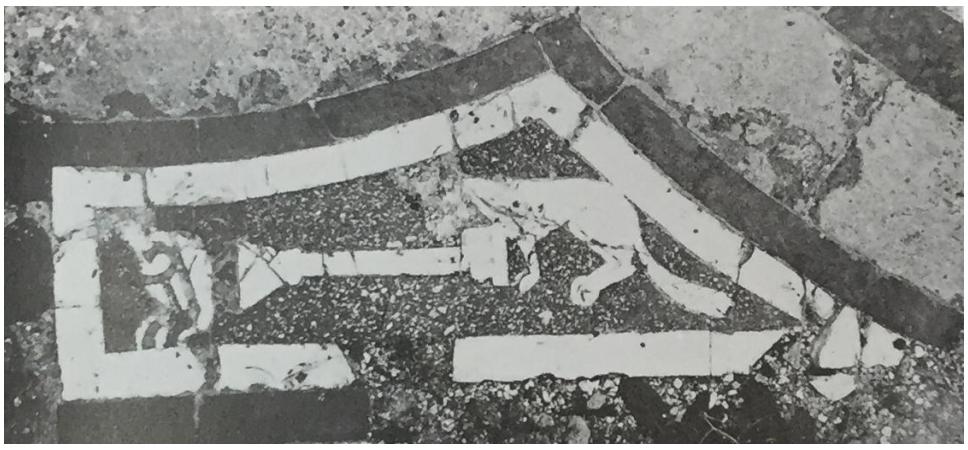
Şekil 2.19 İstanbul, Studios Bazilikası, zemin planı
(Millingen [31])

Şekil 2.20 İmrahor Camii/Studios Bazilikası Günümüzdeki Görünümü (Hazal Şentürk, Şubat 2017)

Şekil 2.21 İmrahor Camii/Studios Bazilikası Günümüzdeki Görünümü (Hazal Şentürk, Şubat 2017)

Şekil 2.22 Zeminde Bulunan Opus Sectile Tipi Mozaik (Mathews [32])

İmparator I. İustinianos'un hükümdarlığı öncesinde, 524-527 yılları arasında prenses Anikia İuliana tarafından İstanbul'da yaptırılan **Aziz Polyeuktos Kilisesi** 1960'lı yıllarda yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır (Şekil 2.23, Şekil 2.24). Kazılara göre, kilise büyük boyutlu, kare bir yapıdır ve atriumdan merdivenlerle çıkılan yükseltilmiş bir platform üzerinde yer almaktadır. Üst yapıya ait hiçbir iz bulunamadığı için kilisenin biçimi varsayımlara dayanmaktadır. Elde edilen veriler neticesinde kilisenin kubbe ile örtülmüş olabileceği düşünülmektedir. Kazılarda, çok sayıda renkli mermer, cam ve ametist kakmalı sütunlar, yer ve duvar mozaikleri gibi çeşitli pek çok bezemeli malzeme ortaya çıkarılmıştır. Mango; zengin kabartmalı öğelerin ve kabartmalı bezemeli, içinde çok sayıda Sasani motifi bulunan, impost sütun başlıklarının varlığından bahsetmektedir. Aziz Polyeuktos Kilisesi'nde bulunan kabartmalı öğelerin birçoğu, Dördüncü Haçlı Seferleri'nden sonra Venedik'e götürülmüştür (Mango [5]).

Şekil 2.23 Aziz Polyeuktos Kilisesi kalıntıları, günümüzde bu alan arkeoloji parkıdır (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

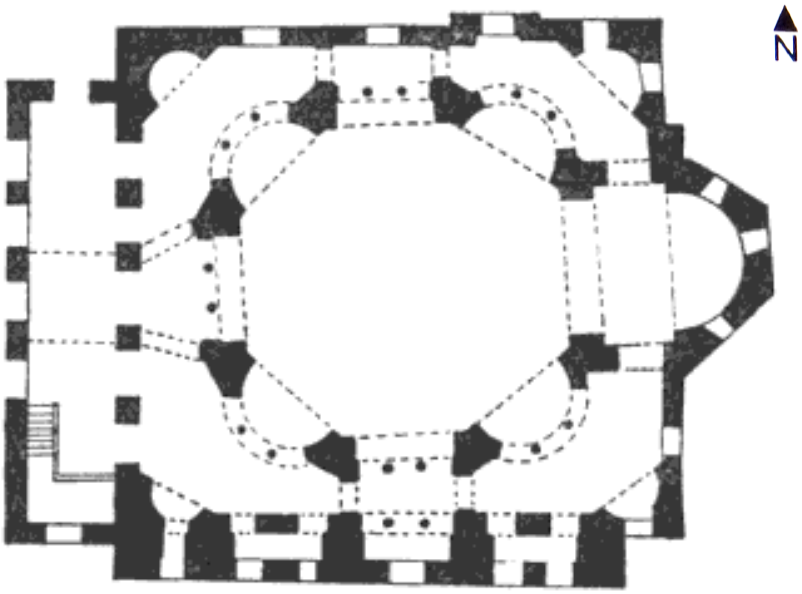

Şekil 2.24 Aziz Polyeuktos Kilisesi kalıntıları, günümüzde bu alan arkeoloji parkıdır (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

Mango'ya göre; ''İstanbul'da günümüze ulaşabilen diğer yapıların çoğu imparatorluk olanaklarıyla yaptırılmıştır.'' **Sergius ve Bacchus Kilisesi/Küçük Ayasofya** genellikle Ayasofya'nın öncüsü olarak değerlendirilmektedir. Kilise 527-536 tarihleri arasında yaptırılmıştır (Mango [5]). Dikdörtgen içinde sekiz ayağa oturan kubbeli bir yapıdır. Gelişmiş Rotunda tipindedir (Şekil 2.25).

İçerde sekizgen, dışarıda ise kare bir görünüme sahip olan yapının benzeri Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'dir. Yapının bugün mevcut olmayan Aziz Petrus ve Paulos Kilisesi ile ortak bir girişi bulunmaktadır (Çetinkaya [7]).

Kilisenin sekiz köşeli, kubbeli merkez mekânı üç yanında galeriler ile çevrelenmektedir. Merkez mekânın bemaya açıldığı doğudakiler dışında her bir paye çiftinin arasında ikişer sütun yer alır. Sütunlar, üzerinde imparator çiftinin onuruna yazılmış uzun bir yazıtın yer aldığı, zengin süslemeli baştabanı taşımaktadır (Şekil 2.27). Galeri katında da aynı düzenleme tekrarlanır, Mango'ya göre aradaki fark ''İon-impost başlıklı sütunların kemerleri taşımasıdır.'' Kubbe atlamalı olarak dizilmiş bir düz bir yuvarlatılmış onaltı dilimden oluşmaktadır. Düz dilimlerin içlerinde pencereler vardır (Şekil 2.26), (Mango [5]).

Şekil 2.25 Azizler Sergius ve Bacchus Kilisesi/Küçük Ayasofya Camii Planı (Hoddinott [33])

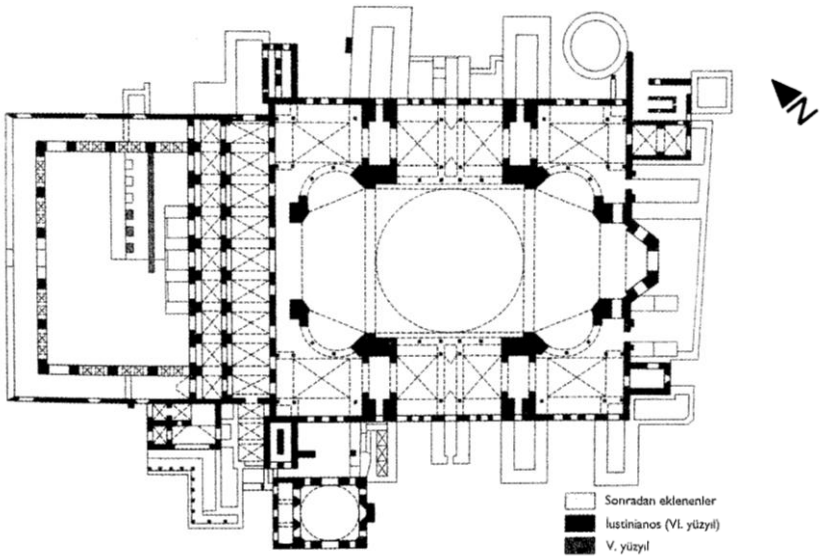
Şekil 2.26 İstanbul, Azizler Sergius ve Bacchus Kilisesi/Küçük Ayasofya Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Eylül 2016)

Şekil 2.27 Azizler Sergius ve Bacchus Kilisesi/ Küçük Ayasofya Camii İç Mekan Görünümü (Hazal Şentürk, Eylül 2016)

Megale Ekklesia/Büyük Kilise olarak bilinen yapı ilk **Ayasofya**'dır, Konstantinos ya da II. Konstantinos tarafından yaptırılmıştır. Ahşap çatılı bir bazilikadır ve 404 yılında yanarak günümüze ulaşamamıştır. İkinci bir kilise yaptırılmış, bu da Ocak 532 Nika ayaklanması sırasındaki yangında yok olmuştur. İkinci Ayasofya'dan üstü örtülü, önü sütunlu girişe ait kalıntılar ayaktadır. 532-537 yılları arasında İmparator İustinianus tarafından bugünkü şekli ile yeniden yaptırılmıştır. Yapı zemin planı bazilika olacak şekilde tasarlanmıştır ancak örtü sistemi kâgir kubbe olarak düşünülmüştür. Mimarları ünlü bir matematikçi olan Tralles'li Anthemios ve Milet'li İsidoros'tur (Mango [5]).

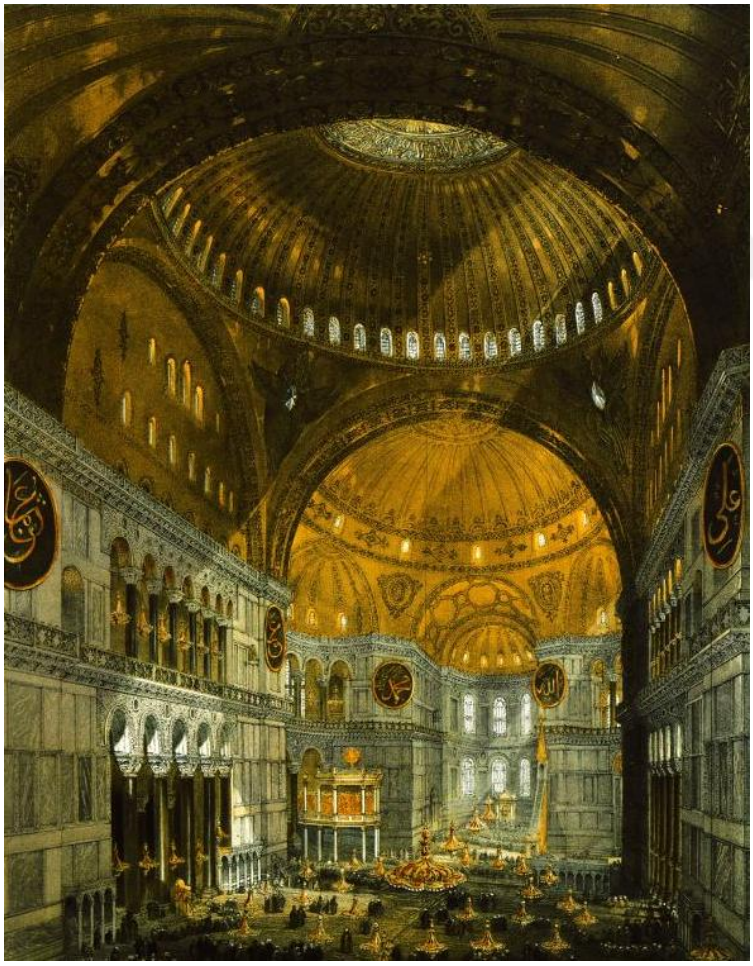
Kubbeli bazilika plan tipindeki yapının ortadaki kubbesi dört büyük paye tarafından taşınmaktadır. Kuzeybatı ve güneydoğuda yarım kubbelerle, uzun tarafında ise basık kemerlerle desteklenmiştir. İki katlı yan nefler, dış narteks ve iç narteksin üzerindeki galeri, kubbe mekânını üç taraftan çevrelemektedir (Şekil 2.28), (Müller-Wiener [19]). Ancak yapı bazilika ilkelerine göre tasarlandığı için iki yanındaki baskılar, kuzey ve güney galerideki kemer ve tonoz sistemi ile karşılanamamıştır. Bu nedenle yapının yanlara doğru açılmaması için sürekli desteklenmesi gerekmiştir (Eyice [3]). Semavi Eyice ''Ayasofya'nın tam manasıyla Bizans sanatının temsilcisi olmadığını, daha ziyade bir 'Geç Antik Çağ' yapısı olduğunu'' ifade etmektedir. Daha sonraki yıllarda Bizans sanatı Ayasofya'nın boyutlarına yaklaşan bir dini yapı meydana getirememiştir (Eyice [3]). Ayasofya hem Bizans İmparatorluğu hem de Hristiyanlık için bir prestij yapısıdır.

Şekil 2.28 Ayasofya Kilisesi Planı (Gregory [1])

Şekil 2.29 Ayasofya Kilisesi Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Mart 2015)

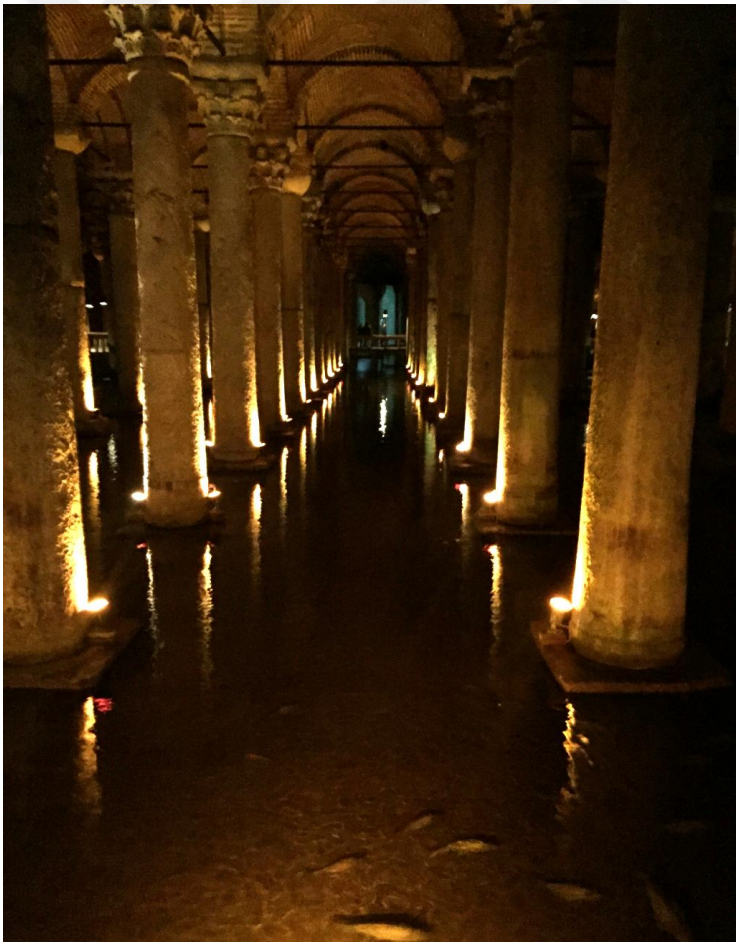

Şekil 2.30 Fossati Restorasyonu'ndan Sonra Merkezi Nef ([34])

Bizans mimarlığında görülen farklı bir yapı tipi de sarnıçlardır. Bunlar, ‘Açık Sarnıç’ ve ‘Kapalı Sarnıç’ olmak üzere iki tiptir.

İustinianos Ayasofya’nın açık avlusunu ve dört girişinden en güneydekini kazdırtarak buraya **Cisterna Basilica/Yerebatan Sarayı/Batık Saray** denilen bir yer altı sarnıcı yerleştirmiştir. Mekân dikdörtgendir, her biri 12 sütun içeren 28 sütun sırası, toplam 366 sütun, tuğlayla örülmüş olan çapraz tonozları desteklemektedir. Sütunlarda birbirinin aynı 98 adet akantus yapraklı başlık bulunmaktadır (Şekil 2.31), (Mango [5]).

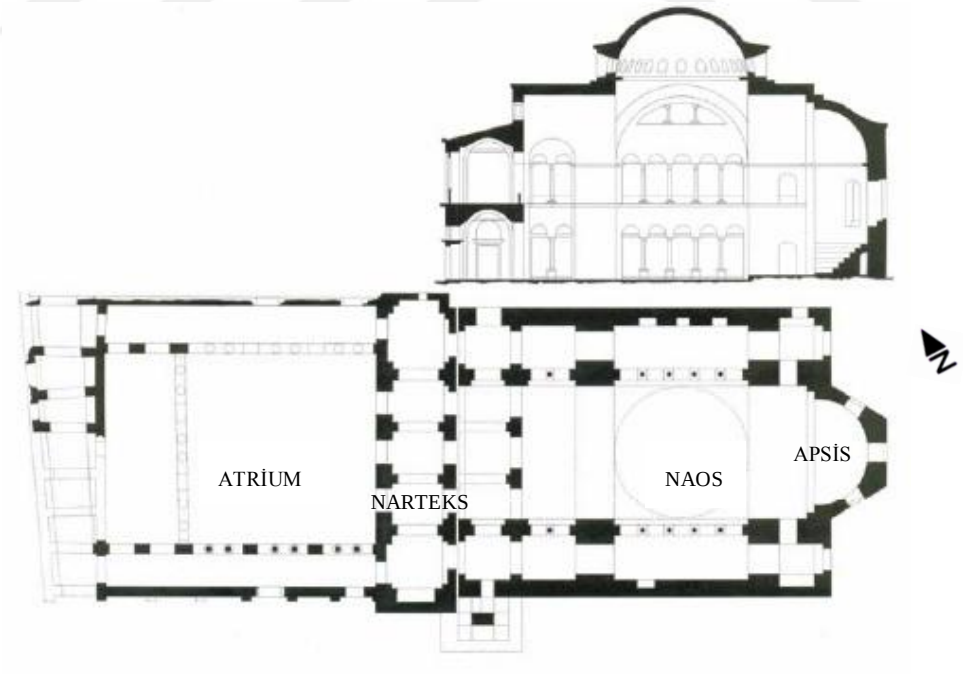
Philoksenos/Binbir Direk adlı sarnıç daha küçük boyutludur. Mango’nun anlatımına göre; mimar, sarnıcın derinliğini arttırabilmek için bir sütun dizisinin üzerine ikincisini, her bir grupta 224 tane olacak şekilde yerleştirmiş ve bunları birbirleriyle taş kasnaklar vasıtasıyla birleştirmiştir. Bu uygulamanın nedeni standart boyutta sütun bulmanın daha kolay olmasıdır. Yapıya daha fazla sağlamlık verebilmek için de başlıklar birbirlerine ahşap kirişlerle bağlanmıştır (Mango [5]).

Şekil 2.31 Yerebatan Sarnıcı Görünümü (Hazal Şentürk, Mart 2015)

Ayasofya'nın hemen **Hagia Eirene/Aya İrini** kilisesi bulunmaktadır. Eyice'ye göre patriklerin özel kilisesidir (Eyice [14]). Yapı İstanbul'da bulunan camiye çevrilmemiş en büyük Bizans kilisesidir. Bazı kaynaklara göre burada bulunan Roma döneminden kalma Artemis, Apollon ve Afrodit mabetlerinin kalıntılarından yararlanılarak, 4. yüzyılın başlarında, I. Konstantin (324-337) zamanında yapılmıştır (Yücel [35]). Nika İsyanı'nda büyük zarar gören kilise İustinianos tarafından daha büyük boyutlarda yeniden inşa ettirilmiştir (Müller Wiener [19]).

İkinci kez 532'de yapımına başlanmışsa da bitiş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 8. ve 9. yüzyıllarda yaşanan şiddetli depremler binada önemli hasarlara neden olmuştur. Plan tipi tipoloji dışı olarak tanımlanır ve kubbeli bazilikaya benzer ancak iki adet kubbesi vardır (Şekil 2.32). Fetihten sonra sarayı çevreleyen Sur-u Sultani'nin içinde kaldığından Cephanelik olarak kullanılmıştır, 19. Yüzyıl ortalarında ise içerisinde ilk Türk müzesi kurulmuştur. 1945-50 yılları arasında M. Ramazanoğlu tarafından yapılan kazılarda bulunan kalıntıların Bizans dönemi patrikhanesine ait olduğu düşünülmektedir (Eyice [14]). 726 ile 843 yılları arasındaki ikonoklazm ile gelen resim dönemine ait tek haç resmi Aya İrini'de bulunmaktadır (Şekil 2.34).

Şekil 2.32 Aya İrini Kilisesi Zemin Planı ve 6.yy Kilisesinin Kesiti, (Curcic [36])

Şekil 2.33 Aya İrini Kilisesi Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

Şekil 2.34 Aya İrini Kilisesi İç Mekânı ve Apsisteki Haç
(Mathews [32])

Kutsal Havariler/Hagioi Apostoloi Kilisesi yıkılmadan önce; günümüzde Fatih Camii'nin bulunduğu alanda yer almaktaydı. İsa'nın on iki havarisi adına yapılmıştır. Kilisenin kalıntılarının caminin güney tarafındaki imaretin altında olduğu düşünülmektedir. Binanın I. Constantinus ya da oğlu Constantinus tarafından yaptırıldığı konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kilise açık yunan haçı/serbest haç plan tipindedir. Vaktiyle geniş bir avlunun ortasında yer alan kilisenin etrafında hamamlar, nöbetçi binaları ve imparatorluk daireleri yer almaktadır (Şekil 2.35), (Yalçın [37]).

Kaynaklara göre binanın ortasında On İki Havari'yi temsil eden mezarlar yer almaktadır, bunların ortasına imparator kendisi için bir mezar hazırlatmıştır. Sonraki yıllarda harap olan kilise imparator I. Iustinianos döneminde tekrar yaptırılmıştır. Yine haç planlı olarak yapılan bina 550 yılında tamamlanmıştır, bu kilisenin batı kanadı bir öncekinden daha uzundur. Iustinianos kiliseye ikinci bir mozole (anıt mezar) eklettirmiştir, her iki mozole 1028 yılına kadar Bizans imparatorlarının gömülme yeri olarak kullanılmıştır (Yalçın [37]).

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmet kilisenin patrikhane olarak kullanımına izin vermiştir ancak yapının harap durumda olması sebebiyle 1455 yılında patrikhane taşınmıştır. Bu alana 1463-1470 yılları arasında Fatih Camii inşa edilmiştir. 1766 depreminde büyük hasar gören cami yeniden yaptırılarak 1771 yılında tekrar açılmıştır (Eyice [38]).

Şekil 2.35 Kutsal Havariler Kilisesi Yeniden Canlandırması ([39])

2.2.2 İstanbul'daki Orta Dönem Bizans Mimarisi

Orta Bizans Dönemi'nde büyük boyutlu kiliselerin yapımı sona ermiş ve erken dönemden beri kullanılan çeşitli plan tipleri yeni anlayışa göre uygulanmıştır. Krautheimer'e göre 'Orta Dönem' kiliselerinin boyutları oldukça küçüktür. Dönemin en önemli ve çok kullanılan yeniliklerinden biri 'Kapalı Yunan Haçı' plan tipidir (Krautheimer [6]).

Mango'ya göre; bu dönemde manastırların toplumsal yaşama etkisi ile sosyal hayat din odaklı hale gelmiştir (Esmer [40], Mango [41]).

Bunun sonucu olarak; dini yapılara, özellikle manastır komplekslerine verilen önem artmıştır, devşirme malzeme kullanımı yaygınlaşmıştır (Esmer [40], Magdalino [42]).

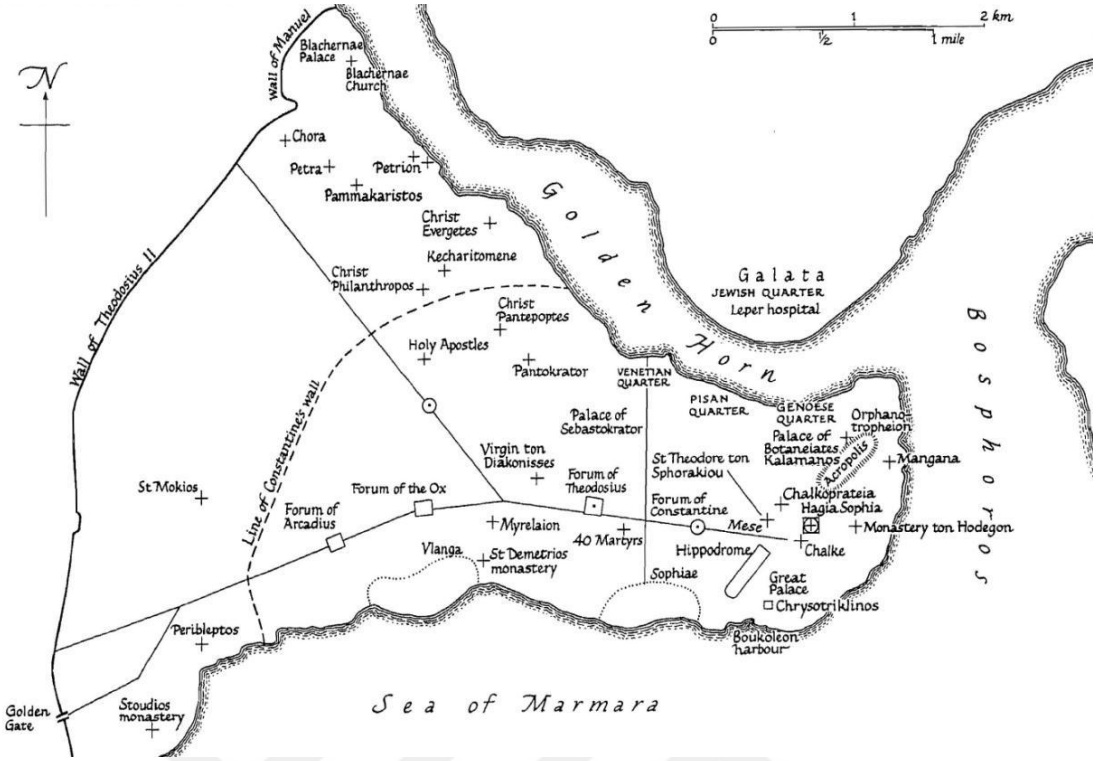
Dönemin mimarisinde iç dekorasyon zengindir, dış cephede süslemeler yapılmaya başlanmıştır. İç mekân bazilikal plan tipindeki gibi tek yönlü değil, merkez odaklıdır. Orta Bizans Dönemi manastırlarını genellikle surlar çevrelemektedir, avlunun ortasında ana kilise yer almaktadır. Mango'ya göre kilisenin tek başına konumlandırılması İlk Dönem Bizans'ta görülen yaklaşımlara uymamaktadır, bu nedenle dış cepheye daha fazla özen gösterildiği düşünülmektedir (Mango [5]).

Orta Bizans Dönemi toplumsal hayatta yaşanan gelişmeler nedeniyle iki döneme ayrılmaktadır. Bu gelişmelerin sonuçları özellikle iç mekân süslemesinde etkili olmuştur.

Bu dönemler;

1)'726-843 yılları arasındaki ikon kırıcılığı/ikonaklazma dönemi' kilisenin zaferi ile sonuçlandıktan sonra dini yapıların mimarilerinde ve duvar süslemelerinde kilisenin uygun gördüğü düzenlemelerin yapılmasına karar verilmiştir.

2) '843-1204 yılları arasındaki dönem' ise özellikle yapı iç mekân süslemeleri açısından zengin bir dönemdir ve kilise iç mekân süslemelerine belli kurallar getirilmiştir. Bu dönemde 'Kapalı Yunan Haçı' plan tipi ortaya çıkmıştır.

Şekil 2.36 Orta Bizans Dönemi'nde Konstantinopolis/İstanbul (Esmer [40])

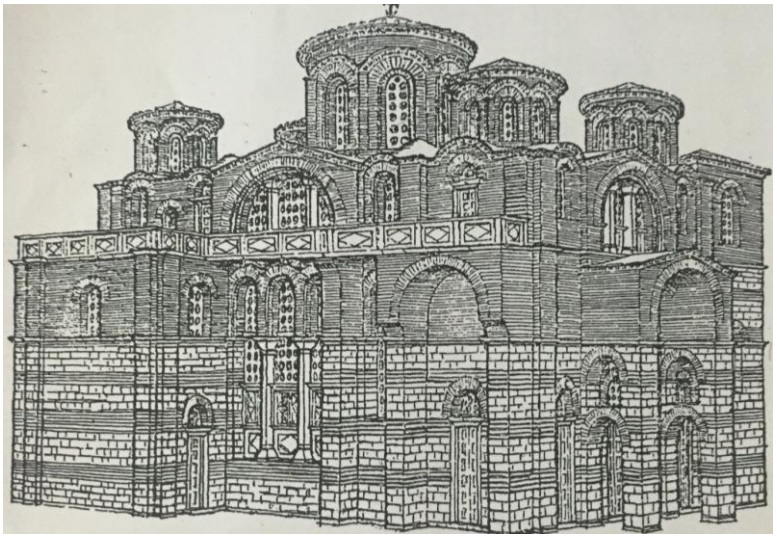
867-1204 yılları arasında Makedon Hanedanı ve Komnenos Hanedanı hüküm sürmüştür. 'Makedon Rönesansı' olarak da adlandırılan bu dönemde çeşitli kültürel ve sanatsal gelişmeler yaşanmıştır, 1204 yılında Latinler'in Konstantinopolis/İstanbul'u işgal etmesiyle bu dönem sona ermiştir (Şekil 2.36), (Krautheimer [6]).

Süsleme sanatı ikonoklazma döneminde tamamen terk edilmemiştir ancak alanı oldukça daralmıştır (örneğin sadece apsis bölümünde haç figürüne izin verilmektedir), daha sonra ikonların restore edilmesiyle sanatsal etkinlikler yeniden başlamıştır (Karlin-Hayter [43]).

1025-81 yılları arasındaki döneme rast gelen yapım etkinliği, Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'ya girmeleri ve Birinci Haçlı Seferi ile son bulmuştur. İmparatorluğu eski haline getirme görevi Komnenos Sülalesi'ne (1081-1204) verilmiştir. Bu dönemde dini mimaride, yoğunluğu artmasa bile manastırların hâkimiyeti sürmüştür, bu açıdan imparator ailesi başı çekmektedir (Mango [5]).

Orta Bizans dönemi kilise mimarisinin İstanbul'da 9. Yüzyılın son çeyreğinde I. Basileos tarafından Büyük Saray içerisinde yaptırılan Aziz Mary Kilisesi (864) ve Nea/Yeni Kilise (880) olduğu düşünülmektedir. İkisi de tamamen yok olmuştur (Esmer [40], Krautheimer [44]). Orta Bizans Dönemi'ne ait yapılış tarihi kesin olarak bilinen yapılardan biri 907 tarihli Lips Manastırı Kuzey Kilisesi /Fenari İsa Camisi, diğeri ise yaklaşık 920 tarihli Myrelaion Kilisesi/Bodrum Camii dir (Mango [5]).

Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nin kuzey kilisesi İmparator VI. Leon döneminde donanma komutanı olan Konstantin Lips tarafından yaptırılmıştır (Şekil 2.37). Fenari İsa Camii ayrı dönemlere ait bitişik üç bölümden oluşmaktadır. Orta Bizans Dönemi'ne ait olan kuzey kilise Kapalı Yunan Haçı planlıdır. Dışarı taşkın ana apsisin iki yanında, yonca şeklinde küçük mekânlar olan pastoforion odaları/ayine hazırlık odaları bulunmaktadır. Kubbenin dört tarafında dört küçük şapel (ikisi narteksin, ikisi de pastoforion odalarının üzerindedir) bulunmaktadır. Kuzey kilisesinin apsisinde bulunan kitabede kilisenin Hz. Meryem'e adandığından bahsedilmektedir. Bu bölümde mermer üzerine taş işçiliği ile yapılmış başlık, silme vb. mimari elemanlar bulunmaktadır. 14.yy'da kuzey ve güney kiliselerini çevreleyen bir dış narteks eklenmiştir. Her iki binanın döşemeleri altında ve parekklesion'da bulunan 22 adet mermer lahit binanın sahipsiz kaldığı yıllarda parçalanmıştır (Eyice [45]). Palailogos ailesinin pek çok ferdi bu kiliseye gömülmüştür (Müller-Wiener [19]).

Şekil 2.37 Konstantin Lips Manastırı/Fenari İsa Camii Kuzey Kilise, Dıştan, Kuzeybatıdan Yeniden Canlandırma (Mango [5])

Myrelaion Kilisesi/Bodrum Camii 10. Yüzyılda (920 yılında) VII. Konstantinos Porfirogennetos'un yanında taht ortağı olan I. Romanos Lekapenos tarafından kurulan Myrelaion Manastırı'nın mezar kilisesi olarak yapılmıştır. Yapının Bodrum Camii olarak adlandırılmasının sebebi altında büyük bir su sarnıcının bulunmasıdır. Myrelaion Manastırı'ndan bugün bir iz yoktur. Roma dönemine ait büyük bir yuvarlak yapı kalıntısının kenarında inşa edilen kilisenin altında, ana çizgileri ile üstteki yapıya uyan ve ona temel olan bir mahzen yapılmıştır. Altyapının üzerinde yükselen ana kilise ise tuğladan yapılmıştır. Kapalı Yunan Haçı planlıdır. Üç bölümlü bir dış narteksten sonra gelen ana mekânın ortasında yüksek ve pencereli, kasnaklı bir kubbe bulunmaktadır. Haçın kollarının üstleri değişik biçimlerdeki tonozlarla örtülmüştür. Yapının doğu tarafında içten yarım yuvarlak, dıştan ise üç cepheli bir apsis ve iki yanında da yonca şeklindeki pastoforion odaları/ayine hazırlık odaları bulunmaktadır. Cephelerde duvarlar, yarım yuvarlak payandalarla desteklenmiştir. Kubbe pencereleri kademeli kemerlerin içerisinde bulunmaktadır, üstlerinde dalgalı silmeler yer alır (Şekil 2.38), (Eyice [46]).

Narteksin yan duvarları hafifçe dışarıya doğru yuvarlanmaktadır. İçteki bölünme dikdörtgenin uzun cephelerinde bulunan altışar duvar payesi ile dışarıya yansıtılmaktadır. Duvar payeleri yuvarlatılmış tuğlalar ile örülmüştür (Mango [5]).

Şekil 2.38 Bodrum Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

Mango; onbirinci yüzyıl sonu ile onikinci yüzyıl arasında yapılmış olan eserler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacak birkaç yapının günümüze ulaşabildiğinden bahsetmektedir. Bunlardan biri Haliç'e bakan **İsa Pantepoptes Manastır Kilisesi (?)[1]/Eski İmaret Camii'dir** (Mango [5]).

Yapı Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) annesi Anna Komnena tarafından yaptırılmıştır. 1081-1087 yılları arasında yapıldığı düşünülmektedir (Mango yaklaşık 1100 tarihinde yapıldığını ifade etmektedir) (Eyice [47], Mango [5]).

Eski İmaret Camii'ne dönüştürülen kilise dik bir yokuş üzerine inşa edildiğinden, düzgün bir zemin sağlayabilmek için kilisenin altına sonradan sarnıç olarak kullanıldığı anlaşılan bir mahzen yapılmıştır. Yapı Kapalı Yunan Haçı plan tipindedir. Ana mekanın tam ortasında kubbe yer almaktadır. Batı tarafında çapraz tonozlu iki narteks bulunmaktadır. İç narteksin üzerinde iki sütunla açılan bir galeri yer alır. Dışarı taşan apsis bölümünün iki yanında yonca şeklinde birer hücre vardır. Yapı taş ve tuğla kullanılarak karma bir teknikle inşa edilmiştir. Kubbe kasnağı dalgalıdır, pencereler kademeli kemerler içinde yer alır (Eyice [47]).

Eski İmaret Camii cephesinde yer alan meander figürü Son Dönem Bizans kiliselerinin cephelerinde sıkça kullanılan bir motiftir ve İstanbul'da ilk kez 11.yy'da bu yapının güney cephesinde görülmektedir (Şekil 2.41), (Trkulja [48]).

[1] Mango; 'Where at Constantinople was the Monastery of Christos Pantepoptes' isimli makalesinde Christos Pantepoptes Manastırı olarak adlandırılan yapının bugünkü Yavuz Sultan Selim Camii'nin bulunduğu alanda yer alması gerektiğinden bahsetmektedir. Mango'ya göre Eski İmaret Camii'nin özgün adı tekrar araştırılmalıdır (Mango [49]).

Şekil 2.39 İsa Pantepoptes Manastır Kilisesi/Eski İmaret Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Şubat 2017)

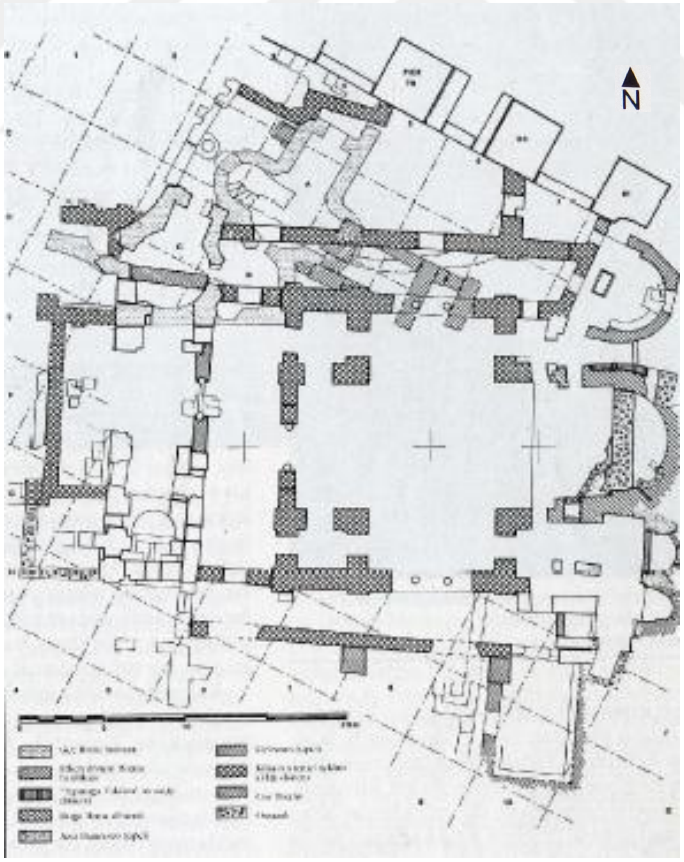
Şekil 2.40 İsa Pantepoptes Manastırı Kilisesi/Eski İmaret Camii Cephesindeki Tuğla Süslemeler (Hazal Şentürk, Şubat 2017)

Şekil 2.41 İsa Pantepoptes Manastırı Kilisesi/Eski İmaret Camii Cephesindeki Meander Motifi (Hazal Şentürk, Şubat 2017)

Kriotissa Manastırı(?)/Kalenderhane Camii mimari özelliklerine bakılarak Komnenos'lar dönemine dayandırılmaktadır (12.yy). İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından zaviyeye çevrilmiş ardından da cami olmuştur. İstanbul'daki günümüze ulaşabilen Bizans dini mimarisine ait örnekler içerisinde kapalı yunan haçı planlı kilise tipinin en önemli örneklerindendir (Şekil 2.42). 1966-1975 yılları arasında yapı ve çevresinde arkeolojik araştırmalar yapılmış ve yapı tekrar cami olarak kullanılmak üzere restore edilmiştir (Kuban [50]).

Yapı haçvari planlı naosu, yan nefleri ve narteks üzerindeki galerisi ile klasik bir Bizans kilisesidir. Önceleri bema ile naosu birbirinden ayıran, galeri katına kadar yükselen bir ikonastasisi vardır. Latin işgalinden sonraki dönemde yapının iç narteks ve naos girişlerinin yan açıklıkları kapatılmıştır. Kilisenin yan nefleri yıkılmıştır. 18.yy'da kilisenin naosundaki küçük bir odanın duvarları doldurularak üzerine bir minare eklenmiştir. Yapının Bizans dönemindeki adı ve yapılış tarihi ile ilgili bir uzlaşmaya varılamamıştır (Kuban [50]).

Şekil 2.42 Kalenderhane Camii Planı (Kuban [50])

Komnenoslar ailesi döneminde inşa edilen bir başka yapı da **Pantokrator İsa Manastırı/Zeyrek Kilise Camii**'dir. Bu büyük yapı topluluğu yan yana yapılmış üç kiliseden oluşmaktadır. Hazreti İsa'ya adanan güneydeki yapı 1118-1124 yılları arasında İmparatoriçe İrene tarafından yaptırılmış, daha sonra Hz. Meryem'e adanan (Eleoussa) kuzey kilise, son olarak da Aziz Mikhael adını taşıyan aradaki kubbeli mausoleum (mezar şapeli) yapılmıştır. Yapı topluluğuna elli yataklı bir hastane, bir yaşlılar evi ve bir de hamam dâhildir (Mango [5]).

Yapının güney kilisesi; bir altyapı üzerinde yükselen Kapalı Yunan Haçı planlı, nişlerle süslenmiş üç adet apsisi bulunan iki katlı bir yapıdır (Müller Wiener [19]).

Güney Kilise; Kapalı Yunan Haçı plan tipinin İstanbul'daki en büyük örneğidir, bu boyutlara kırmızı mermerden yapılmış çok büyük dört sütun sayesinde ulaşabilmiştir. Günümüzde bu sütunlar kaldırılmış ve yerlerine Türk barok üslubunda taş payeler yapılmıştır. Kubbe onaltı cephelidir, pencere sayısı da aynıdır. Naos'u iki yandan galeri katları çevrelemektedir; güneydeki artık geçilemese bile halen ayaktadır ancak kuzeydeki büyük olasılıkla mezar şapeli (mausoleum) yapılırken yıkılmıştır. Narteks tonozlu beş birimlidir ve galeri katını taşır: ortadaki birimin üzerinde yer alan kubbe, dış narteksin eklenmesinin ardından aydınlatmayı arttırmak için yapılmıştır. Güney kilise özellikle süslemeleri ile dikkat çekmektedir (Mango [5]).

1954'te Amerikan Bizans Enstitüsü kilisenin zemin döşemesini ortaya çıkartarak restore ettirmiştir. Güney binasının kubbe altında büyük bir pano, kemerlerin altında uzun dikdörtgen panolar, haç kollarınında ise dikdörtgen panolar bulunmaktadır. 'Opus Sectile' tipindeki bu panolarda arslan, kaplan, grifon, kartal, tavşan gibi hayvan motifleri ve bazı bitkisel motifler bulunmaktadır. Bu panolardan en dikkat çekici olanı doğu haç kolunun zeminindedir (Şekil 2.44). Panonun bölümlerinden birinde kentaur, diğerinde tahta bir çiti aşan Herakles figürü görülmektedir (Demiriz [28]).

Kuzey kilise (Eleoussa Meryem Ana) kilisesi güney kiliseden biraz daha küçüktür ama aynı mimari tiptedir. Onun da Türk döneminde taş payelerle değiştirilen dört sütunu bulunmaktadır. 1136 yılında iki kilise arasına iki kubbesi olan bir mezar şapeli yapılmıştır. Dar bir alana sıkıştırılmak zorunda kalınan mezar şapeli, iki birimlidir ve elips biçimi iki kubbe ile örtülüdür (Mango [5]).

Zeminin; güney kilisedekine benzer bir '**opus sectile**' tekniğinde kaplandığı düşünülmektedir. Cephede, apsisler ince-uzun nişler ve tuğla motifler ile hareketlendirilmiştir (Mango [5]). Yapı 2009 yılı itibariyle restorasyondadır (Şekil 2.43). Şantiye şefinden alınan bilgiye göre; cephelerin bir bölümü Osmanlı Dönemi'nde sıvandığı için restorasyon sırasında bu halini korumak amacıyla boyanmış, tuğla cephe ise olduğu gibi bırakılmıştır. İç mekândaki 'opus sectile' döşemenin üzeri camla örtülmüştür.

Şekil 2.43 Pantokrator Kilisesi/Zeyrek Camii restorasyon sırasındaki görünüm (Hazal Şentürk, Şubat 2016)

Şekil 2.44 Pantokrator Kilisesi/Zeyrek Camii Opus Sectile Tipi Döşeme Mozaiği Kakma Kentaur Figürü (Demiriz [28])

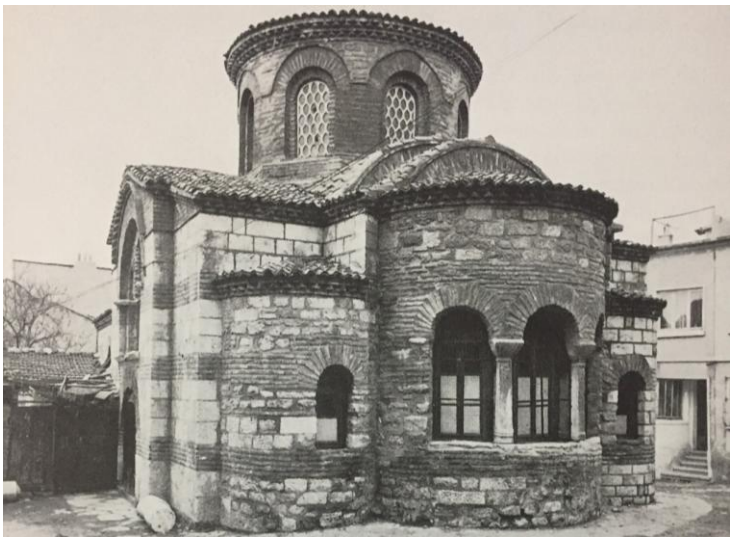
Vaftizci Yahya Trullo Manastır Kilisesi (Saint Jean Baptiste in Trullo)/Hirami Ahmet Paşa Mescidi, genel olarak 12.yy'a tarihlendirilmektedir. Mathews'a göre kilisenin doğu bitişinde bulunan üç adet yarım daire şeklindeki apsis Sekbanbaşı Mescidi'nin planıyla kıyaslandığında bu tarihlendirmeyi desteklemektedir. Ancak kubbedeki pencere kemerlerinin sırtlarında yer alan çizgiler Panaghiotissa/Moğolların Meryemi Kilisesi'nde bulunanlar ile benzerlik gösterdiği için Palaiologoslar dönemi yapısı olabileceği ya da Son Dönem'de onarım gördüğü düşünülmektedir (Bkz. Şekil 2.46,2.47), (Mathews [32]).

Müller-Wiener'e göre; yapı 'Kapalı Yunan Haçı' plan tipindedir. Üç bölümlü beması ve bir narteksi bulunmaktadır (Müller-Wiener [19]). Yapıya bakıldığında bu tanımlama doğrulanmaktadır.

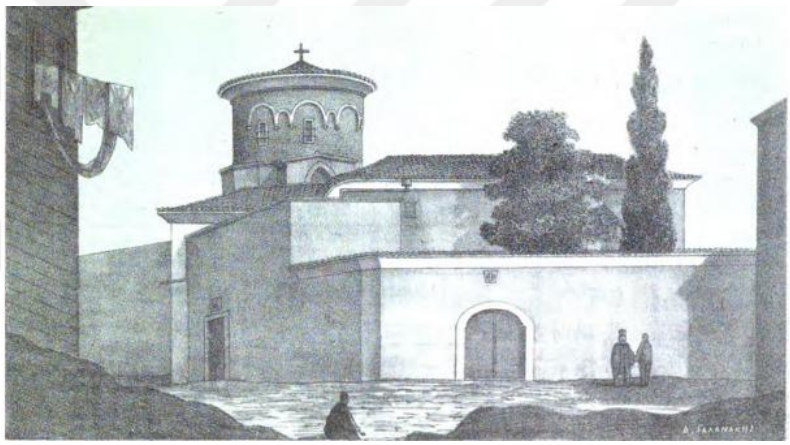
Esmer ise; ''haçvari planlı kilisenin üç nefli bir naosu bulunduğunu, naos bölümünün doğuda bemaya, apsis ve pastoforium'a, batıda ise nartekse açıldığını'' belirtmektedir. Naosun üzerindeki kubbe dört sütun tarafından taşınmaktadır (Esmer [40]).

Yapı; Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ile birlikte, Yeniçeri Ağası Hirami Ahmet Paşa (ö.1598) tarafından camiye çevrilmiştir (Müller-Wiener [19]).

Mathews yapının 1960 yılında kapsamlı bir onarım geçirdiğini belirtmektedir. Narteksin büyük ölçüde yıkılan tonozları yeniden inşa edilmiş, kapatılan pencereler açılmıştır. Kuzey nefin penceresindeki, yapı camiye çevrilirken kaldırılan, 4 adet sütun ve başlıkları tekrar yerlerine yerleştirilmiştir. Dış cephede yeni kesilmiş taş bloklar kullanılarak bazı düzenlemeler yapılmıştır (Şekil 2.45). İç mekânda ise daha önce görülebilen freskler temizlik sırasında yok edilmiştir (Mathews [32]).

Şekil 2.45 Restorasyondan sonra kilisenin güneybatıdan görünüşü (Müller-Wiener [19])

Şekil 2.46 Hirami Ahmet Paşa Mescidi Gravürü (Paspates [51])

Şekil 2.47 Panaghiotissa/Moğolların Meryemi Kilisesi Gravürü (Paspates [51])

Hristos Evergetis Manastırı/Gül Camii eski bir Bizans kilisesidir. Eski adı ve yapım tarihi ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Yapının Azize Theodosia, Hristos Evergetis, Eufemia, Aziz Sebastian ve Azize Anastasia'ya ithaf edildiği konusunda beş farklı görüş bulunmaktadır (Çetinkaya [7]). Bu görüşlerden en güncel olanı Hristos Evergetis'e adandığı yönündedir.

Eyice'ye göre; İkonoklazma akımı sırasında öldürülen Azize Teodosia buraya gömüldüğü için kilise onun adıyla anılmıştır. Fetihten sonra kilisenin altındaki mahzen gemi malzemelerinin depolanması amacıyla kullanılmıştır, vakıf kayıtlarına göre 1499 yılında yapıyı camiye çevirme çalışmalarına başlanmıştır (Eyice [52]).

Gül Camii tuğla tonozlu ve üzerindeki yapının ölçülerine uygun bir bodrum katının üzerine inşa edilmiştir. Ana bina Kapalı Yunan Haçı plan tipindedir. Sadece bir duvarı kalan narteks bölümünü takip eden ana mekân dört kollu beşik tonozlarla örtülü bir haç şeklindedir. Kollardan üçünün içlerine ikişer sütun üzerine oturan galeriler yapılmıştır. Dört ana kemeri taşıyan dört sütun haç şeklini oluşturmaktadır. Kemerler sivri oldukları için Osmanlı döneminde yapıldıkları düşünülmektedir (Eyice [52]).

Doğu tarafında bulunan üç apsisten ortadaki daha geniştir. Yanlardaki apsislerde içlerinde tuğla bezemeler olan nişler bulunmaktadır. Semavi Eyice bu apsislerin 13.yy sonu 14.yy başındaki büyük onarım sırasında yeniden yapıldığını ifade etmektedir (Şekil 2.49).

Osmanlı döneminde iki yan cephe yeniden yapılmıştır. Cephelerde çok sayıda pencere bulunmaktadır ve mahya hattı kademelidir (Şekil 2.48). Kubbe basık ve sekizgen kasnaklıdır, Osmanlı döneminde yenilenmiştir. Minare 1766 depreminin ardından yapılan örneklere benzemektedir (Eyice [52]).

Apsid cephesinde bulunan uzun kör nişler ve içlerindeki tuğla bezemeler sebebi ile Son Dönem Bizans yapılarını andıran Gül Camii Orta ve Son Bizans dönemleri arasında bir geçiş yapısı olma özelliği taşımaktadır.

Ousterhout'a göre Orta Bizans dönemi yapıları Son Dönem yapılarıyla benzer biçim ve konseptte oldukları için birlikte incelenmeleri uygundur (Ousterhout [53]).

Şekil 2.48 Gül Camii Yan Cephe Görünümü (Hazal Şentürk, Kasım 2016)

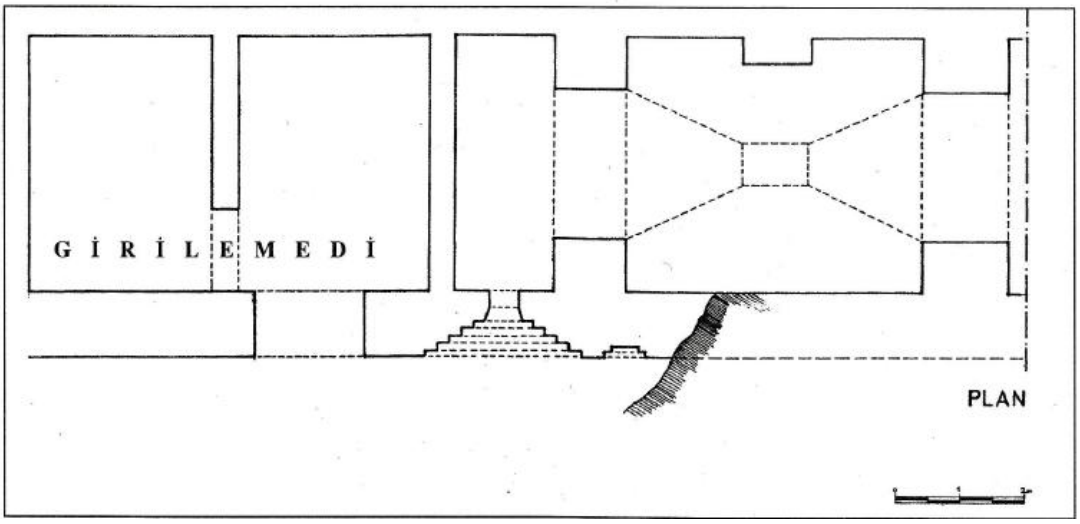
Şekil 2.49 Gül Camii Apsis Cephesindeki Tuğla Bezemeler (Hazal Şentürk, Kasım 2016)

Bahsedilen yapıların dışında Haluk Çetinkaya'nın 'İstanbul'dan İki Arkeolojik Haber' başlıklı makalesinde belirttiği üzere 1998 yılının yaz aylarında varlığı daha önce bilinmeyen bir yapıya rastlanmıştır (Şekil 2.50). Çetinkaya'nın anlatımına göre; bu yapı Unkapanı Tekel İdaresi'nin yanında bulunmaktadır ve cephesindeki altı sıra kademeli kemeri yoldan görülebilmektedir (Çetinkaya [54]).

Sarnıç olduğu anlaşılan bu yapının sadece doğu cephesi görülebilmiştir ve Çetinkaya'ya göre bu cephede çeşitli tuğla süslemeler bulunmaktadır. Bu motifler meander ve yürek biçimindeki bir niştir. Çetinkaya'ya göre; bu süslemeler Eski İmaret Camii cephesinde görülmektedir. Cephelerde süslemeleri yoğun olarak Son Dönem'e ait bir özellik olarak görülmektedir ancak bu yapıda kemerlerde gizli tuğla tekniğinin uygulanması nedeniyle farklı bir durum söz konusudur. 10. Yüzyılda ortaya çıkan bu teknik ağırlıklı olarak Orta Dönem'de kullanılmıştır. Ancak İsa Kapı/Ese Kapı medresesi ve Boğdan Sarayı Şapeli gibi bazı Son Dönem yapılarında da gözlenebilmektedir. Bu bilgiler yapının tarihlendirilmesiyle ilgili kesin bir sonuç sağlayamamaktadır (Çetinkaya [54]).

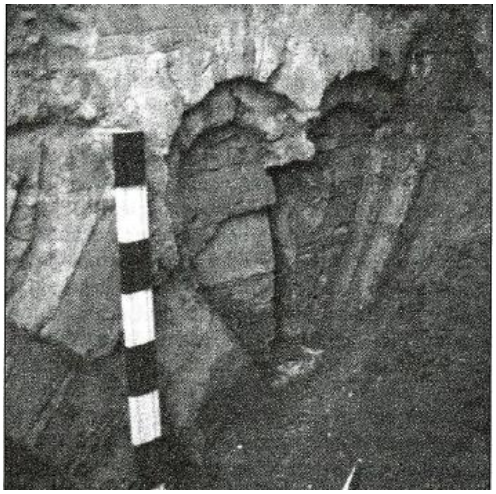
Çetinkaya yapının tavanının aynalı tonozla örtülü olduğundan ve bu durumun Bizans mimarisinde başka bir örneğinin bulunmadığından bahsetmektedir. Ayrıca eğer yapı sarnıç olarak inşa edildiyse cephesinde süsleme bulunmasının çok gerekli olmaması sebebiyle bir kilisenin altyapısı olabileceğini ileri sürmektedir (Çetinkaya [54]).

Orta Dönem'de Myrelaion Kilisesi/Bodrum Camii, Hristos Evergetis Manastırı/Gül Camii ve Pantokrator Manastırı/ Zeyrek Kilise Camii gibi yapıların altında sarnıçlar yer aldığından bahseden Çetinkaya bu yapı için de aynı durumun geçerli olabileceğini belirtmektedir (Çetinkaya [54]).

Şekil 2.50 Altyapının planı (Çetinkaya [54])

Çetinkaya yapının tamamıyla tuğladan inşa edildiğini ifade etmektedir. Sadece iç kısmında yer alan bir payede taş ve tuğla kullanılarak almaşık örgü uygulandığından bahseder. Dış cephe süslemesinde görülen yürek motifi (Şekil 2.51) İstanbul'daki Khora Manastırı/Kariye Camii, Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii Güney Binası, Soter Kilisesi Altyapısı ve Yoros Kalesi gibi Son Dönem Bizans yapılarında bulunmaktadır. Ancak Çetinkaya'ya göre; cephede görülen kademeli kemerler ve cephede az süsleme bulunması nedeniyle yapının; cephelerin yeni yeni hareketlenmeye başladığı Orta Dönem'in sonlarına tarihlendirilmesi gerekmektedir (Çetinkaya [54]).

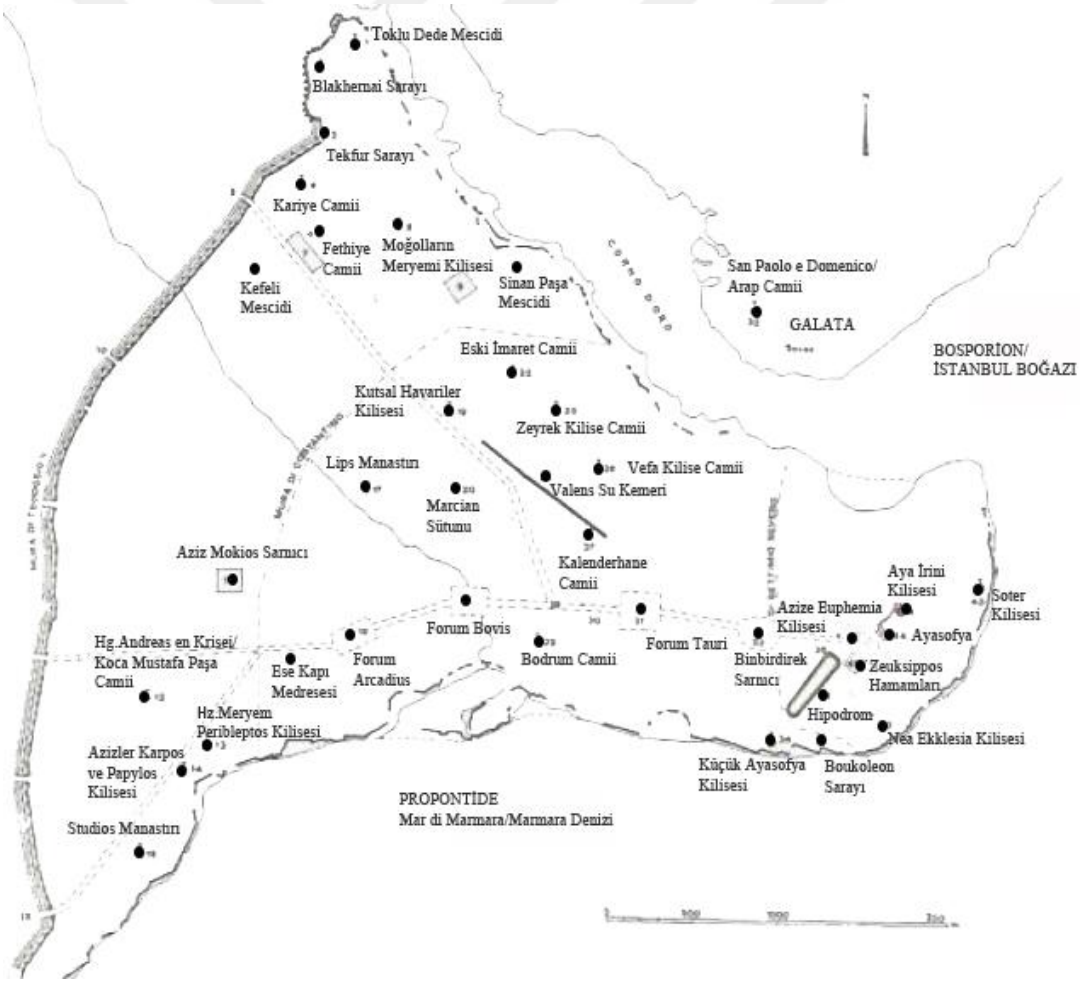

Şekil 2.51 Cephede Görülen Yürek Motifi
(Çetinkaya [54])

2.2.3 İstanbul'daki Son Dönem Bizans Mimarisi

Bizans tarihi ve sanatının son aşamasına adını veren Palailogos Ailesi'dir. 'Palailogos Rönesansı' sıklıkla kullanılan bir terimdir ancak Mango'ya göre 'resim sanatı alanında kullanılmasında da haklılık payı vardır ancak mimariye uyarlanması zordur' (Mango [5]).

1204-1330 yılları arasında devletin durumunun kötüleşmesi nedeniyle İstanbul ve Selanik'te yapılan birkaç bina dışında yapım etkinliği durmuştur. Bu binalar ise Orta Bizans dönemi geleneklerini sürdürmüştür. Mango'ya göre; bu dönemde manastırların belirgin özelliği gömü yeri olarak kullanılmalarıdır: kilise ve narteks duvarlarında, özel olarak yaptırılmış dış narteks ve şapellerde, kemerli nişlerin içinde lahitler, ölenlerin portreleri ve haklarındaki yazıtlar yer almaktadır (Mango [5]).

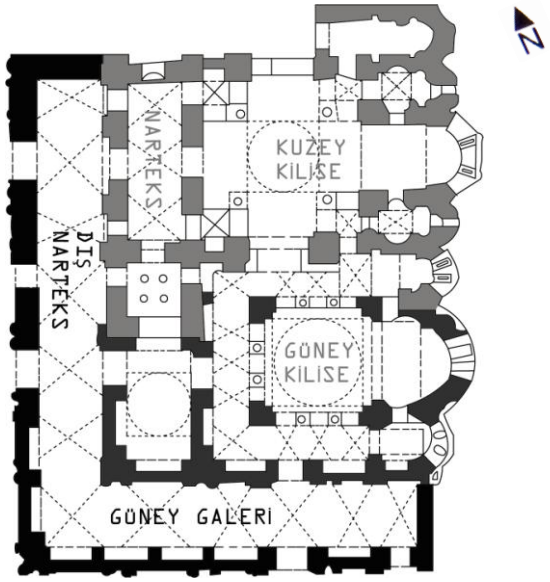

Şekil 2.52 Konstantinopolis/İstanbul'un 13-15. Yüzyıl arasındaki durumunu, metinde bahsedilenler ve diğer yapıları gösteren plan (Mango [5] ve Müller-Wiener [19] üzerinden düzenlenmiştir)

Palailogos döneminde başkentte inşa edilen ilk yeni yapı **Konstantin Lips Manastırı**'nın 1282-1304 yılları arasında yapıldığı düşünülen '**Güney Kilisesi**'dir (Trkulja [48], Krautheimer [6]).

Lips Manastırı Kilisesi'nin /Fenari İsa Camii güney binası VIII. Mikhael Palailogos'un eşi İmparatoriçe Theodora tarafından yaptırılmıştır. Mango'ya göre kilisenin kesin yapım tarihi belli değildir; ancak kurucusu tarafından, 1282 yılından sonraki bir tarihte çıkarılan fermanın öncesinde yapıldığı düşünülmektedir. Lips'in özgün kilisesi olduğu gibi bırakılmış, yanına biraz daha geniş bir kilise yaptırılmıştır. Bu kilise 'dehlizli' plan tipindedir. Kubbe dört paye ile desteklenmiş, her bir paye çiftinin arasına iki sütun yerleştirilmiştir; böylece yan nefler ve kilisenin batı bölümü birbirine açılan tonozlu bir geçit oluşturmaktadır. Daha önce yaptırılmış olan kuzey kilisenin merdiven kulesi yerinde bırakıldığı için güney kilisenin önünde naos'un tüm genişliğine ulaşamayan, kubbeli bir nartheks yer alır; yapı topluluğunun tümü de batı ve güneyden tonozlu dehlizler/koridorlar ile çevrelenmektedir (Şekil 2.53), (Mango [5]).

Mango'ya göre; 'Onuncu yüzyıl yapısının sade, üç cepheli apsisi ile güney kilisesinin çok cepheli, zengin süslemeli apsisi doğu cephesinde bir karşıtlık oluşturmaktadır. Yapının içi özgün görüntüsünü aktaramayacak kadar değişime uğramıştır. Ancak plana bakıldığında mezar nişlerinin çokluğu dikkati çekmektedir. Naos'ta beş, nartekste dört, dış nartekste yedi tane mezar nişi vardır' (Mango [5]).

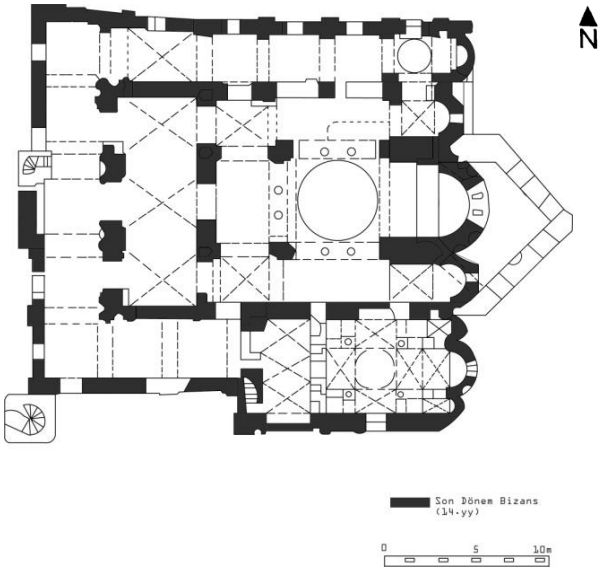

Şekil 2.53 Lips Manastır Kilisesi /Fenari İsa Camii Zemin Planı
(Hazal Şentürk)

Döneme ait kiliselerden bir diğeri de 1310-1315 yılları arasına tarihlenen **Hazreti Meryem Pammakaristos Kilisesi/Fethiye Camii**'dir. Yapının parekklesion'unda (mezar şapeli), güney cephede günümüze kadar gelebilen kitabede açıklandığına göre şapel, General Mikhael Dukas Glabas Tarchaniotes onuruna dul eşi Maria tarafından yaptırılmıştır (Mango [5]). 14.yy'ın ikinci çeyreğinde ise dış narteks ile kuzey ve güney koridorlar daha eski olan kilisenin çevresine yapılmıştır (Müller-Wiener [19]).

Şapel Kapalı Yunan Haçı plan tipindedir (Şekil 2.54) ve önünde iki minik kubbe ile örtülen iki katlı bir narteks yer alır. Mango nartekste gömü yeri olarak yapılan dört ya da beş adet mezar nişi bulunduğundan bahsetmektedir. Narteks iki katlıdır ve şapel dıştan, kör kemerlerden oluşan bir dizi ile üç bölüme ayrılmış olarak görülmektedir. Cephede atlamalı geniş ve dar kemerler, ince uzun nişler bulunmaktadır (Şekil 2.55), (Mango [5]).

Mango'ya göre cephelerdeki süsleme motifleri ise Yunanistan ve Balkanlar'a kıyasla daha azdır. İlk yapıldığında şapelin batı cephesi açıktır, U biçimli dehlizli/tonozlu koridor daha geç bir ektir. Küçük bir yapı olmasına rağmen iç mekân mermer ve mozaiklerle zengin bir biçimde süslenmiştir; iç mekânda geleneksel bezeme şeması uygulanmıştır ancak pencere hizasında yer alan armalı bezeme şeritleri gibi bazı Palailogos yenilikleri içermektedir (Şekil 2.56,2.57), (Mango [5]).

Şekil 2.54 Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Planı
(Hazal Şentürk)

Şekil 2.55 Pammakaristos Kilisesi/Fethiye Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

Şekil 2.56 İç Mekânda Armalı Bezeme Şeritleri (Esmer [40])

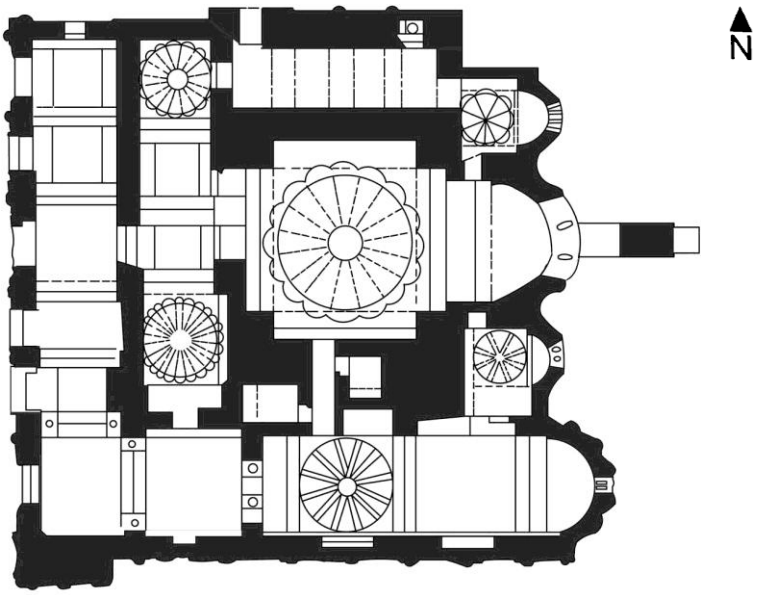
Şekil 2.57 İç Mekânda Armalı Bezeme Şeritleri (Esmer [40])

1316-1321 yılları arasında, devlet ve bilim adamı Theodoros Metokhites **Khora Manastırı'nı/Kariye Camii** onartmıştır. Haluk Çetinkaya yapının birkaç aşamada inşa edildiğini; yapının doğu kısmında bulunan 6. yüzyıla tarihlenen kalıntıların en eski bölüm olduğunu ifade etmektedir. Bunun ardından 11 ve 12. yüzyıllarda yeniden inşa edilen yapıya en son eklemeler 14. yüzyılda yapılmıştır (Şekil 2.59), (Çetinkaya [7]).

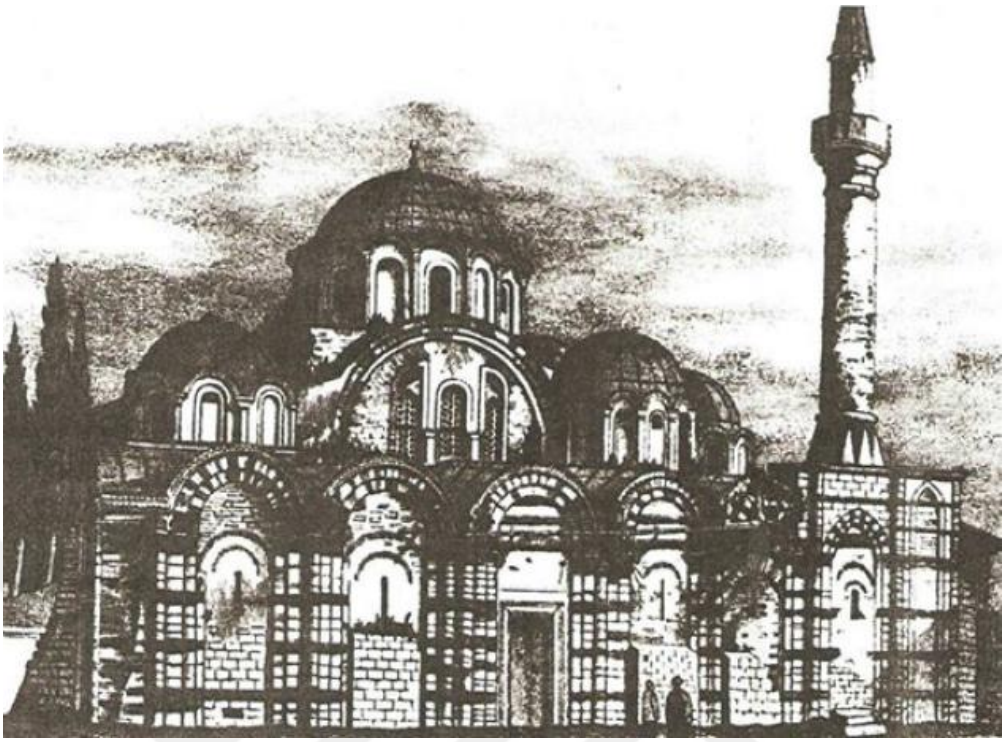
Komnenos döneminde inşa edilen naosun iskeleti yerinde bırakılmış, kubbe yeniden yaptırılmıştır; iki narteks (iç ve dış), kilisenin güneyindeki parekklesion/mezar şapeli ve iki katlı kuzey kanadı Metokhites tarafından inşa ettirilmiştir (Mango [5]).

Müller-Wiener'in anlatımına göre; Metokhites tarafından kilisenin içi renkli mermer levha kaplama, kabartmalar, mozaik ve resimlerle baştan aşağıya yenilenmiştir. Bu yenileme sırasında tüm yapı öğeleriyle ve kendi aralarında uyum içerisinde olması istenen resimler hazırlanmıştır. Kilise yeniden düzenlenirken 6. ve 11. yüzyıllara ait devşirme malzemeler kullanılmıştır. Örneğin kapılar devşirme malzemedir (Müller-Wiener [19]).

Hazreti Meryem Pammakaristos/Fethiye Camii ile aynı duvar tekniğinde yapılmış olan cepheler, yuvarlatılmış duvar payeleri ve kademelerle hareketlendirilmiştir. Ancak yapının iç mimarisi çok daha görkemlidir; mozaikler, freskolar ve mermer kaplamalarla zengin bir biçimde süslenmiştir (Şekil 2.60), (Mango [5]).

Şekil 2.58 Khora Kilisesi/Kariye Camii Planı
(Hazal Şentürk)

Şekil 2.59 Khora Kilisesi/Kariye Camii Dıştan, Batıdan Görünümü
(Mango [5])

Şekil 2.60 Khora Kilisesi/Kariye Camii Dış Nartekste Bulunan Mozaikler
(Hazal Şentürk, Mart 2015)

İstanbul'daki Palailogos kilise mimarisine bir diğer örnek, **Hagios Theodoros Kilisesi/Molla Gürani Camii**'nin dış narteksidir. Yapının Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'ne benzer bir durumu olduğu düşünülmektedir. Mango'ya göre; onbirinci yüzyıla ait kapalı yunan haçı planlı eski bir kilise zengin biri tarafından alınmış, ek yapılarla genişletilmiş olabilir (Mango [5]). Eklemelerin günümüzde en önemli bölümü olan dış narteks, eski naos'un hem güney hem kuzeyinden dışa çıkıntı yapar ve ek yapılara geçiş sağlar. Güneydeki çıkıntı ondokuzuncu yüzyılın başında halen ayaktadır ve Charles Texier tarafından 1833-35 tarihinde belgelendirilmiştir. Texier'in çizimlerinde, dört sütunun taşıdığı kemer dizili bir cephe görülmektedir; sütunların arasında mermer bir kapı çerçevesi bulunmaktadır (Şekil 2.61), (Mango [5]).

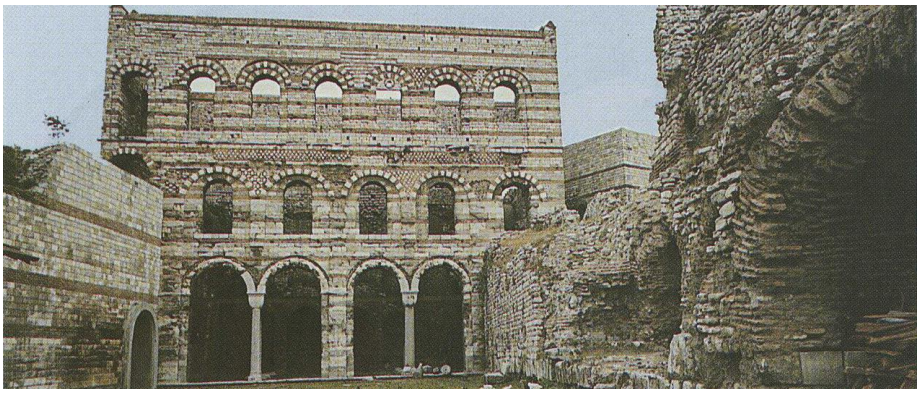
Mango'ya göre; aynı temel ilke zeminin eğimi nedeniyle bir yükselti üzerine yapılan dış narteksin iki bölümlü batı cephesinde de kullanılmıştır. Alt bölümde, kapının iki yanında üçlü kemer dizisi, üst bölümde ise kemerli beş pencere bulunmaktadır. Cephedeki mermer öğeler (dört sütun, başlıkları ve sütunlar arasına yerleştirilmiş olan korkuluk levhaları) devşirmedir. Mango'ya göre; bu kadar farklı malzeme kullanıldığı halde cepheye iyi dengelenmiş zarif bir görünüm verilebilmiştir. Dış narteks içleri mozaik bezeli üç kubbe ile örtülmüştür (Mango [5]). Kilise Camii'nin örnek oluşturduğu *'portico facade'*nin bir Geç Bizans Dönemi mimari özelliği olduğu düşünülmektedir.

Şekil 2.61 Molla Gürani Camii, Dıştan, Güneyden, Charles Textier'in 19.yy Çizimi (Mango [5])

Mango, '*portico facade*' (kemerli cephe) adı verilen düzenlemenin dini mimariden çok ev mimarisi ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu cephe düzenlemesinin İstanbul'da günümüze gelebilen örneklerinden biri; **Tekfur Sarayı** yapısıdır. Çeşitli kaynaklarda Orta Dönem'de (12.yy) yapıldığı ifade edilen sarayın Mango'ya göre yapım tarihi 1261 ve 1291 yılları arasındadır (Mango [5]). Gülgün Köroğlu ise yapının 12. yüzyıl ortaları ve Palailogoslar dönemi (13-14 yüzyıl) olmak üzere iki ayrı dönemde inşa edildiğini belirtmektedir (Köroğlu [20]). Trkulja da Doktora tezinde yapının ilk olarak 1261 öncesinde yapılmış olabileceğini, diğer eklerin ise muhtemelen 14.yy'da yapıldığını belirtmektedir. Aynı zamanda çoğu akademisyenin de sonraki yapının Palailogoslar dönemine ait olduğuna inandığını eklemektedir (Trkulja [48]). Yapı bu bilgiler ve cephe süslemelerinin özellikleri nedeniyle 'Son Dönem' yapısı olarak değerlendirilmiştir.

Üç katlı dikdörtgen bir yapıdır, zeminin ahşap tavanla, ikinci katın da az eğimli bir çatı ile örtüldüğü düşünülmektedir. Saray, iki sıra güçlendirilmiş sur arasına inşa edilmiştir, kuzeyinde korumalı bir avlu vardır, Mango'ya göre; kuzey cephe de bu nedenle açık bırakılmış olmalıdır (Mango [5]). İlk katın bölümlere ayrılmış olduğu, ikinci katta güneyde bir destek üzerinde dış çıkma yapan bir şapel olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 2.63). İki ana cephede, kuzey ve güneyde, çini ve taşlarla yapılmış değişik baklava motifleri içeren ince işlenmiş süslemeler vardır (Şekil 2.62). Mango bazı cephe özelliklerinin kaybolduğundan bahsetmektedir. Kemer taşları hafifçe oyularak oluşturulmuş zemin kat kemer dizisi, Palailogosların armaları kazılı kilit taşları ve yapının doğusunda, kente bakan yönde, uçları aslan, koyun ve kartal başlı konsollarla desteklenen bir balkon günümüze ulaşamamıştır (Mango [5]).

Şekil 2.62 Tekfur Sarayı Cephe Görünümü (Ara Güler,1994)

Yegan Kahya ise İstanbul Bizans Mimarisi'nde Kullanılan Tuğlanın Tektonik ve Mekanik Özellikleri isimli Doktora tezinde yapının avlu cephesinde bulunan Palailogos dönemine ait imparatorluk armaları ve cephelerdeki süsleme özellikleri nedeniyle Son Dönem'de inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir. Kahya Tekfur Sarayı'nın 14.yüzyıl'a tarihlendiği ve tek bir yapım etkinliği geçirdiğine dair bir çalışmaya referans vermektedir[1] (Kahya [55]).

Şekil 2.63 Tekfur Sarayı Yeniden Canlandırması ([56])

Şekil 2.64 Tekfur Sarayı ile yanındaki kuleyi birbirine bağlayan,1894 depreminde yıkılan kemer ([56])

[1] Yegan Kahya tezinde Tekfur Sarayı'nın yapım tarihine ilişkin farklı görüşlere de yer vermiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bknz. Kahya [50].

İstanbul'daki Son Dönem Bizans Kiliseleri'nden ikisinde yonca plan tipi kullanılmıştır. Bunlardan biri Heybeliada'daki **Panagia Kamariotissa Kilisesi'dir/Vaftizci Yahya Manastırı**'dır. Cyril Mango yapıyı orta döneme tarihlendirirken Semavi Eyice'ye göre son dönem yapısıdır (Mango [5], Eyice [57]).

Yapı Heybeliada'da günümüzde Deniz kuvvetlerine ait olan binanın iç avlusunda bulunmaktadır. Uzun bir süre manastırın VIII. İoannes Palailogos (1425-1448) tarafından kurulduğu düşünülmüştür ancak Eyice'ye göre 1914 yılında yayınlanan eski bir belgeye dayanılarak manastırın kurucusunun V. İoannes Palaiologos olması gerekmektedir. Burada iki şapel bulunduğundan kurucularıyla ilgili çelişkiler vardır (Eyice [57]).

Dört yapraklı yonca plan tipindeki bina, ana kubbenin örttüğü kare bir mekân etrafında toplanmıştır. Eyice'nin anlatımına göre; 'içerideki kare alan, dört kemerle yarım kubbeli bir apsise açılmakta, doğudaki kemer bema kısmını örten bir beşik tonoz halinde doğuya uzanarak bir apsisle sonlanmaktadır.' Binanın giriş cephesi de ortasında bir kapı açılmış olan bir apsis şeklindedir. Burada geç bir dönemde yapılan bir narteks, cephenin görünüşünü gizlemektedir. Eyice'ye göre; 'iç mekânı genişletmek amacıyla geç antik dönemde görülen bir yöntemle köşelerdeki payelerin içlerine birer niş açılmıştır.' (Şekil 2.66). Bemanın iki yanında ise prothesis ve diakonikon hücreleri bulunmaktadır (Eyice [57]).

Binanın kubbesi kavisli pencerelidir, 8 köşelidir ve yüksek bir kasnağa sahiptir. Cephede kademeli nişler bulunmakta, apsis cepheleri de kırık hatlar oluşturmaktadır. Bu yapıda da son dönem Bizans mimarisinin bir özelliği olan düşeyde uzama eğilimi egemen olmuştur. Cephede herhangi bir yatay hat ve süsleme yoktur. Kubbenin oransal ağırlığına rağmen, apsis cephelerinde oran uyumu bulunmaktadır (Şekil 2.65), (Eyice [57]).

1963 yılından sonra yayınlanan, A.Pasadaios tarafından yapılan bir araştırmaya göre kilisenin duvar örgüsünde kullanılan gizli tuğla tekniği nedeni ile kilise 11. yüzyıla tarihlenmelidir. Ancak yapının Orta Bizans Dönemi sonuna ait olduğunu kesinlikle gösterecek bir kaynak bulunmamaktadır. Eyice'ye göre kesin bir karara varılabilmesi için yapının bütün duvarlarının incelenmesi gerekmektedir (Eyice [57]).

Şekil 2.65 Panagia Kamariotissa Kilisesi Dış Görünümü, 2008 ([58])

Şekil 2.66 Panagia Kamariotissa Kilisesi İç Görünümü (Ousterhout [53])

Moğolların Meryemi/Panaghiotissa Kilisesi Bizans döneminden beri Ortodoksların elinde kalan ve halen kilise olarak kullanılan tek yapıdır. Eyice'ye göre; yapının VIII. Mikhael Palailogos'un kızı Maria tarafından yaptırıldığı rivayetine uzun süre inanılmıştır. Ancak gerçekte bu manastırın 1261'de VIII. Mikhael'in dayısı İsaakhios Doukas tarafından kurulduğu tespit edilmiştir. 1266 yılında manastır büyütülmüş ve Mosetos adında bir sanatçı yapının içini fresklerle süslemiştir (Eyice [57]). Freely ise kilisenin Maria Palaiologina tarafından 1282'de kurulduğu ya da yeniden inşa ettirildiğini belirtmektedir (Freely [59]).

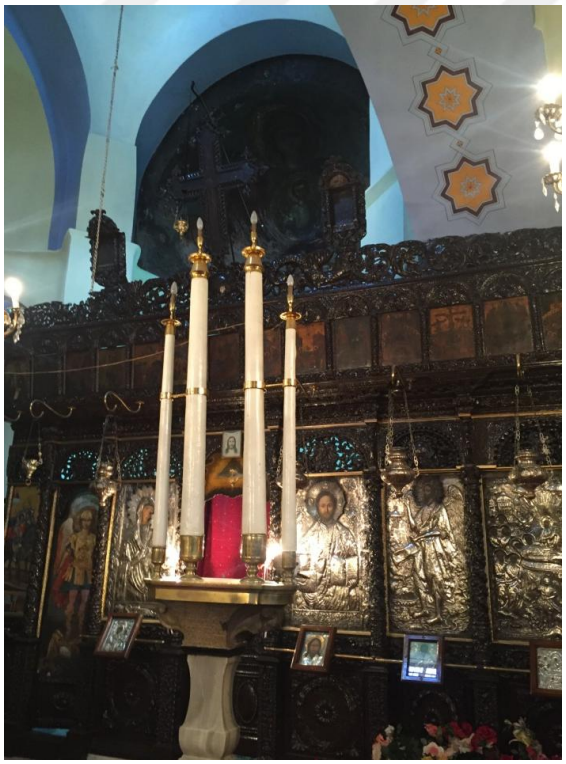
Kilise orijinalinde ortada kubbe ve yanlarda yarım kubbelerin örttüğü yonca plan tipine sahipken, çeşitli dönemlerde yapılan değişiklik ve eklemelerle farklılaştırılmıştır (Karaca [60]).

Batı tarafında; sonraki bir dönemde eklendiği düşünülen üç bölümlü bir narteks bulunmaktadır. Dört yarım kubbenin oluşturduğu haç şeklinin ortasındaki kare mekan ana kubbe ile örtülmüştür. Yarım kubbeler tonozun altında yarım yuvarlak nişler ile büyütülmüştür. Kilisenin güney bölümü modern dönemlerde yıkılarak yerine kare bir ek yapılmıştır. Bu ek narteksten başlayıp, orijinal yapının güney bölümü boyunca uzanmaktadır. Narteksin güney güney bölümü yerine; her biri üçer kemerle geçilen iki bölümden oluşan bir hol yapılmıştır. Narteksin önüne bir çan kulesi, avlunun güney tarafına binalar ve kilisenin batısı ile güneyini çevreleyen bir duvar eklenmiştir (Freely [59]).

Kilisenin örtü sisteminde, duvar payelerini bağlayan yuvarlak kemerlerin oluşturduğu pandantiflerle geçilen yüksek kasnağın üzerinde kubbe bulunur. Yapının kuzeybatı köşesinde, pandatiflerle geçilen küçük basık bir kubbe daha vardır. Merkezi mekânın batısındaki bölümün örtüsü beşik tonozdur. Taşıyıcı sırasının sınırladığı mekânları güneyde dört çapraz tonoz, galerinin bulunduğu bölümü ise iki çapraz tonoz örtmektedir (Karaca [60]). Yapının duvarlarını örten kalın sıva tabakası nedeniyle dış cephelerin tekniği hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır, güney cephede kaba yonu taş ve tuğla malzeme kullanımına rastlanmaktadır. Cephede yer yer devşirme malzeme kullanılmıştır. Kubbenin batısında bir pencere, kasnakta ise üçü örülmüş sekiz pencere bulunmaktadır (Şekil 2.67),(Karaca [60]).

Şekil 2.67 Moğolların Meryemi/Panaghiotissa Kilisesi Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Kasım 2015)

Şekil 2.68 Moğolların Meryemi Kilisesinin İkonostasisi (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

Şekil 2.69 Moğolların Meryemi Kilisesi girişindeki mozaik (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

Sinan Paşa Mescidi/Kızıl Mescid'in yapılış tarihi ve Bizans dönemindeki adı bilinmemektedir, Semavi Eyice bezeme özellikleri nedeniyle yapının 13 ya da 14. yüzyılda yapılmış olabileceğini ifade etmektedir. Boyu apsis çıkıntısı hariç 12 m. olan binanın bir planı çizilememiştir (Eyice [57]).

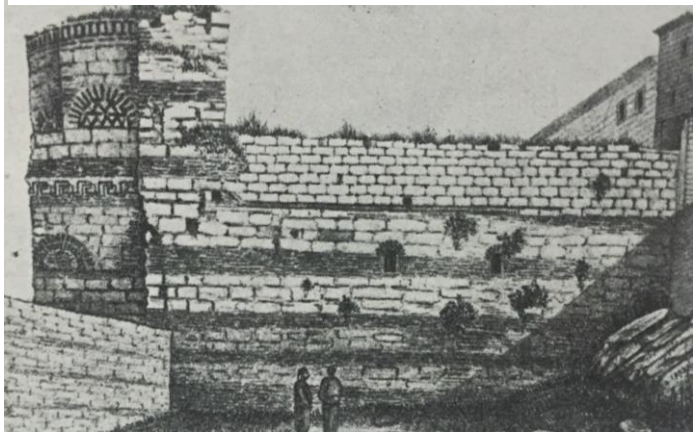
Semavi Eyice yapının cephesindeki keramoplastik süsler açısından önemli olduğunu, cephede meander motifleri ve nişlerin içerisinde de zigzag motifleri bulunduğunu belirtmektedir (Eyice [57]).

Yapının çok az bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir ve oldukça harap durumdadır (Şekil 2.70, 2.71).

Şekil 2.70, 2.71 Sinan Paşa Mescidi'nin günümüzdeki durumu (Hazal Şentürk, Kasım 2016)

Şekil 2.72 Sinan Paşa Mescidi Gravürü (Paspates [51])

Şekil 2.73 Sinan Paşa Mescidi Apsisi (Mathews [32])

Döneme ait yapılardan bir diğeri de **İsa Kapı/Ese Kapı Medresesi**'dir. Yapının Bizans dönemindeki adı ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Eskiden burada Bizans döneminden kalma bir kemer bulunduğundan, İsakapı ya da Esekapı adını bu kemerden almıştır. Kemerin 1509 depreminde yıkıldığı bilinmektedir (Eyice [57]).

İstanbul'un fethinden sonra 16. yüzyıl içinde burada bulunan şapel İbrahim Paşa tarafından mescide çevrilmiş ve yanına da bir medrese yaptırılmıştır. Bu medresenin inşasında ve Bizans yapısı binaların mescide çevrilmesinde gerekli eklerin Mimar Sinan tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Eyice [57]).

2006 yılında hazırlanan Esekapı Mescit ve Medresesi Tarihsel Araştırma, Koruma Sorun ve Önerileri Raporu'na göre; mescide çevrilmiş orijinal Bizans yapısı çok yıkık durumda olduğundan özgün biçimi kesin anlaşılamamakla birlikte doğu batı doğrultusunda uzanan, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Apsisi tamamen yıkılmıştır ancak iki yanındaki prothesis ve diakonikon odaları ayaktadır. Yapı mescide çevrilirken, prothesis (kuzey odası) minare kürsüsü olarak kapatılmış, güney duvarına ise bir mihrap nişi yapılmıştır. Yapının 16. Yüzyılda beşik çatıyla örtülü olduğu kaynaklarda geçmektedir (Tanyeli ve Beykan [61]). 1894 depreminde büyük zarar gördükten sonra yıllar süren yanlış kullanımların sonucunda günümüze oldukça harap bir şekilde ulaşan yapı Yeşilay Derneği tarafından restore ettirilerek 2016 yılında kullanıma açılmıştır. Yapı günümüzde Bizans dönemine ait özelliklerini kaybetmiştir ve Osmanlı Dönemi yapısı gibi algılanmaktadır (Şekil 2.75, 2.76).

Eyice'nin anlatımına göre; orijinal bina düzgün kesme taş ve tuğla dizilerinden inşa edilmiştir. İki taş sırasını iki ya da üç tuğla dizisi takip etmektedir. Güney duvarının dış cephesinde, ileriye taşan dört yassı payenin üzerinde yarım yuvarlak dört kemer bulunmaktadır. Kemerler, taş ve tuğlanın birlikte kullanımıyla oluşturulmuştur, iç kısımlarda daha dar olan bu kemerler iki kat halinde kademelidir. Ese Kapı Mescidi'nde bugün mevcut olmayan, Bizans dönemine ait özgün cephede kemerlerin arasındaki üçgen alanlar taş ve tuğlaların geometrik şekiller halinde sıralanmasıyla doldurulmuştur. Eyice'ye göre kalan parçalardaki bazı izlerden şapelin iç duvarlarının önceden fresklerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. İçten yarım yuvarlak dıştan ise çok cepheli olduğu anlaşılan ana apsisin çıkıntısı her bir cephesine kör kemerler yapılarak daha hareketli bir hale getirilmiştir (Eyice [57]).

Şekil 2.74 İsa Kapı Mescidi Gravürü (Paspates [51])

Şekil 2.75 İsa Kapı Mescidi Avlu Görünümü
(Hazal Şentürk, Eylül 2016)

Şekil 2.76 İsa Kapı Mescidi Dış Cephe Görünümü
(Hazal Şentürk, Eylül 2016)

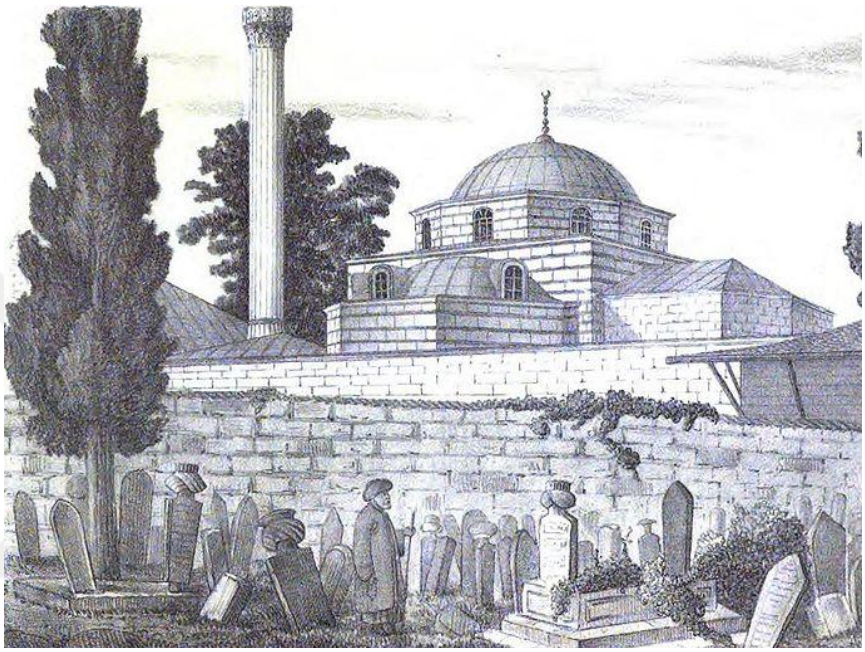

Şekil 2.77 İsa Kapı Mescidi İçindeki İbrahim Paşa Medresesi
(Hazal Şentürk, Eylül 2016)

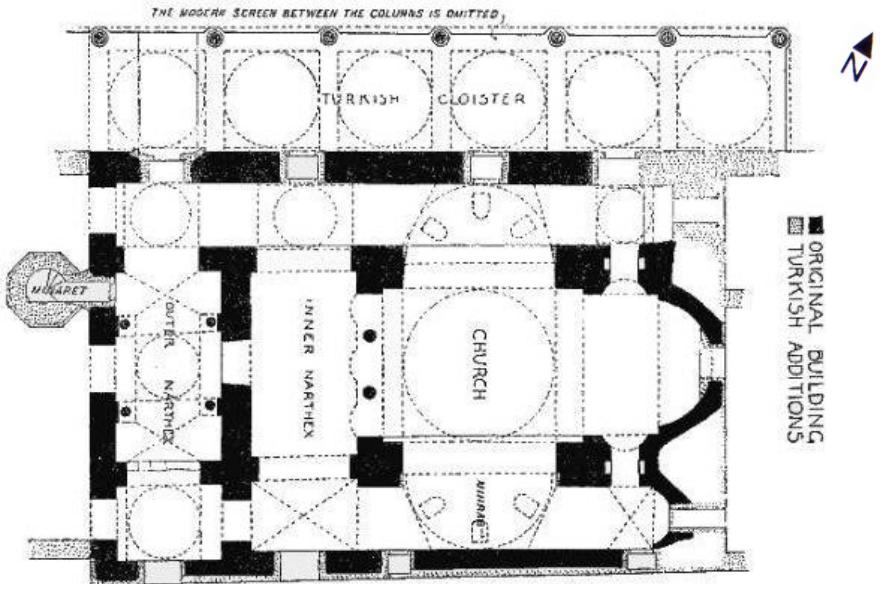
Eyice'nin anlatımına göre; **Hagios Andreas Manastırı Kilisesi/ Kocamustafapaşa Sümbül Efendi Camii**'nin yerinde olduğu düşünülen bir kadınlar manastırından ilk olarak 8.yy'da bahsedilmektedir. İkonoklazma hareketinden sonra İmparator Basileios (867-866) tarafından tamir ettirilen kilise 1204-1261 arasındaki Latin İşgali sırasında harap edilmiştir. 1284 yılında yapı eski malzemesinden de faydalanılarak yeniden yapılmıştır. Kilise, fetihten bir süre sonra 1489-91 yılları arasında Koca Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilmiş ve bu sırada kilisenin üst yapısı ile cepheleri önemli ölçüde değiştirilmiştir (Eyice [57]).

Eyice'nin anlatımına göre; 'Ana mekân başlıca iki kısımdan oluşmaktadır, orijinalinde ortada dört payeye dayanan dört kemere oturan ana kubbe bulunmaktadır. Öncesinde; dört kemer ile yükselen bu ana kubbeli orta kısmın üç tarafında beşik tonozlu dehlizler yer almaktadır. Her iki paye arasında uzanan üç kemeri taşıyan ikişer sütunla ana mekândan ayrılan bu dehlizlerden yalnızca bir tanesi, batıdaki, esas şeklini korumuş olarak durmaktadır. Bina camiye çevrildiğinde, mihrabın önünü açmak için sütunlar kaldırıldığından, yanlardaki dehlizlerin de tonozları kesilmiş ve üzerlerine yarım kubbeler yapılarak, bu yan mekânların orta mekânla birleşmesi sağlanmıştır.' (Şekil 2.79), (Eyice [57]).

Yapı 15.yy sonlarında camiye çevrilmiştir; binanın bütün dış duvarları, kubbe ve kasnağı Osmanlı dönemi yapım özelliklerini taşımaktadır (Şekil 2.78). Yapının cephelerinin Bizans dönemindeki inşa tekniği, sistemi ve bezemeleri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Günümüzde cepheler kesme taştan inşa edilmiş görünmektedir. Binanın içerisinde 5-6. yüzyıla ait sütun başlıkları ve sütunlar kullanılmıştır, bunların devşirme malzeme olduğu düşünülmektedir (Eyice [57]).

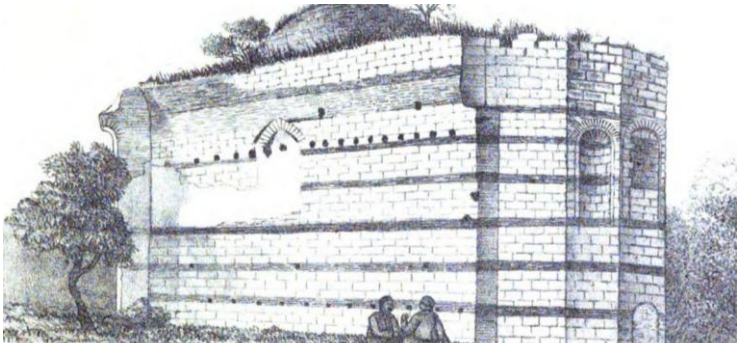
Şekil 2.78 Kocamustafapaşa Camii'nin 1877 yılına ait gravürü (Paspates [51])

Şekil 2.79 Kocamustafapaşa Camii Planı (Millingen [31])

Eyice'ye göre; **Boğdan Sarayı Şapeli** adındaki küçük yapının Bizans dönemine ait olduğu kesin olarak bilinmektedir ancak eski adı ve yapım tarihi bilinmemektedir. Ortak görüş 13-14.yy yapısı olduğu yönündedir. Şapel normal kilise binaları gibi batıdan doğuya doğru değil, kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Düzgün taş ve tuğla dizilerinden inşa edilmiştir. Dört kesme taş dizisini dört sıra tuğla hatıl takip etmektedir. Cephede bulunan tuğla hatıl dört tuğla dizisinden oluşmuş gibi gözükmesine karşın aslında yedi diziden meydana gelmektedir. Her tuğla tabakasının arasında kalın bir harç tabakasının içerisine gizlenmiş bir tuğla tabakası daha bulunmaktadır. Bu yapım tekniği 'gizli tuğla tekniği' olarak adlandırılmaktadır (Şekil 2.80), (Eyice [57]). Bu teknik Soter Kilisesi yakınlarındaki Mangana Sarayı üstyapı kalıntılarında, Ese Kapı Mescidi'nde, Panagia Kamariotissa Kilisesi/Vaftizci Yahya Manastırı'nda, Lips Manastırı Güney Kilise ve dış narteks cephelerinde de bulunmaktadır (Ötüken [62]).

Şapelin kuzeydeki dar bölümü dışarı taşan bir apsisle sonlanmaktadır. Apsisin dışı beş cephelidir. 1918 yılında burada yapılan bir kazıda binanın iki katlı olduğu ortaya çıkmıştır (Eyice [57]). Zemin kat beşik tonozla örtülüdür, basit bir apsisle sona ermektedir. Üst kat ise kemerlerinin üzerinde pandantifli bir kubbe bulunan, çok köşeli, nişlerle süslenmiş apsisi olan bir mekândır (Müller-Wiener [19]). Yapı günümüzde harap durumdadır (Şekil 2.81).

Şekil 2.80 Boğdan Sarayı Şapeli'nin Eski Gravürü (Paspates [51])

Şekil 2.81 Boğdan Sarayı Şapeli'nin 2008 yılındaki durumu ([63])

2.3 Balkanlar'daki Son Dönem Bizans Mimarisi

Balkanlar'daki Bizans Mimarisi incelenirken tez konusuyla da bağlantılı olarak detaylı şekilde 'Son Dönem'deki mimari ele alınacaktır. Balkanlar'da farklı bölgelerde oldukça fazla yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan bağlı oldukları mimari ekolün özelliklerini en iyi yansıtanlar incelenmiştir.

Sırbistan: Mango'ya göre; Sırp Kiliselerinin temel sınıflandırması Gabriel Millet tarafından yapılmıştır. Millet üç ekol saptamaktadır.

İlki 1170-1282 yılları arasındaki Raska (Rascia) yani 'Eski Sırbistan' ekolü, diğeri 1282-1321 yılları arasında, Sırbistan'ın Balkanlar'da en etkili güç olduğu Kral Milutin döneminde ortaya çıkan Decani yani 'Bizans Sırbistanı' ekolü, üçüncüsü ise Dusan İmparatorluğu'nun parçalanmasından 1459 yılında Tuna Nehri'ndeki Smederevo kalesinin Türklere teslim olmasına kadar geçen sürede devam eden Morava Ekolü'dür (Mango [5]).

Rascia ekolündeki kiliseler tek nefli plan şemasına sahiptir. Zaman zaman ana mekânın iki yanındaki sütun dizili açıklıklar üzeri tonozla örtülerek kapalı bir mekana dönüştürülebilmektedir. Merkezdeki kare mekân bema ve naosun beşik tonozlarından kaburgalı kemerlerle ayrılmaktadır. Mango bu ekolün yapılarının daha yüksek ve zarif oranlı boyutlara ulaştığını belirtmektedir (Mango [5]).

Mango Decani ekolünden bahsederken Milutin döneminde Sırbistan'ın yönünü tekrar batıya doğru çevirdiğinden bahsetmektedir. Bu dönemde ele geçirilen yerlerin mimarilerinden etkilenildiği ve ustaların bu bölgelerden getirtildiği düşünülmektedir. Mango'ya göre Milutin döneminde mimaride ve resim sanatında görülen gelişmeler, Duşan döneminde sürdürülememiştir (Mango [5]).

Morava ekolü ise Millet'in Ortaçağ-Sırp mimarisinin son yapılarını grupladığı başlıktır. Cephelerde serbestçe uygulanan süslemelerle birlikte, Bizans-Sırp okulunun bir uzantısıdır (Mango [5], Trkulja [48]).

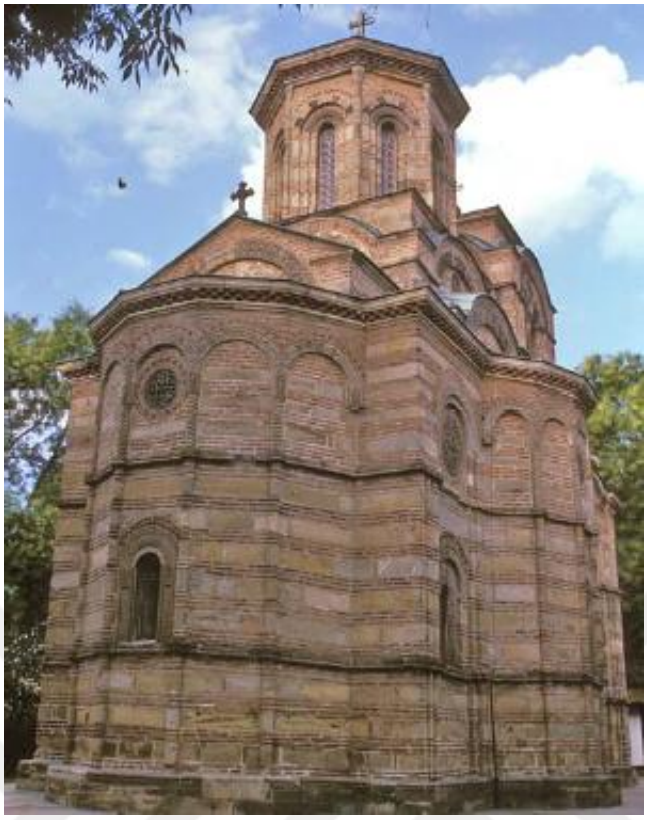
Trkulja'ya göre; bu ekol, 14. yüzyılın üçüncü çeyreğinde çeşitli mimari stilleri yeni özgün üsluplarla kaynaştırmıştır. Adını ise çoğu kilisenin çevresinde konumlandığı, Sırbistan'ın merkezindeki Morava nehrinden almaktadır. Morava ekolü; Palailogos mimarisinin iki eğilimini devam ettirmiş ve geliştirmiştir. Bunlar süsleme elemanlarının bolca kullanıldığı 'dekoratif eğilim' ve klasik mimari elemanların kullanılmasıyla cephe mafsallanmasına artan bir ilgi duyulmasıdır. Morava ekolü aynı zamanda Palailogoslar döneminde İstanbul'da görülen deneysel cephe tasarımları gibi kendine özgü bir tarz göstermektedir. Cepheler genellikle kesme taştan inşa edilmiştir ve antik dönemlerde görülen motiflerle süslenmiştir. Bu ekole Sırbistan'daki Ravanica, Lazarica ve Gracanica kiliseleri örnek verilebilir (Şekil 2.82), (Trkulja [48]).

Morava kiliseleri, Bizans dönemi Sırp mimarisindeki önceki eğilimleri devam ettirmektedir. Bazı özellikleri hem batı hem de doğu ile (Hristiyan ve İslami mimari) bağlantılı olabilir. Aynı zamanda yapıların cephelerinde Romanesk etkiler de görülebilmektedir (Trkulja [48]).

Morava okulu kiliseleri özgün bir şekilde mafsallanmıştır, bu durum önceki yüzyıllarda denenen ve geliştirilen mimari çözümlerin bir sonucudur. Mimari elemanları ve cephelerdeki motifleri organize eden bu özgün sistem Sırp-Bizans grubundaki anıtlarda temel bir aşamada görülebilir. Markov Manastırı (1340-1371), Prizren yakınlarındaki Aziz Arhandeli ve Aziz Nikola kiliseleri Sırbistan'ın merkezinde yüzyılın son çeyreğinde gelişen mafsallanma prensiplerini gözlemlemek açısından önemlidir. Yapılarda bulunan silmeler ve kör kemerler, rasyonel bir kullanımla dış cephe ile iç yapı ve mekânsal eklemlenme arasında ilişki kurmaktadır (Şekil 2.83), (Trkulja [48]).

Millet'e göre Morava kiliselerinin cepheleri adeta ızgara sistemin tamamen geliştirilmiş halini yansıtmaktadır (Millet [64]).

Krautheimer ise Sırbistan ve Selanik kiliselerinin abartılı bir şekilde yükseltildiğinden, İstanbul ve Bulgaristan'da bu durumun görülmediğinden bahsetmektedir (Krautheimer [6]). Sırbistan'daki Son Dönem kiliseleri genellikle kesme taştan inşa edilmiştir, cepheleri zengin bir biçimde süslenmiştir.

Şekil 2.82 Lazarica Kilisesi kuzeydoğu görünümü (Trkulja [48])

Şekil 2.83 Lazarica, güneybatıdan görülen duvar mafsallanması (Trkulja [48])

Kosova'da yer alan Gracanica Manastırı, 14.yy'da Sırp Kralı Stefan II. Milutin tarafından yaptırılmıştır. Gracanica Manastırı, Son Dönem Bizans yapıları içerisinde en gösterişli olanlardan biridir, Kral Milutin tarafından getirtilen, Bizans'ın en iyi ustaları tarafından tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Beş kubbeli kilisenin daha dar olan kubbeleri büyük bir yüksekliğe ulaşmaktadır (Şekil 2.84). Bu, sadece Son Dönem Bizans yapılarında görülen bir mimari özelliktir. Curcic kilisenin mimari tasarımının Selanik mimarisiyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir (Curcic [65]).

Şekil 2.84 Gracanica Manastırı Apsis Görünümü (Trkulja [48])

Köşe kubbeleri; 14.yy başlarında Selanik ve Sırbistan yapı ustaları tarafından kullanılmaktadır. Sırbistan'ın batısında narteks bölümünün üzerinde yer alan çan kulesi yapı geleneklerindendir. 14.yy başlarında Sırp kiliselerinin cephelerinde cloisonne/çerçeve tekniği kullanılmıştır. 14.yy'ın ikinci yarısında ise cepheler daha zengin ve renkli bir biçimde dekore edilmiştir, planlar ise daha basit hale gelmiştir (Krautheimer [6]).

Bulgaristan: Bulgaristan'daki yapılar, erken dönem Bulgar başkentleri Pliska ve Preslav'ın oluşturduğu iki arkeolojik alanda yoğunlaşmıştır. Preslav kentindeki önemli yapılardan biri; 'Yuvarlak Kilise'dir (Şekil 2.85). Yapı dıştan oniki cepheli bir çokgendir. Mango'ya göre cephe süslemeleri Fenari İsa Camii cephesindeki süslemelerle benzerlik göstermektedir ancak plan özellikleri olarak 4-6.yy'daki mezar yapıları ile bağlantılıdır (Mango [5]).

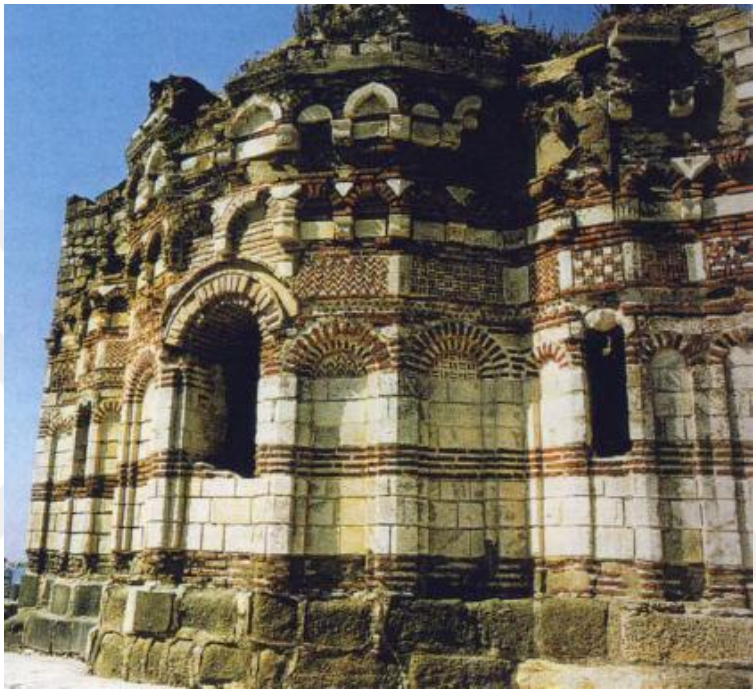
Şekil 2.85 Yuvarlak Kilise'nin Maketi ([66])

Mango; Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısındaki kenti Nessebar'ı ise 'Bulgar Ravennası' olarak tanımlamaktadır. Kentte bulunan erken döneme ait yapılar, savunma yapılarına ek olarak yapılan bazı kiliselerdir. Nessebar/Misivri kentinde bulunan Aziz İoannes Aliturgetos, Pantokrator Kilisesi, Aziz Theodoros Kilisesi, Aziz Paraskeva, Aziz Mikhael ve Gabriel gibi kiliselerin dış cephelerinde zengin süsleme özellikleri bulunmaktadır. Bu yapıların İstanbul ve Selanik'teki kiliseler gibi Palailogos dönemi yapıları ile benzerlik gösterdiği Mango tarafından belirtilmektedir (Mango [5]).

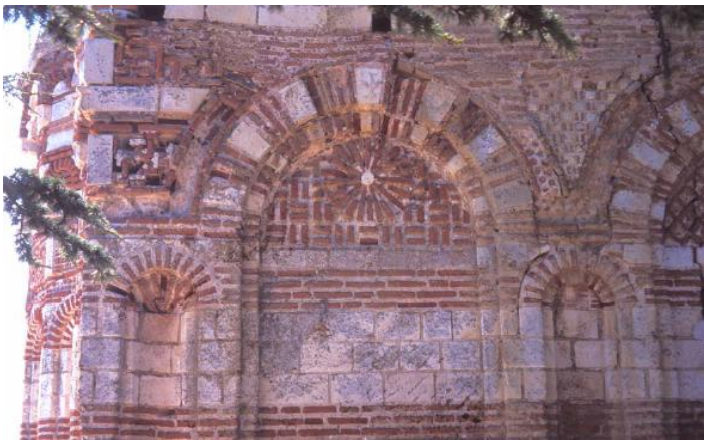
Krautheimer'e göre; İstanbul ve Bulgaristan'daki Palailogos dönemi mimarisi Selanik ve Balkanlar'ın batısında görülen plan ve cephe özelliklerinden oldukça farklıdır (Krautheimer [6]).

Ötüken ise İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapıları ile Stanimaka ve Nessebar kentlerindeki yapılar arasında bağlantı kurmaktadır (Ötüken [67]).

Ötüken; özellikle Aziz İoanes Aliturgetos kilisesinin (Şekil 2.81) cephesindeki motif çeşitlemelerinin oldukça fazla olduğunu belirtmektedir. Motiflerde İstanbul yapılarıyla benzerlik görülmesi nedeniyle; Misivri kiliselerini yapan ustaların başkentteki mimari hakkında bilgi sahibi oldukları düşünülmektedir (Şekil 2.86, 2.87), (Ötüken [67]).

Şekil 2.86 Nessebar Aziz İoannes Aliturgetos Kilisesi (Trkulja [48])

Şekil 2.87 Sv. Ivan Aleiturgetos, Nesebar, kuzey cephesi (Trkulja [48])

Yunanistan: Bouras Yunanistan'daki Son Dönem Bizans yapılarını dört ayrı bölgede incelemektedir. Bu bölgeler;

a) Yunanistan'ın merkezi ve Mora yarımadası çevresindeki Frenk eyaletleri;

(Bouras'a göre; bu bölgede yabancı arazi sahiplerinin girişimiyle batılı ustalar tarafından inşa edildiği düşünülen gotik tarzda anıtlar bulunmaktadır)

b) Yunanistan'ın batısında yer alan Epirus despotluğu çevresi

c) Venedik ve Cenova egemenliğindeki adalar ve limanlar

d) 1224 yılı sonrasında/ 1261 yılında imparatorluğun İstabul'daki toparlanma sürecinde geri alınan Makedonya ve Trakya bölgeleri'dir (Bouras [9]).

İlk grupta yer alan geniş gotik anıtlarda; sivri kemerler, kaburgalı tonozlar, dış cephede görülen; iç mekândaki desteklerle eşleşen payandalar, pencere ve kapıların üzerinde yer alan ışınsal dizilen taşlardan oluşturulmuş kemerler, sütun başlıkları vb. elemanlarla yapılar düzenlenmektedir. Bu akım 13. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde ise önceki yüzyıllara ait mimari gelenekleri sürdüren, küçük boyutlu, gösterişsiz ancak iç mekânlarında zengin süslemeler olan yapılar inşa edilmiştir (Bouras [9]).

Bouras'a göre Yunanistan'da Palailogoslar döneminde Selanik ve Mistra iki ana merkezdir. Bu merkezler başkentteki mimarinin etkisi altındadır. Bouras 1300-1453 yılları arasında, Son Dönem Bizans mimarisinin en önemli ve güzel örneklerinin başkent dışında, Yunanistan'da bulunduğundan bahsetmektedir. Mistra'da yer alan az sayıdaki kilise başkent mimarisinin direkt etkisinde kalmıştır. Orta Bizans döneminde ortaya çıkan 'Helen ekolü' ile İstanbul mimarisinde görülen yapı tipleri, formlar ve fikirler harmanlanmıştır (Bouras [9]).

Bizans mimarisinin son döneminde, plan ve kesitlerde geç antik dönemde kullanılan oranlardan faydalanılmıştır. Dengeli ve uyumlu bir kompozisyon elde edilmeye çalışılmıştır (Bouras [9]).

Mango; Selanik'teki kilise yapımının İstanbul'a oranla daha uzun bir süreye yayıldığından bahsetmektedir. Palailogoslar döneminde Selanik'te pek çoğu manastırlara ait çok sayıda kilise yapılmıştır. Bunlardan bazıları, Kutsal Havariler/Hagioi Apostoloi, Aziz Panteleimon, Aziz Katherine gibi kiliselerdir (Mango [5]).

Bunun dışında Epiros bölgesinde, Arta'da 12.yy sonu 13. yy başına tarihlenen Blakhernai Kilisesi bulunmaktadır. Bölgedeki en önemli kilise ise Parigoritissa Kilisesi'dir. Mistra'da ise başlıca dini yapıların manastırlar olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan bazıları; Brontochion, Peribleptos, Ayasofya ve Pantanassa manastırlarıdır. Mango'ya göre; Brontochion Manastırı'nın 1310 yılında yapılan merkez kilisesi; 'Hodegetria' Mistra tipi denilen kiliselere modellik etmiştir (Şekil 2.88), (Mango [5]).

Şekil 2.88 Mistra Hodegetria Kilisesi ([68])

Makedonya: Krautheimer'e göre; 13. Yüzyılın ikinci yarısında; Makedonya, Trakya, Selanik ve İstanbul'da görülen mimari unsurlar birbiriyle kaynaşmış ve bu etkileşimler sonucunda Balkan mimarisinde yeni gelişmeler olmuştur. Üsküp yakınlarında bulunan Nerezi kentindeki Aziz Panteleimon Kilisesi (Şekil 2.90) köşe kubbelerinden yükselen küçük kasnakları ile Krautheimer tarafından İstanbul'a özgü olan beş köşeli tasarımlara benzetilmektedir (Krautheimer [6]).

Kubbelerdeki bu benzerlik 1303 yılında inşa edilen Athos Dağı'ndaki Hilandar manastırında da görülmektedir (Şekil 2.89). Manastırın merkez kilisesi İstanbul yapıları ile benzerlik göstermektedir. Narteksin en dış kısmında yer alan bir çift kubbe bu benzerliklerdendir. Bu kubbelerin kasnakları sekizgendir. Köşelerinde silindirik yarım sütunlar yer almaktadır. Kubbelerin yüzeylerinde üstlerinde kademeli kemerler olan pencereler bulunur ve alçak bir kaidenin üzerinde yükselir (Krautheimer [6]).

Şekil 2.89 Athos Dağı Hilandar Manastırı (Trkulja [48])

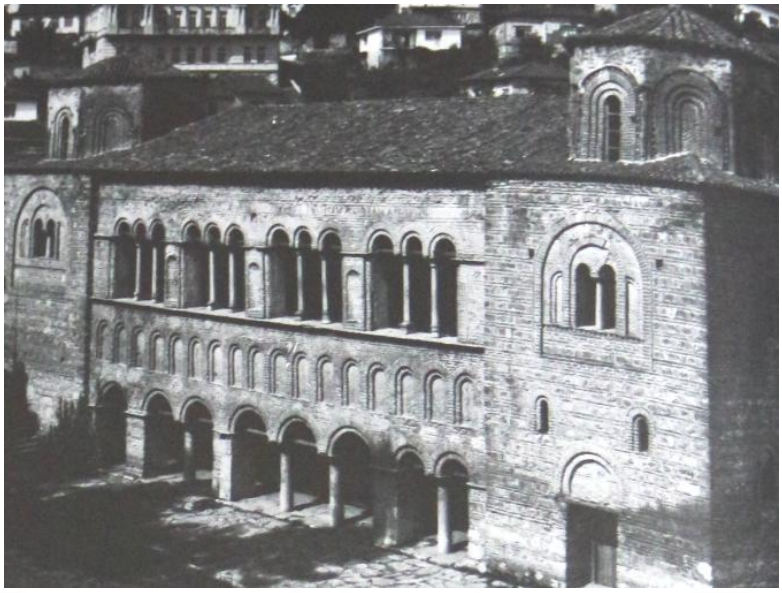

Şekil 2.90 Nerezi Panteleimon Kilisesi (Mango [5])

13. yüzyıl sonlarında Balkanlar'da yaşanan siyasi gelişmeler mimari pratikleri de etkilemiştir. Morava vadisinin batısında kalan, imparatorluk tarafından fethedilemeyen bölge Rascia krallığı tarafından birleştirilmiş ve daha sonra Niş ile Üsküp arasındaki vadinin doğu kısmında kalmıştır. Bu nedenle Dalmaçya kıyılarından gelen etkiler mimariyi şekillendirmiştir (Krautheimer [6]).

Krautheimer'e göre; İstanbul, Arta ve Mistra'da Orta Bizans döneminin sonlarında başlayan cephelerin süslenmesi anlayışı zenginleştirilmiştir. Bu dönemde Balkanlar'da görülen önemli cephe özelliklerinden biri kirpi saçaklardır. Örneğin Ohrid'deki 1295 yılına tarihlenen Aziz Clement Kilisesi (orijinalinde Aziz Mary Peribleptos'a adanmıştır), cephesinde iki-üç sıra halinde kullanılmıştır. Cephelerde cloisonne tekniği kullanılarak çeşitli süslemeler yapılmıştır. Meander bantlar ve dama tahtası gibi süslemeler duvar boyunca devam etmektedir. Nişlerin etrafı da kirpi saçaklarla sınırlandırılmıştır, aynı zamanda apsisin üç tarafı da yine kirpi saçaklarla bölünmüştür. Nişlerin iç kısımları da yine dama tahtası ve baklava dilimi şeklindeki süslemelerle doldurulmuştur. Benzer süslemeler Mistra ve Arta bölgesindeki yapılarda da görülmektedir. Eş zamanlı olarak Arta'daki kiliselerin cepheleri farklı tonlardaki desenlerle süslenmiştir (Krautheimer [6]).

Makedonya bölgesinde de Son Dönem'de yapılar çeşitli ekler almıştır. Örneğin Ohrid Ayasofyası'na 1313-1317 yılları arasında dış narteks eklenmiştir. Bu narteks bir galeriyle çevrelenmiştir ve alçak kuleler eklenmiştir. Üst katlar kapatılmış ve muhtemelen parekklesion/mezar şapeli olarak işlevlendirilmiştir. Dış cephede ise az sayıda değişiklik yapılmıştır. Alt ve üst katlara kemerler eklenmiş, bu kemerler düz ve sığ kör nişlerden oluşan bir sırayla yatayda bölünmüştür. Nişlerin içlerine tuğla süslemeler yapılmıştır. Köşelerde yer alan kubbe kasnakları, önceki merkez kubbeden geniş ölçüde ayrılmıştır (Şekil 2.91), (Krautheimer [6]).

Şekil 2.91 Ohrid Ayasofyası Görünümü (Krautheimer [6])

Zengin tuğla süslemeler ve çeşitli dekoratif elemanlar Son Dönem Bizans mimarisinde, Mistra, Arta, Ohrid ve İstanbul gibi birbirinden uzak bölgelerde eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Krautheimer'e göre bu süslemelerin kaynağı net değildir. 11. Yüzyıldan itibaren İstanbul ve Yunanistan'da meander, sepet motifi gibi süslemeler görülmeye başlamıştır. Bizans topraklarının batısında kalan Epirus, kuzeybatı Teselya bölgesi ve Makedonya'nın batısında 13. yüzyıla kadar devam eden süslemeler 13. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul ve Selanik'te yayılmasıyla doruğa ulaşmıştır. Selanik, Makedonya, Yugoslavya'nın merkezi ve kuzeyi Palailogoslar döneminin sonlarında yapılan anıtların kuzey ve batıdaki bölümünü oluşturmaktadır. Daha doğuda ise Bulgaristan ve İstanbul'daki anıtlar yer alır (Krautheimer [6]).

Makedonya kiliselerinde dış cepheler renklidir ve çeşitli taş-tuğla oyunları ile hareketlendirilmiştir. Yapılarda sade, basit planlar ve oldukça fazla dış süsleme görülmektedir. Eyice'ye göre; bu dönemin Makedonya mimari ekolü içerisinde en önemli grup; eski Sırp dini mimarisidir. Özünü Bizans'tan alan bu sanat zamanla daha değişik ve yerel bir görünüm elde edebilmiştir (Eyice [57]).

Slobodan Curcic Balkanlar'daki Son Dönem Bizans mimarisi ile ilgili yaptığı araştırmalarda 14.yy'ın ilk yarısında Sırp kilise cephelerinin hem Bizans hem de Batı geleneklerinden etkiler taşıdığı sonucuna varmıştır. Curcic'e göre; Adriyatik kıyısından gelen etkiler, yerel mimarlık uygulamalarını şekillendirmiştir (Curcic [69]).

Eyice'ye göre; Bizans'a özgü plan tiplerinde inşa edilen yapılar, zaman zaman üst yapıların oran dengesini bozan bir şekilde yükseltilmiştir, yapılara kuvvetli bir düşeylik egemendir. Bu dönemin bütün bölgelerde görülen bir unsuru olan tuğla dış cephe süslemesi ise burada da bulunmaktadır. Güney Sırbistan'da Ohrid kiliselerinde ve daha kuzeydeki yapılarda bu tarzdaki cephe örnekleri görülmektedir (Şekil 2.92), (Eyice [57]).

Şekil 2.92 St. Giovanni Kaneo Kilisesi, Ohrid ([70])

BÖLÜM 3

KATALOG

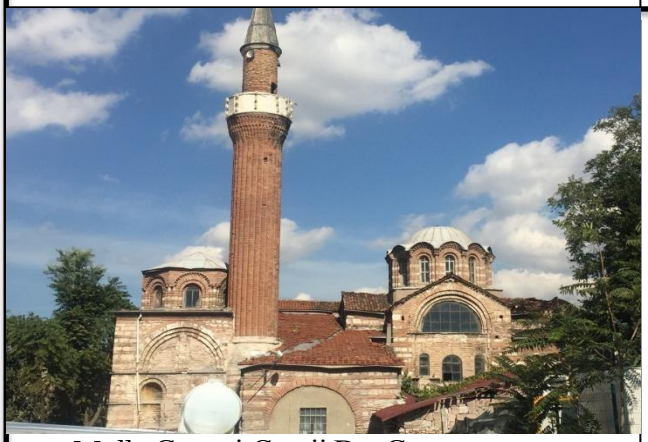
Katalog için seçilen yapılar bugüne kadar özgün özelliklerini büyük ölçüde koruyan yapılardır. Diğer yapılar; özellikle İstanbul'dakiler, özgün özelliklerini kaybettiği için bu bölüme alınmamıştır. Aynı zamanda, bu bölümde sadece Son Dönem Yapılarının incelenme sebebi; dönemin yapılarının dış cephe bezemeleri açısından zengin olmasıdır. İlk Dönem yapılarının cephelerinde görülmeyen bezeme anlayışı, Orta Dönem'in sonlarından itibaren başlayarak Son Dönem'de zirveye ulaşmaktadır.

Planlar üzerinde fotoğrafların çekildiği açılar belirtilmiş, bezemelerin yoğun olduğu cepheler kırmızı renk ile işaretlenmiştir.

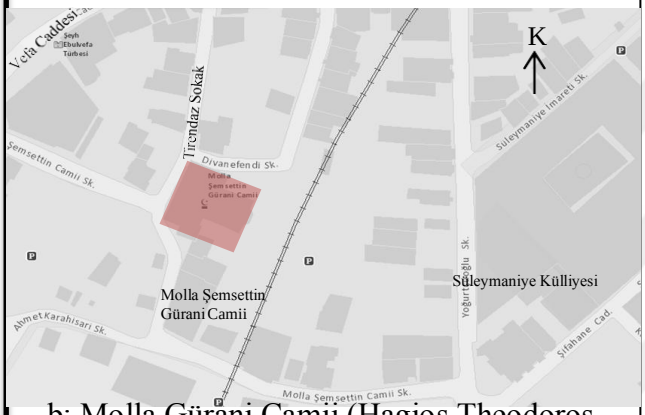
3.1 İstanbul'daki Son Dönem Bizans Yapıları Kataloğu

İstanbul'da seçilen Yapılar; Hagios Theodoros Kilisesi/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii Kyra Martha Manastırı/Manastır Mescidi, Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii, Soteros Philanthropos/Soter Kilisesi, Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii, Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii ve Tekfur/Porfirogennetos Sarayı'dır.

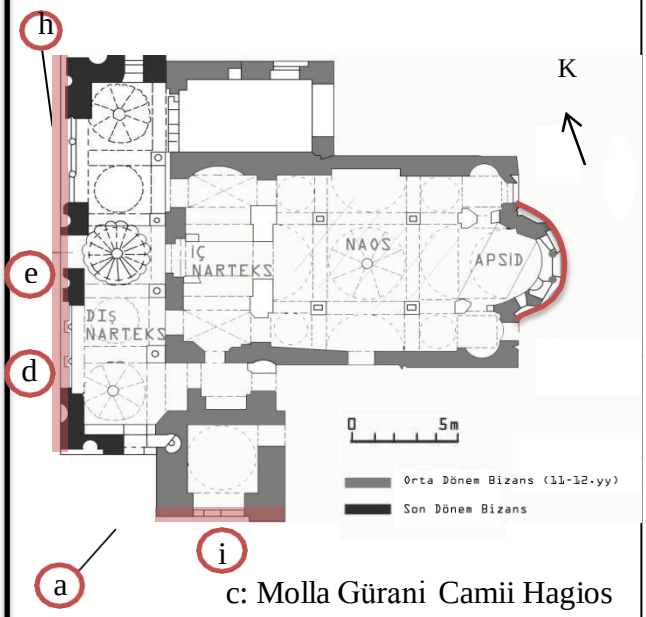
YAPININ ADI : Hagios Theodoros Kilisesi/Vefa Kilise Camii/Molla Gürani Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Vefa Cd. Tirendaz Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 11-12.yy arası	**1a**

a: Molla Gürani Camii Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

b: Molla Gürani Camii (Hagios Theodoros Kilisesi) Vaziyet Planı

c: Molla Gürani Camii Hagios Theodoros Kilisesi) Planı

Tarihçe:

Hagios Theodoros Kilisesi/ Vefa Kilise Camii İstanbul'un fethinden sonra Molla Gürani tarafından mescide çevrildiğinden Molla Gürani Camii adıyla da anılmaktadır. Kilisenin ana bölümünün Orta Dönemin sonlarında 11-12.yüzyıllara doğru yapıldığı düşünülmektedir. Yapı Bizans mimarisinin Komenos ve Palailogos dönemlerine ait bir örneğidir. Binanın kuzey ve güney cephelerindeki yan dehlizler 1883 yılındaki bir yangınla yok olmuştur. Yapı 1937 yılında kısmi bir restorasyon görmüş, mozaikleri ortaya çıkarılarak temizlenmiştir (Aksoy ve Enlil [71]).

Plan Özellikleri:

Yapı Kapalı Yunan Haçı plan tipindedir ve binanın dışarı taşan bir apsisi vardır. Palailogoslar döneminde bu binanın batı bölümüne, giriş cephesi önüne bir dış narteks eklenmiştir. Dış narteksin uzunluğu ana binanın genişliğini aşmaktadır. Dikdörtgen şeklindeki bu alan batı-doğu yönünde 4 kemerle kare 5 bölüme ayrılmıştır.Kemerler dört sütun tarafından taşınmaktadır, bu durum aynı döneme ait başka yapılarda da görülebilmektedir. Bu bölümler kubbe ve tonozların alternatif kullanımıyla örtülmüştür ve dış nartekste üç kubbe bulunmaktadır. Bina eğimli bir arazi üzerinde bulunduğundan dış narteks kaide oluşturan bir bodrumun üzerine inşa edilmiştir. Ana giriş bölümüne iki taraflı bir merdivenle çıkılmaktadır (Eyice [55]).

Cami olarak kullanılan yapıda günümüzde dış narteks bölümü abdest alma ve ana mekana geçiş işlevlerine hizmet vermektedir.

Şekil 3.1 Molla Gürani Camii Genel Özellikleri

YAPININ ADI: Hagios Theodoros Kilisesi/ Vefa Kilise Camii/Molla Gürani Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İSLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Vefa Cd. Tirendaz Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI : 11-12.yy arası	**1b**

d: Molla Gürani Camii dış narteksi korkuluk levhası (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

e: Dış narteks sütun başlığı (2016)

f: Dış narteks sütun başlığı (1960)

g: Kubbe kasnağındaki pencere kemerlerinin görünümü (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

h:Molla Gürani Camii Genel Görünümü (Haluk Çetinkaya, 2015)

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Dış narteksin cephesi taş ve tuğla dizilerinden inşa edilmiştir. Dış cephede özenli bir tuğla işçiliği görülmektedir.

2- Dış narteks cephesinde çiçek, altıgen, çarkıfelek vb. motifler içeren korkuluk levhaları bulunmaktadır (d).

3- Yapıda bulunan kubbelerden birinde cepheye hareket katan dalgalı saçak bulunmaktadır, diğer kubbe saçakları düzdür (a).

4- Dış narteks kubbelerinin her biri farklı bir kesite sahiptir.

5- Cephede Son Dönem Bizans kiliselerinde görülen bir özellik olan, yapıyı yüksek/uzun göstermek için kullanılan kör kemer ve nişler bulunmaktadır.

6- Kemerlerin içlerinde ikili veya üçlü pencereler bulunmaktadır.

7- Cephede bulunan kör kemer ve nişlerin içlerinde balıksırtı, zigzag gibi tuğladan yapılmış motifler bulunmaktadır.

8- Dış narteks cephesinde bulunan sütun başlıkları sepet biçimindedir ve üzerlerinde çiçek motifleri bulunmaktadır (e). Semavi Eyice cephede bulunan sütun başlıklarının ve korkuluk levhalarının Palailogoslar dönemine değil daha erken bir döneme (6.yy) ait olduğu ve bu yapıda tekrar kullanıldıkları tezini ileri sürmektedir (Eyice [57]).

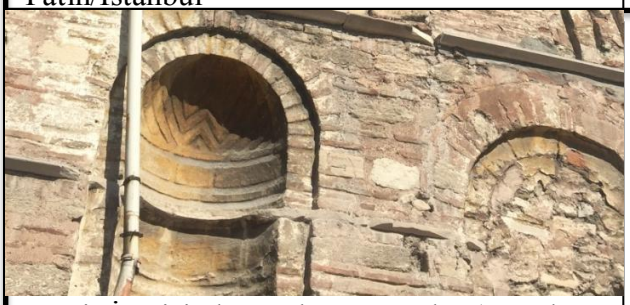
9- Pencere kemerlerinin üst kısımlarında kirpi saçak bulunmaktadır (g).

10- Eyice'ye göre; Molla Gürani Camii dış narteks cephesi, son dönem Bizans sanatının en dikkat çekici eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

11- ''Cephede taş ve tuğla malzemenin doğal olarak oluşturduğu çok renkliliğin etkisi uyumlu ve dengeli bir cephe kompozisyonu ile arttırılmıştır.'' (Eyice [57]).

Şekil 3.2 Molla Gürani Camii Bezeme Özellikleri

YAPININ ADI: Hagios Theodoros Kilisesi/ Vefa Kilise/Molla Gürani Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Vefa Cd. Tirendaz Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI :11-12.yy arası	**1c**

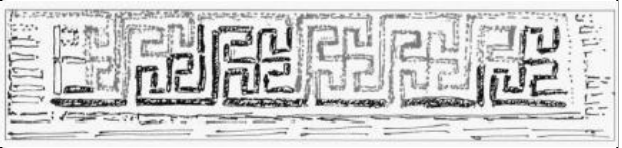
ı: Niş İçerisinde Tuğla Bezemeler (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

i:Vefa Kilise Camii Güney Cephesindeki Seramik Tabaklar (Mine Esmer, 2007)

j: Vefa Kilise Camii Güney Cephesindeki Seramik Tabaklar (Mine Esmer, 2009)

k: Vefa Kilise Camii kuzey cephesinde, bozulmuş olan, tuğladan geometrik desen (Theis [70]).

Dış Cephe Bezeme Özellikleri

11- Dış narteks/batı cephesi yatay ve düşey olarak bölümlere ayrılmıştır. Batı cephesi iki silme ile üç yatay parçaya bölünmüştür (h), (Esmer [40]).

12- Esmer,cephede, Kapalı Yunan Haçı planın kuzey kolunda, orta bölümde altta üçlü bir açıklık yer aldığından bahsetmektedir. Bu açıklığın üzerinde Theis'in anlatımına göre tuğladan geometrik bir desen güçlükle görülebilmektedir. (Theis [72]) Bunun meander motifi olduğu düşünülmektedir (k).

13- Çetinkaya; yapının güney cephesinde, duvara gömülü vaziyette görülen tabaklardan bahsetmektedir (i).

14- Çetinkaya'ya göre; bu tabaklara İtalya'da yapıların dış cephelerinde sıklıkla rastlanmaktadır.

15- İtalya'da 'bacini' olarak adlandırılan bu tabakların 11-15. yüzyıllar arasında Bizans'tan alınıp İtalya'da kullanıldığı Çetinkaya tarafından belirtilmektedir (j).

16- Bölüm 2'de bahsedildiği gibi yapının güney cephesinde daha önce 'portic facade' adı verilen bir giriş bölümünün bulunduğu düşünülmektedir.

17- Çetinkaya; bu bölümün parekklesion/mezar şapeli işlevinde olabileceğini belirtmektedir. Çeşitli araştırmacılar ise kuzey ve güneyde iki Adet parekklesion bulunduğundan bahsetmektedir (Çetinkaya [73]).

Şekil 3.3 Molla Gürani Camii Dış Cephe Bezeme Özellikleri

YAPININ ADI: Hagios Theodoros Kilisesi/ Vefa Kilise Camii/Molla Gürani Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Vefa Cd. Tirendaz Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI : 11-12.yy arası	**1d**

a: Dış narteksin genel görünüşü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

b: Dış Narteksin Genel Görünüşü (Semavi Eyice,1960)

c: Dış nartekste bulunan kubbelerden biri (Hazal Şentürk,Ekim 2016)

d:Dış nartekste bulunan kubbelerden biri (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

e: Dış nartekste bulunan kubbelerden biri (Hazal Şentürk,Ekim 2016)

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

1- Dış nartekste bulunan kubbelerden plan şemasına göre solda bulunan kubbe (e) günümüzde en az bezemeye sahip olandır. Kubbe ışınsal olarak 8 dilime ayrılmıştır. Kubbenin ortasında bir madalyon içerisinde çiçek motifi ve kubbe kasnağındaki pencerelerden birinin üzerinde altın yaldızlı bazı motifler görülmektedir.

2- Ortada bulunan kubbenin iç kısmı çiçek şeklindedir ve 16 dilime ayrılmıştır (d) Kubbenin ortasında bulunan çerçevede bazı renkli bezeme kalıntıları görülmektedir.

3-Plan şemasına göre sağda bulunan kubbe günümüzde bezeme açısından en zengin olandır (c).

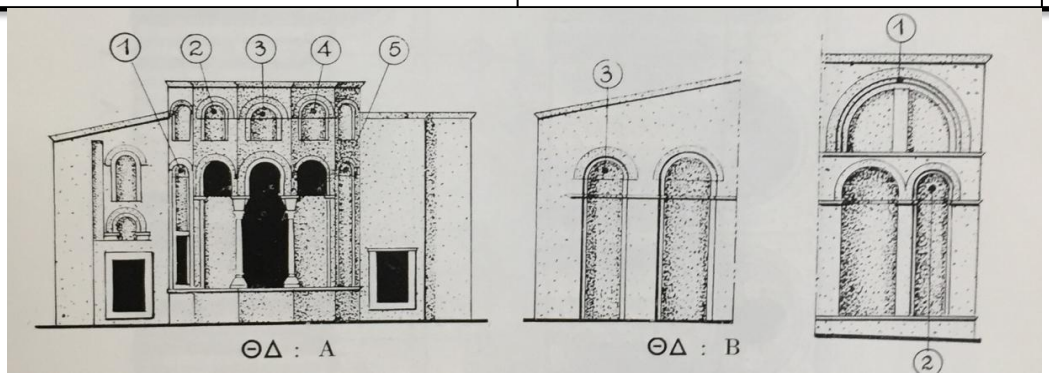
Kubbe ışınsal olarak 8 dilime ayrılmıştır ve kaynaklarda bu dilimlerde bulunan değişik duruşlardaki figürlerin Tevrat peygamberleri olduğu belirtilmektedir.

Kubbenin ortasında bulunan figürün kucağında bebek İsa bulunan Meryem olduğu tahmin edilmektedir ([74]).

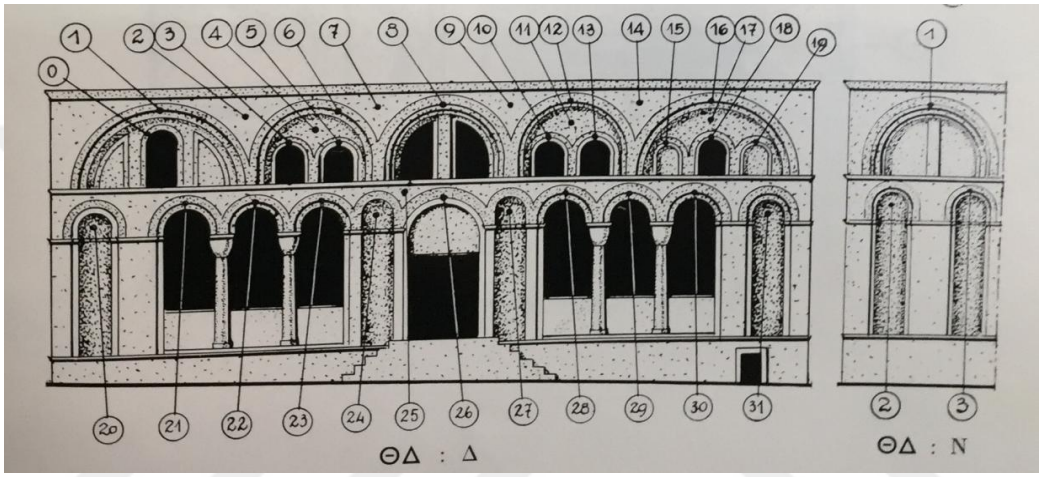
4- Dış nartekste iç mekanda bulunan kompozit sütun başlıklarının (a,b) da Palailogoslar dönemine değil daha eski bir döneme tarihlendiği tezi Semavi Eyice tarafından dile getirilmektedir (Eyice [57]).

Şekil 3.4 Molla Gürani Camii İç Mekan Bezeme Özellikleri

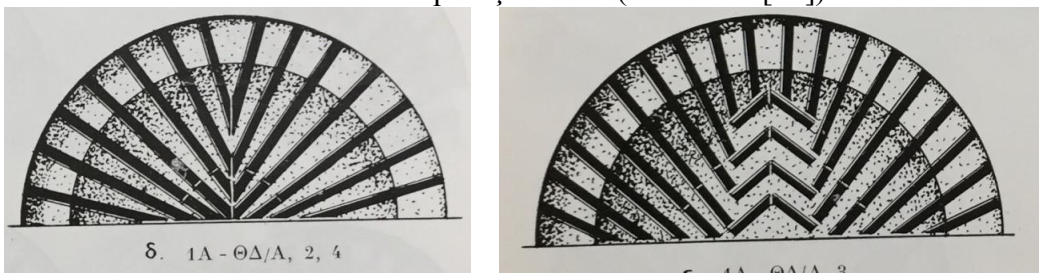
YAPININ ADI: Hagios Theodoros Kilisesi/ Vefa Kilise/Molla Gürani Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Vefa Cd. Tirendaz Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 11-12.yy arası	**1e**

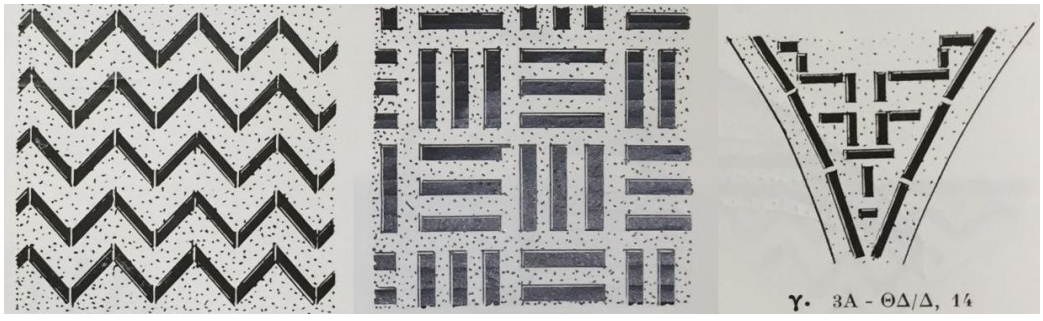
a: Molla Gürani Camii Cephe Çizimleri (Pasadaios [75])

b:Molla Gürani Camii Cephe Çizimleri (Pasadaios [75])

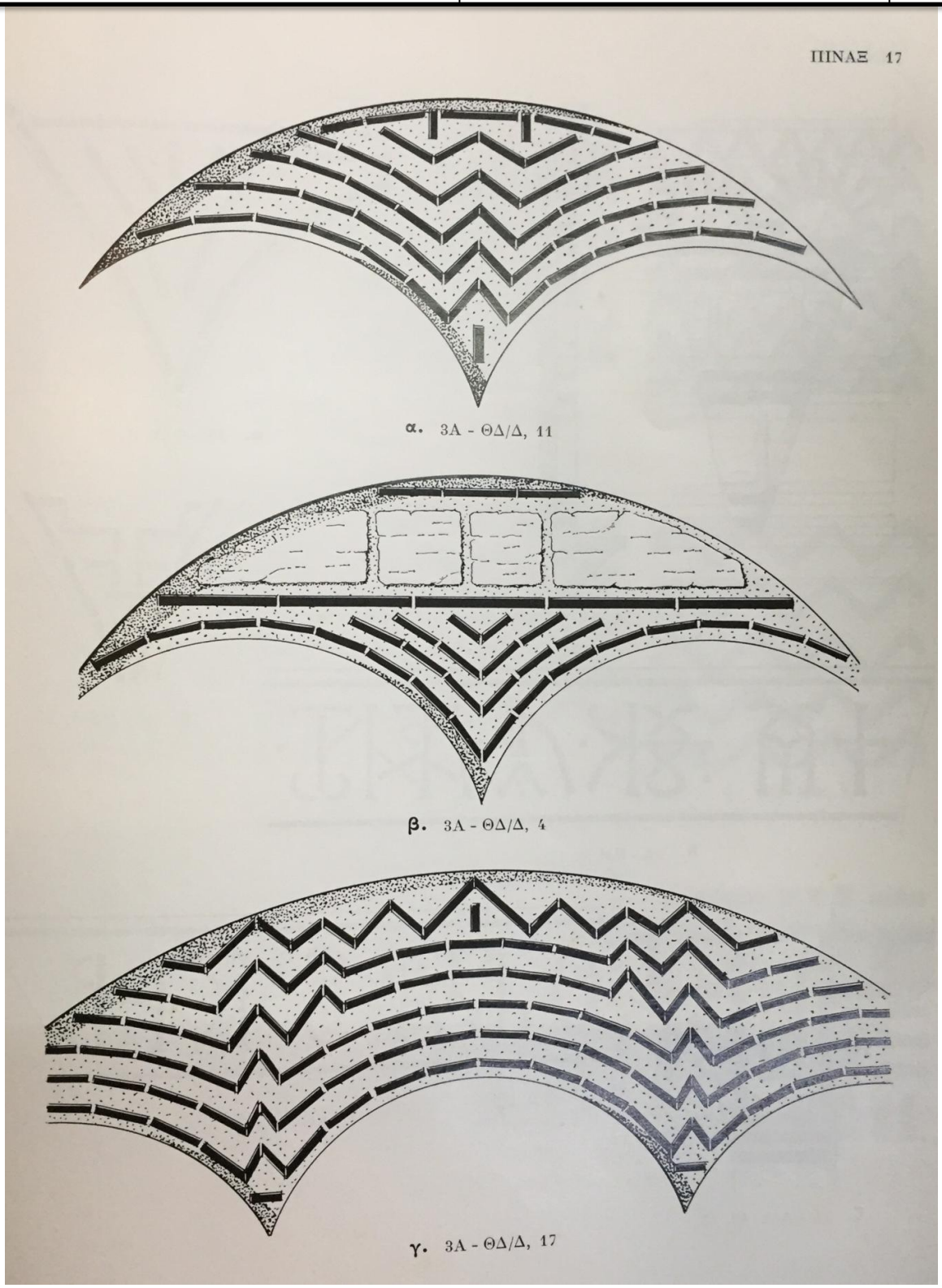
c: Molla Gürani Camii Bezeme Detayları (Pasadaios [75])

d: Molla Gürani Camii Bezeme Detayları (Pasadaios [75])

Şekil 3.5 Molla Gürani Camii Bezeme Çizimleri

YAPININ ADI: Hagios Theodoros Kilisesi/ Vefa Kilise/Molla Gürani Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Vefa Cd. Tirendaz Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI : 11-12.yy arası	**1f**

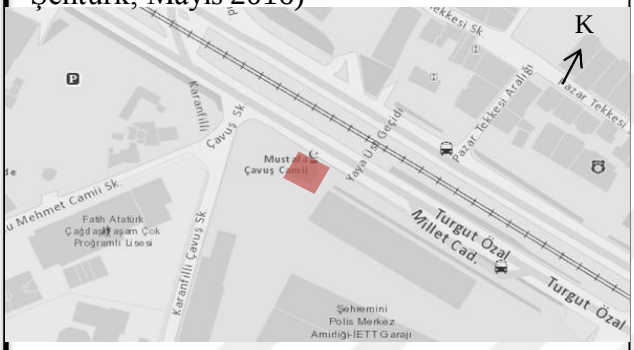
e: Molla Gürani Camii Bezeme Detayları (Pasadaios [75])

Şekil 3.6 Molla Gürani Camii Bezeme Çizimleri

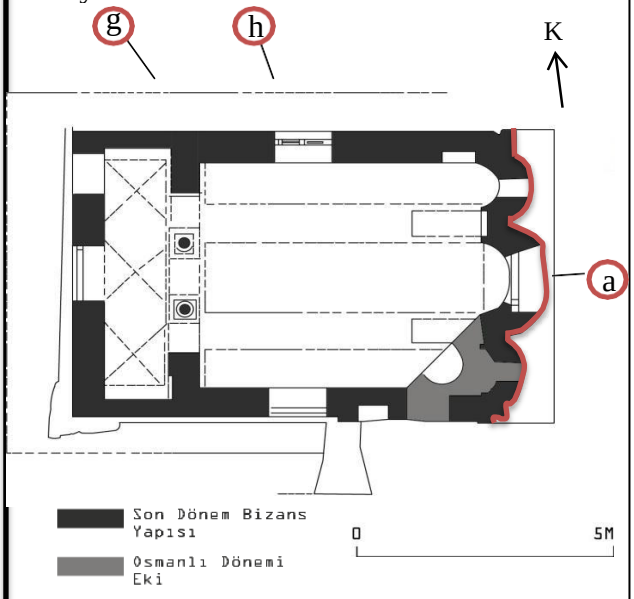
YAPININ ADI: Kira Marta Manastırı/ Manastır Mescidi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Turgut Ozal Millet Cd. Karanfilli Çavuş Sk. Şehremini, Fatih /İstanbul	YAPIM YILI : 13.yy sonları	**2a**

a: Manastır Mescidi genel görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

b: Manastır Mescidi (Kyra Martha Manastırı) Vaziyet Planı

c: Manastır Mescidi Planı (Pasadaios'dan)

Tarihçe:

Yapı günümüzde, Topkapı İETT Garajı'nın yanında bulunmaktadır. Eyice'ye göre; yapının özgün adı ve yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Kira Marta Manastırı'nın bir bölümü olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bu manastır VIII. Michael Palaeologos'un kız kardeşi Maria/Marta tarafından 13.yy sonlarında kurulmuştur. İstanbul'un fethinden sonra ise Mustafa Çavuş tarafından mescide çevrildiğinden 'Mustafa Çavuş Mescidi' adıyla da anılmaktadır. (Eyice [76]).

Plan Özellikleri:

Manastır mescidi tek nefli plan tipine sahiptir. Batı-Doğu istikametinde uzanan bina apsis çıkıntısı dahil 12.20 metre boyundadır. Eni ise 8 metredir. Giriş bölümünü 2 metre eninde bir narteks takip etmektedir, bu kısım ana mekana iki sütuna dayanan 3 kemerli bir galeri ile açılmaktadır. Ana mekan dikdörtgen biçimindedir ve yanlardaki bir çift pencereden ışık alan bir salondan ibarettir. Naos kısmının narteksin karşısındaki tarafı içten yarım yuvarlak, dışarıdan ise 7 cepheli bir ana apsis ile sonlanmaktadır. Bunun iki yanındaki küçük apsisler de çok köşeli bir plana sahiptir. Orijinalinde narteks kısmı 3 çapraz tonozla örtülü olmasına karşın günümüzde ahşap tavanlı bir çatı mevcuttur. Semavi Eyice şapelin öncesinde şimdiki gibi yine tek nefli bir bina olmasının mümkün olduğunu ama bir bazilika şeklinde inşa edilmiş olmasının da ihtimaller arasında yer aldığını belirtmektedir. Eyice'ye göre; 'Manastır mescidinin planı basit olmasına rağmen oldukça düzenlidir ve oranlarının mükemmelliği bakımından dikkati çekmektedir.' Önceleri bir Manastır kompleksinin parçası olan yapı günümüzde etrafını çevreleyen Bizans dönemine ait tamamlayıcı unsurlardan soyutlanmıştır.
(Eyice [57]).

Şekil 3.7 Manastır Mescidi Genel Özellikleri

YAPININ ADI: Kyra Martha Manastırı/ Manastır Mescidi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Turgut Özal Millet Cd. Karanfilli Çavuş Sk. Şehremini, Fatih /İstanbul	YAPIM YILI : 13.yy sonları	**2b**

d: Manastır Mescidi Eski Görünümü (Mathews [32])

e: Manastır Mescidi Apsisi Eski Görünümü (Mathews [32])

f:Manastır Mescidi Eski Görünümü (Mathews [32])

Şekil 3.8 Manastır Mescidi Cephe Fotoğrafları

YAPININ ADI: Kyra Martha Manastırı/ Manastır Mescidi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Turgut Ozal Millet Cd. Karanfilli Çavuş Sk., Şehremini, Fatih /İstanbul	YAPIM YILI : 13.yy sonları	**2c**

g: Manastır Mescidi giriş cephesi görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

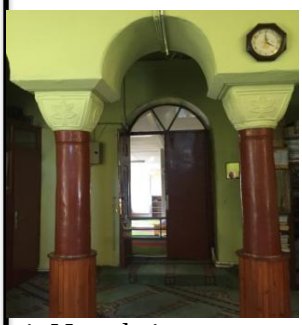
h: Manastır Mescidi giriş cephesi görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

ı: Manastır Mescidi Sütun Başlığı (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

i: Manastır Mescidi Sütun Başlığı (Semavi Eyice, 1960lar)

j: Narteksi ayıran sütunlar (2016)

k:Narteksi ayıran sütunlar (1960)

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Manastır düzgün olmayan taş ve tuğla dizilerinden yapılmıştır. Beş taş dizisini üç tuğla dizisinden oluşan tuğla hatıllar takip etmektedir.

2- Tuğlaların arasındaki harç tabakasının dışarıdan görülen yüzü, eğimli bir biçimdedir.

3- Cephede silmenin ve tuğla hatıllar ile taş dizilerinin oluşturduğu yatay hatların egemenliği, üç cephedeki pencerelerin üstlerindeki yarım daire kemerler ile bir nebze azaltılmıştır.

4- Eyice'ye göre; üç cephedeki bu görünüm apsis kısmının dış görünüşü ile tezat oluşturmaktadır. Çünkü burada, apsis çıkıntılarının cepheleri 8 metre enindeki dar bir yüzey üzerinde 22 adet çizgi ile düşey bir hat oluşturmaktadır (a).

5- Ancak buradaki düşey hatların egemenliği, bunları ortadan kesen mermer silme ve apsislerin ortalarında açılan pencereler ile azaltılmıştır (Eyice [57]).

6- Manastırın girişinin önceleri yola bakan cephesinden olduğuna ihtimal verilebilir, buradaki duvar örgüsüne bakıldığında görülen kemer öncesinde bir kapıya ait olup daha sonra örülerek kapatılmış olabilir (h).

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

1- Narteks bölümünü ana mekandan ayıran sütunların başlıkları kesik piramit şeklindedir.

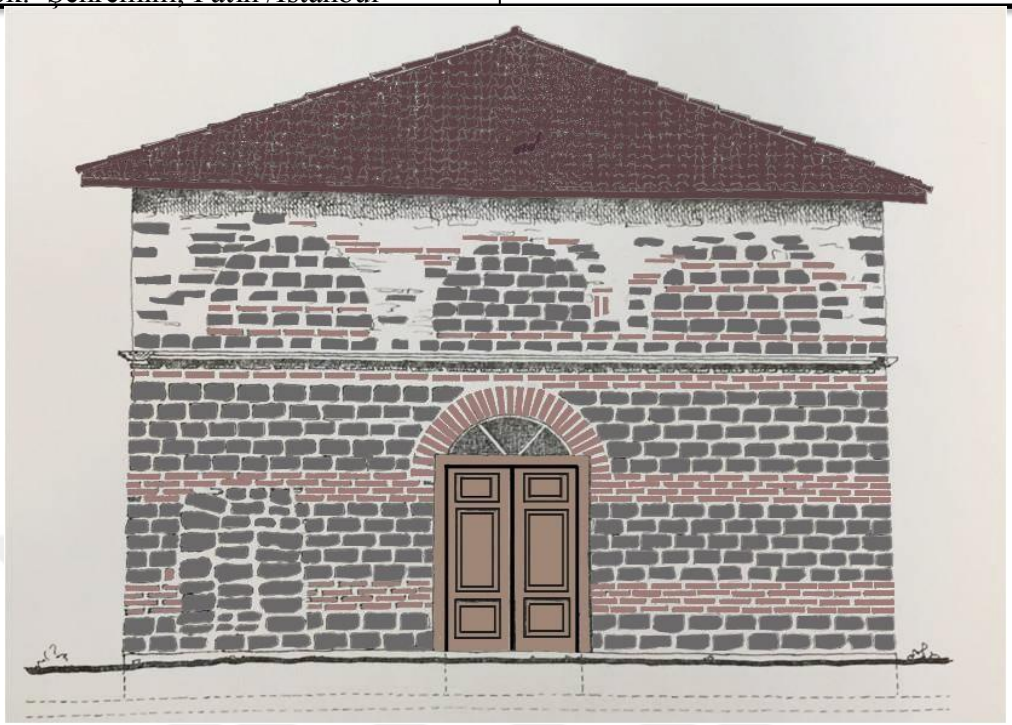
2- Başlıkların bir yüzünde çiçek motifi, diğer yüzünde ise yuvarlak madalyonlar bulunmaktadır. (Eyice [76])

3-Günümüzde sütun başlıkları boyanmış olduğundan madalyonların içinde önceleri nasıl bir motif olduğu bilinmemektedir.

4-Sütunların alt kısımları ahşap lambri ile kaplanmıştır (j,k).

Şekil 3.9 Manastır Mescidi Cephe ve İç Mekan Fotoğrafları

YAPININ ADI: Kyra Martha Manastırı/ Manastır Mescidi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Turgut Özal Millet Cd. Karanfilli Çavuş Sk. Şehremini, Fatih /İstanbul	YAPIM YILI : 13.yy sonları	**2d**

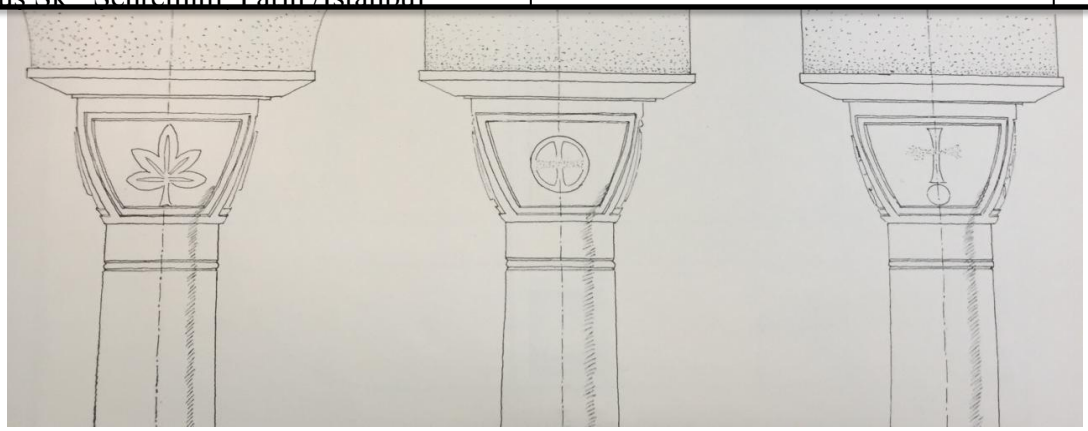
a: Manastır Mescidi Cephe Çizimi
(A.Pasadaios'un Çizimi Üzerinden Renklendirilmiştir)

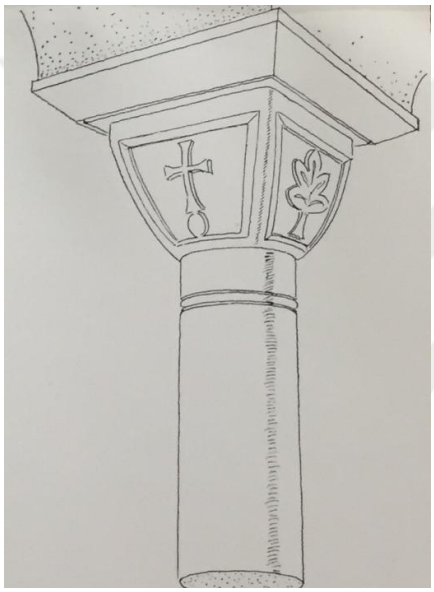
b: Manastır Mescidi Cephe Çizimi
(A. Pasadaios'un Çizimi Üzerinden Renklendirilmiştir)

Şekil 3.10 Manastır Mescidi Cephe Çizimleri

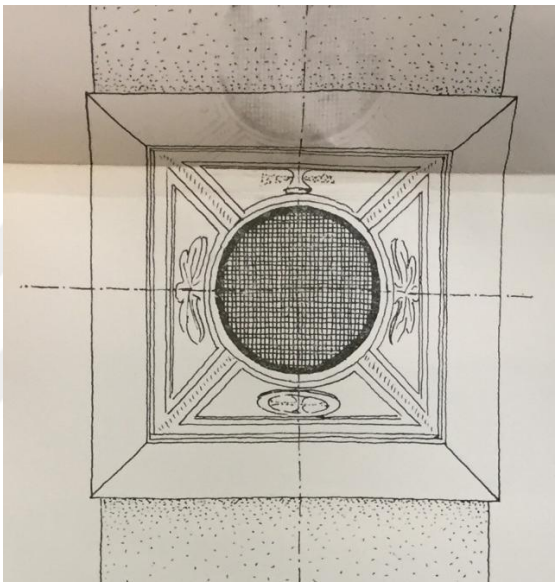
YAPININ ADI: Kira Martha Manastırı/ Manastır Mescidi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Turgut Özal Millet Cd. Karanfilli Çavuş Sk., Şehremini, Fatih /İstanbul	YAPIM YILI : 13.yy sonları	**2e**

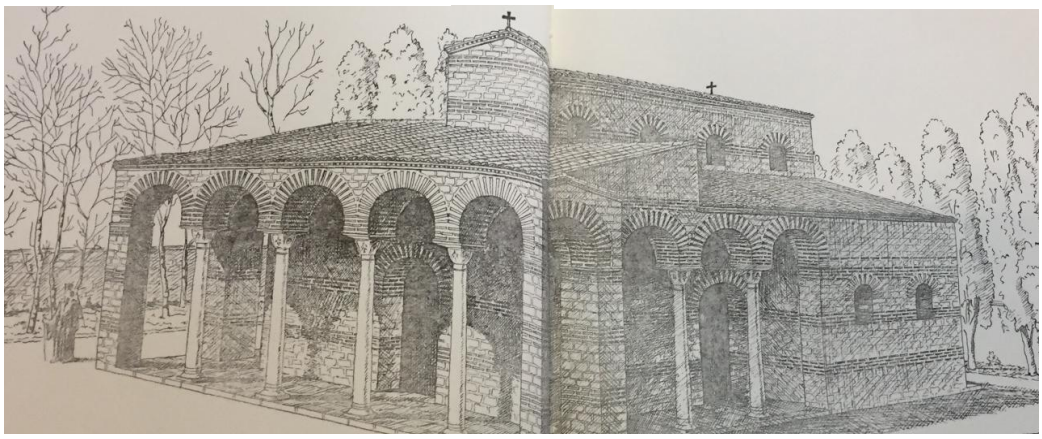
c:Manastır Mescidi Sütun Başlıkları (Pasadaios [75])

d:Manastır Mescidi Sütun Başlığı (Pasadaios [75])

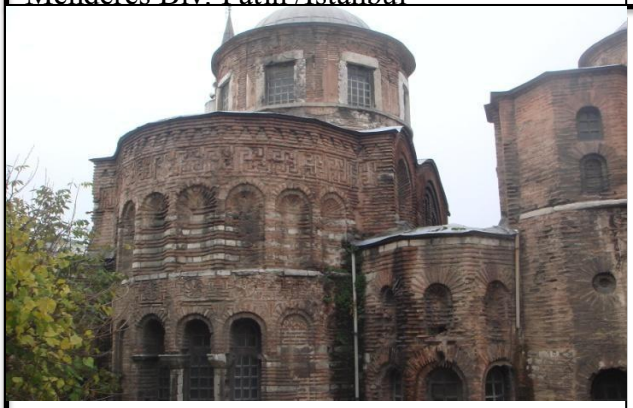
e: Manastır Mescidi Sütun Başlığı (Pasadaios [75])

f: Manastır Mescidi Yeniden Canlandırma Denemesi (Pasadaios [75])

Şekil 3.11 Manastır Mescidi Çizimleri

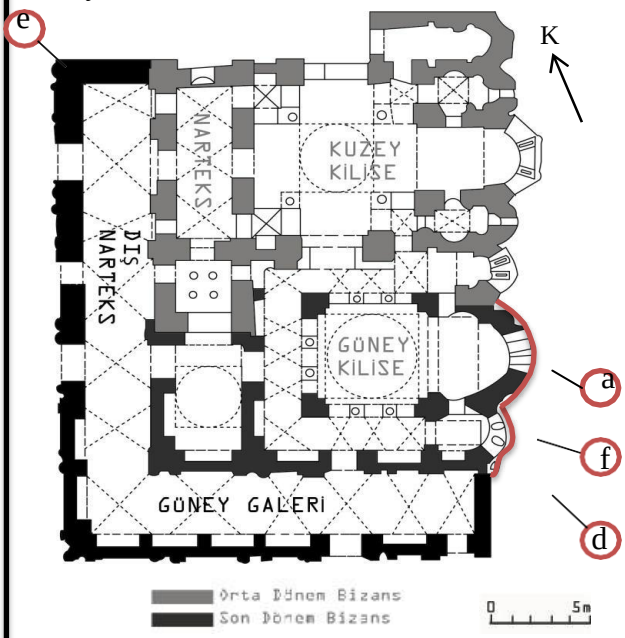
YAPININ ADI: Konstantin Lips /Lips Manastır Kilisesi/ Fenari İsa Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Akşemseddin Mh. Adnan Menderes Blv. Fatih /İstanbul	YAPIM YILI: 1300-1350 arası	**3a**

a: Fenari İsa Camii restorasyon öncesi dış görünümü, 2009 ([77])

b: Fenari İsa Camii (Lips Manastırı Kilisesi) Vaziyet Planı

c:Fenari İsa Camii Planı (çeşitli dönemleri), Hazal Şentürk

Tarihçe:

Lips Manastırı Kilisesi/Fenari İsa Camii 10.yy'da Konstantin Lips tarafından yaptırılmıştır. Yapı 11-12. yüzyıllara doğru yeniden inşa edilmiştir. İmparator VIII. Mikhael'in eşi Theodora yapıyı ailesinin mezar kilisesi haline getirebilmek amacıyla mevcut yapının güney kısmına ikinci bir kilise inşa ettirmiştir. 13.yy sonlarında binanın Batı ve Güney bölümlerine iki uzun galeri eklenmiştir. Batıdaki dış narteks, güneydeki de parekklesion/mezar şapeli'dir. Yapı Bizans'ın Palailogoslar dönemindeki en önemli manastırlarındandır. Yapı 15.yy sonlarında Fenarizade Ali Efendi tarafından mescide çevrilmiştir. 1958 yılında yapı önemli bir restorasyon geçirerek onarılmıştır.

Plan Özellikleri:

İmparatoriçe Theodora tarafından yaptırılan Güney kilisesi narteksi bir duvarla iki bölüme ayrılmıştır.
Narteks kısmen kuzey kilisesi narteksinin bir parçasıdır. Naos bölümü iki ana kısımdan oluşmaktadır. Ortadaki bölümü çapraz tonozla örtülü dehlizler üç taraftan çevrelemektedir. Ana mekan dört fil ayağı ve dört kemer ile taşınan 5 metre çapındaki, pencereli yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Buradaki kemerler orijinalinde iki sütun tarafından taşınan üçüz kemerlerdir. Çok cepheli olan ana apsis dışarı taşmaktadır. Yan apsislerin çıkıntıları ise üç cephelidir ve yükseklikleri ana apsise göre daha azdır. Kilisenin ortadaki ana mekanı bir kitle halinde yükselmektedir. (Eyice [57])
Mango'nun anlatımına göre; yapıda çok sayıda mezar nişi bulunmaktadır; bunlar toplamda 16 adettir ve en gösterişlisi İmparatoriçe Theodora'ya aittir. (Mango [5]).

Şekil 3.12 Fenari İsa Camii Genel Özellikleri

YAPININ ADI: Konstantin Lips /Lips Manastır Kilisesi/ Fenari İsa Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Akşemseddin Mh. Adnan Menderes Blv. Fatih /İstanbul	YAPIM YILI :1300-1350 arası	**3b**

d: Fenari İsa Camii restorasyon öncesi dış görünümü, 2009 ([77])

e: Fenari İsa Camii restorasyon öncesi kubbeler, 2009 ([77])

f: Fenari İsa Camii Cephe Detayı, 2009 ([77])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1-Kilisenin güney cephesi ile apsislerinin dış yüzeyleri taş ve tuğlanın birlikte kullanılmasıyla inşa edilmiştir.
2-Kubbe ise sadece tuğladan inşa edilmiştir.
3-Cephede düşey hatlar hakimdir.
4-Kör kemerlerin içlerinde tuğla süslemeler bulunmaktadır.
5-Yan apsislerde mermer sütunlar ile ayrılan pencereler bulunmaktadır.
6- Ortadaki apsiste bulunan pencereler düşeyde uzatılmıştır ve yanlarında iki adet kör kemer bulunmaktadır (a).
7-Pencerelerin üzerinde tuğla rozetler bulunmaktadır (h).
8- Apsis yüzeyinde tuğladan örgü motifleri bulunmaktadır. Tuğla örgünün bittiği yerde bir mermer silme bulunmaktadır.
9-Üst kısımda ise içlerinde balıksırtı tuğla süslemeler bulunan nişler yer almaktadır.
10- Nişlerin üzerinde bir meander frizi bulunmaktadır (g).
11- Saçak hattında aşırtmalı tuğla konsollardan oluşan bir süsleme bulunmaktadır.
12- Güneydeki apsis süsleme açısından ana apsis kadar zengin değildir.
13- Burada da balıksırtı tuğla örgüsü, meander motifi ve üçgen friz gibi bezeme unsurları bulunmaktadır.
14- Cephede alt kısımda kalp şeklinde bir niş bulunmaktadır (f).
15- Apsislerdeki taş ve tuğla dizileri, nişlerin içlerinde de devam etmektedir, kemerlerinde değişik tuğla örgüler bulunmaktadır (Eyice [57]).

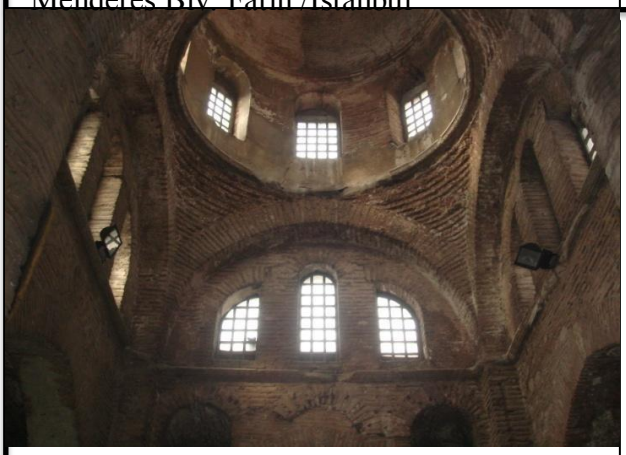

g,h: Cephedeki meander motifi ve pencerelerin üzerindeki tuğla rozetler ([77])

Şekil 3.13 Fenari İsa Camii Dış Cephe Bezemeleri

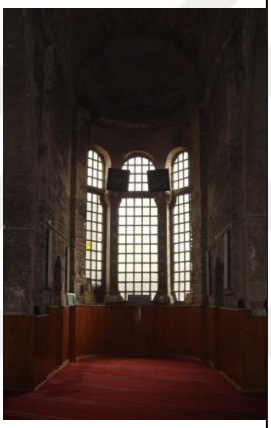
YAPININ ADI: Konstantin Lips/Lips Manastır Kilisesi/ Fenari İsa Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Akşemseddin Mh. Adnan Menderes Blv. Fatih /İstanbul	YAPIM YILI :1300-1350 arası	**3c**

a: Restorasyon öncesi Fenari İsa Camii iç mekan görünümü, 2009 ([77])

b: Restorasyon öncesi sütun başlıklarının görünümü, 2009 ([77])

c: Apsis Görünümü, 2009 ([77])

d: Güney kilisenin kubbesi, 2009 ([77])

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

1- Apsislerde pencereleri ayırmak için kullanılan sütunlarda hafif kabartmalı örgü motifleri kullanılmıştır. Sütun başlıklarında ise bir haçı çevreleyen stilize edilmiş yaprak figürleri bulunmaktadır (b).

2- Kaynaklarda önceleri kilisenin oldukça zengin bezemelere sahip olduğu söylenmektedir. Bunlardan günümüze sadece küçük bir kısmı gelebilmiştir (apsislerdeki sütunlar, silmeler vb.).

3- Günümüzde mozaikler kaybolmuştur ancak Semavi Eyice bazı dehliz duvarlarında fresk ve mozaik izlerine rastlandığını belirtmektedir. (Eyice [57]).

4- Kilisenin içerisinde 1929 yılında bulunan 'Aya Eudoksia' ikonası günümüzde Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

5- İç mekanda ve kubbe içlerinde almaşık tuğla örgüsü bulunmaktadır.

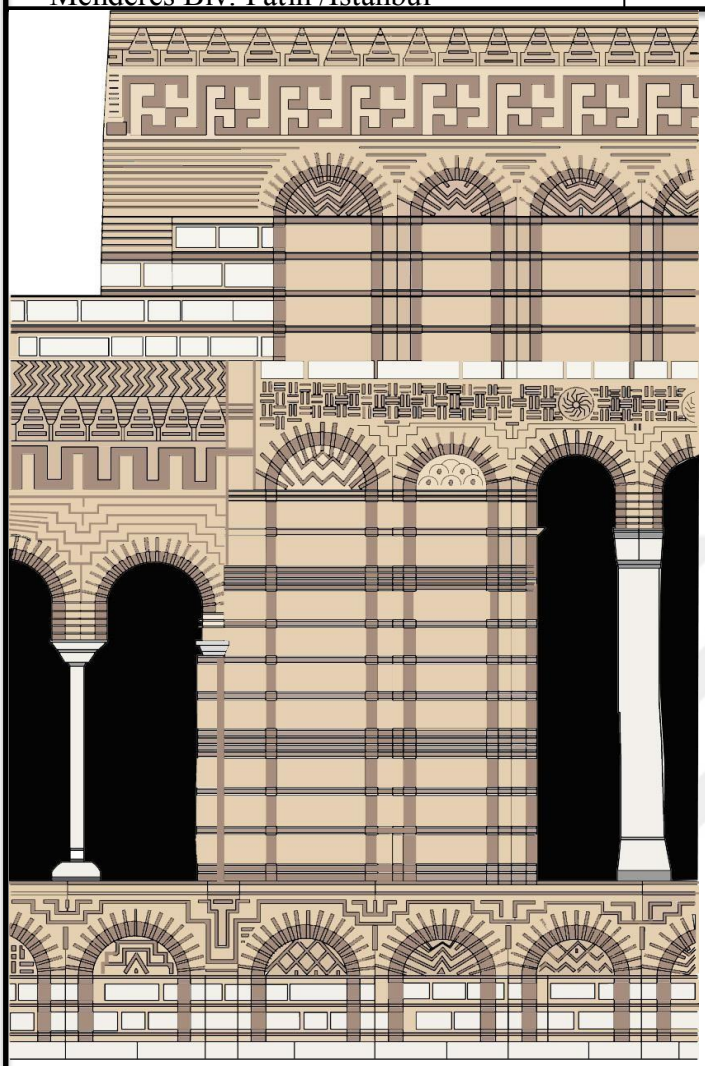
6- Diğer süsleme unsurları olarak sütun başlıklarında palmetler, buketler, rozetler ve tavuskuşu motifleri kullanılmıştır (e). (Mango [5]).

e: Sütun başlıklarında bulunan çeşitli motifler, 2009 ([77])

Şekil 3.14 Fenari İsa Camii İç Mekan Bezemeleri

YAPININ ADI: Konstantin Lips/Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Cami	**Katalog No:**
ADRES: Akşemseddin Mh. Adnan Menderes Blv. Fatih /İstanbul	YAPIM YILI: 1300-1350 arası	**3d**

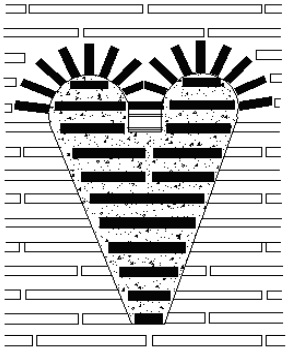
a:Fenari İsa Camii (Konstantin Lips Kilisesi) Cephesi (A.Pasadaios'un Çizimi Üzerinden Düzenlenmiştir)

b:Fenari İsa Camii (Konstantin Lips Kilisesi) Cephesindeki Zikzak, Balık Pulu Motifleri ([77])

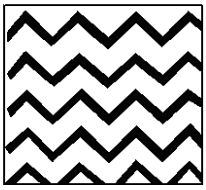
c: Fenari İsa Camii (Konstantin Lips Kilisesi) Cephe Görünümü ([77])

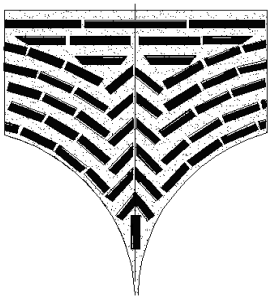
d. Yürek Niş

e. Merdiven Motifi

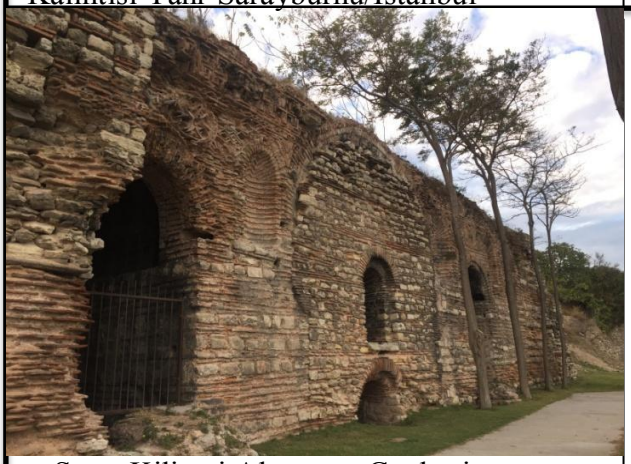
f. Zigzag Motifi

g. Ağ Motifi

Şekil 3.15 Fenari İsa Camii Cephe Bezemelerinin Çizimi

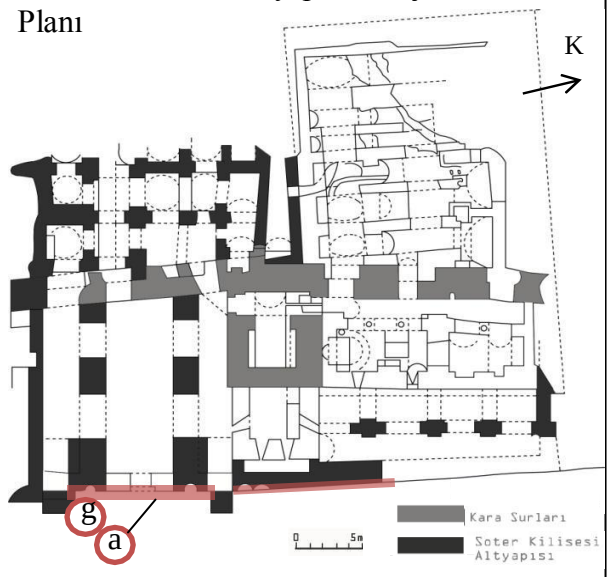
YAPININ ADI: Soteros Philanthropos (İnsan Dostu Kurtarıcı İsa)/Soter Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Harabe	**Katalog No:**
ADRES: Kennedy Caddesi, İncili Köşk Kalıntısı Yanı Sarayburnu/İstanbul	YAPIM YILI: 1320'ye doğru	**4a**

a: Soter Kilisesi Alt yapısı Cephesi Görünümü (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

b: Soter Kilisesi Alt yapısı Vaziyet Planı

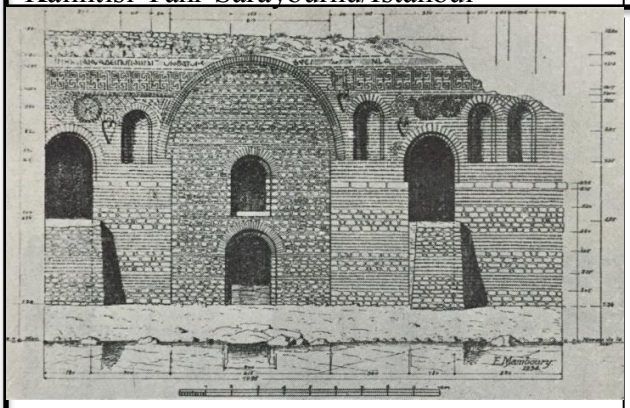
c: Soter Kilisesi alt yapısının Marmara surlarına bitişik durumu (Eyice [57])

Tarihçe ve Plan Özellikleri:

Soter Kilisesi altyapısı cephesi; Osmanlı döneminde, 16.yy sonlarında Sadrazam Sinan Paşa tarafından Mimarbaşı Davut Ağa'ya yaptırılan İncili Köşk'ün kalıntısının 40-50 metre kadar doğusunda yer almaktadır. Eyice'nin anlatımına göre; 'İnsan dostu' (Philanthropos), kurtarıcı (Soteros) İsa'ya sunulan bu kilise, bir manastırın parçası olarak, II. Andronikos (1282-1328) dönemi ileri gelenlerinden Nikephoros Khoumnos'un kızı Eirene tarafından yaptırılmıştır. Philanthropos manastırının orijinal yapılarının 1310-1320 tarihleri arasında yapıldığı düşünülmektedir. Sadece bir parçası günümüze kadar gelebilen 'kuruluş defteri' (**typikon**) bu manastırın işleyiş düzeni hakkında bilgi vermektedir. İncili Köşk 16. yüzyıl sonunda yapıldığında, bu ayazma köşkün altyapısının içinde kalmıştır. Bu bölge saray sınırları içinde bulunmasına rağmen, bütün Osmanlı dönemi boyunca Rumların buradaki ayazmayı ziyaret etmesine izin verilmiştir. Avrupa demiryolunun yapılması sırasında dökülen toprak ile örtülen ayazma 1919-1922 yıllarında Fransız işgal ordusunun buraya yaptığı kazılar sırasında yeniden ortaya çıkarılmıştır. Böylece 40-50 m. ötedeki Bizans dönemine ait cephenin , Soteros Philanthropos manastırına ait olabileceği ihtimali kesinlik kazanmıştır. Bu cephenin ilk rölövesi C. Gurlitt'in büyük kitabında yayınlanmış, 1911'de K. Wulzinger aynı cephenin ve arkasındaki mahzenin rölövelerini çizerek burada detaylı bir inceleme yapmıştır. 1921-1922 yılları arasında İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetleri burada kazılar yapmıştır. 1939'da yayınlanan büyük kitapta E.Mamboury tarafından çizilen yeni rölöve ve planlar öncekilerden çok daha detaylıdır. Günümüzde yapının cephesi çok tahribe uğramış ve altyapının içi barınak haline gelmiştir (Eyice [57]).

Şekil 3.16 Soter Kilisesi Genel Özellikleri

YAPININ ADI: Soteros Philanthropos (İnsan Dostu Kurtarıcı İsa)/Soter Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Harabe	**Katalog No:**
ADRES: Kennedy Caddesi, Incili Köşk Kalıntısı Yanı Sarayburnu/İstanbul	YAPIM YILI: 1320'ye doğru	**4b**

d: Soter Kilisesi Alt yapısı rölövesi (Eyice [57])

e: Soter Kilisesi Alt yapısının İncili Köşk'e bakan cephesinin görünümü (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

Günümüzde Soter Kilisesi altyapısının Marmara surlarının devamında bulunan cephesi bezeme açısından zengindir ve günümüze ulaşabilen tek bölümdür.

1-Cephenin ana unsuru orjinalinde 10 metre yüksekliğe sahip olan büyük kemerli bir açıklıktır. Kemer üç sıra tuğladan, kademeli olarak yapılmıştır (a).

2- Cephede taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmıştır, yaklaşık 20 metre genişliğindedir.

3- Cephe 5-6 sıra tuğla ile 4'er sıra taşın şeritler halinde örülmesiyle inşa edilmiştir.

4- Büyük kemerin içerisindeki örgü sistemi dış cephedekinden daha farklıdır.

5- Kemerin her iki yanında içlerinde zigzag motifleri olan nişler bulunmaktadır.

6- Sol ve sağdaki nişlerin yanında derinliği az olan kalp biçiminde küçük nişler bulunmaktadır (Şekil g).

7- Cephenin üst kısmında boydan boya gama haçı bir meander motifi bulunmaktadır (Eyice [57]).

8- Nişlerin aralarında içlerinde değişik motifler olan tuğla rozetler bulunmaktadır (f).

9- Cephede tuğladan minik çiçek motifleri ve bazı değişik geometrik motifler bulunmaktadır.

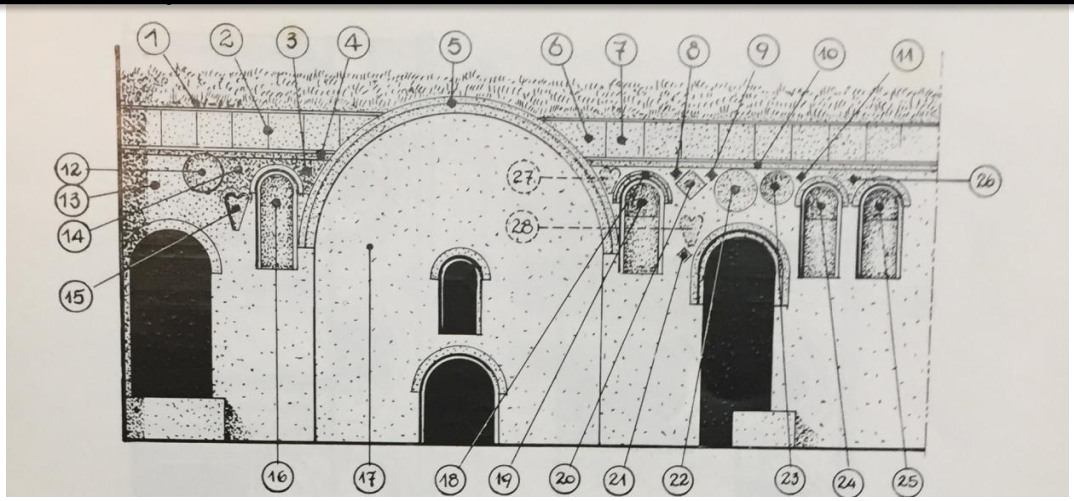
f: Soter Kilisesi Alt yapısı cephesi tuğla süsleme detayı (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

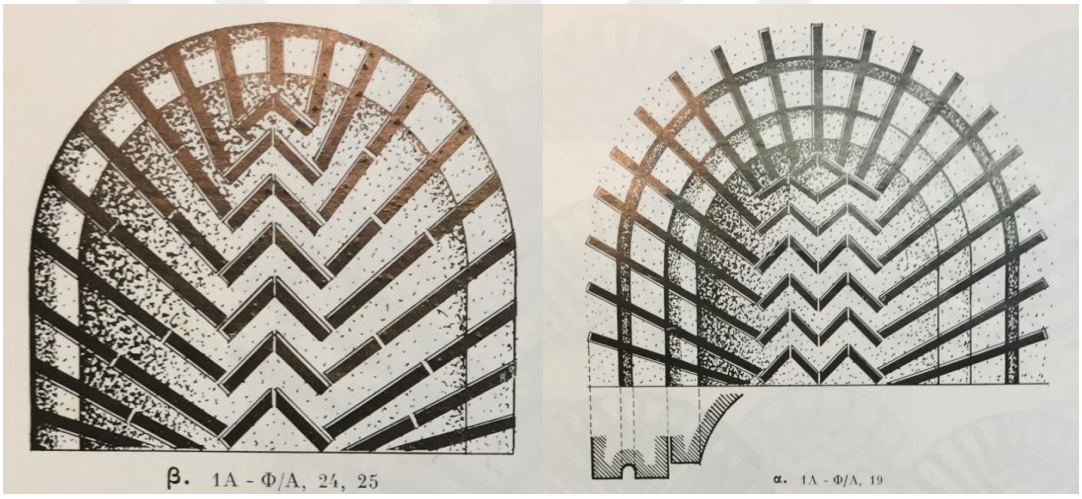
g: Cephede tuğla niş ve kalp şeklinde bezeme detayı (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

Şekil 3.17 Soter Kilisesi Bezeme Özellikleri

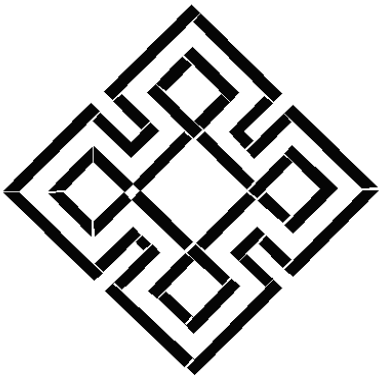
YAPININ ADI: Soteros Philanthropos (İnsan Dostu Kurtarıcı İsa)/Soter Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Harabe	**Katalog No:**
ADRES: Kennedy Caddesi, İncili Köşk Kalıntısı Yanı Sarayburnu/İstanbul	YAPIM YILI: 1320'ye doğru	**4c**

a: Soter Kilisesi Cephe Çizimi (Pasadaios [75])

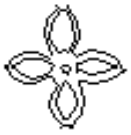
b: Soter Kilisesi Bezeme Detayı (Pasadaios [75])

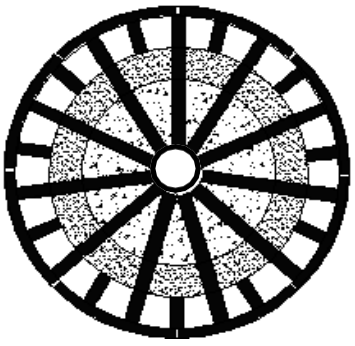
c:İç içe Baklava ve Düğüm Motifi

d: Spiral Motifi

e: Çiçek Motifi

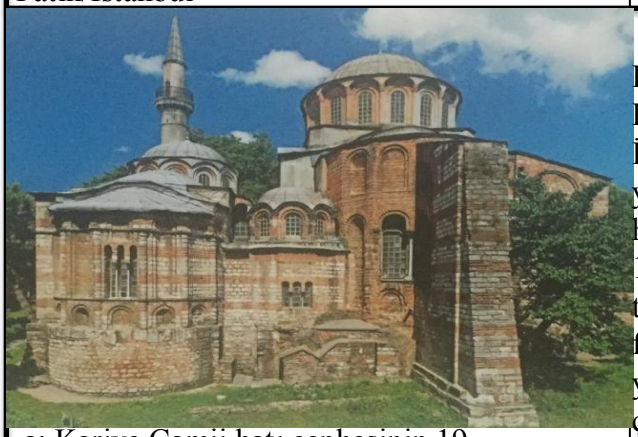

f: Çarkıfelek Rozet

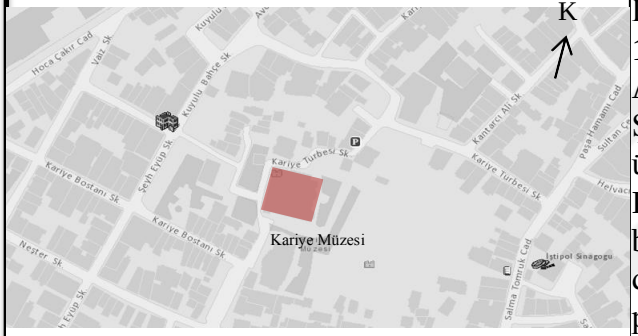
A. Pasadaios'un Çizimleri Üzerinden Düzenlenmiştir (Pasadaios [75])

Şekil 3.18 Soter Kilisesi Bezeme Detayları

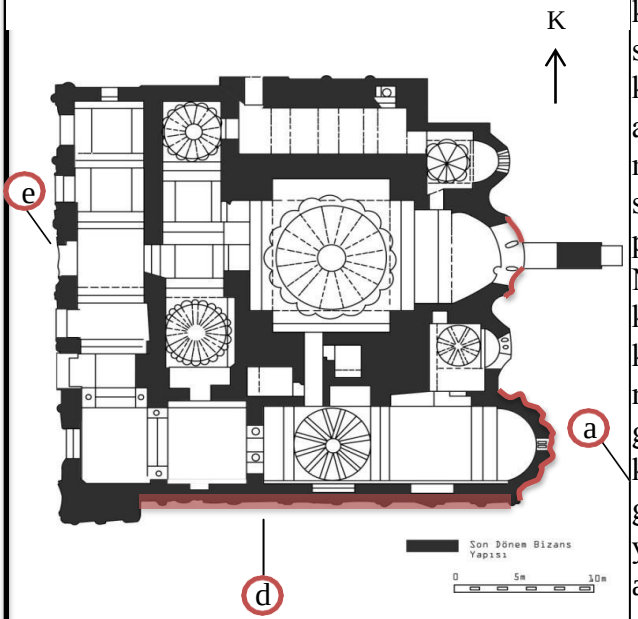
YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5a**

a: Kariye Camii batı cephesinin 19. Yüzyıldaki görünümü ([78])

b:Khora Manastır Kilisesi (Kariye Camii) Vaziyet Planı

c: Khora Kilisesi (Kariye Camii) Planı (Semavi Eyice)

Tarihçe:

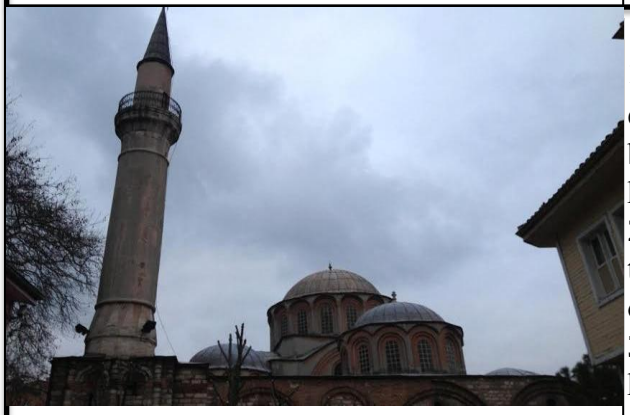
Khora Manastırı/Kariye Camii Bizans döneminde Khora manastır yapısının merkezinde yer alan İsa'ya adanmış bir kilisedir. Khora Manastırı 536 yılında İmparator Justinian tarafından bir kilise harabesinin üzerine inşa ettirilmiştir. Yapı 1316-1321 yılları arasında Theodore Metokhites tarafından restore ettirilmiştir. İstanbul fethedildiğinde yapıya zarar verilmemiştir,1511 yılında Atik Ali Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Yapı 1945 yılında müze yapılmıştır.

Plan Özellikleri:

Kariye beş temel mimari birimden oluşmaktadır: 1) Naos, 2) kuzey kısmında bulunan iki katlı Anneks, 3) İç Narteks, 4) Dış Narteks, 5) Mezar Şapeli (parekklesion). Yapı kiborium (altar üzerinde dört sütunla taşınan baldaken) tipindedir. Kubbe ile örtülmüştür.Yapıdaki 18 pencere mekana bol miktarda ışık sağlamaktadır. Naos'un doğusunda bulunan bema kısmının her iki tarafında pastoforium odaları bulunmaktadır. Kuzeyde bulunan, ayin hazırlığı için kullanılan prothesis bölümü doğrudan bemaya açılmaktadır. Güney kısmında ayin için kullanılan malzemelerin saklandığı diakonikon kısmı bulunmaktadır. Bu kısım önceleri doğrudan bemaya açılmaktadır ancak 14.yy'daki onarım çalışmaları sırasında mermerle kapatılmış ve parekklesion'a açılması sağlanmıştır. Naos'un güney tarafında parekklesion'a bağlanan bir geçit bulunmaktadır. Naos'un kuzey tarafına eklenen yapı (anneks) iki katlıdır. Alt katının hazine odası üst katının ise kütüphane olarak kullanıldığı düşünülmektedir. İç narteks naosun batısında yer almaktadır, kuzey ve güney kısımları kubbe ile örtülürken diğer kısımları tonozla örtülmüştür. Dış narteksin güneybatısında, önceden çan kulesinin olduğu yerde günümüzde minare bulunmaktadır. Kilisenin ana mekanı naos, 10,5x15 metre boyutlarındadır. Apsis bölümü Palailogoslar döneminde yapılan yarım daire şeklinde uçan payanda ile desteklenmiştir (Dursun vd. [78]).

Şekil 3.19 Kariye Camii Genel Özellikleri

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5b**

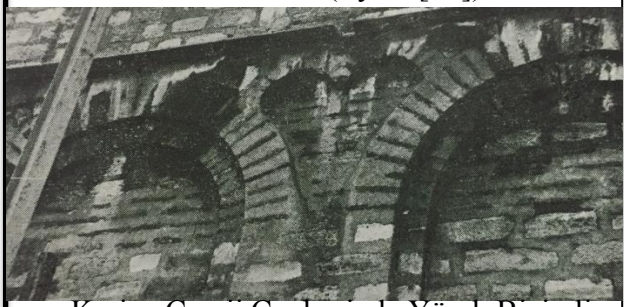
d: Kariye Camii Görünümü (Hazal Şentürk, Şubat 2013)

e:Kariye Camii Görünümü (Hazal Şentürk, Şubat 2013)

f: Kariye Camii minare eteğindeki kırık sivri kör kemerler (Eyice [57])

g: Kariye Camii Cephesinde Yürek Biçimli Niş (Eyice [57])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Yapı cepheleri genel olarak 4 taş sırasını takip eden dört tuğla sırası şeklinde inşa edilmiştir ancak bazı duvarların orta bölümünde beş sıra taş kullanılmıştır.

2-Yapıya 14.yy'da eklenen dış narteks binanın batı tarafında bulunmakta ve giriş cephesini oluşturmaktadır (e).

3- Dış narteks cephesi ikiye ayrılmıştır. Sağdaki kısım güney şapeline aittir. Bizans özelliklerini taşıyan soldaki kısımdır. Orijinalinde batı cephesinin kemerli bir girişi (portico facade) bulunmaktadır.

3-Cephedeki kemerler 3 tuğla-1 taş sırası ile inşa edilmiştir.

3- Yapıdaki eklerin dış cepheleri düzgün taş ve tuğla dizilerinden inşa edilmiştir.

5- Cephelerdeki kör kemerlerin arasında sütunlar bulunmaktadır.

6- Kuzey cephe diğerlerine göre daha sadedir, burada mermer bir silme tarafından ayrılan kör kemer dizisi bulunmaktadır.

7- Kuzey cephesinde derinliği fazla olmayan kalp şeklinde bir niş bulunmaktadır (g).

Kemerlerin arasında tuğladan çeşitli geometrik desenler bulunmaktadır.

8- İçten yarım yuvarlak olan apsis kısmı dıştan ise çok köşelidir. Apsisteki kör niş ve kemer alınlıklarında zigzag motifleri yer almaktadır.

9- Parekklesion/Mezar Şapeli'nin cephesi, diğer bölümlere göre daha özenlidir. Apsisinin dış yüzeyi beş cepheye ayrılmıştır. Bu cephede de diğerlerindeki gibi kademeli kör kemerler, yuvarlak nişler ve dışarı taşan yuvarlak sütunlar bulunmaktadır.

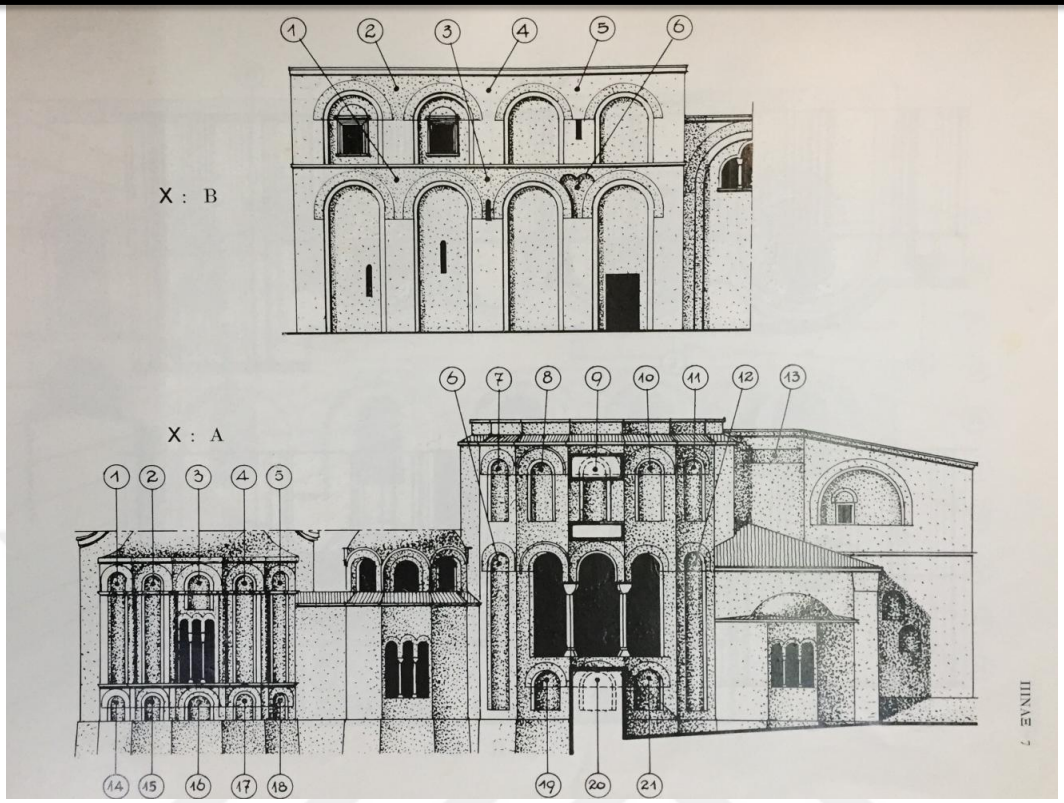
11- Minare kaidesinin üst kısmında kırık sivri kemerler bulunmaktadır. Bu kemerlerin içinde tuğla bezemeler bulunmaktadır (f).

12- Kırık sivri kör kemerlerin alınlıklarında ise ağ motifleri bulunmaktadır.

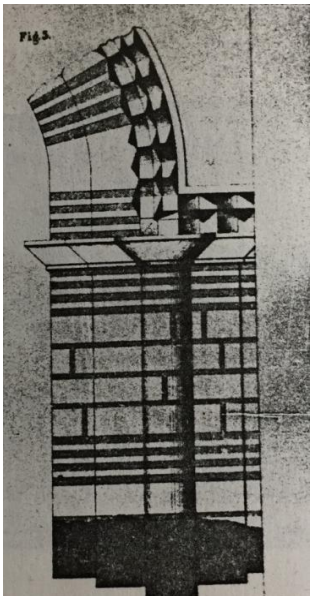
13- Cephelerde kullanılan bu öğelerle hareketli bir etki yaratılmak istenmiştir (Eyice [57]).

Şekil 3.20 Kariye Camii Cephe Özellikleri

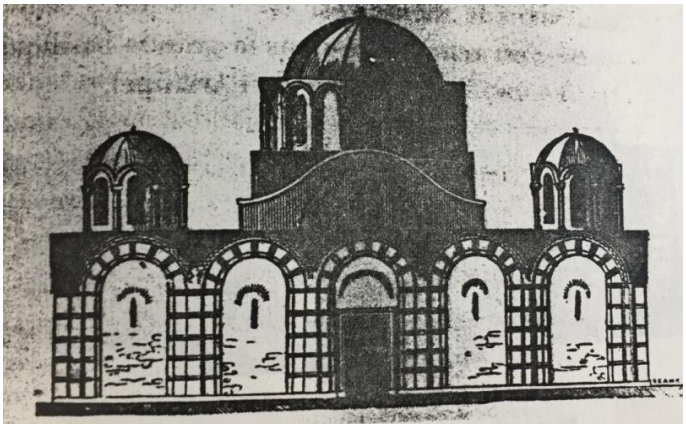
YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5c**

a: Kariye Camii (Khora Kilisesi) Cephe Çizimleri (Pasadaios [75])

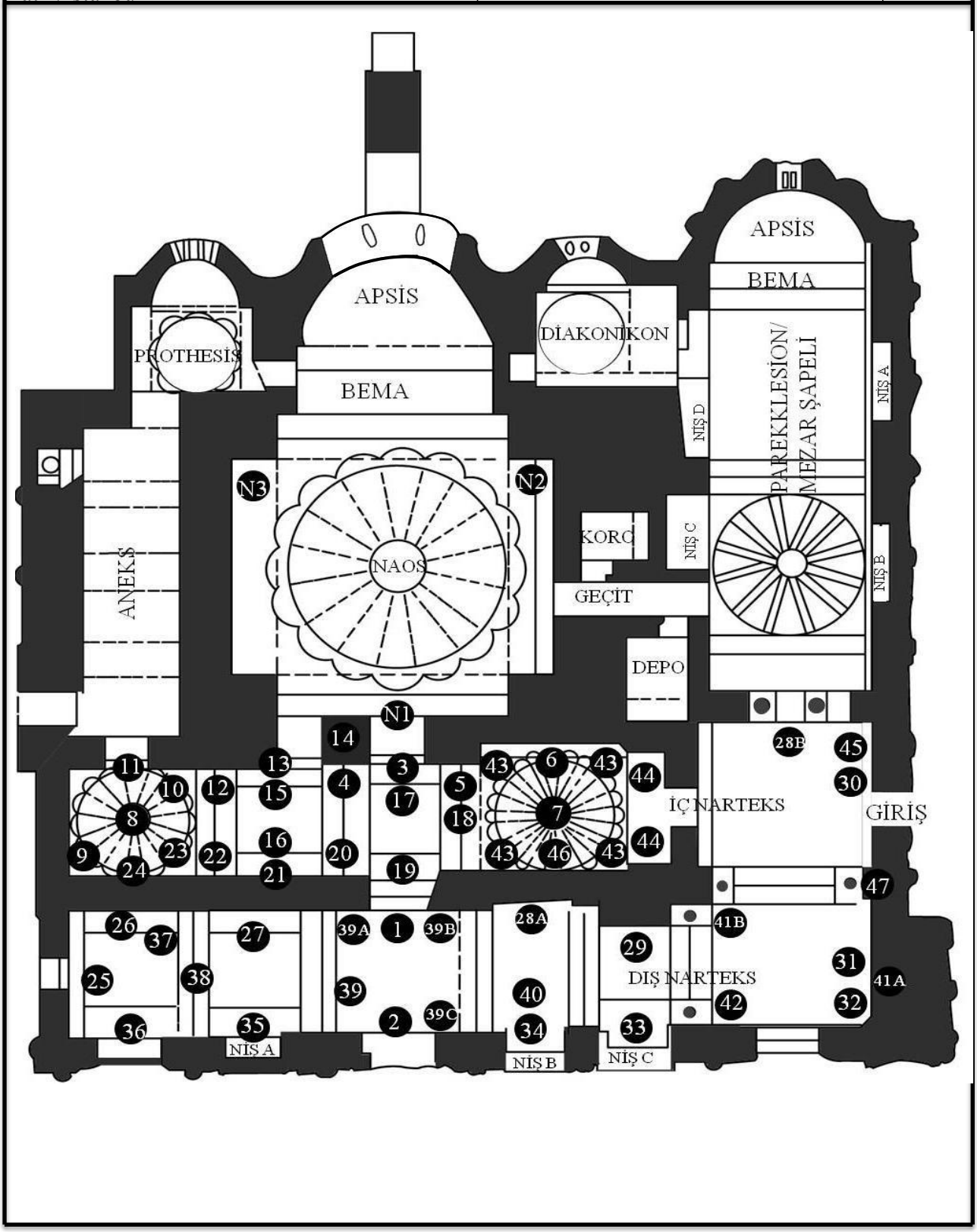
b: Kariye Camii Batı Cephesi Detayı (Ousterhout [79])

c: Kariye Camii Batı Cephesi Görünümü (Ousterhout [79])

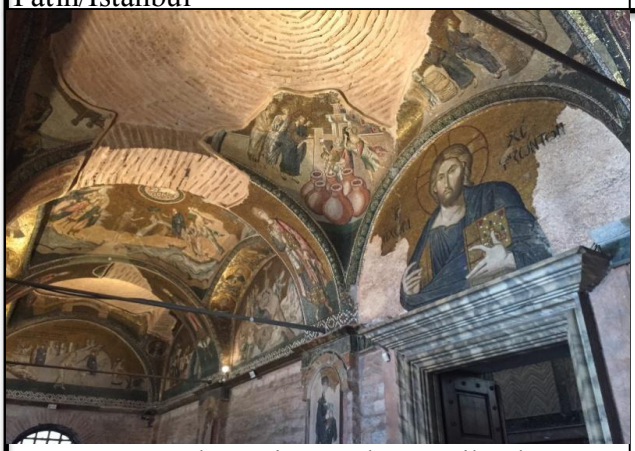
Şekil 3.21 Kariye Camii Cephe Çizimleri

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İSLEVİ: Cami	Katalog No:
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	5d

Şekil 3.22 Kariye Camii'ndeki Süslemelerin Yerini Gösteren Plan

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
	GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5e**

a: Dış narteksten iç nartekse geçilen kapının üzerinde bulunan "Pantokrator İsa" figürü (Mart 2015, Hazal Şentürk)

b: Geçiş bölümünde bulunan deesis mozaiği (Mart 2015, Hazal Şentürk)

c: İç nartekste yer alan İsa'nın Soyağacı mozaiği (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

İç Mekân Bezeme Özellikleri:

1- İç narteks giriş kapısının üzerinde Pantokrator İsa mozaiği bulunmaktadır (a). Bu mozaik oldukça gerçekçi bir görünüme ve özenli bir işçiliğe sahiptir.

2-Ana girişin üst kemerinde Hz. Meryem; Blakhernitissa/Dua Eden tipinde tasvir edilmiştir. Bebek İsa ise yuvarlak bir madalyonun içerisindedir. Kemerin yanlarında iki melek figürü bulunmaktadır.

3- Kilisenin kurucusu Theodore Metokhites'in mozaiği kilisenin naos girişinin dış kısmında, üstte yer almaktadır. Metokhites Kilise'nin maketini İsa'ya sunar vaziyette görülmektedir.

4- Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri olan Aziz Peter naos girişinin sol tarafındaki panelde gösterilmiştir.

5- Sağ taraftaki panelde ise Tarsuslu Aziz Paul tasvir edilmiştir.

6- Deesis mozaiği iç narteksin güney kanadında yer almaktadır. Doğu duvarında bulunan hilal şeklindeki aralığı çevrelemektedir. Bu mozaikte İsa'nın sağında aşağıda yer alan figür 'Moğolların Meryemi' adıyla anılan Maria Palailogos'tur (b).

7- İç narteks güney kubbesinin ortasında yer alan madalyonda Pantokrator İsa bulunmaktadır. Kubbe ışınsal olarak 24 dilime ayrılmıştır. Bu dilimlerde Adem'le başlayarak İsa'nın ataları yer almaktadır (c).

8- İç narteks kuzey kubbesinin ortasında yer alan madalyonda Meryem ve bebek İsa figürü yer almaktadır. Kubbe ışınsal olarak 16 dilime ayrılmıştır. Bu dilimlerin içerisinde Meryem'in ataları olduğu düşünülen, Kral Davut'un soyundan gelen 16 yahudi kral bulunmaktadır (d).

9- Kuzey kubbesinin kuzeybatı bölümündeki pandantifte Joachim'in (Hz. Meryem'in babası) adaklarının reddi sahnesi yer alır.

10- Kuzey Kubbesinin güneydoğu bölümündeki pandantifte ise çocuksuz Joachim 40 gün 40 gece oruç tutmak ve dua etmek için vahşi doğaya giderken betimlenmiştir (Dursun vd. [79]).

Şekil 3.23 Kariye Camii İç Nartekste Yer Alan Mozaikler

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5f**

d: İç nartekste yer alan Meryem'in Soyağacı mozaiği (Mart 2015, Hazal Şentürk)

e: Meryem'in Sevilmesi Sahnesi (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

f: Meryem'in Tapınağa Takdimi (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

11-İç narteksin kuzey bölümünün doğu duvarındaki ilk tonozun üzerinde Anne'e (Meryem'in annesi), haber sahnesi bulunmaktadır.
12- Kuzey bölümü tonozunun alt kısmında Joachim ve Anne'in buluşma sahnesi yer alır.
13- Kuzey bölümünün doğu tarafındaki ikinci tonozun üzerinde Meryem'in doğumu sahnesi yer almaktadır.
14- İç narteksin kuzey bölümü merkezinde yer alan, nispeten düz tonozun ortasında bir madalyon bulunmaktadır. Her iki tarafında ise mozaikler yer alır. Mozaiklerde Meryem annesi ve babası tarafından kucaklanırken gösterilmektedir (e).
15- Tonozun batı tarafında Meryem'in kutsanması sahnesi tasvir edilmiştir.
16- Kilisenin naosuna açılan bölümün tonozunda Meryem'in tapınaktaki takdim sahnesi yer alır (f).
17- Kilisenin naosuna açılan güney tonozun üzerinde yer alan sahnede Meryem bir melek tarafından beslenmektedir.
19-İç narteks ile dış narteks arasındaki kapının üzerinde yer alan tonozda Meryem tapınaktan bir yün yumağı alırken gösterilmiştir.
20- Zacharias ve 12 asa adlı bu sahnede; evlilik çağına gelen Meryem'in eş seçimi resmedilmiştir.
21- İç narteks kuzey bölümünün merkezinde yer alan batı duvarının kemerindeki sahnede Meryem, Joseph'e (Yusuf) emanet edilmektedir.
22-Kuzey kubbenin alçak kısmında yer alan tonozda Yusuf, Hz. Meryem'i evine götürürken betimlenmiştir.
23- Kuzey kubbenin güneybatı kısmındaki pandantifte; Meryem'e müjde sahnesi (tepşir) yer almaktadır.
24- Kuzey kubbenin alt kısmında, batı duvarının tonozunda yer alan mozaikte Yusuf'un Meryem'den ayrılma sahnesi bulunmaktadır (Dursun vd. [79]).

Şekil 3.24 Kariye Camii İç Nartekste Yer Alan Mozaikler

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İSLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5g**

a: Yusuf'un Rüyası ve Betlehem'e Gidiş (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

b: Nüfus Sayımı Sahnesi (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

c: İsa'nın Doğumu Sahnesi (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

d: Doğulu Üç Kahin ve Kral Herod (Mart 2015, Hazal Şentürk)

e: Katliamın Emredilmesi Sahnesi (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

25- Dış narteksteİsa'nın yaşam döngüsünü anlatan mozaikler bulunmaktadır. Dış narteksin kuzey duvarında bulunan lünette üç farklı sahne bulunmaktadır. Sol tarafta Meryem ve Elizabeth (Vaftizci Yahya'nın annesi) görülmektedir. Sol alt kısımda ise Meryem'in hamile olduğunu öğrenen Yusuf, uyur pozisyonda gösterilmiştir. Bir melek Yusuf'a Meryem'i bırakmamasını; onun İsa'yı taşıdığını fısıldamaktadır. Bu sahnenin sağında ise Yusuf, Meryem ve Yusuf'un oğlu Betlehem'e seyahat ederken gösterilmiştir (a).

26- Dış narteksin kuzey bölümünde, doğu lünetinde yer alan mozaikte vergi için yapılan nüfus sayımı sahnesi betimlenmiştir (b).

27- Dış narteksin merkez bölümünün doğu tonozunda İsa'nın doğumu sahnesi bulunmaktadır. Doğumun gerçekleştiği yer bir mağaradır ve etrafta doğa betimlemeleri vardır (c).

28a- Dış narteksin güney kanadındaki ilk doğu lünetinde yer alan mozaik iki bölüme ayrılmıştır. Sol tarafta üç Magi (üç kahin kral) görülmektedir. Bunlar Baltazar, Gaspar ve Melchior'dur. Sağ tarafta ise Kral Herod bir binanın önünde tahtta otururken tasvir edilmiştir (d).

28b- Dış narteksten parekklesion'a(mezar şapeli) gelen iki kemerin arasında bulunan mozaik kalıntıları Magi'nin Doğuya Dönüşü sahnesine aittir.

29- Dış narteksin doğu kanadında yer alan ikinci doğu lünetinde Herod'un Sorgusu sahnesine ait kalıntıları bulunmaktadır.

30- Dış narteksten parekklesion'a doğru uzanan bölümdeki fresklerin bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Bu bölümün güney duvarında yer alan lünette Mısır'a kaçış sahnesi yer alır.

31-Dış narteksin güney kanadındaki güney lünetinde bulunan mozaikte Kral Herod'un 2 ya da daha küçük yaştaki bütün bebeklerin öldürülmesini emrettiği sahne betimlenmiştir (e).

32-Yas Tutan Anneler' isimli mozaiğin sadece sağdaki yarısı günümüze ulaşabilmiştir. Mozaik dış narteksin güney kanadının batı tonozunda bulunmaktadır (Dursun vd. [79]).

Şekil 3.25 Kariye Camii Dış Nartekste Yer Alan Mozaikler

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5h**

f: Kutsal Ailenin Mısır'dan Nasıra'ya Dönüşü (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

g: Vaftizci Yahya, İsa ve Şeytan (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

h: Suyun Şaraba Dönüştürülmesi Sahnesi (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

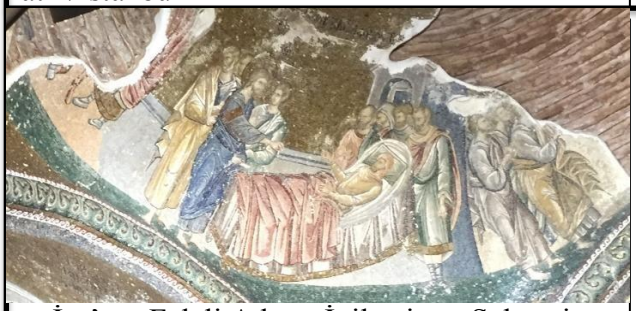

ı: Ekmeklerin Çoğaltılması Sahnesi (Ekim 2016, Hazal Şentürk)

33- Dış narteksin güney kanadında, ilk bölümün batı kemerinde yer alan mozaikte 'Elizabeth'in (Vaftizci Yahya'nın annesi) kaçışı sahnesi betimlenmiştir.
34- Dış narteksin batı duvarında, pencerelerin üzerindeki kemerde 'Kutsal Ailenin Mısır'dan Nasıra'ya Dönüşü' sahnesi yer almaktadır (f).
35- Dış narteksin batı duvarında, son kemerde İsa ve ailesi dini görevlerini yerine getirmek için fısıh bayramında Kudüs'e giderken tasvir edilmiştir.
36- Dış narteksin kuzey kanadında yer alan doğu kemerindeki mozaiklerin büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Kalıntılardan, bu sahnelerin İsa'nın çocukluk ve gençlik dönemlerine ait olduğu anlaşılmaktadır.
37- Kuzeydeki ilk tonozun tepe kısmında, ortada bir madalyon yer alır. Etrafında ise mozaikler bulunmaktadır. Tonozun kuzey bölümünde Vaftizci Yahya ve İsa Şeria nehrinin kıyısındadır. Sahne İsa'nın vaftiz edilişini anlatmaktadır.Diğer sahnede İsa, Şeytan tarafından günaha davet edilirken betimlenmiştir. Final sahnesinde ise İsa şeytanın yoldan çıkartma çabalarına karşı koyar, gücü kırılan şeytan onu rahat bırakır (g).
39- Kilisenin ana girişinin üstündeki tonozun merkezinde Kana düğün ziyafeti sahneleri bulunmaktadır. Mozaiklerin büyük kısmı günümüze ulaşamamıştır.
39a- İsa'nın topluluk önündeki ilk mucizesi olan suyun şaraba dönüştürülmesini anlatan bu sahne Galile'deki Kana kentinde bir düğünde geçer (h).
39b- Tonozun güneydoğu bölümünde bazı boş ekmek sepetleri görülmektedir, bu sahnenin sağ tarafında ise İsa 2 müridine ekmek vermektedir.
39c- Tonozun güneybatı pandantifinde 12 ekmek sepetinin dolduğu ve 5,000 kişinin bu ekmeklerle doyurulduğu anlatılmaktadır (ı).
40- Dış narteksin ilk güney tonozunda bulunan, çoğu tahrip olmuş mozaikte İsa'nın cüzzamlı bir hastayı iyileştirmesi tasvir edilmiştir (Dursun vd. [79]).

Şekil 3.26 Kariye Camii Dış Nartekste Yer Alan Mozaikler

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5ı**

a:İsa'nın Felçli Adamı İyileştirme Sahnesi (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

b: İsa'nın İki Kör Adamı İyileştirmesi (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

c: Petrus'un Kayınvalidesinin İyileştirilmesi (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

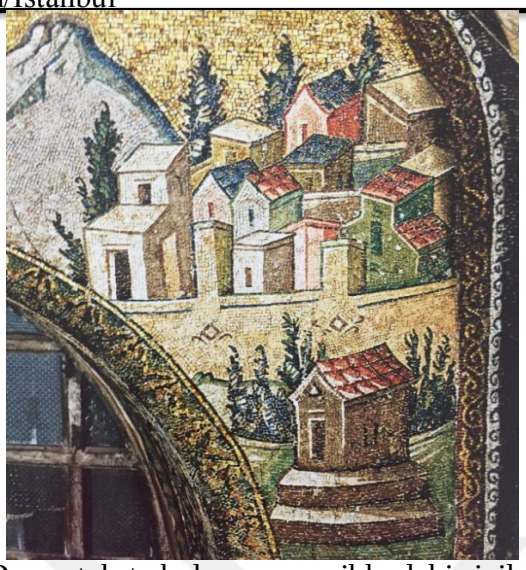

d: Şifa Arayan Kanamalı Kadın (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

41a- Dış narteksin ilk güney tonozunda bulunan mozaiklerin büyük kısmı günümüze ulaşamamıştır. Tonozun tepe kısmında bir madalyon görülmektedir, güneyinde ise İsa Capernaum'dan gelen felçli bir hastayı iyileştirmektedir (a).
41b- Güney tonozun kuzeydoğu pandantifinde ise felçli hasta sırtına yatağını almış yürürken tasvir edilmiştir.
42- Aynı tonozun kuzeybatı köşesindeki mozaikte İsa ve Samiriye'li bir kadının kuyu başındaki diyaloğu yer almaktadır.
43- Kubbenin kuzeybatı pandantifinde İsa kör ve dilsiz bir adamı iyileştirirken betimlenmiştir, yanında havarisi Petrus görülmektedir. Kubbenin kuzeybatı pandantifinde ise İsa'nın iki kör adamı iyileştirme sahnesi görülmektedir (b). Kuzeydoğu pandantifinde İsa, havarisi Peter'in kayınvalidesini iyileştirmektedir (c). Güneydoğu pandantifinde ise yıllar boyu kan kaybı sıkıntısı çeken bir kadın İsa'dan yardım istemektedir (d).
44- Kemerin doğu kısmında genç bir adam iyileştirmesi için kolunu İsa'ya uzatırken tasvir edilmiştir. Kemerin batı tarafında ise cüzzamlı bir hasta İsa'dan şifa istemektedir. Mozaiğin büyük bir kısmı tahrip olmuştur.
45- Bu sahnede İsa haram şekilde para kazanan Zakkay'ı yanına çağırarak günahlarını affeder. Bunun üzerine Zakkay servetinin yarısını fakirlere bağışlar.
46- İç narteksin kuzey bölümünde yer alan batı lünetinde solda, İsa üç havarisiyle görülmektedir. Karşılarında ise kadın, erkek ve çocuklardan oluşan bir grup yer alır. Farklı hastalıklardan muzdarip olan bu insanlar İsa tarafından iyileştirilmektedir.
47- Dış narteksin güney duvarındaki bir kolonun arkasında Filistinli Keşiş Aziz Euthymius'un tasviri yer almaktadır. Mozaikteki altın yaldızların büyük bir kısmı dökülmüştür (Dursun vd. [79])

Şekil 3.27 Kariye Camii'nde Kemer ve Tonozlarda Yer Alan Mozaikler

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5i**

a: Dış nartekste bulunan mozaiklerdeki sivil mimari örnekleri ([79])

b: Dış narteks sütun başlığı (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

c: Dış narteks sütun başlığı (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

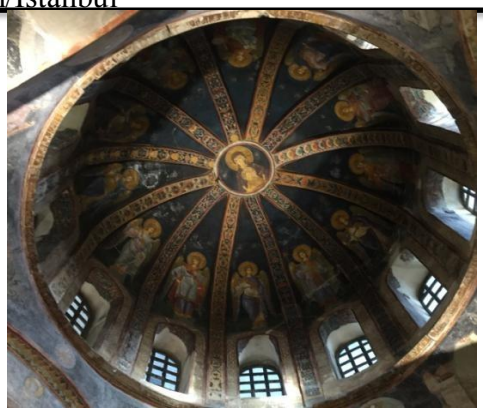

d: Kemerlerdeki azizler (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

48- Mozaik sahnelerde Bizans günlük yaşamına ve hakkında pek bilgi sahibi olamadığımız sivil mimarisine ait detaylar bulunmaktadır. Kutsal Ailenin Mısır'dan Nasıra'ya Dönüşü sahnesi buna örnektir (a).
49- Dış narteksin duvarlarında bazı mermer kalıntılar bulunmaktadır. Bunun dışında bölümleri ayıran kemerleri taşıyan sütunların başlıklarında değişik motifler bulunmaktadır.
50- Kesik piramit şeklindeki bu başlıkların üzerinde kabartma akantus yaprakları, melek ve haç figürleri olan rozetler bulunmaktadır (b,c), (Eyice [57]).
51-Dış nartekste pencere kemerlerinde ve hilal şeklindeki aralıklarda çeşitli azizlerin yuvarlak madalyon portreleri yer almaktadır. Bunun dışında dış narteksin dört ana kemerinde azizlerin büyük portreleri yer almaktadır. Azizler kemerin her iki tarafına birbirine bakacak şekilde yerleştirilmiştir (d), (Dursun vd. [79]).
52-İç narteksin kuzey duvarında bulunan mezar nişi Demetrios Doukas Palailogos'a aittir. Hücrenin kemerindeki mozaikler tahrip olmuştur.
53- Dış nartekste bulunan mezar nişlerinde kısmen günümüze ulaşabilmiş freskler bulunmaktadır.
54- Batı duvarının kuzey aksında bulunan ikinci mezar nişinde bulunan freskte Meryem'in kucağında bebek İsa yer alır. Yanlarındaki kişinin ise saray mensubu biri olduğu düşünülmektedir.
55- Batı duvarının güney aksında bulunan ilk mezar nişindeki freskte ise üzerlerinde Palaiologos ailesinin monogramları olan kıyafetler giymiş üç kişi yan yana durmaktadır.
56- İkinci mezar nişi ise Irene Raoulaina Palaiologina'ya aittir. Buradaki freskte de üzerlerinde Palaiologos ailesinin monogramları olan kıyafetler giyen üç kişi bulunmaktadır. Freskin üst kısmı günümüze ulaşamamıştır (Dursun vd. [79]).

Şekil 3.28 Kariye Camii'nde Bulunan Diğer Mozaikler ve Sütun Başlıkları

YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5j**

a: Kemerlerdeki azizler (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

b: Parekklesion kubbe tonozunda bulunan freskler (Hazal Şentürk, Mart 2015)

c: Parekklesion apsis görünümü (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

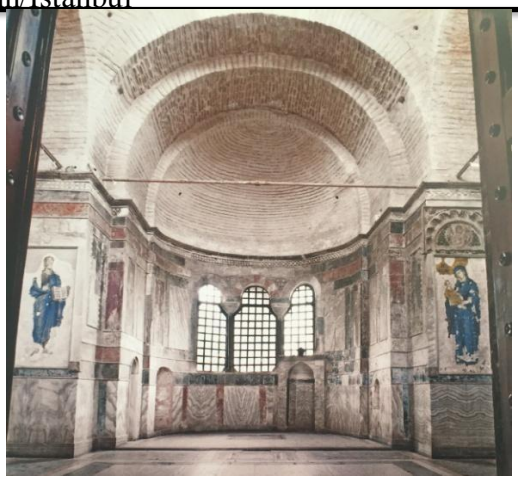

d: Parekklesion'da bulunan mermer süslemeler (Hazal Şentürk, Mart 2015)

57- Kariye Parekklesion'u batıdan doğuya uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Uzunluğu görsel açıdan etkileyicidir. Kubbesinin, tonozunun ve apsis yarım kubbesinin ritmik bir şekilde dizilimi ile bu durum vurgulanmaktadır.
58- Daha alçak olan duvarlardaki aziz portrelerinin dizilimi de bu etkiye katkıda bulunmaktadır.
59- Mezar hücrelerinde bulunan freskler hariç bütün freskler 1320 ve 1321 yılları arasında Theodore Metokhites emrinde, naos ve narteksdeki mozaiklerin tamamlanmasının ardından yaptırılmıştır.
60- Apsis duvarında kilisenin patrik ve piskoposlarına ait doğal boyutlarında figürler bulunmaktadır. Figürler önem derecelerine göre sınıflandırılmıştır (c).
61- Bu dönemde figürlerde uzama görülmektedir, bu da gerçekçiliği arttırmaktadır.
62- Apsis yarım kubbesi parekklesion'un en önemli ve dikkat çekici kısmıdır. Burada boydan boya 'Anastasis' sahnesi canlandırılmıştır (c).
63- Parekklesion'un batı kubbesinin ortasında etrafında gökkuşağı renklerinde bir şerit bulunan bir madalyon bulunmaktadır. Bu madalyonun içinde Meryem ve bebek İsa yer almaktadır.
64- Kubbe ışınsal olarak 12 parçaya bölünmüştür,
65- bu dilimlerin hepsinde birer pencere bulunmaktadır. İçlerinde ise ayakta duran, doğal boyutlarında melek figürleri vardır. Figürlerin hepsi sağ elinde bir obje tutmaktadır (a).
65- Parekklesion'un doğu bölümünde yer alan kubbe tonozunda son yargı sahnesine ait freskler bulunmaktadır (b).
66- Parekklesion'un güneybatısında bulunan mezar hücresinin arka duvarı ve kemeri hem fresk hem de mozaiklerle bezenmiştir. Hücrenin etrafındaki heykelsi çerçevede ortada İsa, yanlarda da başmelek figürleri görülmektedir. Buradaki kitabede Theodore Metokhites'in yakın arkadaşı Michael Tornikes'ten bahsedilmektedir (d), (Dursun vd. [79]).

Şekil 3.29 Khora Manastırı/Kariye Camii Mezar Şapeli'ndeki Mozaikler

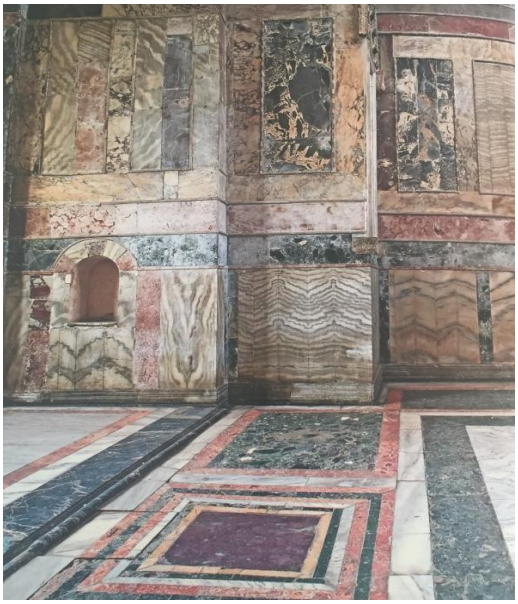
YAPININ ADI: Khora Manastır Kilisesi/ Kariye Camii (Müzesi)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Müze	**Katalog No:**
ADRES: Derviş Ali Mh. Kariye Cami Sk. No:8 Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1303-1320	**5k**

a: Batıdan naos ve apsisin görünümü (Dursun vd. [79])

b: Naos'un güneybatı köşesinde bulunan 'opus sectile' tipi yer döşemesi (Dursun vd. [79])

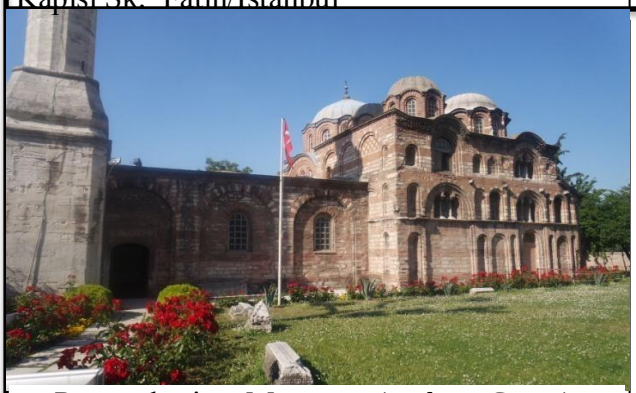

c: Naos'un kuzey duvarındaki mermer paneller (Dursun vd. [79])

67-Naos ve narteksl erin duvarlarında bulunan mermer süslemeler özellikle dikkat çekicidir.
68- Kilise zemininde 'opus sectile' tipinde mermer süslemeler bulunmaktadır (b). Naos'ta bulunan kornişlerin frizleri de mermerdir.
69- Naos'un giriş kapısının üzerinde bulunan lentoda sarıya boyanmış, kaseden su içen güvercin kabartmaları bulunmaktadır.
70-Parekklesion duvarları mermer taklidi fresklerle süslenmiştir.
71- İç nartekste Meryem'in hayatını anlatan mozaikler dış nartekste ise İsa'nın hayatını ve mucizelerini anlatan mozaikler bulunmaktadır. Bunların mozaik sanatının en güzel örnekleri olduğu düşünülmektedir.
72- Kariye'de bulunan mozaikler Palailogos Rönesansı olarak adlandırılan 14.yy'ın son dönemlerine aittir.
73-Naos ve narteksl erdeki mozaikler Theodore Metokhites döneminde yapılmıştır ancak parekklesion mozaikleri daha geç bir tarihte tamamlanmıştır.
74- Mozaikler geçen yıllara rağmen canlılığını kullanılan teknikler ve malzemenin kalitesi sayesinde korumuştur.
75- Yapı camiye çevrildiğinde mozaikler ince bir sıva tabakası ile kapatılmış bu sayede çok az hasarla günümüze ulaşabilmiştir.
76- Resimlere derinlik ve üç boyutlu bir görünüm verebilmek için taşlar, ahşap, çeşitli mimari öğeler ve taşıyıcılar arasına gerilen kumaşlar büyük bir ustalıkla kullanılmıştır.
77- Naos bölümünde apsise 1521 yılında bir mermer mihrap ilave edilmiştir (a).
12- Naos'ta bulunan mozaik sahneler;Meryem'in Ölümü, Yol Gösterici Meryem ve İsa'ya aittir (a).
78-Mozaiklerde altın ve renk öğeleri kullanılmıştır, İsa'ya ait mozaiğin her iki tarafında bulunan melek rozetleri büyük ölçüde tahrip olmuştur (Dursun vd. [79]).

Şekil 3.30 Khora Manastırı/Kariye Camii Naos ve Nartekste Yer Alan Mermer Süslemeler

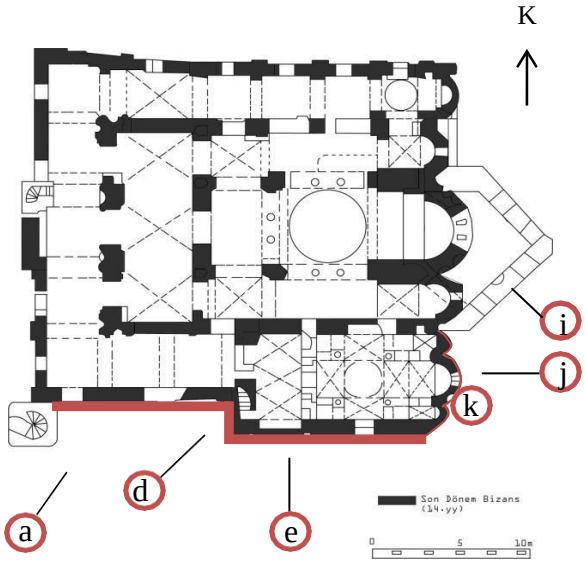
YAPININ ADI: Pammakaristos Manastırı Fethiye Müzesi (Camii)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ:Müze	**Katalog No:**
ADRES: Çarşamba Mah. Fethiye Cd. Fethiye Kapısı Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1292-94/1315	**6a**

a: Pammakaritos Manastırı (Fethiye Camii) Genel Görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

b: Pammakaristos Manastırı (Fethiye Camii) Vaziyet Planı

c: Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Planı (Eyice [57] üzerinden düzenlenmiştir)

Tarihçe:

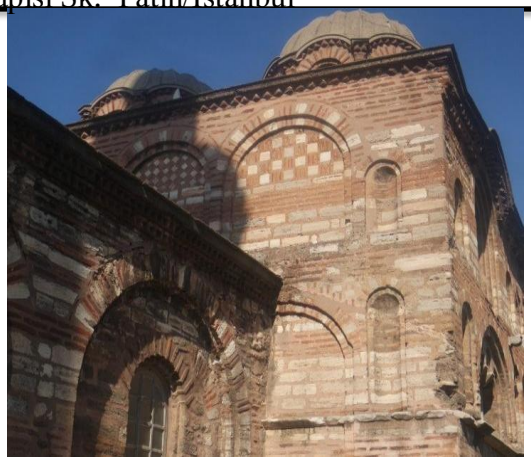
Pammakaristos Kilisesi 1261 Latin işgalinin son bulmasının ardından daha eski bir kilisenin kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. İmparator VIII. Mikhael Paleilogos'un yeğeni Mikhael Glabas tarafından 1292-1294 yılları arasında onarılmıştır. 1315 yılında Mikhael Glabas'ın eşi Maria mevcut kilisenin sağ tarafına küçük bir ek kilise (parekklesion) yaptırmıştır. Mezar şapeli olan bu ek kilisede Maria ve Michael'in mezarları bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Sultan III. Murat kiliseyi camiye çevirtmiş ve Fethiye adını vermiştir. Yapı 1845-46 yılları arasında büyük bir onarım görmüştür ([80], Eyice [81]).

Plan Özellikleri:

Kilisenin mevcut üst yapısı ana kilise, daha sonra güney tarafından bitişik parekklesion ve binayı çevreleyen galeri olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımların hepsi Palailogoslar dönemine aittir.Yapının kuzey binası dehlizli plan tipine, parekklesion ise kapalı yunan haçı plan tipine sahiptir. Parekklesion'un bir narteks ve galerisi olup, naos bölümü 2.30 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür ve kapalı yunan haçı planında inşa edilmiştir. İç mekandaki sütunlardan iki tanesi yapı camiye çevrildiğinde , mihrabın görülebilmesi için kaldırılmış ve taşıdıkları üst bölümlerin yükü bir kemere bindirilmiştir.Bema bölümü, prothesis ve diakonikon hücreleri dışarı taşan apsisleri ile özgün görünümlerini korumaktadır.Ana kilisenin, bir sıra çapraz tonozla örtülü narteksi, bina camiye çevrildikten sonra yontularak altı köşeli bir hale getirilen sütunlar ile iç mekana açılmaktadır. Ortadaki yüksek kasnaklı ve 12 pencereli kubbeyle birlikte, narteks kısmında da bir çapraz tonozla ayrılmış daha küçük iki kubbe bulunmaktadır. Bu kubbelerin kasnaklarında sekizer pencere vardır (Eyice [57]).

Şekil 3.31 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Genel Özellikleri

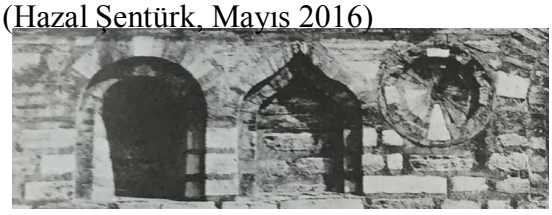
YAPININ ADI: Pammakaristos Manastırı Fethiye Müzesi (Camii)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ:Müze	**Katalog No:**
ADRES: Çarşamba Mah. Fethiye Cd. Fethiye Kapısı Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1292-94/1315	**6b**

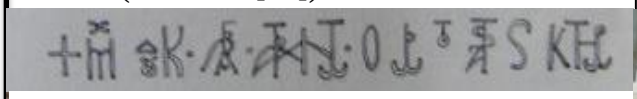
d: Fethiye Camii güney kilise tuğla- taş süsleme (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

e: Fethiye Camii güney kilisede cephe detayı (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

f: Fethiye Camii güney kilisede kırık sivri kör kemer (Mathews [32])

g: Fethiye Camii güney kilisede tuğla kitabe (Esmer [40]

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Güney kilisenin cephesinde almaşık duvar örgüsü bezeme gibi kullanılmıştır denebilir. Her biri dörder sıradan oluşan taş ve tuğla dizileri bulunmaktadır.
2-Cephede, yapıyı uzun/yüksek gösterecek kemerli sağır nişler bulunmaktadır. Bu durum cepheye hareket katmaktadır (d).
3- Cephede kademeli kemerler kullanılmıştır. Kademeli kemerlerin aynalarında her biri farklı; taş ve tuğla malzemeden yapılmış dama ve büyüklü küçüklü karelerden oluşan süslemeler bulunmaktadır (d).
4- Cephe bir katta mermer silme diğerinde de tuğla bir hatıl ve altında bulunan konsol ile yatayda üç bölüme ayrılmaktadır.
5- Güney kilisede bulunan tuğladan yuvarlak rozetler, stilize çiçek tarzındadır (e).
6- 6-Kubbede yine cepheye hareket katan kirpi saçaklar bulunmaktadır. Cephenin bir kısmında kubbe saçakları dalgalıdır (e).
7- Güney kilisesi kubbelerinde kirpi saçak bulunmaktadır (d).
8- Güney kilisesi cephesinde bulunan pencereler kısa sütunlarla üçlü bölümlere ayrılmıştır, pencerelerin boyutları birbirinden farklıdır (e).
9- Cephede nişler bir kat halinde sıralanmakta ve yukarıya doğru nişlerin boyları kısalmaktadır (d).
10-Güney kilise cephesinde bir örneği Kariye'de olan kırık sivri kemerli küçük bir niş bulunmaktadır (f).
11- Burada aynı zamanda tuğladan bir kitabe frizi bulunmaktadır. Kitabede kilisenin Mikhael Glabas tarafından kurulduğundan bahsedilmektedir (g), (Eyice [57]).

h: Fethiye Camii güney kilisede silme üzerinde yazı şeridi (Esmer [40]

Şekil 3.32 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Cephesindeki Süslemeler

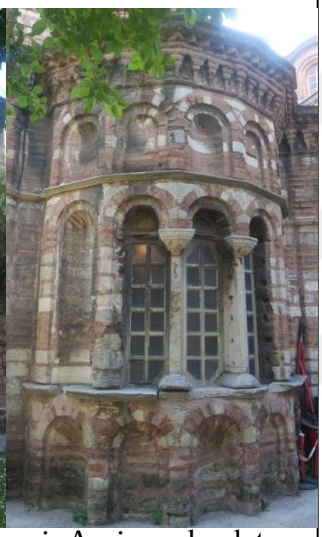
ADRES: Çarşamba Mah. Fethiye Cd. Fethiye Kapısı Sk. Fatih/İstanbul	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ:Müze	**Katalog No:**
YAPININ ADI: Pammakaristos Manastırı Fethiye Müzesi (Camii)	YAPIM YILI: 1292-94/1315	**6c**

ı: Güney Kilise Apsis Görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

i: Kuzey kilise cephesi (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

j: Apsis cephe detayı (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

k: Apsis cephesinde bulunan sütunlar (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

12- Parekklesion'un doğu cephesinde bulunan apsis bölümünün bezeme özellikleri diğer cephelerle benzerlik göstermektedir.

13-Apsis bölümü dıştan beş cephelidir. Cephe yatayda; her birinde beşer niş bulunan üç sıraya bölünmüştür (ı).

14-Apsis cephesinde aşırtmalı tuğla konsol görülmektedir.

15-Apsiste bulunan sütunların başlıklarında stilize edilmiş çiçek, gövdelerinde ise yaprak figürleri bulunmaktadır. Sütunlar yer yer deforme olmuştur (k).

16- Güney cephesinde başlayan mermer silme bu cephede de devam etmektedir.

17- Apsis cephesi günümüzde cami olarak kullanılan kuzey kilisenin cephesi ile birleşmektedir (j).

18- Kuzey kilisenin kubbe kasnağında ince, yarım sütunlar tarafından taşınan kademeli kemerler bulunmaktadır (l).

19- Kuzey kilisenin apsisleri yapı camiye çevrilirken yıkılmıştır. Buraya kıble yönünü belirleyebilmek amacıyla yeni bir mekan eklenmiştir. Bu ek Osmanlı yapım özelliklerini taşımaktadır (i).

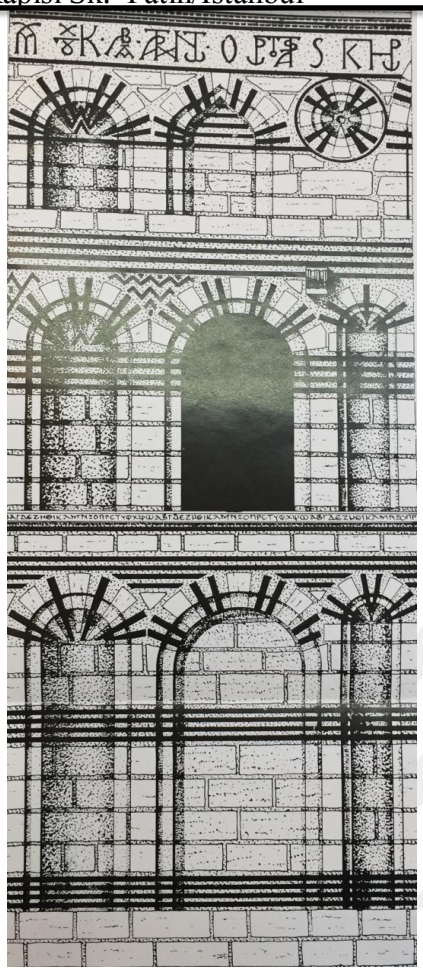
Kuzey kilise dış duvarlarının bir bölümü yok olmuş, bir bölümü de yapılan eklerle kapatılarak Bizans dönemi özelliklerini kaybetmiştir (Eyice [57]).

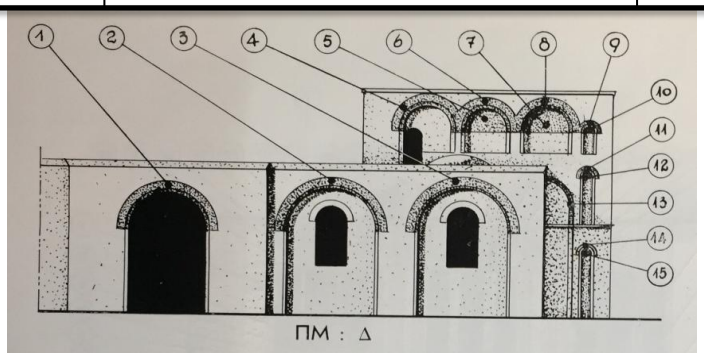
l: Kubbedeki kademeli kemerler (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

Şekil 3.33 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Cephesindeki Süslemeler

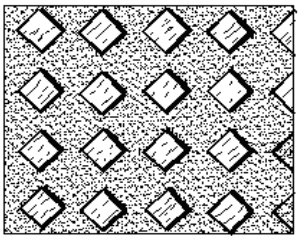
YAPININ ADI: Pammakaristos Manastırı Fethiye Müzesi (Camii)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ:Müze	**Katalog No:**
ADRES: Çarşamba Mah. Fethiye Cd. Fethiye Kapısı Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1292-94/1315	**6d**

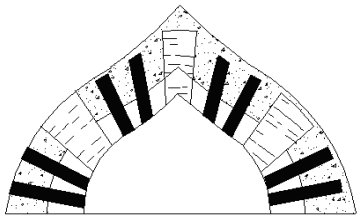
a: Fethiye Camii (Pammakaristos Kilisesi Cephe Detayı (Pasadaios [75])

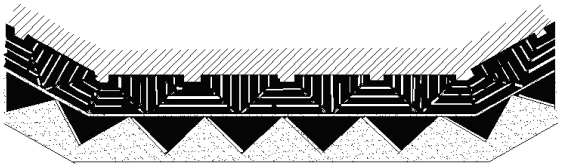
b: Fethiye Camii (Pammakaristos Kilisesi Cephe Çizimi (Pasadaios [75])

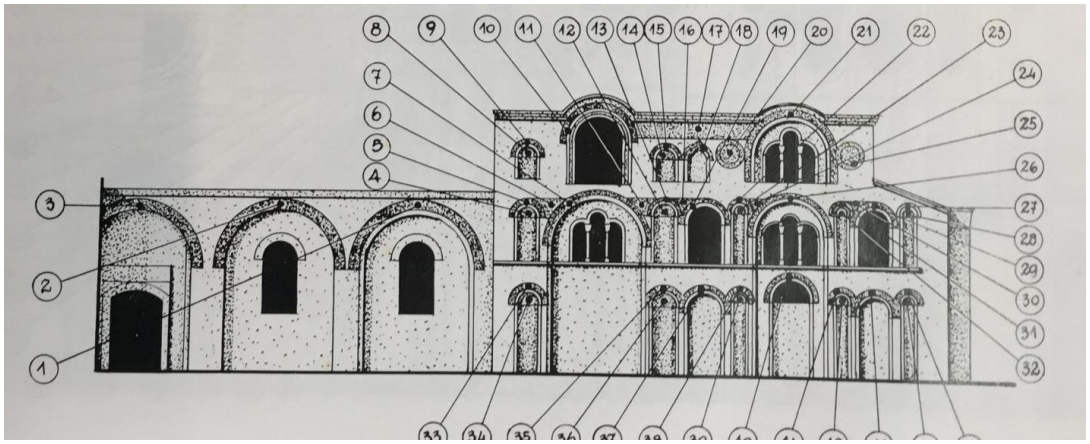
c: Dama Örgü

d: Kırık Sivri Kör Kemer

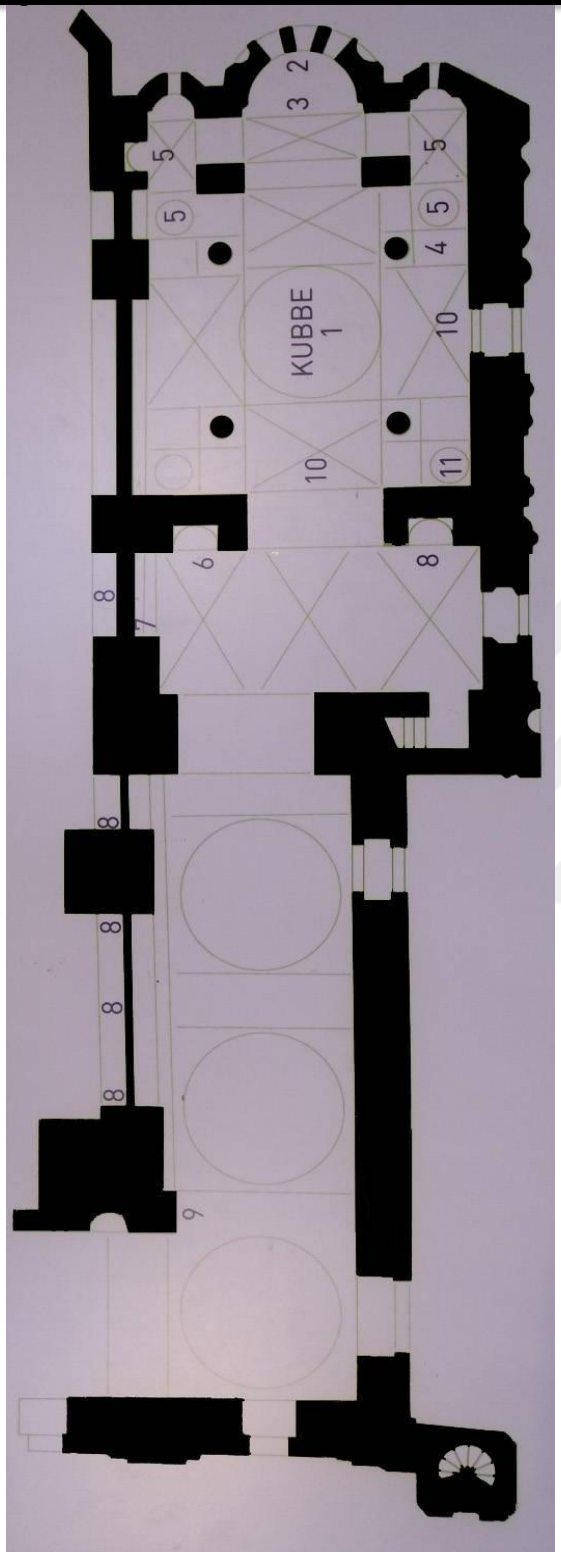
e: Kirpi Saçak (A.Pasadaios'un 1965 yılına ait çizimleri üzerinden düzenlenmiştir)

f: Fethiye Camii (Pammakaristos Kilisesi Bezemeleri (Pasadaios [75])

Şekil 3.34 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii Cephe Çizimleri

YAPININ ADI: Pammakaristos Manastırı Fethiye Müzesi (Camii)	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ:Müze	**Katalog No:**
ADRES: Çarşamba Mah. Fethiye Cd. Fethiye Kapısı Sk. Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 1292-94/1315	**6e**

a: Güney kilisede bulunan bezemeleri gösteren plan (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

1-Güney kilisesi (parekklesion) kubbesinde ortada bir madalyonun içerisinde İsa bulunmaktadır. Kubbe ışınsal olarak 12 dilime ayrılmıştır, her dilimde bir Tevrat peygamberi (İşaya, Musa, Jeremiah, Sophonias, Mikah, Idel, Zakharia, Obadiah, Habakkuk, Jonah, Malaki, Ezekiel) bulunmaktadır (b). Kilisedeki mozaikler altındandır.

2- Apsiste Deesis kompozisyonu yer almaktadır. Ortada İsa elinde kapalı halde duran İncil'i tutmaktadır. Yanlarda ise Hz. Meryem ve Vaftizci Yahya bulunmaktadır (d). Apsis yarım kubbesinin etrafındaki kitabede kilisenin; Rahibe Marta tarafından kocası Michael Glabas'ın kurtuluşu için adandığından bahsedilmektedir.

3- Bema tonozunda (deesis kompozisyonunun üst kısmı) baş melekler bulunmaktadır. Bunlar Michael, Uriel, Raphael'dir (d).

4- Güney kilise ana kubbesinin sağ alt kısmında vaftiz sahnesi betimlenmiştir. Bu sahnede Hz. İsa Şeria nehrinin önünde çıplak olarak ayakta durmaktadır. Vaftizci Yahya ise Hz. İsa'ya eğilmiş olarak sağında durmaktadır (c), ([80]).

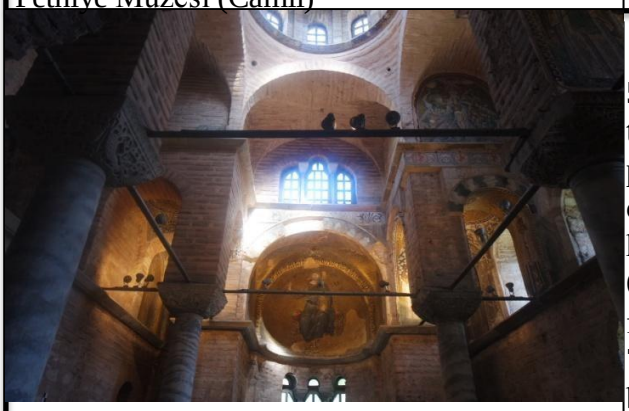
Bu sahnenin alt kısmından başlayarak apsise doğru devam eden armalı şeridin üzerinde madalyon içinde aslan ve stilize edilmiş yaprak figürleri bulunmaktadır (Mango [5]).

b:Fethiye müzesi güney kilisenin ana kubbesi (Hazal Şentürk, Ekim 2016)

Şekil 3.35 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii İç Mekan Bezemeleri

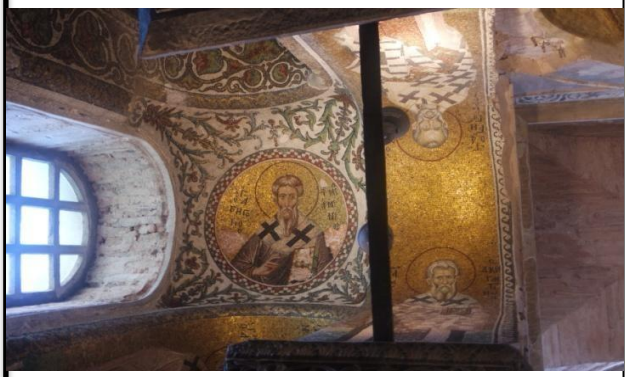
ADRES: Çarşamba Mah. Fethiye Cd. Fethiye Kapısı Sk. Fatih/İstanbul	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ:Müze	**Katalog No:**
YAPININ ADI: Pammakaristos Manastırı Fethiye Müzesi (Camii)	YAPIM YILI: 1292-94/1315	**6f**

c: Fethiye müzesi güney kilisesi (parekklesion) iç mekan görünümü (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

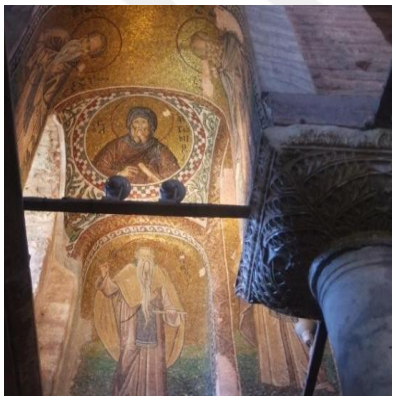
d: Güney kilisesi apsisinde bulunan Deesis kompozisyonu (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

e: Bema tonozunda bulunan piskopos portreleri (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

5- Apsis bölümünün iki tarafındaki boşluklarda 6 tanesinin silinmiş olduğu düşünülen toplam 13 piskopos portresi yer almaktadır. Bu piskoposların elbiseleri haçlarla süslüdür ve hepsinin elinde kapalı halde İncil bulunmaktadır (e).
6- Güney kilisesi narteksinde kırmızı bir haç figürü bulunmaktadır.
7- Dış narteksin plana göre sol tarafında bir yazıt bulunmaktadır.
8- Kilisenin giriş kısmında bazı renkli fresk kalıntıları görülmektedir (g).
9- Giriş kısmında bulunan üç müneccimler sahnesinde; müneccimler sarı, kırmızı, mavi, açık yeşil ve siyah renkleri içeren kıyafetler giymişlerdir. Ellerindeki hediyelerle altara doğru ilerlemektedirler.
10- Güney ve batı duvar silmesi üzerindeki yazıtta manastırın kurucularından bahsedilmektedir.
11- Naos'un güneybatı bölümünde 6 keşiş aziz tasvir edilmiştir (f), ([80], Eyice [81]).

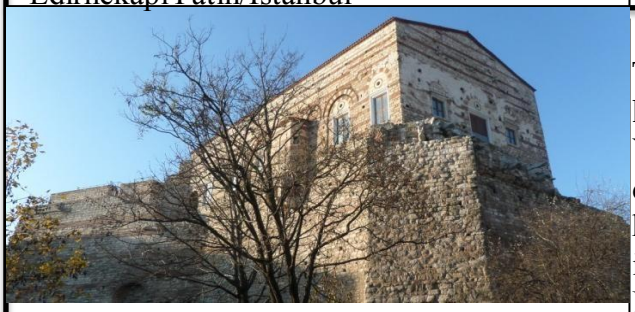
f: Güney Kilisede Bulunan Aziz Portreleri ve Sütun Başlığı (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

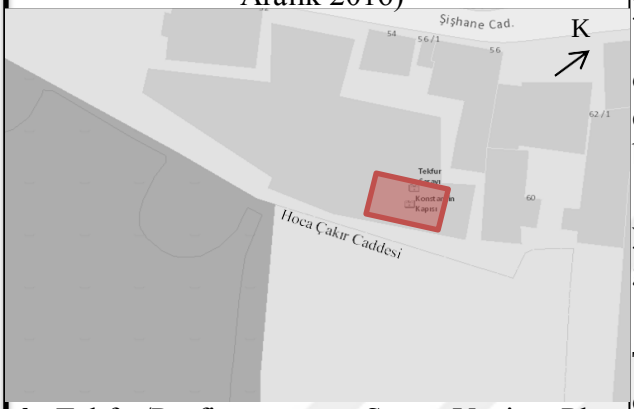
g: Güney kilisede bulunan fresk kalıntıları (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

Şekil 3.36 Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii İç Mekan Bezemeleri

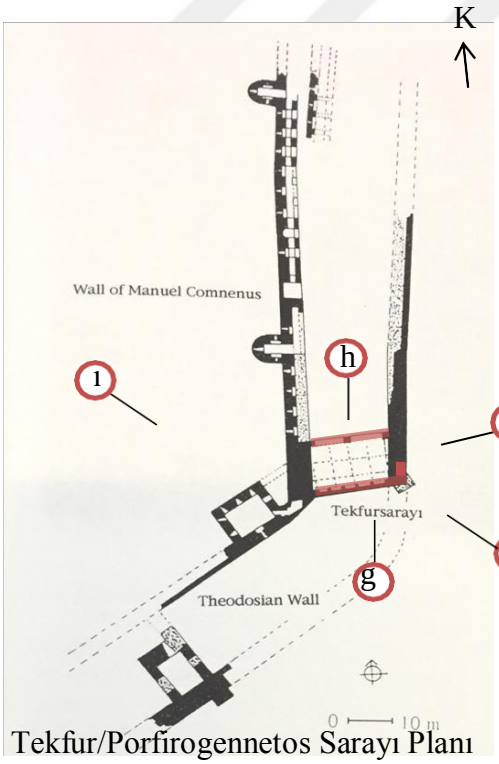
YAPININ ADI: Tekfur Sarayı/ Porfirogennetos Sarayı	ÖZGÜN İŞLEVİ: Saray GÜNCEL İŞLEVİ: Kullanılmıyor	**Katalog No:**
ADRES: Ayvansaray Mah. Şişhane Cd. Edirnekapı Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 12.yy, 13-14.yy	**7a**

a: Tekfur Sarayı Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

b: Tekfur/Porfirogennetos Sarayı Vaziyet Planı

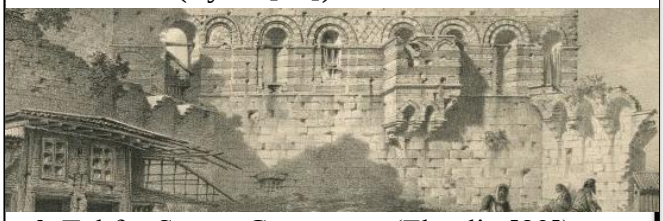
c: Tekfur/Porfirogennetos Sarayı Planı (Müller-Wiener [19])

Tarihçe:

Tekfur Sarayı Edirnekapı ile Eğrikapı arasında, kara surlarına bitişik bir konumdadır. Eyice'ye göre Yapıya Tekfur Sarayı denmesinin sebebi, Osmanlı döneminde Bizans imparatorları ve derebeyleri için kullanılan bir terim olmasındandır. Bizans imparatorlarının 12.yy'dan itibaren yaşadıkları Blakhernai Sarayı'nın en güneyde ve yüksekteki parçasıdır. Hangi tarihlerde ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Bizans İmparatorluğu 1261 yılında Latin işgalinden kurtulduğunda önemli bir onarım geçirmiştir. Yapı fetihten sonra çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Tekfur Sarayı 20.yy başlarında oldukça harap bir durumdadır, 1955-1970 yılları arasında onarım geçirmiştir. 2002 yılında tekrar başlayan restorasyon çalışmaları günümüzde tamamlanmış durumdadır.

Plan Özellikleri:

Tekfur Sarayı üç katlı bir yapıdır. En alt katı ikiz olarak düzenlenen dört kemerle, öndeki avluya açılan 17m. kadar uzunlukta, yüksek bir bodrumdur.Bu bodrumun üzerindeki birinci kat, sadece avluya bakan kemerli pencerelerden ışık almaktadır. Pencerelerin iç kısımlarında, iki yanlarda, taş rafları olan niş biçiminde dolaplar vardır. Bu kat sarayın en önemli bölümüdür. Doğu-güney köşesinde görülen eski sura ait bir burcun üzerindeki mermer konsollar burada bir balkonun olabileceğini göstermektedir. Güneye bakan cephenin ortasında bir çıkma bulunmaktadır, bunun en üst kata ait tek kişilik, küçük bir apsisi ve kubbesi olan bir şapel olduğu düşünülmektedir. Orijinalinde Tekfur Sarayı'nın kiremit örtülü, eğimli ahşap bir çatıya sahip olduğu tahmin edilmektedir (Eyice [82]).

d: Tekfur Sarayı Görünümü (Flandin [83])

Şekil 3.37 Tekfur Sarayı Genel Özellikleri

YAPININ ADI: Tekfur Sarayı/ Porfirogennetos Sarayı	ÖZGÜN İŞLEVİ: Saray GÜNCEL İŞLEVİ: Kullanılmıyor	**Katalog No:**
ADRES: Ayvansaray Mah. Şişhane Cd. Edirnekapı Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 12.yy, 13-14.yy	**7b**

e: Tekfur Sarayı Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

f: Tekfur Sarayı Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Tekfur Sarayı'nın şehre bakan güney cephesi, kesme taştan yapılmıştır, üst pencerelerin kemerlerinde taş ve tuğla süslemeler vardır (f).
2- Avluya bakan cephenin tamamı süslenmiştir. Ana cephenin burası olduğu düşünülmektedir. Cephede beyaz taş ile kırmızı tuğlanın renk etkisi kullanılmıştır (h).
3- İki katı ayıran friz ve kemer aralarındaki üçgen yüzeylerde taş ve tuğlaya çeşitli geometrik şekiller verilerek süslemeler elde edilmiştir (g).
4- Kemerlerin etrafında 'keramoplastik süs çömlekleri' adı verilen değişik bir süsleme bulunmaktadır. Bu süsleme özel olarak yapılmış ve gül biçimi verilmiş küçük süs çömleklerinin harcın içerisine saplanmasıyla oluşturulmuştur (g).
5- Bu süsleme tekniği 'Bulgaristan' ve 'Sırbistan'daki bazı eski yapıların dışında Anadolu'da bazı Bizans eserlerinde de kullanılmıştır. Tokat'ta Burgaç Hatun isimli Selçuklu dönemi türbesinde de bulunmaktadır.
5- Kalan parçalardan anlaşıldığı kadarıyla en üst kat pencerelerinin etrafında önceleri mermer profilli çerçeveler bulunmaktadır (Eyice [82]).

g: Cephedeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

h: Tekfur Sarayı Ana Cephesinin Yeniden Canlandırılması ([56]

Şekil 3.38 Tekfur Sarayı Cephe Özellikleri

YAPININ ADI: Tekfur Sarayı/ Porfirogennetos Sarayı	ÖZGÜN İŞLEVİ: Saray GÜNCEL İŞLEVİ: Kullanılmıyor	**Katalog No:**
ADRES: Ayvansaray Mah. Şişhane Cd. Edirnekapı Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 12.yy, 13-14.yy	**7c**

ı: Tekfur Sarayı Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

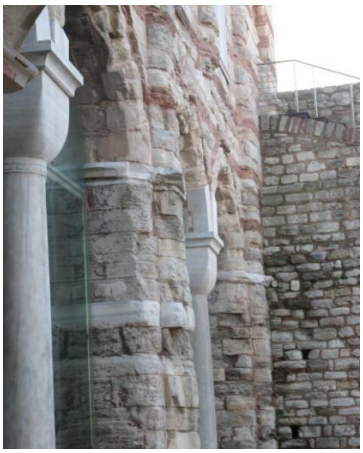
i: Tekfur Sarayı Dış Görünümü (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

j: Tekfur Sarayı Kuzeyindeki Cephe Kalıntısı (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

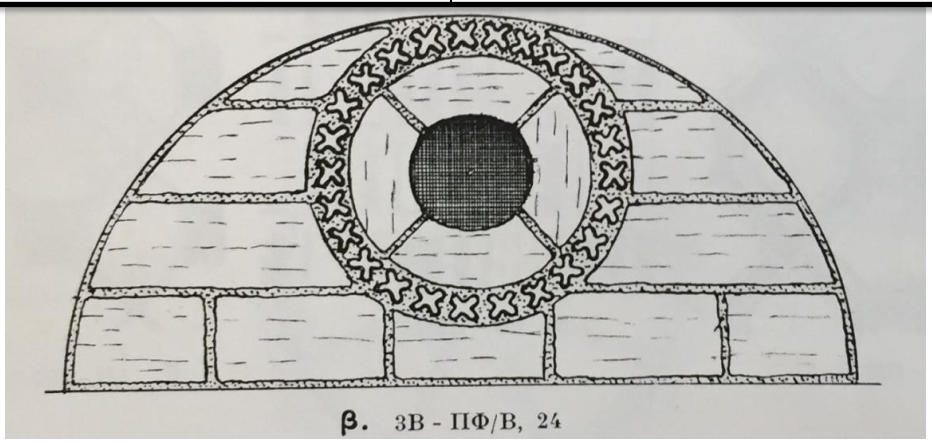
6- Tekfur Sarayı'nın bir saray topluluğunun parçası olduğu, 30-40 metre ilerisinde bulunan, sur duvarına oturan düzgün taş ve tuğla dizilerinden yapılmış bir cephe kalıntısından anlaşılmaktadır.
7- Tonozlu ve kemerli bir bodrum üzerinde yükselen bu yapıdan günümüze sadece bir dizi pencereye sahip küçük bir bölüm kalmıştır (j).
8- Bu pencerelerden birinin altında bulunan 'B' harfinden oluşan Bizans arması Panayia Suda Kilisesi'ne götürülmüştür (Eyice [82]).
9- Tekfur Sarayı'nın dış cepheleri tuğla ve taş dizilerinin alternatif olarak kullanımıyla ve süslemelerde kullanılan değişik malzemenin etkisiyle çok renkli bir görünüme sahiptir.
10- Tekfur Sarayı cephelerinde hiçbir bezeme motifi diğerleriyle kesişmemektedir. Her motif kendi içerisinde bir bütündür. Süslemeleri birbirinden ayıran ise mimari öğelerdir. Örneğin; üçgen motif yüzeyleri pencere kemerleriyle sınırlanmaktadır.
11- Aynı zamanda süsleme mimari öğeleri vurgulayan bir unsur olarak kullanılmıştır (Ötüken [67]).

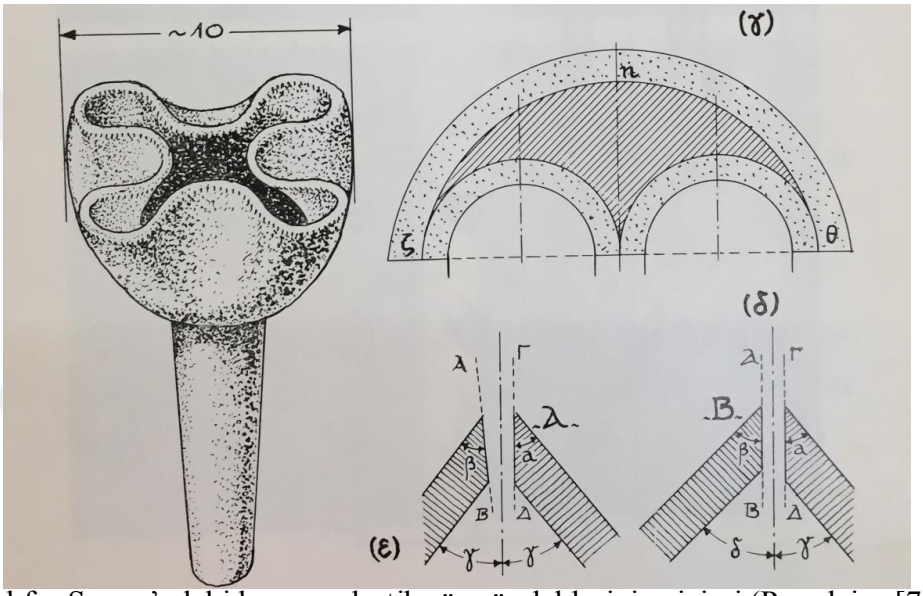
k: Tekfur Sarayı Avlusundaki Sütunlar (Hazal Şentürk, Aralık 2016)

Şekil 3.39 Tekfur Sarayı Cephe Özellikleri

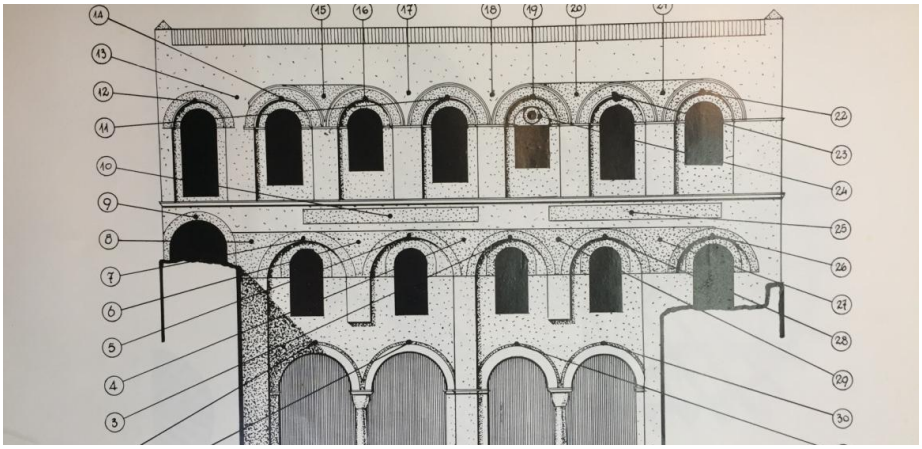
YAPININ ADI: Tekfur Sarayı/ Porfirogennetos Sarayı	ÖZGÜN İŞLEVİ: Saray GÜNCEL İŞLEVİ: Kullanılmıyor	**Katalog No:**
ADRES: Ayvansaray Mah. Şişhane Cd. Edirnekapı Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 12.yy, 13-14.yy	**7d**

a: Tekfur Sarayı'ndaki keramoplastik süs çömleklerinin çizimi (Pasadaios [75])

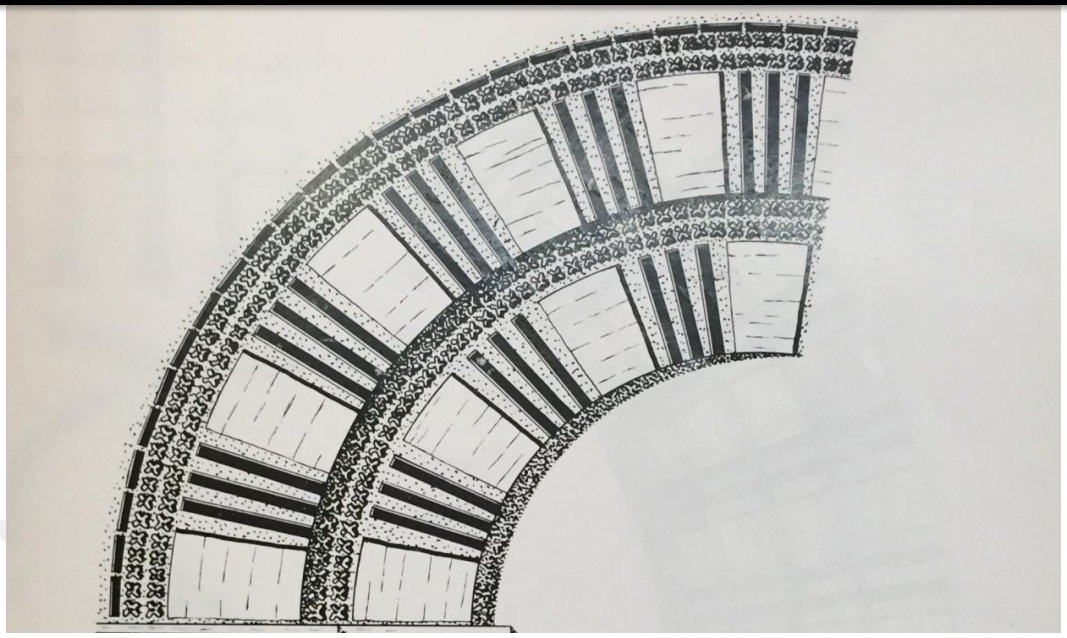
b: Tekfur Sarayı'ndaki keramoplastik süs çömleklerinin çizimi (Pasadaios [75])

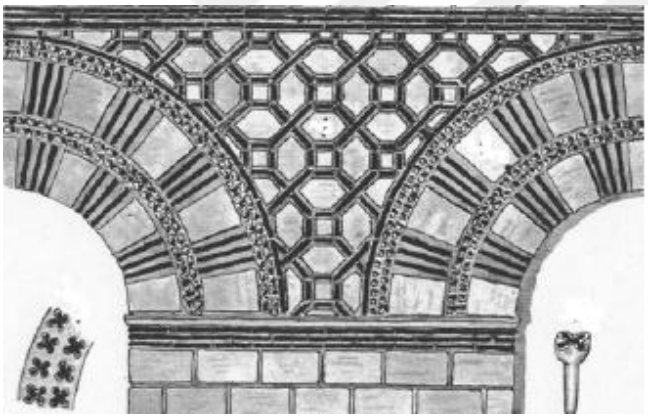
c: Tekfur Sarayı cephe çizimi (Pasadaios [75])

Şekil 3.40 Tekfur Sarayı Cephe Çizimleri

YAPININ ADI: Tekfur Sarayı/ Porfirogennetos Sarayı	ÖZGÜN İŞLEVİ: Saray GÜNCEL İŞLEVİ: Kullanılmıyor	**Katalog No:**
ADRES: Ayvansaray Mah. Şişhane Cd. Edirnekapı Fatih/İstanbul	YAPIM YILI: 12.yy, 13-14.yy	**7e**

d: Tekfur Sarayı Kemerlerindeki Keramoplastik Çömlekler (Pasadaios [75])

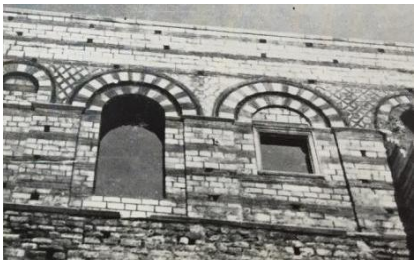
e: Tekfur Sarayı Kemerlerindeki Keramoplastik Çömlekler (Pasadaios [75])

g: Tekfur Sarayı Cephe Fotoğrafı (Pasadaios [75])

f:Tekfur Sarayı Cephe Fotoğrafı (Pasadaios [75])

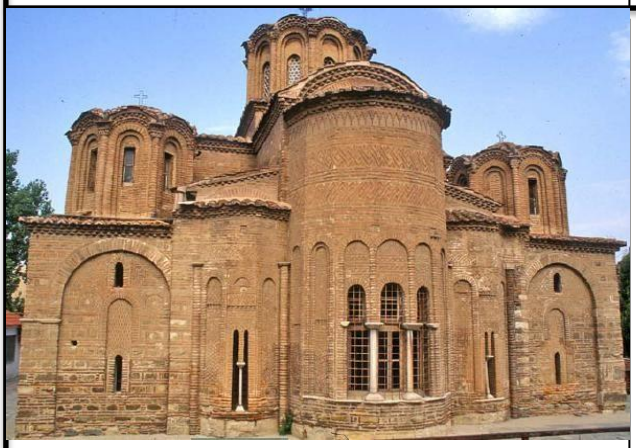
h:Tekfur Sarayı Cephe Fotoğrafı (Pasadaios [75])

Şekil 3.41 Tekfur Sarayı Cephe Çizimleri

3.2 Balkanlar'daki Son Dönem Bizans Yapıları Kataloğu:

İstanbul dışındaki yapılardan Balkanlarda; 3 tanesi Selanik/Yunanistan'dan, 2 tanesi Ohrid/Makedonya'dan, birer tanesi Arta/Yunanistan, Sakız Adası/Yunanistan, Misivri/Bulgaristan ve Sırbistan'dan olmak üzere Son Dönem Bizans Mimarisi özelliklerini en iyi yansıtan 9 adet yapı seçilmiştir. Yapıların büyük bir kısmı UNESCO Dünya Miras Listesi'ndedir.

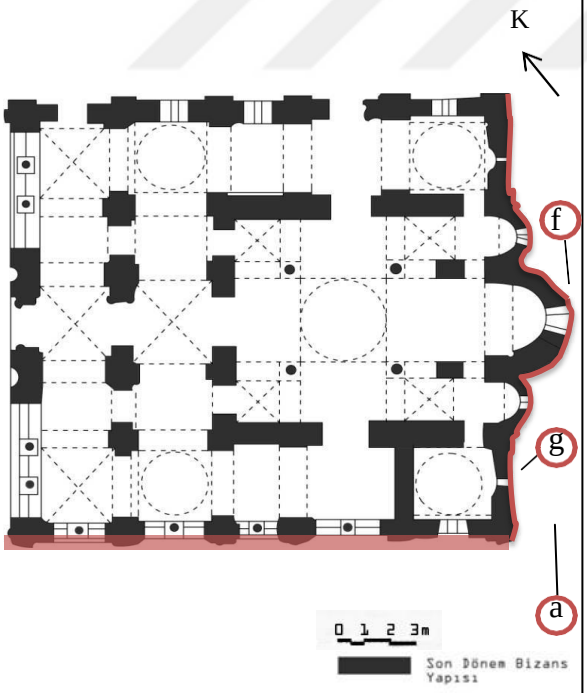
YAPININ ADI : Holy Apostles/ AyiiApostoloi /Kutsal Havariler Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Selanik, Yunanistan	YAPIM YILI : 1312-1315	**8a**

a: Kutsal Havariler Kilisesi Doğu Cephesi (Jelena Trkulja, 2004)

b: Kutsal Havariler Kilisesi Vaziyet Planı

c: Kutsal Havariler Kilisesi Planı (Ephoreia of Byzantine Antiquities of Thessaloniki Arşivi)

Tarihçe :

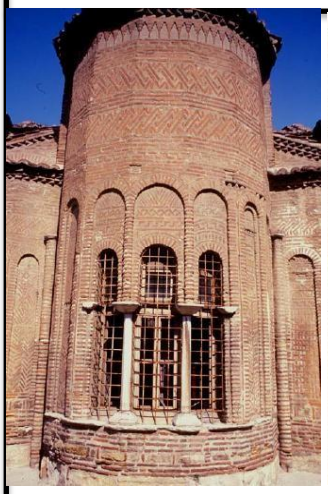
Kilise batı şehir duvarının yanında, Letaia geçidinin güneyinde bulunmaktadır. Yapı Unesco Dünya Mirası listesindedir. Kilisenin güneyinde bulunan geçit ve kuzeybatıdaki sarnıç yapının manastır kompleksinin 'katholikon'u (merkez kilise) olduğunu göstermektedir. Giriş kısmının üzerinde bulunan 'patrik ve kurucu' kitabesi, batı cephesindeki sütun başlıklarının üzerinde bulunan monogramlar, batı ve güney cephelerindeki tuğla yazıtlar kilisenin kurucusu olarak Patrik Niphon'u (1310-14) olarak göstermektedir. Narteksin doğu duvarında bulunan renkli yazıtta da yine patrikten ve öğrencisi başrahip Paul'den manastırın birinci ve ikinci kurucuları olarak bahsedilmektedir. Naosun girişinde Paul'ün tahttaki Meryem'in önünde dua ederken tasvir edilmesi, kilisenin etrafındaki geçitte yer alan Meryem ana sahneleri ile birlikte yapının Meryem'e adanmış bir manastır olduğu hipotezini desteklemektedir. Bu manastırın 'Virgin Mary Gorgoepekoos'(Her Şeyi Duyan Meryem) manastırı olduğu düşünülmektedir. Kilise 1520-30 yılları arasında camiye çevrilerek 'Soğuksu Camii' adını almıştır.

Plan Özellikleri:

Kilisenin içindeki mozaikler ve freskler, ilk önce altın mozaikler dikkatlice çıkarıldıktan sonra sıva ile kapatılmıştır. 'Holy Apostles' (Kutsal Havariler) ismi 19. yüzyıldaki modern geleneklerle bağlantılıdır. Kilisedeki duvar resimleri 1926'dan itibaren aşamalar halinde ortaya çıkarılmıştır. 1978 yılındaki depremin ardından sağlamlaştırma işlemleri yapılmıştır. 2002 yılında mozaikler temizlenmiş ve zengin renkleri tamamen ortaya çıkarılmıştır.
Yapı kompleks beş kubbeli, dört kenarlı, kapalı Yunan haçı planlıdır. Bir narteks ve iki şapelle sonlanan kemerli bir geçit bulunmaktadır (Pasic vd. [84]).

Şekil 3. 42 Selanik Holy Apostles Kilisesi Genel Özellikleri

YAPININ ADI : Holy Apostles/ Ayii Apostoloi /Kutsal Havariler Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Selanik, Yunanistan	YAPIM YILI : 1312-1315	**8b**

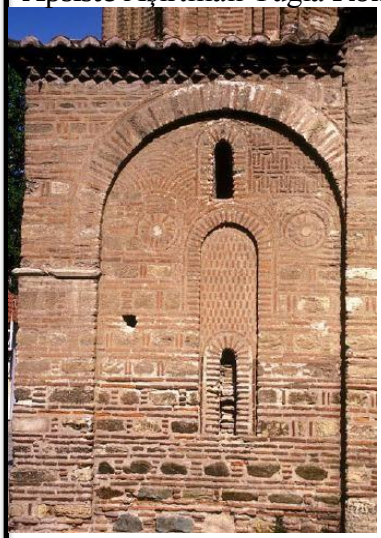
d:Kutsal Havariler Kilisesi Apsisi (Trkulja [48])

e: Kutsal Havariler Kilisesi Yan Apsis (Trkulja [48])

f: Holy Apostles Kilisesi Doğu Cephesi, Apsiste Aşırtmalı Tuğla Konsol

g:Holy Apostles Kilisesi Doğu Cephesi, Güney Bölüm (Trkulja [48])

h:Cephedeki hayat ağacı motifi (Bouras [9])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Yapıdaki çoklu seviyeler haç şeklindeki plan şemasını açık bir şekilde yansıtmaktadır.
2- Dış cephede tuğla malzeme kullanılmıştır.
3- Yapının kubbeleri çok sayıda ve küçüktür (Şekil 3.161).
4- Bema bölümünün apsisi çok köşelidir.
5- Cephelerde kemerler ve kademeli kemerler bulunmaktadır.
6- Pencereler yarım kolonetlerle bölünmüştür (d).
7- Cephede pencereler ikili ve üçlü olarak düzenlenmiştir (Pasic vd. [84]).
8- Ana kubbede sekiz adet pencere bulunmaktadır, pencerelerin üzerinde kademeli kemerler yer alır (ı).
9- Kubbelerde kirpi saçak bulunmaktadır.
10- Apsis cephesinde yatay bir bant içerisinde zigzag motifleri bulunmaktadır.
11- Cephelerde aynı zamanda meander motifi, aşırtmalı tuğla konsol gibi tuğla süsleme unsurları da bulunmaktadır (f). Kubbelerin dar-yüksek olması, cephelerdeki uzun kör kemerler gibi unsurlar cepheye düşey bir etki kazandırmaktadır, böylelikle yapı döneminin özelliklerini yansıtmaktadır.
12-Özellikle doğu cephesinde bulunan üç adet apsisin tuğla süslemeleri dikkate değerdir (d,e) (Darling [85]).
13-Cephede dini bir sembol olan ‘hayat ağacı motifi’ yer almaktadır (h).

ı: Holy Apostles Kilisesi Ana Kubbesinin Güneydoğu Görünümü ([86])

Şekil 3.43 Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi Cephe Özellikleri

YAPININ ADI : Holy Apostles/ AyiiApostoloi /Kutsal Havariler Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Selanik, Yunanistan	YAPIM YILI : 1312-1315	**8c**

a: Holy Apostles Kilisesi iç mekanında bulunan mozaikler(Ephoreia of Byzantine Antiquities of Thessaloniki Arşivi)

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

Patrik Niphon döneminden kalan mozaikler naos bölümünün yüksek kısımlarında parçalı bir şekilde korunabilmiştir. Pantokrator İsa ve diğer peygamberler kubbede resmedilmiştir, incil yazarları pandantiflerde bulunmaktadır, beşik tonozlarda İsa'nın hayatında gerçekleşen 12 önemli olay anlatılmaktadır. Kilisenin azizleri de yine bu bölümde resmedilmiştir.

Selanik'te Bizans İmparatorluğunun çöküşü öncesinde yapılan son mozaikler olması açısından önemlidir. Aynı zamanda tüm Bizans toprakları içindeki son örneklerden biridir. İkonografik açıdan Kariye Manastırı ve Pammakaristos (Fethiye) Manastırındaki mozaik gruplarıyla bağlantılıdır. Stil olarak ise Palailogos'lar Rönesansı döneminde Selanik'te yaygın olan ve bütün Makedonya bölgesini etkileyen 'etkileyici gerçekçilik' akımını yansıtmaktadır. Kilisenin içindeki freskler yüksek bir sanatsal kaliteye sahiptir. Naos'un alçak kısımları, narteks kilisenin önündeki kemerli geçit ve kuzey şapel Vaftizci John'a adanmıştır. Eski ve yeni Ahit'ten sahnelerle süslenmiştir, ilahi sanatından esinlenen sembolik konular ve temalar bulunmaktadır.

Güneydeki kemerli yolun doğu duvarında yer alan Jesse Ağacı (Meryem'in soy ağacını gösteren soyut bir simge), kuzey duvarında yer alan Meryem'in öngörüleri sahnesi, iç narteksin batı girişinde bulunan; iyi ve erdemli ruhların Tanrı'nın avuç içinde gösterildiği sahne, kuzeydeki kemerli yolda yer alan Yılbaşı İlahisi ve kuzey şapeldeki Vaftizci John'un hayatını anlatan mozaikler göze çarpan eserlerdir.

Duvarlardaki resimler İstanbul'daki örneklerle özellikle Kariye Manastırındakilerle bağlantılıdır, idealizm, incelik, nezaket ve dinginlik dilenmektedir. Fresklerin ikinci kurucu Paul'ün başrahip olduğu dönemlere (1314 sonrası ya da 1328-1334 arası) ait olduğu düşünülmektedir. (Pasic vd. [84]).

Şekil 3.44 Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi İç Mekan Özellikleri

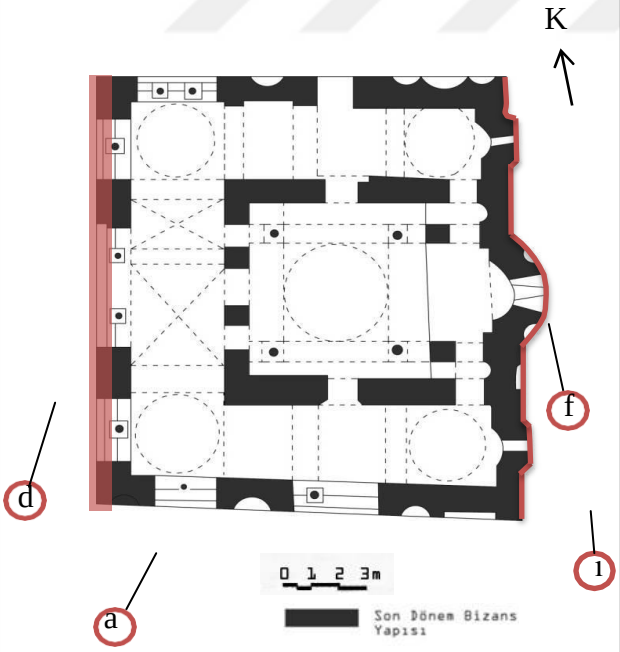
YAPININ ADI : Saint Katherine/Ayia Ekaterini Aziz Katherine Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Selanik, Yunanistan	YAPIM YILI : 13-14.yy arası	**9a**

a: Aziz Katherine Kilisesi Güneybatıdan Görünümü (Trkulja [48])

b: Aziz Katherine Kilisesi Vaziyet Planı

c: Aziz Katherine Kilisesi Planı (Ephoreia of Byzantine Antiquities of Thessaloniki Arşivi)

Tarihçe:

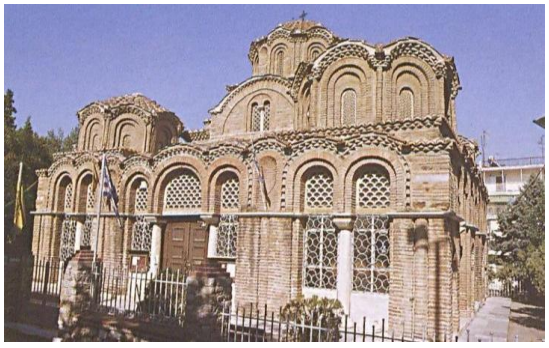
Aziz Katherine Kilisesi kuzeybatı şehir duvarının yakınlarında bulunmaktadır. Kilisenin kurulduğu zamanki orijinal adı bilinmemektedir. Mimari ve sanatsal özelliklerine göre yapının 14.yy başları ya da 13.yy sonlarına tarihlenmesi gerekmektedir. Bilimsel çalışmalara göre 1310 yılı öncesine tarihlenmelidir (Pasic vd. [84]).

Kuniholm ve Striker yapıyı önce 1280 daha sonra 1315 yılına tarihlendirmiştir. Velenis ise yapıyı 1320 yılına tarihlendirmektedir (Trkulja [48]). Osmanlı döneminde yapı camiye çevrilerek 'Yakup Paşa Camii' adını almıştır. Bu dönemde freskler sıva ile kapatılmıştır. 1978 yılındaki depremin ardından sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır. 1947-51 yılları arasındaki restorasyon çalışmaları sırasında katmanlar halinde korunmuş freskler bulunmuştur. Freskler tek aşamada yapılmıştır ve 13.yy sonları ya da 14.yy başlarına tarihlenmektedir.

Plan Özellikleri:

Yapı her ne kadar kaynaklarda kapalı yunan haçı planlı olarak anlatılsa da planından anlaşıldığı kadarıyla yapının naos bölümünde kapalı yunan haçı planı uygulanmış, etrafına U biçiminde yarısı tonozlu yarısı kubbeli dehliz görünümlü bir narteks vardır. Narteks bölümü; doğuda iki şapelle sınırlanmaktadır.

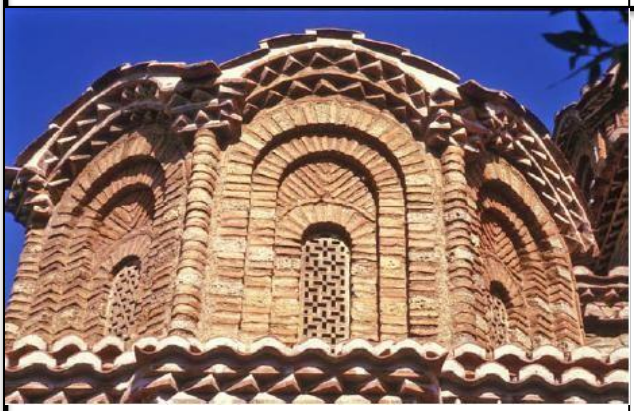
Bu yapı tipi Palailogoslar Dönemi'nde Selanik'te çok yaygındır (Pasic vd. [84]).

d: Aziz Katherine Kilisesi Görünümü (Pasic vd. [84])

Şekil 3.45 Selanik Aziz Katherine Kilisesi Genel Özellikleri

YAPININ ADI : Saint Katherine/Ayia Ekaterini Aziz Katherine Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Selanik, Yunanistan	YAPIM YILI : 13-14.yy arası	**9b**

e: Aziz Katherine Kilisesi kuzeydoğu kubbesi (Trkulja [48])

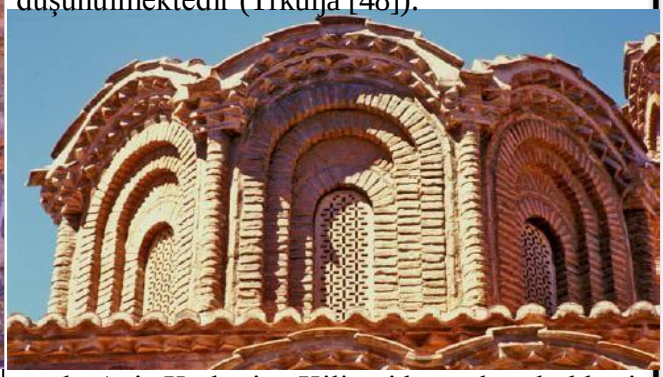
f: Aziz Katherine Kilisesi Doğu Cephe, Ana Apsis (Trkulja [48])

g: Aziz Katherine Kilisesi Meander Frizi (Trkulja [48])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

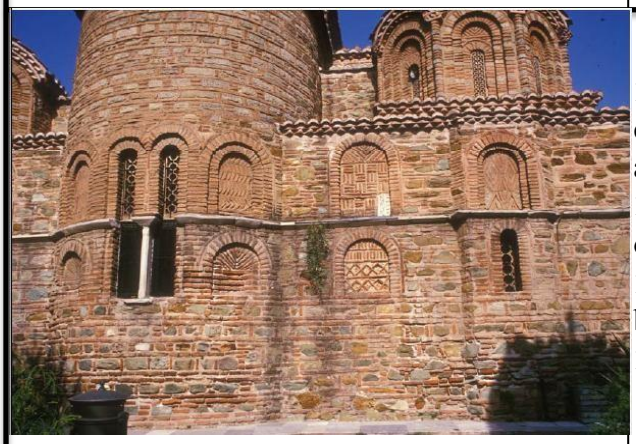
1- Cephede dikkatlice inşa edilmiş gizli sıralardan oluşan bir duvar işçiliği bulunmaktadır.
2- Tuğla malzeme bir bezeme unsuru olarak kullanılmıştır.
3- Tuğladan yarım sütunlar bulunmaktadır.
4- Kubbelerde çeşitli girintiler bulunmaktadır.
5-Pencerelerin üzerlerinde kademeli kemerler bulunmaktadır (e,h).
6- Cephelerden üçünde ikili-üçlü açıklıklar bulunmaktadır (a,d).
7- Cephelerde daha erken dönemlerdeki yapılardan alınan sırlı çiniler ve mermer elemanlar da kullanılmıştır.
8- Yapının kubbelerinde kirpi saçak bulunmaktadır (h).
9- Yapı Palailogoslar Rönesansı dönemindeki Makedon mimarisinin en önemli örneklerindendir (Pasic vd. [84]).
10-Cephede opus reticulatum tekniğiyle yapılmış süslemeler bulunmaktadır.
11- Meander motifi 14.yy'da Selanik'te nişlerin ve kemerlerin içlerini doldurma amacıyla kullanılmıştır (g).
12- Kubbe kasnakları taş ve tuğla malzemenin birlikte kullanımıyla inşa edilmiştir. Kubbelerin köşelerindeki yarım sütunlar da taş ve tuğladandır.
13- Kilisede, farklı Bizans yapım geleneklerine mensup iki grup ustanın çalıştığı, doğu ve batı cepheleri arasındaki farkın bundan kaynaklandığı düşünülmektedir (Trkulja [48]).

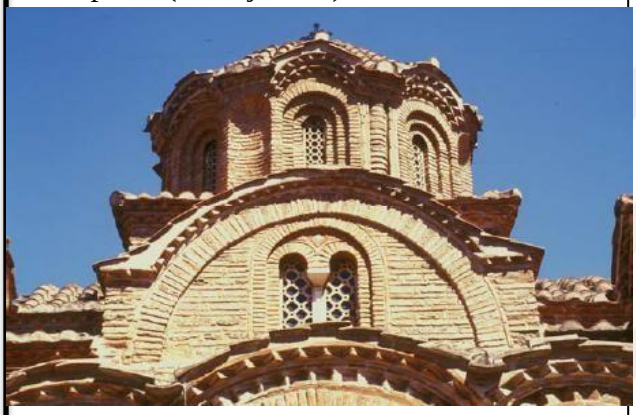
h: Aziz Katherine Kilisesi kuzeybatı kubbesi (Trkulja [48])

Şekil 3.46 Selanik Aziz Katherine Kilisesi Cephe Özellikleri

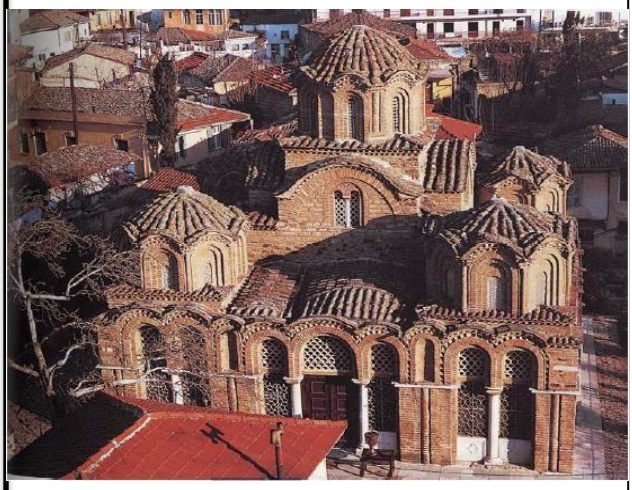
YAPININ ADI : Saint Katherine/Ayia Ekaterini Aziz Katherine Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Selanik, Yunanistan	YAPIM YILI : 13-14.yy arası	**9c**

ı: Saint Katherine Kilisesi Doğu Cephesi (Trkulja [48])

i: Saint Katherine Kilisesi Transept Penceresi Etrafındaki Gizli Çerçeve (Trkulja [48])

j: Saint Katherine Kilisesi Batı Cephesi (Trkulja [48])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

14- Örneğin haç kollarındaki ana pencereleri çerçeveleyen neredeyse gizli yarım dairesel alınlıklar Epirus bölgesi özelliklerindendir (i).
15- Cephedeki kirpi saçakların da bu bölgenin özelliklerinden olduğu düşünülmektedir.
16- Batı cephesi hariç hepsinde ikişer sıra niş bulunmaktadır.
17- Cepheler silme ile yatayda bölünmektedir.

k: Kilisenin içerisinde bulunan tahrip edilmiş fresklerden biri ([84])

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

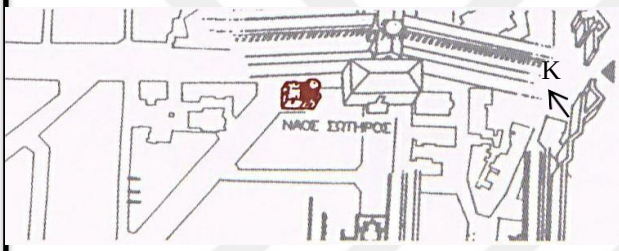
1-Törenleri yöneten baş papazlar ve havariler topluluğuna ait freskler tapınak alanında bulunmaktadır.
2- İsa'nın hayatından çeşitli sahneler parçalar halinde naos bölümünde yer almaktadır.
3- Kubbede melekler ve peygamberlere ait figürler bulunmaktadır.
4- Çileci azizlerin figürleri narteks bölümündedir.
5- Fresklerdeki konu seçimleri kilisenin orjinalinde İsa'ya adanmış bir manastırın parçası olabileceğini göstermektedir.
6- Figürlerin büyük ve güçlü bir biçimde gösterilmesi, yüzlerdeki etkileyici ifadeler ve renklerin zengin bir biçimde kullanılması Palailogoslar Rönesansı'nın erken onyıllarında Selanik'te görülen karakteristik özelliklerdendir (Pasic vd. [84]).

Şekil 3.47 Selanik Aziz Katherine Kilisesi Cephe ve İç Mekan Bezemeleri

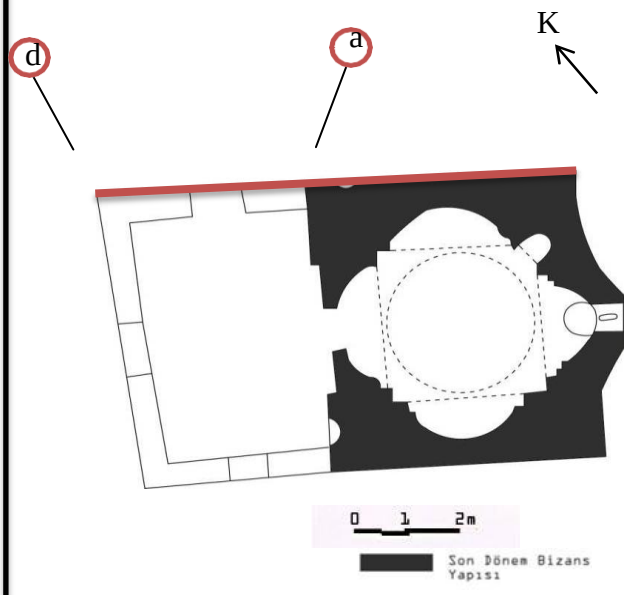
YAPININ ADI : Transfiguration of the Saviour/ Metamorfossi Sotiros/Metamorfoz Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Selanik, Yunanistan	YAPIM YILI: 14.yy	**10a**

a: İsa'nın Başkalaşımı Kilisesi Görünümü ([87])

b:İsa'nın Başkalaşımı Kilisesi Vaziyet Planı

c:İsa'nın Başkalaşımı Kilisesi Planı (Ephoreia of Byzantine Antiquities of Thessaloniki Arşivi)

Tarihçe:

Transfiguration of the Saviour (İsa'nın Başkalaşımı/Metamorfoz) Kilisesi 'Galerius Kemeri'nin karşısında yer almaktadır. Yapı daha çok 'Church of the Saviour' adıyla bilinmektedir. Modern dönemde 'Tecelli'ye adanmıştır. 1978 yılında keşfedilen bir kitabeye göre kilise orjinalinde Meryem'e adanmıştır. Kilise önceleri Panagouda ve Presentation kiliseleri gibi hala var olan ve yıkılmış olan Panagia Eleousa ile bir grup oluşturmaktaydı. Yapının orjinalinde bir Bizans manastırının mezar şapeli olduğu düşünülmektedir. Osmanlı döneminde yapı bir evin sınırları içerisinde kalmış ve 'Kurtarıcı İsa'ya adanan bir kilise olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Bir dönem Panagouda Kilisesi'ne bağlı olan yapı 1978 depreminde büyük hasara uğramıştır. Sağlamlaştırma ve restorasyon çalışmaları sırasında orijinal plan ortaya çıkarılmış ve kubbedeki freskler başta olmak üzere kazı çalışmalarında pek çok buluntu elde edilmiştir.

Plan Özellikleri:

Yapı orjinalinde yonca plan tipine sahiptir, bu tip genellikle mezar yapılarında görülmektedir. Kubbe çokgen ve ağırdır. Kilise yonca plan tipinin Selanik'teki tek örneğidir. Bu plan tipinde her yanda bir apsis bulunmaktadır, bunlardan üçü duvarın içine yerleştirilmiştir, kutsal apsis ise çıkma yapmaktadır. Doğu, kuzey ve güney apsisler günümüze ulaşmıştır, batıdaki apsis ise 1936 yılında narteks eklendiği sırada yıkılmıştır. Yan kısımlardan ikisinde dönemin önemli kişilerine ait mezarlar bulunmaktadır, diğer mezarlar ise kilisenin diğer bölümlerinin zemini altında bulunmuştur (Pasic vd. [84]).

Şekil 3.48 Selanik Metamorfossi Sotiros Kilisesi Genel Özellikleri

YAPININ ADI : Transfiguration of the Saviour/ Metamorfossi Sotiros/Metamorfoz Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Selanik, Yunanistan	YAPIM YILI: 14.yy	**10b**

d: İsa'nın Başkalaşımı Kilisesi Görünümü ([87])

e: İsa'nın Başkalaşımı Kilisesi İç Mekan Görünümü [88])

f: İsa'nın Başkalaşımı Kilisesi İçindeki Fresklerden Biri ([84])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Yapının dış cephesinde ağırlıklı olarak tuğla malzeme kullanılmıştır, alt kısımlarda ise moloz taş malzeme bulunmaktadır.
2- Kubbe pencerelerinin üst kısımlarında kademeli kemerler bulunmaktadır.
3- Cephede çiftli sıralar halinde kirpi saçaklar bulunmaktadır.
4-Kubbe kasnağı dalgalıdır.
5- Pencereler yarım kolonlarla bölünmüştür.
6- Kubbe saçağı dalgalıdır.
7- Yapı Selanik'teki Palailogoslar dönemi anıtlarıyla benzer özellikler göstermektedir (Pasic vd. [84]).

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

Kubbedeki freskler 1350-70 yılları arasına tarihlenmektedir. Freskler üç farklı kısımda gösterilmiştir ve konuları oldukça özgündür. Göğe Yükselme sahnesi Aya Sofya ve Panagia Chalkeon kiliselerinde olduğu gibi merkezdedir. Bu durum yapının mezar şapeli olma özelliği ile uygundur. Burada dört adet kanat melekler olarak betimlenmiştir, çocuk melekler güneş ve ayın etrafında uçmaktadır. Diğer kısımda pencerelerin arasında sekiz peygamber bulunmaktadır. Bunun altında komünyon ayini tasvir edilmiştir. Baş papazlar, yardımcı papazlar, koro şarkıcıları ve inançlı kalabalık betimlenmiştir. Figürlerdeki narinlik; güçlü, canlı hareketlerle birleştirilmiştir. Figürlerde 'zamanın işaretleri'ne karşı' negatifliği yansıtan kasvetli, sıkıntılı bir ifade vardır (Pasic vd. [84]).

Şekil 3.49 Selanik Metamorfossi Sotiros Kilisesi Dış Cephe ve İç Mekan Bezeme Özellikleri

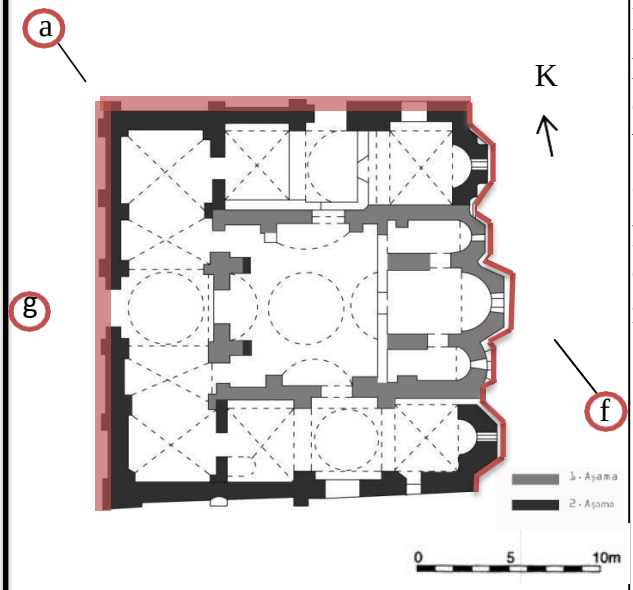
YAPININ ADI : Arta Panagia Parigoritissa Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Arta, Yunanistan	YAPIM YILI : 1283-96 arası	**11a**

a:Parigoritissa Kilisesi Görünümü ([89])

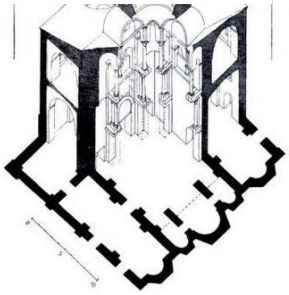
b: Parigoritissa Kilisesi Vaziyet Planı

c: Parigoritissa Kilisesi Planı, (Ousterhout [53]

Plan ve Tarihçe Özellikleri:

Arta'daki Panagia Parigoritissa Kilisesi 1283-1296 yılları arasındaki bir tarihte yapılmıştır. Epiros hükümdar ailesine aittir. Kapalı Yunan Haçı planlı yapının narteksi ve yan nefleri oldukça geniştir, üzerlerinde galeri katı yer almaktadır. Naos bölümü ise daha dardır, iç mekanın üçte birinden daha az bir alanı kaplamaktadır ve oldukça yüksektir. Kubbe için sekiz destek noktası alınmış, çok sayıda devşirme sütun gövdesi destek olarak kullanılmıştır. Duvarların içerisine çifter çifter yerleştirilen sütun gövdeleri ile çıkmalar elde edilmiştir. İlk grup çıkmalar alt katın yarısı yüksekliğindedir, ikinci grup ise galeri katı hizasındadır. Çıkmaların üzerine sütunlar yerleştirilmiştir, alttakilerin üzerinde çifte sütunlar, üsttekilerde ise duvardan uzak tutulan tek sütunlar bulunmaktadır. Kubbenin alt kısmına ise üç dilimli kemerleri taşıyan çifte sütun dizileri yerleştirilmiştir (Mango [5]). Yapı sekizgen kubbelidir. Üç taraftan, düzenli bir dizi bileşenden oluşan galeriler ile çevrelenmiştir. Parigoritissa Kilisesi'nin orijinalinde küçük, kapalı Yunan haçı planlı bir yapı olduğu, daha sonraları genişletildiği düşünülmektedir. Bu açıdan Nea Moni kilisesi ile benzer bir durumdadır. Ambulatoryum bölümünün eklenmesi, orijinal tasarıma bir genişletme yapıldığını göstermektedir. Yapılan eklemeler ve değişikliklerin etkileri dış cephenin yanı sıra iç mekanda da gözlenebilmektedir (Ousterhout [53]).

d: Parigoritissa Kilisesi İzometrik Kesiti (Ousterhout [53])

Şekil 3.50 Arta Parigoritissa Kilisesi Genel Özellikleri

YAPININ ADI : Arta Panagia Parigoritissa Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Arta, Yunanistan	YAPIM YILI : 1283-96 arası	**11b**

e: Parigoritissa Kilisesi Doğu Cephesi, (Trkulja [48])

f: Doğu Cephesinde Bulunan Bezemeler ([90])

g: Parigoritissa Kilisesi Cephe Görünümü ([91])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

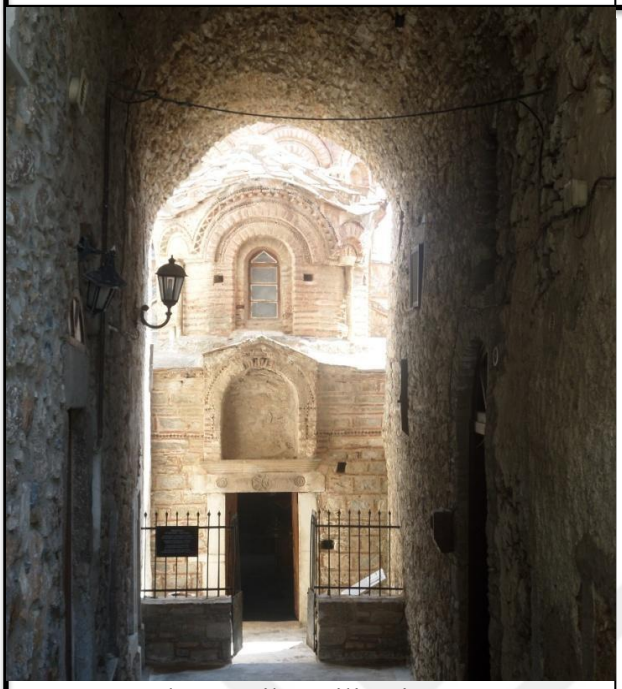
Yapının masif bir görünümü vardır. Yatay çatı hizasını aşan beş kubbesi bulunmaktadır. 2- Çan kulesi olduğu düşünülen açık bir kulesi vardır.
3- Cephesi saray cephelerini andırmaktadır (portic facade), (g).
4- Dış cephelerin her biri üçer katlıdır.
5-Üstte ikiz pencereli iki kat yer almaktadır.
6-Altta ise kaba moloz taşla bir yükselti üzerine inşa edilmiş, cepheden çıkma yapan duvar payeleri bulunan, kemer dizili açıklığı olan bölüm bulunmaktadır.
7- Bu bölümün ahşap bir çatıyla örtüldüğü düşünülmektedir (Mango [5]).
8- Doğu cephesindeki alçak duvarlarda yapı çekirdeği ile onu saran birimler arasındaki eklemlenmeler görülmektedir.
9-Üst katta ise duvar örgüsünün sınırları bellidir (Ousterhout [53]).
10- Cephedeki ikiz pencereler küçük sütunlarla bölünmüştür, üstlerinde kademeli kemerler bulunmaktadır (h).
11- Kemer alınlıklarında ağ motifleri yer alır.
12- Cephede iki renkli dama ve tuğla meander bantlar bulunmaktadır (f).

h: Parigoritissa Kilisesi Pencereleri ([91])

Şekil 3.51 Arta Parigoritissa Kilisesi Cephe Süslemeleri

YAPININ ADI : Hagioi Apostoloi/ Kutsal Havariler Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Sakız Adası, Yunanistan	YAPIM YILI: 14.yy	**12a**

a:Kutsal Havariler Kilisesi Görünümü (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)

b: Kutsal Havariler Kilisesi Kubbe Görünümü (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)

Tarihçe:

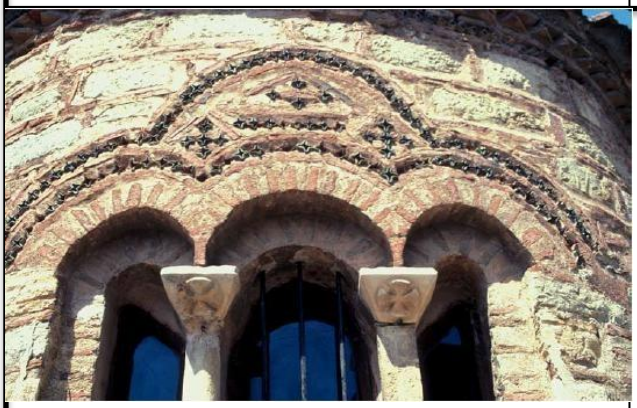
Hagioi Apostoloi Kilisesi Sakız Adası'nın ortaçağ yerleşimlerinden olan Pirgi köyünde bulunmaktadır. Yapı günümüze dek oldukça iyi muhafaza edilmiştir, üslupsal ve mimari özelliklerini korumaktadır. Bizans dönemine ait 11.yy ortalarına tarihlenen Nea Moni kilisesinin küçük bir kopyasıdır. Yüzyıllarca adadaki kilise mimarisini etkileyen Nea Moni gibi ada tipi sekiz kenarlı kiliselerdendir. 14.yy ortalarında inşa edildiği bilinmektedir. Kilisenin içerisinde bulunan duvar süslemeleri (1655) Giritli Andonios Demestihos Kinigos'a aittir. ([92]).

Plan Özellikleri:

Hagioi Apostoloi kilisesinin Nea Moni'den temel farkı düşey ekseninin bemadan doğuya ve aynı şekilde batıya uzanan beşik kemerlerle vurgulanmış olmasıdır. Kilisenin iç mekanı üç parçadan oluşmaktadır; dışarı taşan yarım daire apsisi ile bema bölümü, ana kilise ve orjinalinde kiliseden günümüzde mevcut olmayan bir duvarla ayrılan narteks bölümü. Kilisenin ana girişi narteksin batı tarafındandır, güney tarafındaki ikinci bir kapı ise yapıyı üç taraftan çevreleyen avluya açılmaktadır. Narteksin kuzey duvarında bulunan derin kör kemerin arcosolium (bir çeşit mezar) olduğu düşünülmektedir. Kilisenin kuzeybatısında bulunan bir sütunun üzerinde 1546 yılında Aziz Simon (daha sonraları Sakız Adası piskoposu olmuştur) tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Ancak bu tarihin orijinal yapım tarih, olmadığı, kilisenin bu dönemde bir onarım geçirdiği düşünülmektedir. Mimari özellikleri göz önüne alınarak kilise 14.yy'da yapılmış olmalıdır (Vassi [93]).

Şekil 3.52 Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi Genel Özellikleri

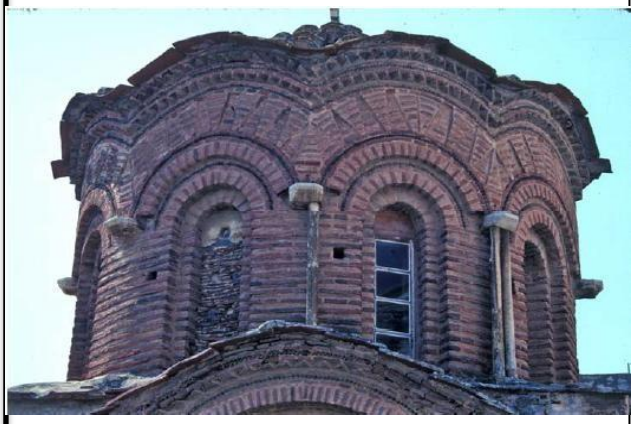
YAPININ ADI : Hagioi Apostoloi/ Kutsal Havariler Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Sakız Adası, Yunanistan	YAPIM YILI: 14.yy	**12b**

a: Hagioi Apostoloi Doğu Cephesi Apsisteki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Trkulja [48])

b: Hagioi Apostoloi Doğu Görünümü (Bouras [9])

c: Hagioi Apostoloi Kilisesi Kubbe Görünümü (Trkulja [48])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Dış cephede dekorasyon öğesi olarak zengin bir tuğla işçiliği kullanılmıştır.
2-Uzun cephelerde açılan kör kemerlerin üzerlerinde tuğladan çift kemerler bulunmaktadır.
3- Kubbe kasnağında aşırtmalı tuğla konsol bulunmaktadır.
4- Kubbe kasnağı dalgalıdır ve kirpi saçak bulunmaktadır (c).
5- 13. ve 14. yüzyılda keramoplastik elemanlar Bizans'ın tüm bölgelerinde görülebilmektedir. Sakız Adası'nda da Panagia Krina, Hagioi Apostoloi vb. kiliselerde bulunmaktadır.
6- Hagioi Apostoloi kilisesinde; değişik düzenlerde yonca yaprağı motifleri, süs çömlekleri gibi bezeme unsurları bulunmaktadır (a).
6- Kilisenin iki kubbesi de tuğladan yapılmıştır, kubbelerde mermerden çift kolonetler (yarım kolon/sütun) bulunmaktadır.
7- Kubbeler gizli tuğla tekniğiyle inşa edilmiştir (Vassi [93]).
8-Herhangi bir silme vs. tarafından bölünmeden, basit kör kemerler kullanılarak tasarlanan cepheler İstanbul'da yaygın olmamasına rağmen Sakız Adası'nda görülmektedir.
9-Cephede mavi renkli, sırlı, yuvarlak büyük keramoplastik kaplar görülmektedir (d).

d: Hagioi Apostoloi Kilisesi Kuzey Cephesi Merkez Bölümdeki Keramoplastik Kaplar (Trkulja [48])

Şekil 3.53 Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi Dış Cephe Bezeme Özellikleri

YAPININ ADI : Hagioi Apostoloi/ Kutsal Havariler Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Sakız Adası, Yunanistan	YAPIM YILI: 14.yy	**12c**

a:Hagioi Apostoloi Kilisesi İç Mekan Görünümü (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)

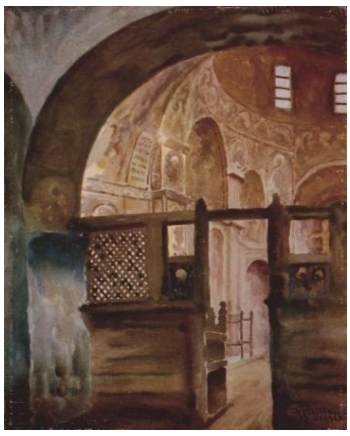
b: Hagioi Apostoloi Kilisesi Kubbe Görünümü (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)

c: Hagioi Apostoloi Kilisesi İç Mekan Görünümü (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

1-Kilisenin içi fresklerle tamamen kaplanmıştır.
2-Merkezi kubbede Pantokrator İsa etrafında dokuz melekle birlikte tasvir edilmiştir.
3-12 büyük şenlikten sahneler, dört incil yazarı, altı kanatlı melekler kubbe eteğindeki yüzeyleri kaplamaktadır.
4-Ana kilisenin yan duvarları kilisenin adandığı Kutsal Havariler Peter ve Paul'ün hayatı ve mucizelerini anlatan sahnelerle süslenmiştir.
5-Batı duvarında ise Son Yargı sahnesini anlatan freskler bulunmaktadır.
6-Narteks kubbesindeki yarım dairesel tonozda Meryem'in Vlaherna tipindeki bir resmi etrafında oniki melekle birlikte yer almaktadır.
7-Kubbe eteklerinde pencerelerin arasında bulunan yüzeyleri kaplayan sahneler Meryem ve Cisimleşme'nin önceki görüntüleridir.
8-Kubbeyi destekleyen kemerlerde toplamda 24 sahne olan Akathist İlahisinin 2 sahnesi korunmuştur.
9-Kilisenin freskleri Andonios Kinigos tarafından; Girit ekolünden esinlenen yerel bir tarzda yapılmıştır. Canlı renkler ve zengin dekoratif motifler kullanılmıştır (Vassi [93]).

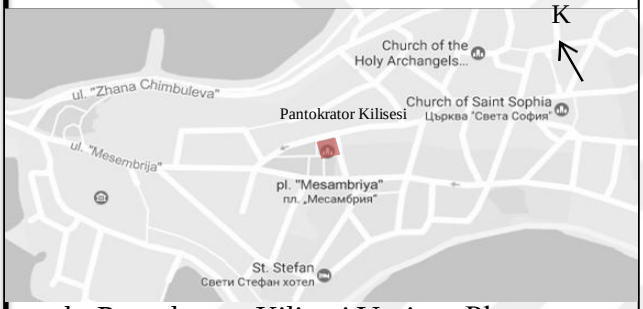
d: Hagioi Apostoloi Kilisesi İç Mekan Çizimi ([94])

Şekil 3.54 Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi İç Mekan Bezeme Özellikleri

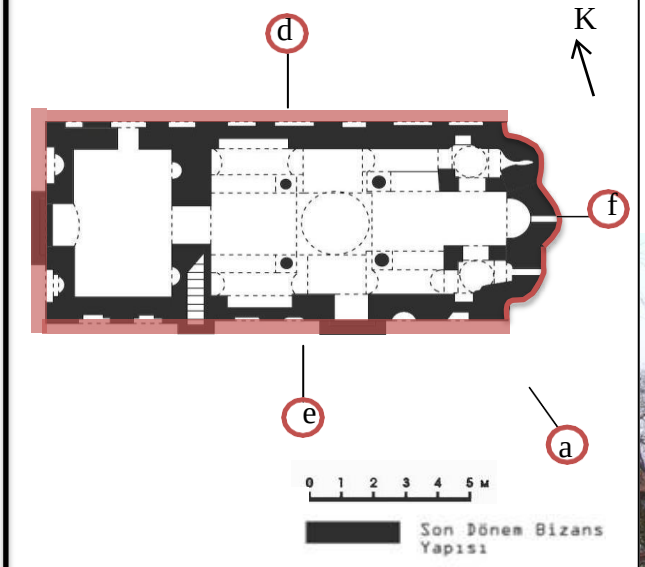
YAPININ ADI: Nessebar /Misivri Pantokrator Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Sanat Galerisi	**Katalog No:**
ADRES: Nessebar, Bulgaristan	YAPIM YILI: 13-14.yy arası	**13a**

a: Nessebar Pantokrator Kilisesi Görünümü ([97])

b: Pantokrator Kilisesi Vaziyet Planı

c: Nessebar Pantokrator Kilisesi Planı ([97])

Tarihçe:

Nesebar Pantokrator Kilisesi genellikle 13-14.yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Robert Ousterhout ise yapının 14.yy ortalarında inşa edildiğini ifade etmektedir (Ousterhout [53]).

Günümüzde sanat galerisi olarak işlevlendirilen yapı, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki antik Nesebar kentinin bir parçasıdır ([95]).

Plan Özellikleri:

Dört sütunlu, uzunlamasına planlanmış Pantokrator Kilisesi'nin narteksinin üzerinde çan kulesi bulunmaktadır (Mango [5]).

Plan, yaklaşık olarak 16x7m ölçülerinde bir dikdörtgendir. Çatı; yarı silindirik bir tonoz, sekiz kenarlı bir kule ve piramit biçimindeki bir çatının birleşiminden oluşmaktadır (Partov vd. [96]).

Doğu cephesinde üç adet apsis çıkıntısı bulunmaktadır. Naosun ortasında bulunan günümüzde tahrip olmuş dört adet kolon kubbeyi desteklemektedir. Narteks ve naos arasındaki bir merdiven vasıtasıyla çan kulesine ulaşılabilmektedir. Kilisenin güneyde ve batıda olmak üzere iki girişi vardır ([97]).

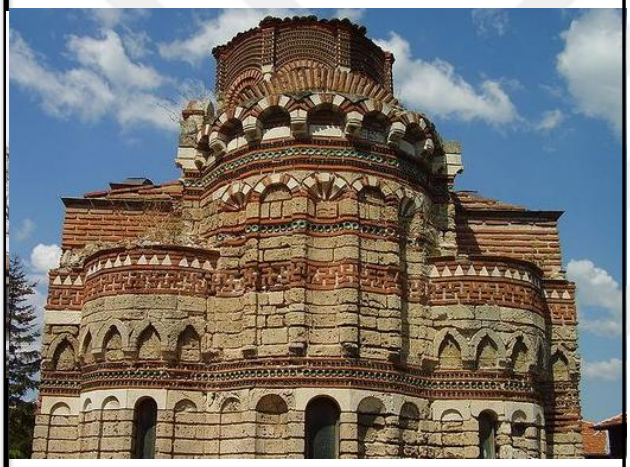
d: Nessebar Pantokrator Kilisesi Görünümü ([97])

Şekil 3.55 Misivri Pantokrator Kilisesi Genel Özellikleri

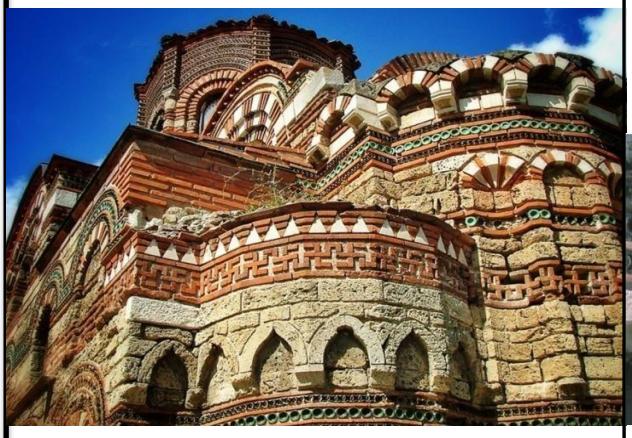
YAPININ ADI: Nessebar /Misivri Pantokrator Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Sanat Galerisi	**Katalog No:**
ADRES: Nessebar, Bulgaristan	YAPIM YILI: 13-14.yy arası	**13b**

e: Nessebar Pantokrator Kilisesi Görünümü ([97])

f: Apsis Görünümü ([98])

g: Pantokrator Kilisesi Cephe Süslemeleri ([99])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Yapı taş ve tuğladan inşa edilmiştir, cephedeki bezemelerin yapımında da sırlı/sırsız tuğla ve kesme taş kullanılmıştır.

2- Bütün cephelerde kemerlerin üzerinde keramoplastik süs çömleklerinden oluşan şeritler bulunmaktadır (h).

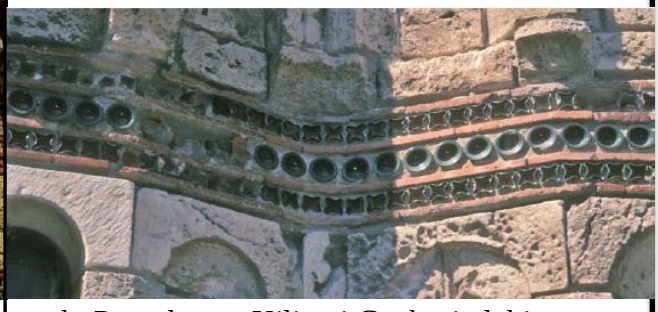
3- Apsis cephelerinde tuğladan gama haçı meanderlerden oluşan bantlar ve aşırtmalı tuğla konsollar bulunmaktadır (Ötüken [67])

4-Cephelerde, kemerlerin üzerinde, apsiste ve kubbe eteklerinde yuvarlak turkuaz seramikler yer alır (h).

5- Ousterhout'a göre Pantokrator Kilisesi cephelerinde üst üste gelen bezemeli kemerlerle bir çeşit su kemeri sistemi uygulanmıştır (Ousterhout [53]).

6- Cephelerden üçünde kör kemerler, kirpi saçaklar ve ritmik olarak tekrarlanmayan açıklıklar bulunurken, diğer cephe birleşen kemerli duvarlardan oluşmaktadır (Bknz. Madde 5).

7) Duvarlar ritmik olarak değişen 3-4 sıra tuğla ve 3-4 sıra kesme taştan inşa edilmiştir (Partov vd. [96]).

h: Pantokrator Kilisesi Cephesindeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Trkulja [48])

Şekil 3.56 Misivri Pantokrator Kilisesi Cephe Bezemeleri

YAPININ ADI : St. Mary Peribleptos (İsa'nın Güzel Annesi)/Aziz Clement Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Ohrid, Makedonya	YAPIM YILI : 1294-1295	**14a**

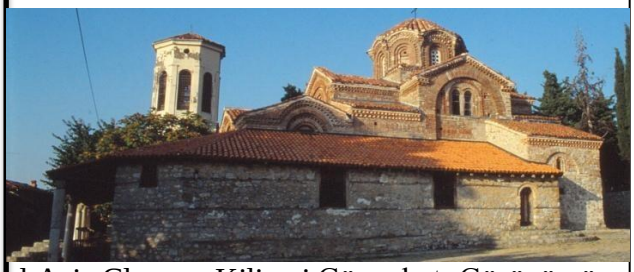
a:Aziz Clement Kilisesi Güneydoğu Görünümü ([100])

b:Aziz Clement Kilisesi Güneydoğu Görünümü (Krautheimer [6])

c:Aziz Clement Kilisesi Batı Görünümü ([100])

d:Aziz Clement Kilisesi Güneybatı Görünümü (Nur Urfalıoğlu Arşivi,1991)

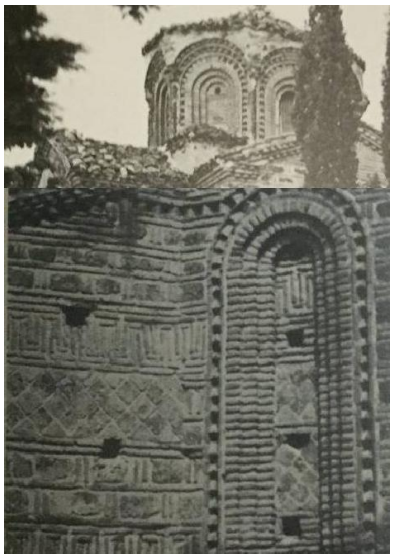
Plan ve Tarihçe Özellikleri:

St Mary Peribleptos Kilisesi Aziz Clement'e adandığı için St Clement Kilisesi adıyla da bilinmektedir. İmparator ailesinin akrabası olan Arbanas Progon Sguros tarafından 13.yy sonlarında 1294-95 yılları arasında yaptırılmıştır.

Bu dönemin tipik tuğla yapılarındandır. Kapalı yunan haçı planlıdır.

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

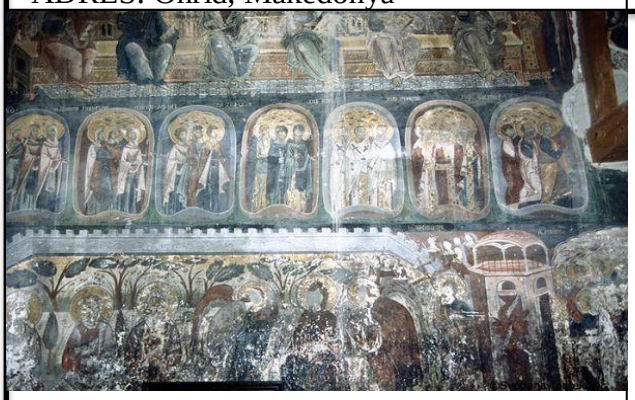
1- Pencerelerinve nişlerin üzerinde üçlü kademeli kemerler bulunmaktadır.
2- İkili ve üçlü testere dişi frizler tüm cephelerde bulunmaktadır.
3-Cloisonne (çerçeve) duvar tekniğine alternatif olarak tek ve çift tuğla dizileri kullanılmıştır.
4- Tuğla meander frizleri ve tuğladan dama bantlar tüm cephelerde yer almaktadır.
5-Yüksek, derin nişler testere dişi frizlerden oluşan bantlar tarafından çevrelenmektedir.
6- Apsisin üç tarafında bulunan bu nişlerin iç yüzeyleri tuğla dama örgü ile süslenmiştir Krautheimer [6]).
7- Kubbe saçakları dalgalıdır.

e:Aziz Clement Kilisesi Kubbesi ve Apsis Duvarı Bezeme Detayı (Krautheimer [6])

Şekil 3.57 Ohrid Aziz Clement Kilisesi Cephe Bezemeleri

YAPININ ADI : St. Mary Peribleptos (İsa'nın Güzel Annesi)/Aziz Clement Kilisesi	GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Ohrid, Makedonya	YAPIM YILI : 1294-1295	**14b**

a:Aziz Clement Kilisesi Dış Narteks Freskleri ([100])

b: Aziz Clement Kilisesi Meryem'in Ölümü Sahnesi (Gonzalez [101])

c:Aziz Clement Kilisesi Kuzeydoğu Şapeli Güney Duvarındaki Figürler ([100])

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

Kilisenin içindeki freskler 1295 yılına tarihlenmektedir. Kuzeydoğu şapelinde güney duvarda çeşitli azizlerin portreleri yer alır. Prothesis bölümünün apsisinde Hz. Meryem ve kucağında bebek İsa figürü yer almaktadır. Merkezi mekanın güney duvarında İsa'nın Doğumu sahnesi bulunmaktadır. Kuzey duvarda ise Meryem'e Müjde (Tepşir) sahnesi yer alır. Dış nartekste altın ve renk öğelerinin zengin bir biçimde kullanıldığı mozaikler vardır ([100]). Freskler Yunan ressamlar Michael Astrapas ve Eutychios tarafından yapılmıştır. Kilisenin içinde bulunan 'Meryem'in Ölümü' sahnesi merkezi nefin bitişinde yer alır. Ana duvarı hiçbir boşluk kalmayacak biçimde doldurmaktadır. Freskte yer alan 'Meryem'in Evi' gibi tasvirler dönemin sivil yapı anlayışı hakkında Bilgi sahibi olmak açısından önemlidir (Gonzalez [101]).

d:Aziz Clement Kilisesi Kuzey Duvarda Tepşir Sahnesi (Üstte) Prothesis Apsisinde Meryem ve Bebek İsa (Altta) ([100])

Şekil 3.58 Ohrid Aziz Clement Kilisesi İç Mekan Bezemeleri

YAPININ ADI : St. Giovanni Kaneo/Aziz John Kaneo Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Ohrid, Makedonya	YAPIM YILI: 13.yy	**15a**

a: St. John Kaneo Kilisesi Görünümü ([103])

b: Aziz John Kaneo Kilisesi Görünümü (Nur Urfalıoğlu Arşivi, 1991)

c:Aziz John Kaneo Kilisesi Görünümü (Nur Urfalıoğlu Arşivi, 1991)

Tarihçe:

Aziz John (The Theologian) Kaneo Kilisesi Ohrid gölünün kenarında, Kaneo bölgesinde bulunmaktadır. Yapının 1280-1290 yılları arasında (tahmini olarak 13.yy sonları), Ohrid'deki Theologites ailesi döneminde inşa edildiği düşünülmektedir (Trkulja [48]).

Kilise İncil yazarlarından Aziz John'a adanmıştır.

Plan Özellikleri:

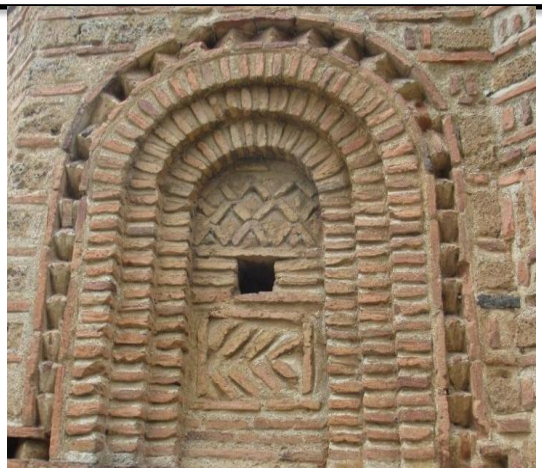
Kilise kapalı yunan haçı planlıdır. Özgün bir tepe kornişi olan tek bir kubbesi vardır. Genelde olduğu gibi düz ya da dalgalı değildir, açılı 'tympanum'lardan oluşmaktadır. Balkanlardaki özgün bir örnektir. Kilisenin içerisindeki en erken freskler 1290 yılına tarihlenmektedir. Ahşap ikonostasis 19.yy'da eklenmiştir. Bundan sonra eski fresklerin hasarlı kısımları tekrar boyanmıştır ve kubbe tekrar dekore edilmiştir. 1884 yılında fresko ressamı kiliseye Dico 'Mother of God Pantokrator' ikonunu yapmıştır ([102]).

d:Aziz John Kaneo Kilisesi Doğu Görünümü (Trkulja [48])

Şekil 3.59 Ohrid Aziz Giovanni Kaneo Kilisesi Genel Özellikleri

YAPININ ADI: St. Giovanni Kaneo/Aziz John Kaneo Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Ohrid, Makedonya	YAPIM YILI: 13.yy	**15b**

e: Aziz Jovan Kaneo Kilisesi Nişlerin İçindeki Tuğlalar ([104])

f: Aziz Jovan Kaneo Kilisesi Meander Frizi (Trkulja [48])

g:Aziz Jovan Kaneo Kilisesi Kubbe Görünümü ([104])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

1- Kilise alt kısımlarda moloz taş üst kısımlarda ise tuğla duvar örgüsü ile kesme taş karışık şekilde inşa edilmiştir (b).
2- Kubbe saçağı düz ya da dalgalı değildir, küçük ,üçgen alınlıklardan oluşmaktadır (g).
3- Pencerelerin ve nişlerin üzerinde kademeli kemerler bulunmaktadır.
4- Cephelerdeki ikili pencereler yarım sütunlla bölünmüştür (h).
5- Pencerelerin ve nişlerin üzerindeki kemerlerde almaşık tuğla örgüsü yer alır.
6- Cephede yatay bir bant içerisinde dama motifleri ve meander şeridi vardır (f).
7- Nişler ve pencereler kirpi saçaklardan oluşan bantlar tarafından çevrelenmektedir.
8- Nişlerin iç yüzeylerine baklava dilimini andıran motifler yerleştirilmiştir.
9- Cephede taş ve tuğla kullanılarak 'opus reticulatum' tekniği ile yapılmış süslemeler bulunmaktadır (eğik dama vb.)
10- Nişlerin içerisinde tuğladan çeşitli motifler bulunmaktadır. Örneğin tuğladan girift örgü yer alır. Bu motif yaprak desenine benzetilmektedir.
11- Pencerelerde gömme yarım sütunlar bulunmaktadır.

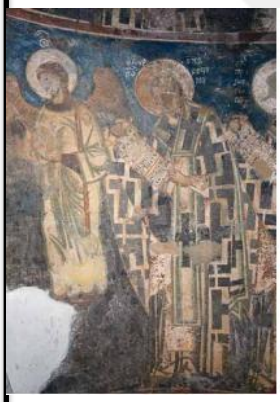
h:Kilise penceresindeki gömme yarım sütun ([104])

Şekil 3.60 Ohrid Aziz Giovanni Kaneo Kilisesi Cephe Bezemeleri

YAPININ ADI: St. Giovanni Kaneo/Aziz John Kaneo Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Ohrid, Makedonya	YAPIM YILI: 13.yy	**15c**

a: Kilisenin İçerisinde Bulunan Freskler ([102])

b: Kilisenin İçerisinde Bulunan Freskler ([102])

İç Mekan Bezeme Özellikleri:

Naos bölümünde 'Çile' sahnelerinden bölümler bulunmaktadır. Geleneksel ikon programına göre; altar alanı Litürjik sahnelere ait tasvirler içermektedir. 'Mistik Kuzuya Hayranlık' da burada bulunmaktadır, ikisinin arasındaki alanlarda ise kilisenin çeşitli papazlarına ait figürler bulunmaktadır. Ohrid Başpiskoposluğunun kilise takviminden seçilen azizler akılda kalıcı ve önemli figürlerdir ; Ohrid'den Aziz Clement, Lychnidos'tan Aziz Erasmus ve Aziz Constantine Cabasilas.
13.yy'daki diğer anıtlarla karşılaştırıldığında Ohrid'li Aziz Clement figürü gösterim şekli ile daha sonra standart bir hale gelecek olan ilk tipolojik özelliklerini içermektedir. Özellikle birbirinin yanında gösterilen Ohrid'li Aziz Erasmus ve Ohrid'li Aziz Clement Slavların Makedonya'ya varışının öncesinde ve sonrasında yaşanan azizlerin birbiri ardına gelmesi durumunu yansıtmaktadır.
1260'larda Ohrid Başpiskoposu olan Aziz Constantine Cabasilas'ın portresi ilk kez bu kilisede resmedilmiştir. Apsis bölümünde yer alan figür 'Mistik Kuzuya Hayranlık' sahnesindeki başrahipler kafilesinde tasvir edilmiştir. Bu portreye yaptığı katkılar ile ressam; azize saygısını ölümsüzleştirmiştir.
Apsis girintisinde Hz. Meryem ve kucağında göğsüne bir işaret olarak yerleştirilen bebek İsa figürü yer alır ([102]).

c: Kilisenin İçerisinde Bulunan Aziz Figürleri ([102])

d: Kilisenin İçerisinde Bulunan Aziz Figürleri ([102])

Şekil 3.61 Ohrid Aziz Giovanni Kaneo Kilisesi İç Mekan Bezemeleri

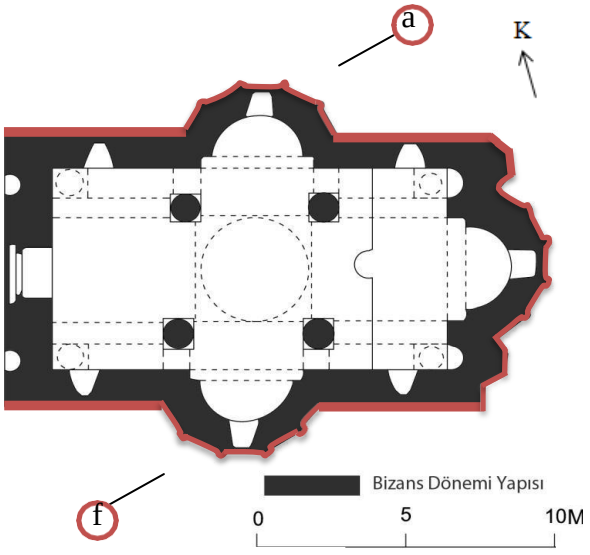
YAPININ ADI: Ravanica (Göğe Yükseliş) Kilisesi	ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise	Katalog No:
ADRES: Cuprija, Sırbistan	YAPIM YILI : 1375-77	16a

a: Ravanica, kuzey cephesi görünümü (Trkulja [48])

b: Ravanica Kilisesi Vaziyet Planı

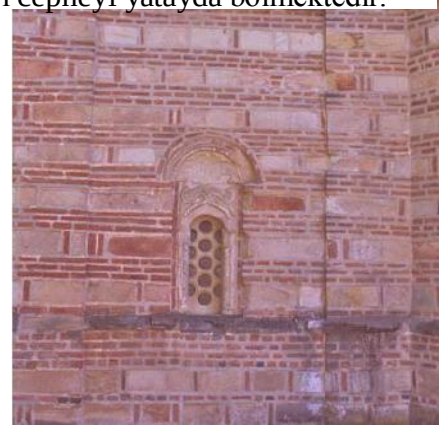
c:Ravanica Kilisesi Planı (Krautheimer'in çizimi üzerinden düzenlenmiştir)

Plan ve Tarihçe Özellikleri:

Ravanica Kilisesi Morava Okulu (Millet'in Ortaçağ Sırp mimarisinin son yapılarını grupladığı başlığın adıdır) yapılarındandır. Mango'ya göre bu okul; 'cephelerde serbest bir biçimde uygulanan taş süslemeleriyle Bizans Sırp okulunun bir uzantısıdır.' Ravanica kilisesi; Prens Lazar'ın (1371-89) gömü yeridir. Kapalı Yunan Haçı planlı, küçük boyutlu bir yapıdır. Ortasındaki kubbe yuvarlak serbest payelere oturmaktadır. Beş kubbelidir. Mango Gravcanica kilisesinde olduğu gibi burada da 'köşelerdeki kubbelerin kütlesel tabanlara oturduğundan' bahseder (Mango [5]).

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

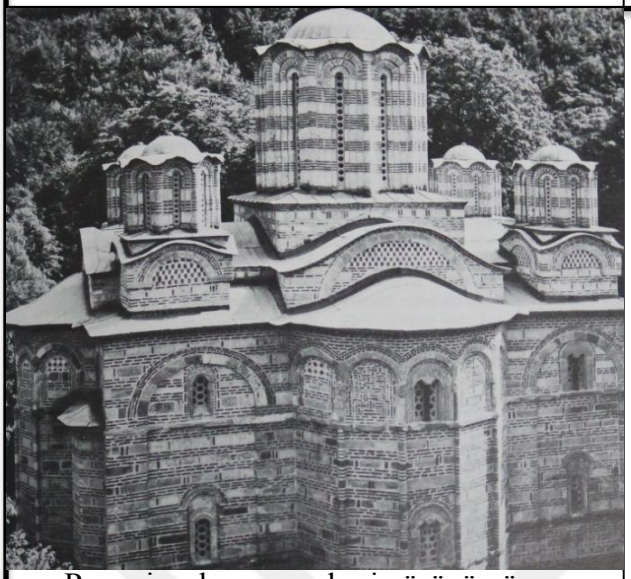
1-Duvarlar taş ve tuğladan oluşan atlamalı sıralar ile inşa edilmiştir.
2-Cephede keramoplastik süs çömlekleri, kabartmalı/süslemeli bir baştaban ve batı cephesinde de bir adet gül pencere bulunmaktadır (Mango [5]).
3-Cephede duvar tekniği olarak cloisonne/çerçeve tekniği kullanılmıştır (Şekil 3.244)
4- Kathokilon duvarları üçlü tuğla sıraları ile bir adet kesme taş sırasının atlamalı olarak örülmesiyle inşa edilmiştir, birleşim yerleri ise bir düşey tuğlayla çerçevelenmiştir. Üçlü tuğla sıraları cepheyi yatayda bölmektedir.

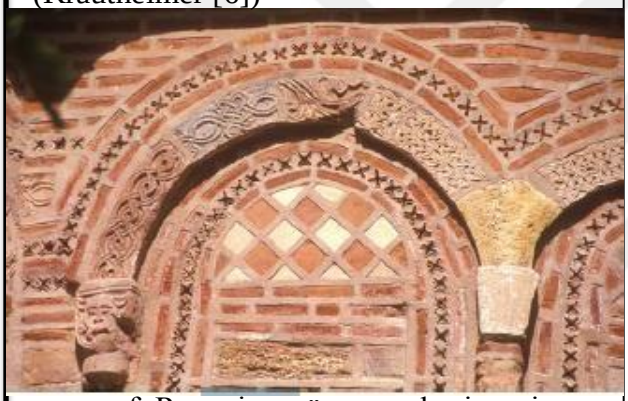
d: Ravanica Kilisesi Cephesindeki cloisonne/çerçeve tekniği (Trkulja [48])

Şekil 3.62 Ravanica Kilisesi Genel Özellikleri

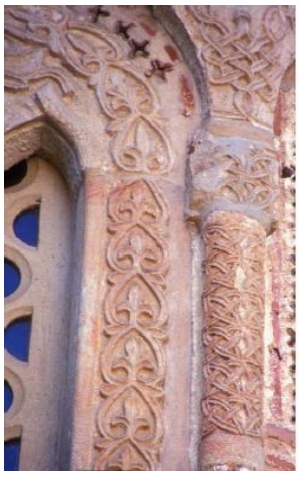
YAPININ ADI: Ravanica (Göğe Yükseliş) Kilisesi	GÜNCEL İŞLEVİ: Kilise ÖZGÜN İŞLEVİ: Kilise	**Katalog No:**
ADRES: Cuprija, Sırbistan	YAPIM YILI : 1375-77	**16b**

e: Ravanica, kuzey cephesi görünümü (Krautheimer [6])

f: Ravanica, güney cephesi, apsis (Trkulja [48])

g: Dış cephe ve iç mekanda kullanılan çiçek motifleri (Trkulja [48])

Dış Cephe Bezeme Özellikleri:

5- Ravanica Kilisesi'nin cephesinde *opus reticulatum* olarak adlandırılan, closionne/ çerçeve tekniğini de içine alan bir süsleme biçimi kullanılmıştır. Bu teknikle yapılan dama tahtası gibi motifler kemer alınlıklarında, kubbelerin kaidelerinde, haç kollarındaki lünetlerde bulunmaktadır (f).

6- Kemerlerin üst kısımlarında, rozetlerin etrafında ve pencere açıklıklarında tekli sıralar halinde düzenlenen yonca şeklinde keramoplastik süs çömlekleri yer almaktadır.

7- Keramoplastik frizler iki sıra tuğla ile çerçevelenmiştir (f). Kuzey cephesinde bulunan yonca şeklindeki çömlekler büyük bir haç şekli oluşturmaktadır.

8- Morava Okulu kiliselerinin cephelerinde geometrik motiflerin yanı sıra bitkisel ve hayvansal motifler de bulunmaktadır.

9-Bizans ve Morava Okulu kiliselerinde ortak görülen hayvansal motiflerden biri 'grifon'dur.

10- Ravanica Kilisesi'nin dış narteks kuzey cephesinde madalyon içerisinde tahrip edilmiş grifon figürü bulunmaktadır (h)

11- Cephede palmetlerden halat motifi oluşturulmuştur.

12- Apsisler ve kubbe kasnaklarında bulunan yarım sütunlarla çok kenarlı yüzeylerin köşeleri işaretlenmektedir.

13- Naos'un batı cephesinde yuvarlak nişler bulunmaktadır. (Trkulja [48]).

h: Ravanica Kilisesinde Griffin Şeklinde Madalyon (Trkulja [48])

Şekil 3.63 Ravanica Kilisesi Dış Cephe ve İç Mekan Bezemeleri

BÖLÜM 4

İSTANBUL'DAKİ SON DÖNEM BİZANS YAPILARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ

4.1 Plan Özellikleri

Bölüm 1'de söz edildiği gibi Bizans'ın her dönemine özgü çeşitli plan tipleri olmuştur. Ersen'e göre; 'Bizans Dini Mimarisi'ndeki planlama ilkeleri iki şemadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki doğu-batı doğrultusunda şekillenen bazilikadır. Bu plan tipinde yapı; yan yana üç ya da beş neften oluşmaktadır. Orta nef yükseltilmiştir ve doğuda bir apsisle son bulmaktadır. Genellikle ahşap çatıyla örtülmüştür. Diğeri ise merkezi plan ilkeli, kapalı Yunan haçı planlı yapılarda görülen şemalardır. Orta Dönemden sonra kapalı Yunan haçı plan tipi bazilikal plan şemasının yerini alarak kiliselerde en çok kullanılan plan şeması olmuştur (Ersen [105]). 'Kapalı Yunan Haçı' planlı yapılar genellikle merkezi planlıdır ve merkez naostur. Ersen'e göre ''son dönemde yapı siluetindeki düşeylik eğilimiyle birlikte daha aydınlık bir iç mekân arayışı başlamaktadır. Naos kubbesinin dört serbest sütuna oturtularak yükseltilmesi, kubbe kasnağının yükseltilerek pencere sayısının arttırılması iç mekân aydınlığının sağlanabilmesi için oluşturulmuş çözümlerdir'' (Ersen [105]).

Son Dönem Bizans mimarisinde kullanılan birkaç plan tipi bulunmaktadır. Ancak bu döneme özgü olan ve ilk kez Son Bizans Dönemi'nde görülen 'Dehlizli Plan Tipi' en çok kullanılan plan tipi haline gelmiştir. Yapıda mezar şapeli olduğunda ise; Dehlizli Plan Tipi ve Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi bir arada kullanılmaktadır. Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii buna örnektir.

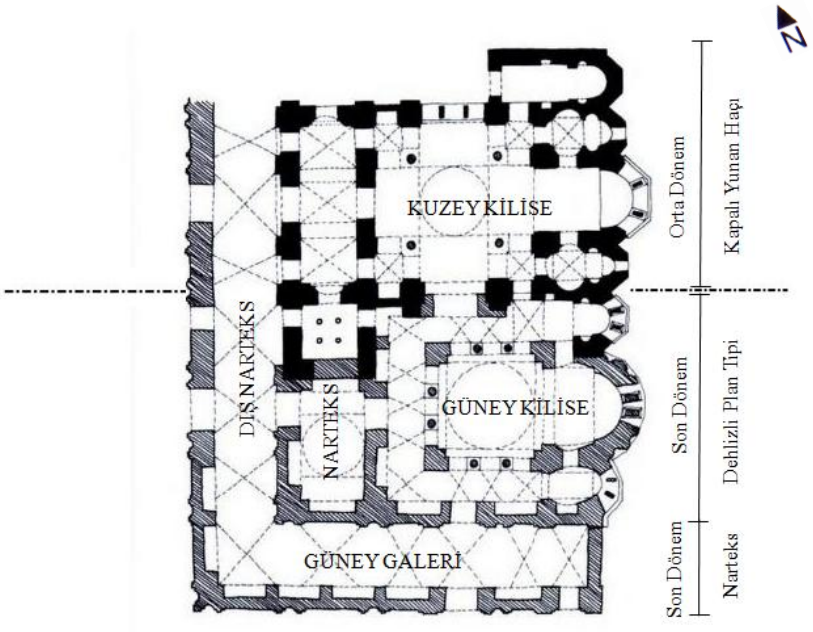
Bu dönemde İstanbul'da kullanılan plan tipleri sırasıyla 1) Dehlizli Plan Tipi, 2) Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi, 3) Tek Nefli Plan Tipi 4) Kiborium Plan Tipi 5) Yonca Planlı Tip'tir.

Ahmet Ersen, planın cepheye etkisini; ''Bütün dönemlerde Kapalı Yunan Haçı plan tipinin strüktürel yapısının cephe biçim düzenlerini sınırlayıcı ve yönlendirici etken olmasıyla'' açıklamaktadır (Ersen [105]).

Son Dönem Bizans Dini Mimarisinde Görülen Plan Tipleri

1- Dehlizli Plan Tipi

Semavi Eyice bu plan tipinin 1261 yılı sonrasında aniden ortaya çıktığını ve kaynağının kubbeli bazilikalar olarak gösterilmesinin yanlış olduğunu belirtmektedir. Dehlizli plan tipini kısaca tanımlamamız gerekirse; ortada dört ayağa oturan bir kubbenin etrafını üç taraftan çevreleyen U biçimindeki beşik tonozlu dehlizlerden/koridorlardan oluşmaktadır. Önceki dönemlerde böyle bir plan tipi görülmemektedir. Dehlizli plan tipinin İstanbul'daki örnekleri Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii Güney Binası, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Kuzey Binası ve Hagios Andreas Manastırı/Koca Mustafa Paşa Camii'dir (Eyice [57]).

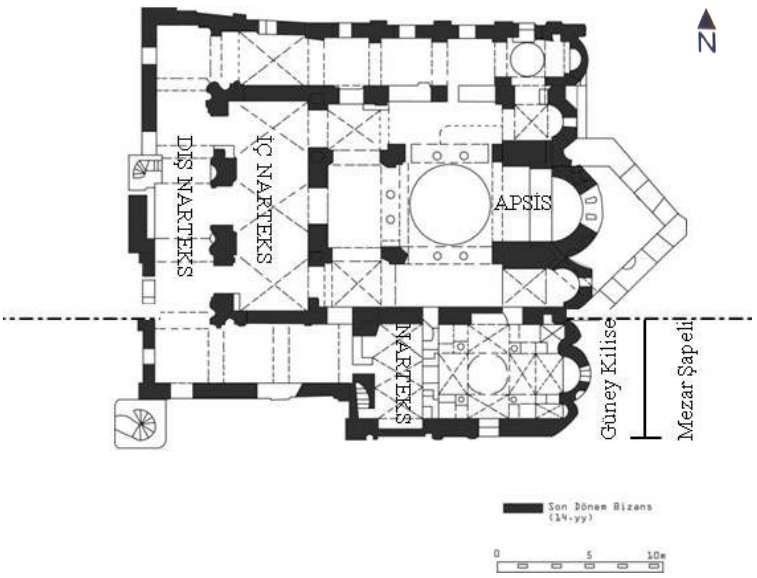
Şekil 4.1 Lips Manastırı Kilisesi/Fenari İsa Camii Planı
(Ousterhout [53])

2- Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi

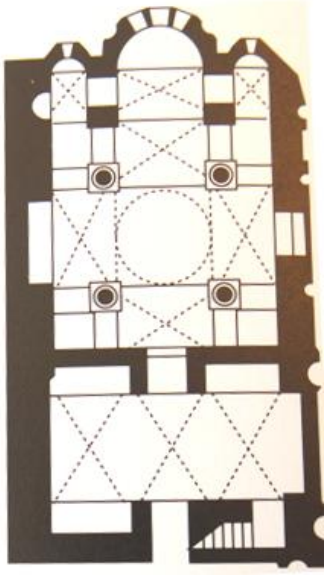
Kapalı Yunan Haçı plan tipinde, dört kolu eşit bir haçın etrafı bir kare ile çevrilmektedir. Bu durum onu serbest haç planlı yapılardan ayırmaktadır.

Haçın her kolunun üzerinde birer beşik tonoz, kollarının tam ortada birleştiği yerde ise pencereli bir kasnağı olan ve dört pandantif ile dört desteğe dayanan bir kubbe bulunmaktadır. Kapalı Yunan Haçı plan tipinin 'İkonoklazma Akımı' sonrası icat edildiği düşünülmektedir. Eyice'ye göre; İstanbul'da 881 yılında açılan Nea Ekklesia Kilisesi bu tipin ilk örneklerindendir (Eyice [57]).

Eyice Kapalı Yunan Haçı plan tipinin Bizans mimarisinde biri basit diğeri ise daha gelişmiş biçimde olmak üzere başlıca iki şekilde kullanıldığından bahsetmektedir. Bunlardan ilki kubbesi köşe duvarlarına binen tip, diğeri ise dört sütunlu tiptir. Bu plan genellikle küçük ölçekli yapılarda kullanılmıştır. Son döneme ait İstanbul'daki tek örneği Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii'nin Güney Binası'dır. Burada, eskiden ikincil mekân olan narteks bina kitlesinin içerisine alınmıştır (Şekil 4.2), (Eyice [57]).

Şekil 4.2 Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Planı (Hazal Şentürk)

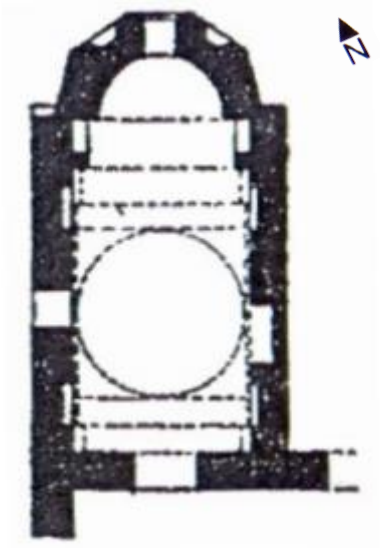
Şekil 4.3 Fethiye Camii Güney Binası Planı (Mathews [32])

3-Tek Nefli Tip

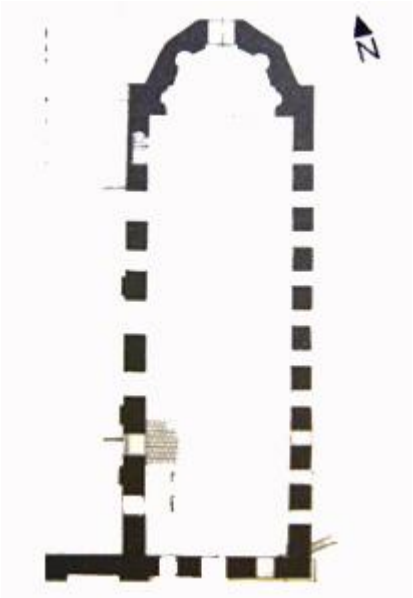
Tek nefli plan tipi genellikle küçük ölçekli yapılarda uygulanmıştır. Palailogoslar döneminde bu plan doğu-batı doğrultusunda uzamıştır. Eyice orijinal hali bilinmeyen Kyra Martha Manastırı/Manastır Mescidi, İsa Kapı (Ese Kapı) Medresesi, Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii Güney Şapeli, Boğdan Sarayı Şapeli ve Sinan Paşa Mescidi'nin bu plan tipine sahip olduğunu belirtmektedir. Tek Nefli Plan Tipi'nde dar ve uzun bir mekân oluşturulmak istenmiştir. Apsis bölümü önem kazanmıştır (Eyice [57]).

Eyice'ye göre; Komnenoslar döneminde Pantokrator Manastır Kilisesi/Zeyrek Camii'nin ortadaki mezar şapelinde uygulanan bu sistem Kariye Parekklesion'unda tekrar uygulanmıştır. Daha önceki dönemlerden Tek Nefli Plan Tipi'ne sahip bir yapı günümüze ulaşamamıştır (Eyice [57]).

Çetinkaya ise bu tipteki yapıların kentte beş örneğinin bulunduğundan bahsetmektedir. Bunlar Kefeli Mescidi, Boğdan Sarayı Şapeli, Sinan Paşa Mescidi, Ayakapı Şapeli ve Toklu Dede Mescidi'dir. Boğdan Sarayı Şapeli'nin, diğer kiliselerden farklı olarak, apsisi kuzeydedir ve yapı bu doğrultuda yönlenmiştir. Çetinkaya, bu tipteki son örnek olan Toklu Dede Mescidi'nin bir parçasının günümüze ulaştığını ancak başka bir yapının altında kaldığını belirtmektedir. (Çetinkaya [7]).

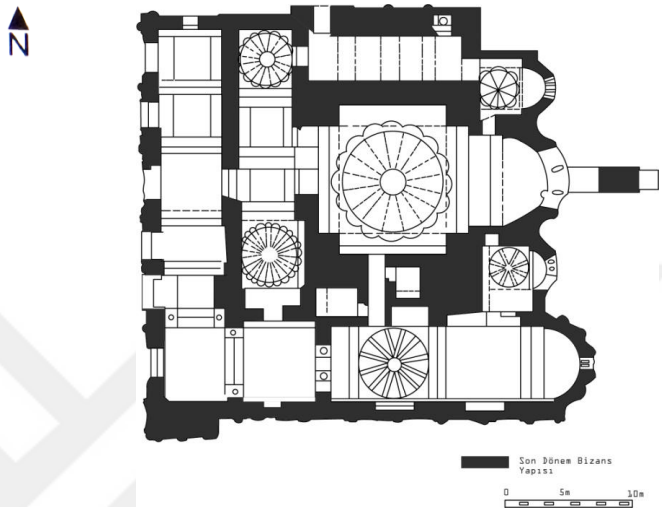
Şekil 4.4 Boğdan Sarayı Şapeli Planı ([106])

Şekil 4.5 Kefeli Mescidi Planı ([106])

4-Kiborium/Kiboriyum Plan Tipi

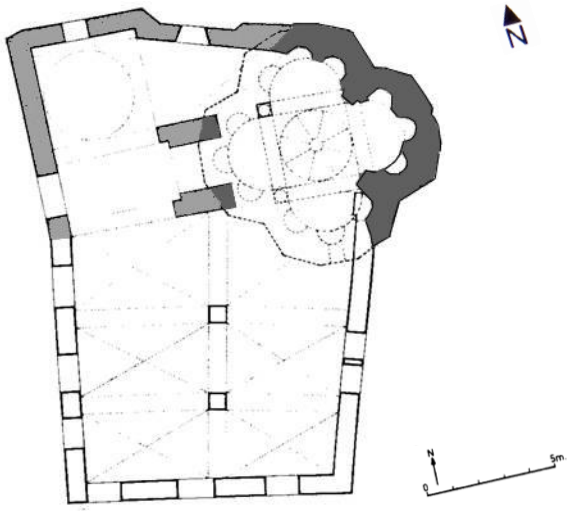
Çetinkaya; 'kiliselerin en kutsal bölümü olan bemada sunak masasının üzerini örten bölüm olan *kiborium*'un, kubbenin benzer biçimde yükseltildiği kiliseler için kullanılan bir tanım' olduğundan bahsetmektedir. Bu plan tipinin tek örneği Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'dir (Çetinkaya [7]).

Şekil 4.6 Kariye Camii Planı (Hazal Şentürk)

5- Yonca Planlı Tip

Bu plan tipi Bizans'ın her döneminde uygulanmıştır. İstanbul'daki Son Dönem Bizans kiliselerinden Panaghiotissa Kilisesi/Vaftizci Yahya Manastırı ve Panagia/Moğolların Meryemi Kilisesi bu plan tipindedir ve zamanla ekler almıştır (Eyice [57]).

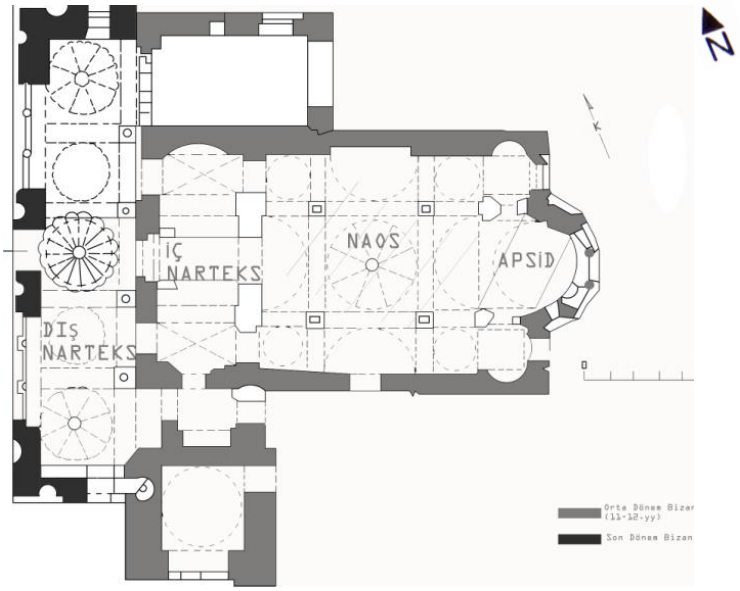

Şekil 4.7 Panaghiotissa/Moğolların Meryemi Kilisesi Planı (Eyice [57])

Bu dönemde kullanılan, ancak İstanbul'da örneği görülmeyen bir tip olan Bazilika-Yunan Haçı birleşimi kiliselerin örneği Mistra'daki Aphendiko Kilisesi'dir. Bu yapılarda zemin planı üç nefli bazilikadır ancak üst yapı Yunan Haçı şeklindedir (Eyice [57]).

Ayrıca Palailogoslar Dönemi'nde özellikle İlk ve Orta Dönem'de yapılan kiliselerin önlerine narteksler eklenmiş ve bu dönemde dış narteksin önemi artmıştır. Örneğin Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii ve Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'ne son dönemde eklenen, çapraz tonozlarla örtülü dış narteksler aydınlık olmaları açısından saray salonlarına benzetilmektedir. Bu özellik en iyi Hagios Theodoros Kilisesi/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii'nin dış narteksinde gözlemlenmektedir. Ayrıca Soter Kilisesi altyapısının cephesi de yine bu kapsamda değerlendirilmektedir. Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii'nin dış narteksi kubbeli tonozlarla örtülüdür, mezar şapelinde ise narteks iki katlı olarak düzenlenmiş ve yüksek kasnaklı kubbeler ile örtülmüştür (Eyice [57]).

Son Dönem Bizans kiliselerinde, 13. yüzyıldan itibaren 'Dehlizli Plan Tipi'nin yaygın olarak kullanıldığı Eyice tarafından belirtilmektedir (Eyice [57]). Ersen ise Son Dönem'de Kapalı Yunan Haçı planlı yapıların 'dini mimarinin simgesi haline geldiğinden' bahsetmektedir (Ersen [105]).

Şekil 4.8 Hagios Theodoros Kilisesi/Molla Gürani Camii Planı
(Hazal Şentürk)

4.2 Cephe Özellikleri

Ersen'e göre 'Orta Dönem'in sonlarından itibaren dış mimariye önem verilmiş, alışılmış masif ve bezemesiz cepheler ışık-gölge oyunlarıyla ve 'ritim/tekrar'a dayanan biçim düzenleriyle hareketlendirilmiştir, cephelerdeki boşluk sayısı ve oranı arttırılmıştır. Son Dönem cepheleri genellikle silmeler vasıtasıyla yatayda ikiye bölündüğünden iki katlı bir yapı izlenimi vermektedir. Narteksler de iki katlıdır veya bu izlenimi veren boyutlarda inşa edilmiştir. İlk ve Orta Dönem örneklerinde içten dairesel, dıştan üç kenarlı olan apsisler, Son Dönem'de dıştan beş ya da yedi kenarlı olmaktadırlar. Kenar sayısının artmasıyla birlikte pencere sayısı da artmakta, pencere ve nişlerin oluşturdukları düzenler gelişmektedir (Ersen [105]).

Son Dönem Bizans kiliseleri genellikle küçük boyutlardadır, kubbeli ya da beşik çatılıdır. Dış cepheleri tuğla ve taş malzeme kullanılarak yapılan bezemelerle kaplanmıştır (Trkulja [48]).

Krautheimer'e göre de Son Dönem Bizans yapılarını, önceki dönemlerde yapılan örneklerden ayıran unsur, bezemeleridir. Bunun sonucunda Son Dönem Bizans yapıları yapısal olarak gösterişsiz/eskiye bağlı ve tamamen dekoratif olarak görülmektedir (Krautheimer [6]).

Eyice ise Palailogos Dönemi mimarisinde dış cephelerin aynı zamanda malzemenin oluşturduğu çok renkliliğin ve cepheleri kaplayan süslemelerin egemenliğinde olduğundan bahsetmektedir. Tekdüze, büyük yüzeylerin egemenliğinden kurtulmak için yüzeyler bölünmüştür. Bu durum en iyi apsis dış cephelerinde gözlemlenebilmektedir. Cephedeki bölümlerde, taşıyıcı kısımlar Konstantin Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde olduğu gibi sütunların dış yüzeylerine nişler oyularak (Bknz. Şekil 4.9) ya da, Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'ndeki gibi dışarı taşan yarım sütunlar ile (Bknz. Şekil 4.10) bu duruma uyarlanmıştır. Kemer alınlıklarının ve kemerlerin aralarındaki üçgen alanların tekdüzeliği ise, taş ve tuğla örgülerinin değişik düzenlerde yerleştirilmesi ile giderilmiştir. Bu dönemde kubbelerin kasnakları daha da yükselmiş, bina düşey hatlarla gökyüzüne doğru uzatılmıştır (Eyice [57]).

Şekil 4.9 Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii Apsis Cephesi ([77])

Şekil 4.10 Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii Görünümü ([78])

Ersen'e göre cephe biçim düzenleri yapıdaki bölünmüş yüzeylerin içerisinde sınırlanmıştır. Bu yüzeylerde pencereler; kemerlerinin kademelenmeleri veya sağır kemerlerle gruplaşarak ikili ya da üçlü olarak düzenlenmiştir. Genellikle yapıların yan cephelerinde, sağır kemer dizileri içerisinde, devam eden pencere dizileri görülmektedir (Ersen [105]).

Orta Dönem'den sonra Bizans yapı cephelerinde genellikle kademelenme, yatay ve düşey çizgilerle bölünme görülmektedir (Ersen [105]).

Yüzey mafsallanması/eklemlenmesi bir cephenin ne şekilde bölüneceğini ve düzenleneceğini belirlemektedir. Bu durum; kör kemerler, gömülmüş yarım kolonlar ve silmeler gibi mimari elemanlarla ya da kirpi saçak, tuğla motiflerden yapılan dekoratif bantlar gibi bezeme özellikleriyle elde edilebilir (Trkulja [48]).

Son Dönem Bizans ustaları bu şemaları geliştirerek daha karmaşık mafsallanma sistemleri geliştirmişlerdir. Trkulja'ya göre bu sistemler 'yatay', 'düşey' ve 'ızgara' olmak üzere üç ayrı grupta toplanabilir (Trkulja [48]).

1. Yatay Sistem: Nispeten düz olan duvarların dekoratif frizler ve bantlarla yatay olarak bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu dekoratif elemanlarla cephe iki ya da daha fazla bölüme ayrılabimektedir. Bu mafsallanma tipi 13.yy'da ve 14.yy başlarında görülmektedir (Trkulja [48]).

2. Düşey Sistem: Bu sistemde cepheyi düşeyde bölebilmek için farklı boyutlarda üç adet mimari eleman kullanılmaktadır. Bu gizlenmiş elemanlar yüzeyleri farklılaştırarak görsel olarak karmaşık bir hale getirmekte ve düşey aksı vurgulamaktadır. Bu organizasyon ilkesi 14.yy'da Balkanlar ve Asya bölgesinde kullanılmıştır (Trkulja [48]).

3. Izgara Sistem: Üçüncü mafsallanma sistemi, 'ızgara' olarak tanımlanmaktadır. Yatay ve düşey elemanlar cepheyi dikdörtgen birimlere ayırabilmek için yan yana getirilmektedir. Çok sayıda mimari eleman kullanılmıştır ve hacimsel olarak yerleştirilmişlerdir. Cephedeki plastik etkiler sebebiye yapı heykelsi bir görünüm kazanmaktadır. Bu şekilde mafsallanan yapılarda yatay ve düşey hatlar birbirini dengelemektedir (Trkulja [48]).

Izgara sistem Bizans mimarisinde daha önceleri de görülmektedir ancak 14. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde daha da geliştirilmiştir. Trkulja bu sistemin İstanbul'da bulunan tek örneğinin Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii parekklesion'u/mezar şapeli olduğunu belirtmektedir. Bu yapıda ızgara sistemin gelişimi görülebilmektedir (Trkulja [48]).

Ersen'e göre Son Dönemde genel olarak 'bölünmüş, sağır kemer gibi cephe elemanlarının sıklıkla kullanıldığı, üç boyutlu, taş-tuğla malzemenin çok renkliliğinden faydalanılan cephelerden söz edilebilir. Genellikle ikili-üçlü pencereler, ayak, sütun, kemer, saçak silmesi, kasnak, kubbe gibi yapı elemanları devam eden biçimlerini korumaktadır.' Ersen Son Dönem'e doğru oluşan üslup gelişimiyle elemanların biçimleri ve diğer cephe elemanlarıyla oluşturdukları biçim düzenlerinin giderek daha karmaşık bir hale geldiğini belirtmektedir (Ersen [105]).

Ersen'e göre; bu dönemde elemanların boyutları ve oranları, özellikle ritmik dizilerde, tutarlılık sergilemektedir. Almaşık duvarların diğer cephe elemanlarıyla olan ilişkileri önceki dönemlerle benzer niteliktedir. Orta Dönem ve Son Dönem'de kullanılan pencere, kapı, ayak, sütun, kemerli açıklıklar, kasnak-kubbe gibi cephe elemanlarının ilişkileri, yapıların biçimlerinde ya da üsluplarında değişiklikler olsa da aynı yapısal prensiplere bağlı kalınarak kurulmaktadır (Ersen [105]).

Özetlemek gerekirse Son Dönem Bizans Mimarisi'nde cephelerin ayırıcı özellikleri;

1) İkili ya da üçlü olarak düzenlenmiş pencereler

2) Yüksek kasnaklı kubbeler

3) Kirpi saçaklar

4) Uzun kör kemerler/nişler

5) Dalgalı Saçaklar

6) Kademeli Kemerler

7) Cephede görülen zengin tuğla bezemelerdir.

Malzeme ve İşçilik: Bizans yapılarında kullanılan ana yapı malzemeleri; mermer dahil olmak üzere taş malzeme, tuğla, çeşitli kalitelerde harç ve ahşap malzemedir. Bu malzemelerden hangisinin kullanılacağı ve ne şekilde işlevlendirileceği; ulaşılabilirlik, yerel gelenekler, yapısal, ekonomik ve estetik önceliklere bağlıdır (Bardill [107]).

Eyice'ye göre; Palailogos'lar döneminde yapılarda kullanılan malzeme ve teknik önceki dönemleri tekrar etmektedir. Ancak bu dönemde cephelerin etkisini arttırmak amacıyla önem kazanmıştır. Bu dönemde taş ve tuğla yapı işçiliğinin ana malzemesi olmuştur. Ancak taş işçiliği önemini kaybederken tuğla malzeme daha etkin olarak kullanılmıştır. Bu durumun örneği Fenari İsa Camii'nin dış cephelerinde görülmektedir. Nişlerin içerisinde ve etrafındaki bezemelerde kullanılan tuğlalar kullanılacakları yere göre özel olarak üretilmiştir. Fethiye Camii ve Kariye Camii için de aynı durum söz konusudur. Fethiye Camii güney kilisesindeki yuvarlak madalyonlara zemin oluşturan tuğlalar da içine yerleştirildikleri yuvarlak çerçeveye göre yapılmışlardır (Eyice [57]).

Semavi Eyice Bizans yapım tekniklerinin yeterince incelenmemiş bir alan olduğunu ifade etmektedir. Örnek olarak; 11.yy'a ait bir teknik olduğu düşünülen, yüzeyleri eğimli harç tabakalarının Fenari İsa Camii mezar şapelinde bulunduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Palailogos'lar dönemine ait olduğu sanılan tuğla ve taştan örülen kemerler, tuğla hatıllarındaki gizli tuğla sıraları gibi unsurların Komnenos'lar dönemi yapılarında da bulunduğundan bahsetmektedir (Eyice [57]).

Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii ve Pantokrator İsa Manastırı/Zeyrek Camii gibi yapılar taş ve tuğla sıralarının sayısında değişiklik yapılarak inşa edilmiştir. Bu değişiklikler genellikle belirli dönemlere özgü değildir ancak 'gizli tuğla tekniği' ya da 'gizlenmiş sıralar' olarak bilinen teknik genellikle 10.yy sonlarından başlayarak 13.yy'la sınırlandırılmaktadır. Bu teknikte diğer bütün tuğla sıraları harcın arkasına hafifçe gömülmüş ve gizlenmiştir, bu yüzden harç yatakları son derece kalın görünmektedir (Bknz. Şekil 4.11, 4.12), (Bardill [107]).

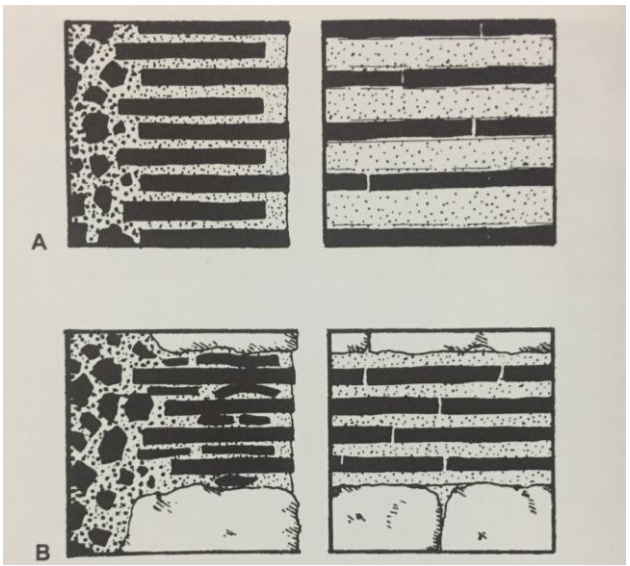
Ersen'e göre; Son Dönem'de tuğla duvarda görülen yineleme oranı genellikle 4 sıra tuğla, 4 sıra taştır (Ersen [105]).

Ancak bazı durumlarda; görülen tuğla dizilerinin arasına (derzlerin arkasına) gizli tuğla dizileri yerleştirildiğinden görülmeyen dizilerle birlikte söz konusu yineleme oranı 7 sıra tuğla, 4 sıra taş olmaktadır. Örneğin Boğdan Sarayı Şapeli'nde bu durum gözlenebilmektedir (Bknz Bölüm 2), (Ersen [105]).

Bizans Mimarisi'nin özellikle başkentte inşa ettiği görkemli yapılar, genellikle Cyril Mango'nun tanımlaması ile Konstantinopolitan/Konstantinopol'e özgü duvar örgüsü ile inşa edilmiştir (Mango [5]). Son Dönem Bizans Mimarisi'nde taş ve tuğla karışık olarak örülen almaşık duvar örgüsü, dönemin özgün bir duvar tekniği haline gelmiştir.

Şekil 4.11 Mangana Sarayı Üstyapı Kalıntılarında Görülen Gizli Tuğla Tekniği (Ousterhout [53])

Şekil 4.12 Gizli Tuğla Tekniği Diyagramları A. Duvar Kesiti ve Standart İnşanın Cephe Detayı, B. Duvar Kesiti ve Tuğla Dolgulu Harç Derzleri Versiyonunun Cephe Detayı (Ousterhout [53])

Bizans yapılarındaki en karakteristik duvar yapım tekniği tuğla ve taş sıralarının alternatif dizilimiyle oluşturulan ve Geç Roma Dönemi 'opus mixtum' örneğini izleyen tekniktir. Kare taşlar duvarın dış ve iç yüzeylerine dizilir, harç ile sıvanan molozlar ile yüzeyler arasındaki boşlukları doldurulur (Ousterhout [53]).

Bu tekniğin karakteristik bir örneği 14.yy başlarında inşa edilen Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'dir. Cephede 4 taş sırasını dört tuğla sırası takip etmektedir. Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde ise bu şablon bir taş, bir tuğla şeklindedir ancak beş ya da altı tuğladan oluşan sıralar da nadiren yer almaktadır. Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii'nde ise bir taş sırasını iki ya da üç tuğla sırasının takip ettiği bir model kullanılmıştır. Tuğla yapım tekniğinin temel prensipler etrafında şekillenen bu gibi çeşitlemeleri bulunmaktadır (Ousterhout [53]).

Palailogoslar Dönemi Bizans duvar örgülerine bakıldığında İstanbul dışındaki yapılarda taşların arasına dikine birer tuğla yerleştirilmesi ile oluşturulan cepheler görülebilmektedir. Ancak İstanbul'da bu örgü sistemi kullanılmamıştır (Eyice [57]). Orta ve Geç Bizans Dönemleri'nde yeni malzemeler üretilmesine rağmen tuğla ve taş malzemeler sıkça yeniden kullanılmıştır. 1204-1261 yılları arasında yıkılan binalardan çeşitli malzemeler (özellikle mermer elemanlar) alınmıştır. Örneğin Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii'nin dış narteksindeki sütun başlıkları, korkuluk levhaları gibi elemanlar 6.yy'a tarihlenmektedir. Koca Mustafa Paşa ve Fethiye Camilerindeki sütun başlıkları da devşirme malzemedir, Fethiye yan şapelindeki mermer frizler ise yeniden işlenerek kullanılmıştır (Eyice [57]).

Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii ve Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii'ne 14.yy başlarında yapılan eklerde yeni tuğlalar, belki de daha eski olanlarla karıştırılarak kullanılmıştır. Kariye'de yeni oyulmuş mermer malzemeler ile daha eski olanlar birlikte bulunmaktadır (Bknz. Şekil 4.13) (Ousterhout [53]).

Bazı mermer malzemeler yalnızca yapı elemanı olarak bir değere sahip olması nedeniyle tekrar kullanılmıştır, bu elemanlar yoğun şekilde yeniden işlendiğinde devşirme oldukları anlaşılamamaktadır. Bardill'e göre; bu kullanımların nedeninin gereklilik mi yoksa kolonlar ve sütun başlıkları gibi elemanlara harabelerden kolaylıkla ulaşılabilmesi mi olduğu kesin değildir (Bardill [107]).

Şekil 4.13 Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii
Prothesis Kornişi, Onarım Sırasında
(Ousterhout [53])

Pencereler: Cepheleri tamamen düz, birbirinden farkı olmayan kiliselerde mafsallanma araçları sadece kapı ve pencerelerdir. Trkulja'ya göre; bu mimari elemanların dağılımları cephede 'vurgu' yaratmaktadır ve arka arkaya sıralandıklarında bir 'ritim' oluşturmaktadırlar. Mafsallanmanın ikincil elemanı olan kapı ve pencereler hemen hemen tüm cephelerde görülebilmektedir ve bu amaçla yerleştirilmeseler bile mafsallanma sağlayabilirler (Trkulja [48]).

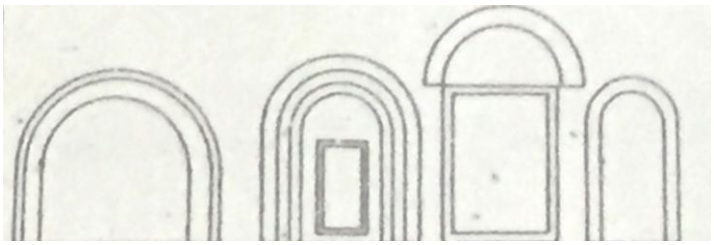
Millingen Bizans mimarisinde tüm yapısal açıklıkların kemerli olduğundan bahsetmektedir. Pencere ya da kapının son şekli ne olursa olsun açıklık tuğladan, yarım daire kemerli olacak şekilde inşa edilmektedir. Bu açıklığın içerisine mermer pervazlar ve kaplamalar üzerinde yarım daire bir lünet bırakılacak şekilde yerleştirilir (Millingen [31]).

Pencereler; tek pencereler, ikili pencereler ve üçlü pencereler olmak üzere üç gruptadır. Tek pencereler basit yuvarlak kemerli, dikdörtgen, dairesel gibi şekillerde olabilmektedir (Şekil 4.14). İkili pencereler genellikle bir kemeri merkezindeki bir sütun ile bölecek şekilde tasarlanmıştır. Bu yöntem iki şekilde uygulanmıştır; ilkinde sütun kemerin bitimine kadar devam eder ve ikiz pencereler ortaya çıkar. Diğerinde ise ana kemerin altında bağımsız, iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır Her iki yöntem de Hagios Theodoros Kilisesi/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii narteksinde kullanılmıştır (Şekil 4.15). Bir başka alternatif ise iki bağımsız pencereyi aralarında bir sütun değil de şaft olacak şekilde yerleştirmektir (Millingen [31]).

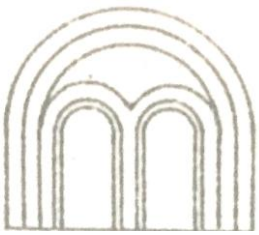
İstanbul'da bulunmayan ancak Yunanistan'da Orta ve Geç Bizans Dönemleri'nde kullanılan bir pencere tipi de kademeli veya kademesiz bir kemerin içerisinde bulunan ikiz pencerelerdir (Ersen [105]).

Millingen'e göre; ikili pencereler yeterli gelmemeye başladığı zaman üçlü pencere kullanımı yaygınlaşmıştır. Üçlü pencereler de yine bağımsız ya da bir kemerin içerisinde olabilmektedir. İki sütun tarafından bölünen büyük bir yarım daire açıklığın içerisinde iki sivri kemerli pencere ve ortada kemerli bir pencere bulunabilir (Şekil 4.16). Ya da Hagios Theodoros Kilisesi/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii narteksinde olduğu gibi üç adet kemerli pencere bulunabilir. Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii yan şapellerinde pencerelerin arasında sütun yerine şaft bulunmaktadır. Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'nde iki yandaki pencerelerin üzerinde yarım kemerler bulunmaktadır, aralarında ve üzerlerinde merkez pencerenin yarım daire kemeri yer alır (Millingen [31]).

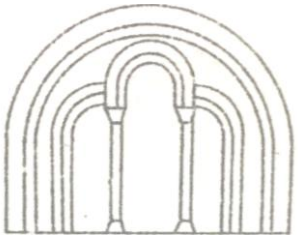
Pencere kemerleri Orta Dönem'deki yapılarda kademesizdir. Ersen Son Dönem'de iki, üç, dört kademeli pencere kemerleri kullanıldığından bahsetmektedir. Üçlü pencerelerin bir kemer altında ortada yüksek, yanlarda daha alçak ve ortada yuvarlak, yanlarda yarım yuvarlak kemerli çeşitleri Geç Dönem'de ortaya çıkmıştır (Ersen [105]).

Şekil 4.14 Tek Pencereler, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Güney Şapeli (Ersen [105])

Şekil 4.15 İkili Pencereler, Hagios Theodoros Manastırı/ Vefa Kilise Camii Dış Narteks (Ersen [105])

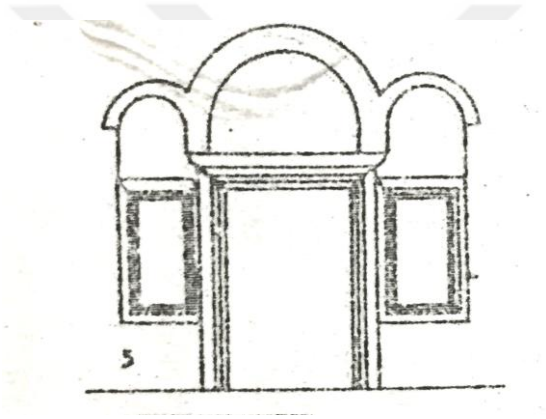
Şekil 4.16 Üçlü Pencereler, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Güney Şapeli (Ersen [105])

Kapılar: Kapılar genellikle dikdörtgen ve sövelidir, ahşaptan yapılmışlardır ya da bronz kaplı ahşaptır (Millingen [31]). Kapılar;

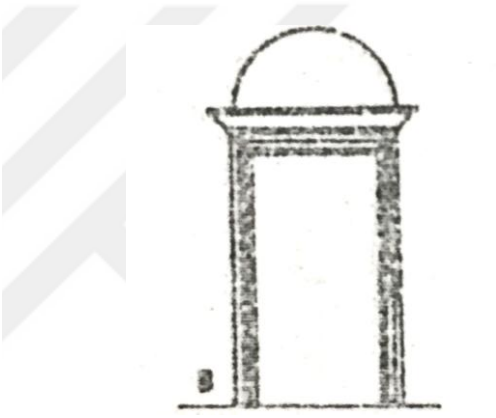
1) Yuvarlak, kademeli veya kademesiz bir kemer altında söveli ya da sövesiz ve dikdörtgen şeklinde olabilmektedir (Şekil 4.18).

2) Kademeli bir kemerin oluşturduğu niş içerisinde dikdörtgen söveli kapılar olabilmektedir (Şekil 4.20).

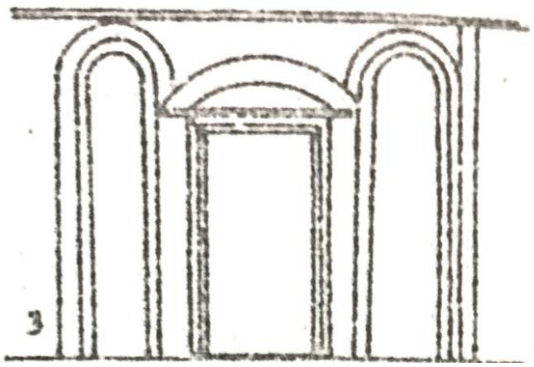
3) Bitişik pencere-kapı-pencere biçim düzeninde olabilmektedir. Burada bir kemerin altında ortada dikdörtgen söveli bir kapı ve iki yanında da birer dikdörtgen söveli pencere bulunmaktadır (Şekil 4.17), (Ersen [105]).

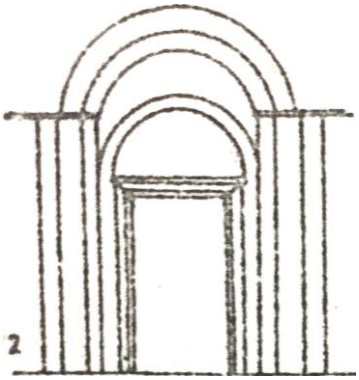
Şekil 4.17 Molla Gürani Camii Güney Binası Dış-İç Narteks Arasındaki Kapı (Ersen [105])

Şekil 4.18 Molla Gürani Camii Dış-İç Narteks Arasındaki Kapı (Ersen [105])

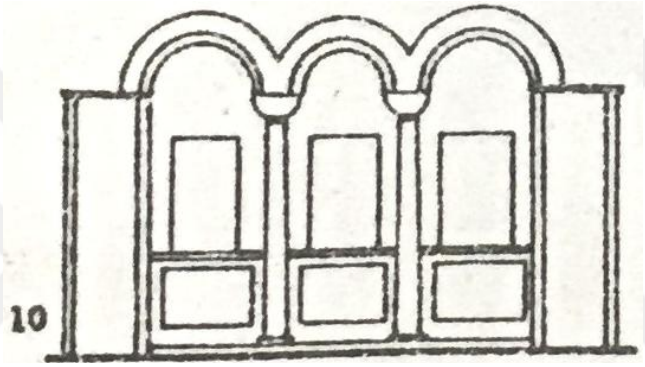
Şekil 4.19 (Kariye Mezar Şapeli, Kapatılmış (Ersen [105])

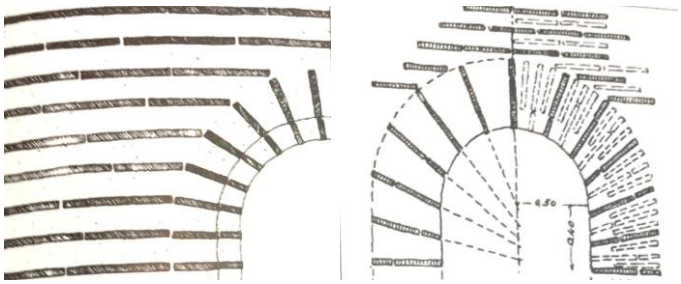
Şekil 4.20 Kariye, Dış Narteks (Ersen [105])

Kemerli Açıklıklar/Kör Kemerler: Kemerli açıklıklar; geçilen açıklığın genişlik ve yüksekliklerine göre değişen biçim düzenlerine sahiptir. Aynı zamanda taşıyıcıların cinsine ve serbest ya da duvar içerisinde yer alışlarına göre gruplanmaktadırlar. Bizans mimarisinde kemerli açıklıkların; narteks ve dış narteks revaklarında, iç ve dış narteks arasında, naos ve yan nef arasında bulunduğu Ersen tarafından belirtilmektedir (Ersen [105]).

Bu açıklıkların cephede olanları; narteks veya dış nartekslerin batı cephelerinde ayakların/sütunların araları duvar örülerek kapatılan, her açıklıkta pencere açılan, bazen yarı kapalı olabilen revak sistemleridir (Ersen [105]).

Şekil 4.21 Molla Gürani Camii Dış Narteks
(Ersen [105])

Şekil 4.22, 4.23 Kemer İnşasında Kullanılan Gizli
Tuğla Tekniği (Ousterhout [53])

Fethiye Camii mezar şapelinde görüldüğü gibi kemerlerde tuğla ve taş malzemenin alternatif kullanımı ile oluşturulan ışınsal kemer taşları karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Aynı zamanda duvar örgüsündeki tuğla bantlarla kemerlerdekiler arasında bağlantı kurmak amaçlanmıştır. Bu durum özellikle gizli tuğla tekniği kullanıldığında açığa çıkmaktadır. Ortak merkezli kemerlerde, açıktaki tuğla kemer taşları birbirleri ile ve cephede açığa çıkan tuğla bantlarla hizalanmıştır (Şekil 4.22, 4.23), (Ousterhout [53]).

Ousterhout'a göre; 'İstanbul'da kemerler cephe bezemesinin bir parçası olarak düzenlendiklerinde taş ve tuğla malzemenin alternatif kullanımıyla bantlar oluşturulmaktadır'. Eğer kemer öncelikle yapısal bir eleman olarak değerlendiriliyorsa sadece tuğla ve harçtan inşa edilmektedir' ve' tuğla malzemeyi işlemek taşa göre daha kolaydır ve tuğla daha homojen bir görünüm yaratabilmektedir'. Kemerler genellikle yarım daire formundadır, ancak Geç Bizans Dönemi'nde nadir olarak sivri kemerler kullanılmıştır. Örneğin Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ve Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'nde bu kemerler bulunmaktadır (Şekil 4.24), (Ousterhout [53]).

Şekil 4.24 Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii Mezar Şapeli Güneydoğu Görünümü (Ousterhout [53])

Trkulja kör kemerlerin Palailogoslar döneminde ve genel olarak Bizans'ın mimarlık tarihinde en çok kullanılan cephe elemanlarından biri olduğundan bahsetmektedir. Geç dönemde sadece bazı bölgelerde kullanılan bu elemanlar İstanbul'da ise hemen hemen tüm Bizans dönemlerinde kullanılmıştır. Trkulja'ya göre; Palailogos dönemi cephelerinde antik dönemden beri kullanılan mafsallanma sistemlerini devam etmiştir (Trkulja [48]).

Bu sistemler

1) Basit Sıra Kemerler; bütün kemerler sıra halinde yüzeyleri ritmik olarak bölmektedir.

2) Su Kemeri; İki ya da daha fazla kör kemer sırası üst üste gelmektedir.

3) Zafer Takı; Merkezde yer alan bir kör kemer etrafını çevreleyen iki kemerden uzun ve yüksektir (Trkulja [48] , Curcic [108]).

Bu kemerlerin kullanımları çeşitli bölgesel tarzlara ve dönemsel mimari eğilimlere göre değişmektedir. Basit kemer sıraları İstanbul kiliselerinde yaygın olarak görülebilmektedir. Örnek olarak Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii Parekklesion'u/Mezar Şapeli verilebilir (Trkulja [48]).

Su kemeri sistemi ise İstanbul ve ilişkili bölgelerde görülebilmektedir. Genellikle apsis bölümlerinde bulunmaktadır. Örnek olarak Khora Manastır Kilisesi ve Konstantin Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii verilebilir. Lips'te su kemeri formunun üst sırasındaki nişler altındaki kör kemerlere karşılık gelmektedir. Bu cephe düzenlemesi Orta Dönem yapıları olan Pantokrator Manastırı/Zeyrek Camii Kuzey Binası (1118-24) ve Hristos Evergetis Manastırı/Gül Camii cepheleri ile benzerlik göstermektedir. Tuğla süslemeler ile de bu görünüm kuvvetlendirilmiştir (Trkulja [48]).

Zafer takı sistemi kronolojik ve coğrafi tutarlılık göstermektedir. Daha önceki dönemlerde de Bizans mimarisinde görülmesine rağmen Palailogoslar döneminde özgün haline gelmiştir (Trkulja [48]).

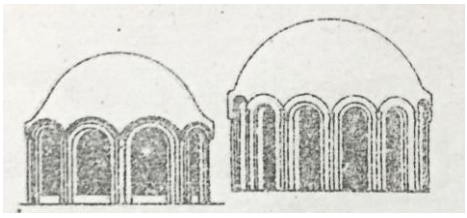
Kör kemerler Palailogoslar döneminde cephe mafsallanmasında kullanılan en önemli elemanlardandır. Düzenli şekilleri ve tekrar eden şablonları ile nişler, silmeler ve yarım sütunlar/kolonlar gibi daha küçük boyutlu elemanları düzenlemektedirler. Kör kemerler ve iç mekân bölümlenmeleri arasında ilişki olmayan yapılara örnek olarak Kilise/Molla Gürani Camii'nin dış narteksi, Kariye Camii parekklesionu verilebilir. Çoğu Son Dönem kilisesinde dekoratif amaçla kullanılan kör kemerler bulunmaktadır. Aynı yükseklik ve genişlikte olsalar da yapının tonozlu formlarına karşılık gelmemektedir (Trkulja [48]).

Apsisler: Apsisler her dönemde içten dairesel planlıdır. Son Dönem'de 5-7 kenarlıdırlar. Ersen'e göre; 'Orta Dönem'den sonra artan kenar sayısı nedeniyle kenarlarda niş-pencere sıralı tekrarı, ortadaki üç kenarda üçlü pencere kullanılması gibi pencere yüzeylerinin arttırılmasına dayalı gelişmeler bulunmaktadır' (Ersen [105]). Son Dönem'de apsisler özellikle dekoratif anlamda önem kazanmışlardır, apsis dış cephelerinde tuğla bezemeler ve iç mekânlarında da freskler bulunmaktadır.

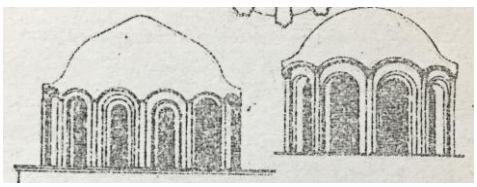
Kasnak ve Kubbeler: Bizans kubbesi kasnak üzerine kubbelidir. Orta Dönem sonlarına kadar inşa edilen kubbe kasnakları sekiz kenarlıdır. Geç Dönem'de sekiz kenarlı kasnakların inşasına devam edilirken oniki kenarlı kasnaklar bu dönemde ortaya çıkan yeniliklerdendir. Aynı zamanda onaltı kenarlı kasnaklar da bulunmaktadır, kubbenin her yanında birer pencere yer alır (Ersen [105], Millingen [31]).

Ersen'e göre Son Dönem'de kasnak kenar sayısının artmıştır, kubbelerdeki pencere kemerlerinin kademelenmiştir, dış köşelere yarım sütunların yerleştirilmiştir. Kasnak malzemesi olarak ise tuğla kullanılmıştır (Ersen [105]).

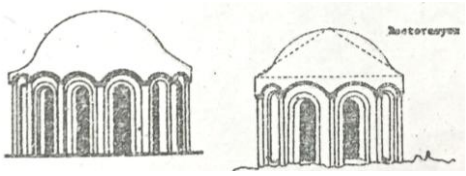
Ousterhout pek çok kubbenin kalıp çalışması yapılmadan ya da çok az yapılarak inşa edildiğini belirtmektedir. Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ve Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii kaburgalı kubbeye sahiptir (Şekil 4.29), (Ousterhout [53]).

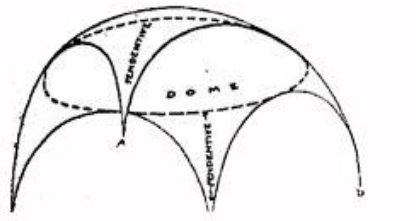
Şekil 4.25 Kariye Camii Kubbeleri, (Ersen [105])

Şekil 4.27 Fethiye Camii Kubbeleri (Ersen [105])

Şekil 4.26 Vefa Kilise Camii Kubbeleri (Ersen [105])

Şekil 4.28 Yarımküresel Kubbe Çizimi (Milingen [31])

Şekil 4.29 Kariye Camii Kubbesi, Restorasyon Sırasında,
(Ousterhout [53])

Ousterhout ve Millingen tarafından 'pumpkin dome' şeklinde tanımlanan dilimli kubbeler ise birbirine bağlanan kıvrımlı yüzey dizilerinden oluşmaktadır. Ousterhout'a göre merkezleme yapılmadan inşa edilmiş olabilirler. Balkabağı kubbenin geometrisi rijit bir form oluşturmaktadır, her bölüm kavisli bir yüzeye sahiptir ancak bu yüzeyler yatay ya da neredeyse yatay olarak konumlandırılmışlardır. Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'nin narteks kubbeleri ve Kariye Camii'nin girişinde ortada yer alan kubbe bu tipin örneğidir (Ousterhout [53]).

Millingen'e göre; son dönem kiliselerinin içerisinde kasnaksız kubbeleri olanlar bulunmaktadır. Örneğin; Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii narteks kubbeleri, Hagios Theodoros Kilisesi/Molla Gürani Camii köşe kubbeleri ve Boğdan Sarayı Şapeli kubbeleri kasnaksızdır, bunlar kaburgasız yarımküresel kubbelerdir (Şekil 4.29), (Millingen [31]).

Millingen, yüksek kasnaklı ve düz kornişli bu kubbelerin tamamen ya da kısmen Türk kubbeleri olduğunu ifade etmektedir. Bu duruma; Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nin yüksek, kaburgasız, dairesel planlı, dikdörtgen söveli pencereleri olan, düz taş pervazlı, sıvanmış düz kornişli kubbesini örnek vermektedir (Millingen [31]).

4.3 Bezeme/Süsleme Özellikleri

Son Dönem Bizans yapılarında görülen motif çeşitleri değişmemiştir ancak aynı motifler en baskın üç malzeme ile yapılmıştır. Bunlar seramik (tuğla ve keramoplastik), taş/mermer ve boyadır. Bazı motifler kullanılan teknik nedeniyle bölgesel olarak farklılık gösterebilmektedir. Tuğla malzeme ile yapılan motifler zaman zaman özensiz gözükebilirken, mermer malzeme ya da boyanmış pilaster kullanılarak yapılanlar daha anlaşılırdır. Cephelerde en çok kullanılan teknikler 'cloisonne/çerçeve' ve 'opus listatum'dur (Trkulja [48]).

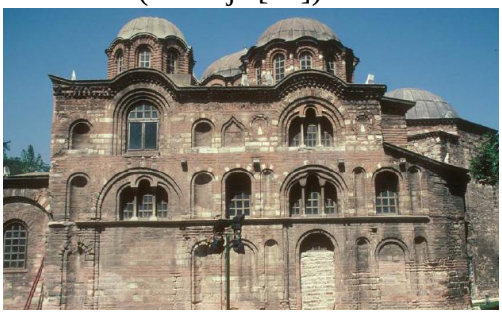
Opus Listatum Roma döneminde kullanılan, harç içerisine tuğla sıraları ve alternatif olarak bir ya da daha fazla taş sırasının yerleştirilmesiyle oluşturulan bir tekniktir. Palailogoslar döneminde opus listatum dominant bir tekniktir, Vefa Kilise/Molla Gürani Camii dış narteksinde, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii'nde, Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'nde, Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nin Güney Kilisesi'nde ve Tekfur Sarayı'nda görülmektedir (Trkulja [48], Hallensleben [109]).

Şekil 4.30 Vefa Kilise Camii Cephesi (Trkulja [48])

Şekil 4.31 Kariye Camii Cephesi (Trkluja [48])

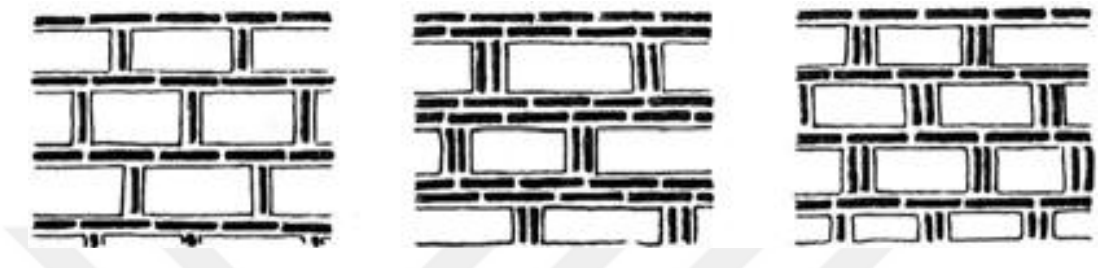

Şekil 4.32 Fethiye Camii Cephesi (Trkulja [48])

Şekil 4.33 Tekfur Sarayı Cephesi (Trkulja [48])

Cloisonne/Çerçeve tekniği ise Roma mimarisinde de kullanılmaktadır ancak Bizans mimarisinde özellikle popüler bir hale gelmiştir. Opus Listatum tekniğiyle farklılığı; her taş bloğunun yanındakilerden bir tuğla vasıtasıyla ayrılmasıdır. Bu tuğlalar düşey olarak yerleştirilmektedir, zaman zaman yatay olarak yerleştirilen tuğlalar da bulunmaktadır. İki durumda da taş bloklar tuğlalar tarafından bir hücre oluşturacak şekilde çerçevelenmektedir (Şekil 4.34), (Trkulja [48]).

Şekil 4.34 Cloisonne/Çerçeve Tekniğini Gösteren Şema (Trkulja [48])

Taşlar ve tuğlaların arasında değişen kalınlıklarda harç yatakları bulunmaktadır. Taşların düzensiz boyutları nedeniyle kusurları düzeltmek, seviyeleri eşitlemek ve duvarın görünümünü iyileştirmek amacıyla harç kullanılmaktadır (Ousterhout [53]).

Cloisonne/çerçeve tekniğinde kullanılan yatay tuğla sıralarının sayısı 1 ile 4 arasında değişebilir. Orta Dönem'de bir sıra kullanımı yaygın iken ilerleyen zamanlarda iki sıra standart hale gelmiştir (Curcic [110]). Taşların arasındaki birleşim yerlerinde tuğlalar dikey olarak yerleştirilmiştir. Sayıları kesin belirlenememekle birlikte bir ile üç arasında değişmektedir. İstanbul'da opus listatum tekniği yaygın iken bu cloisonne/çerçeve tekniği ağırlıklı olarak Yunanistan ve Sırbistan'da görülmektedir (Trkulja [48]).

Roma mimarisinde görülen **opus reticulatum** tekniğinde ise duvarın özünü fazla miktarda harca batırılmış moloz taşlar oluşturmaktadır. Dıştaki ağ şeklindeki kaplama ise daha sonra eklenmektedir. Bu teknikte kullanılan taş ya da tuğla blokların kare yüzleri dışta görünmektedir. *Cubilia* olarak adlandırılan yapı öğeleri, genellikle gözenekli volkanik tüf taşına ince uzun bir piramit şekli verilerek elde edilmektedir. Farklı malzemelerde ve renklerde kullanılan *cubilia*'lar ile çok renkli desenler elde edilebilmektedir (Trkulja [48], Megaw [111]).

Taş ve tuğlanın birlikte ya da sadece birinin kullanımı eşit derecede yaygındır (Trkulja [48]).

Blok sıraları çapraz olarak düzenlenmiştir, yatay ve düşey hatlar boyunca düzenlendiklerinde ise ‘dama tahtası motifi’ adını almaktadırlar. Bu motif opus reticulatum tekniğinin bir varyasyonudur. Bu teknikle elde edilen farklı motifler de bulunmaktadır (Trkulja [48]).

Opus reticulatum tekniğinden türetilen motiflerden en yaygın kullanılanlardan biri basit tuğlalarla ızgara deseni oluşturulmasıdır. İnce, düz tuğlalar ızgara deseni oluşturacak şekilde çapraz olarak konumlandırılmıştır. Bu desenin İstanbul’daki örneği Tekfur Sarayı’nda bulunmaktadır. Buradaki desen ‘sepet örgüsü’ motifinin de bir örneğidir. Tekfur Sarayı’nda opus reticulatum renkli olarak ve çeşitli varyasyonlar halinde uygulanmıştır (Şekil 4.35), (Trkulja [48]).

Şekil 4.35 Tekfur Sarayı Cephesindeki Motifler (Trkulja [48])

Özgün opus reticulatum formundan en uzak olarak kullanılan teknik, iki ya da üç adet tuğlanın birbirine paralel olarak yatayda yerleştirilmesiyle elde edilmektedir. Yanındaki alanda ise yine aynı paralel tuğlalar dikey olarek yerleştirilmektedir. Tamamen tuğladan oluşturulan bu dama tahtası motifi özellikle 14.yy’da popülerdir. Çoğunlukla başkent İstanbul’da ve sanatsal açıdan onun etkisinde kalan bölgelerde görülmektedir. Lips Manastır Kilisesi Güney Binası/Fenari İsa Camii (Şekil 4.36), Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ve Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii Parekklesion/Mezar Şapeli’nde görülmektedir (Trkulja [48]).

Şekil 4.36 Fenari İsa Camii Cephesinde Dama Tahtası Motifi ([77])

10. yüzyıldan 13. Yüzyıla kadar ‘opus’ tipindeki süslemeler cephedeki büyük alanları kaplamak için kullanılmıştır. Palailogoslar döneminde ise kemerlerin altında, nişlerin içinde ve lünetlerde bulunmaktadır. (Trkulja [48]).

Örneğin; Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii’nde ise bazı bezemeler kemer aynalarında bulunmaktadır. Bunlar; dama tahtası, sepet örgüsü ve baklava deseni gibi bezemelerdir (Şekil 4.37).

Şekil 4.37 Fethiye Camii Güney Kilisesi Bezemeleri
(Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

Bu desenler genellikle dört şekilde kullanılmıştır; bant olarak, ayrı bir alanın içerisinde, panel olarak ya da kemerlerin üst kısımlarında görülebilmektedir (Trkulja [48]).

Ousterhout’a göre; İstanbul’da tuğla bezemeler cephenin mimari çerçeveleri içerisinde sınırlandırılmıştır. Desenler genellikle nişlerin içerisinde ya da kemerlerin arasında yer almaktadır. Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii’nde bezemeler kemerlerin arasındaki üçgen alanlarda yer alır, bunlar zigzag motifi ve yürek niş gibi öğelerdir (Bknz Şekil 4.38). Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii ve Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii niş alınlıklarında eğimli kiremitler bezeme malzemesi olarak kullanılmıştır, bu dönemde desen kaynakları genişlemiştir (Ousterhout [53]).

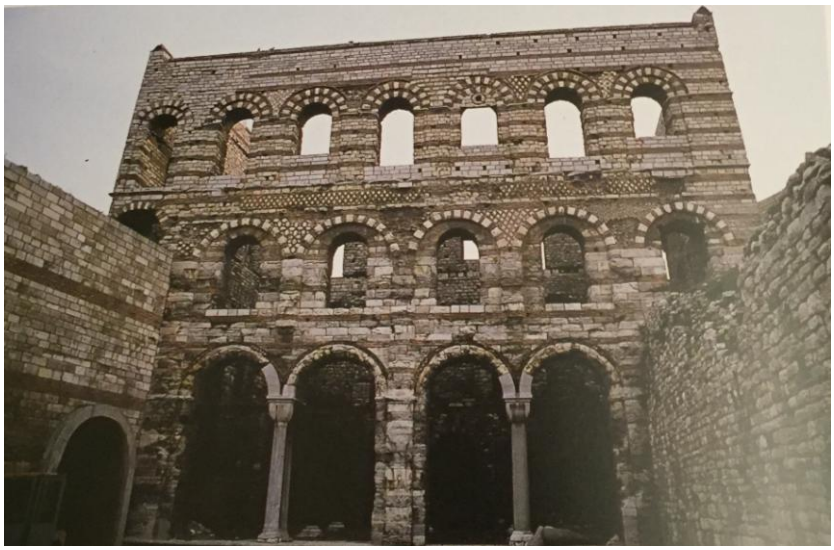

Şekil 4.38 Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii Kuzey Cephesindeki Yürek Biçiminde Niş (Eyice [57])

Yürek niş (Bkz. Şekil 4.27) 13.yy sonları ve 14.yy cephe bezemelerinde görülen alışılmadık bir motiftir. İstanbul'da bağımsız bir motif olarak ya da kemerlerin arasındaki üçgen bölümlerde bulunabilmektedir. Yürek niş Bizans imparatorluğu egemenliği altındaki başka bölgelerde de görülmektedir, örneğin Sakız Adası'ndaki Panagia Krina Kilisesi'nin (13.yy sonları) cephesinde bulunmaktadır (Ousterhout [53]).

Kemerler de cephede dekoratif bir unsur olarak kullanılmıştır. İstanbul'daki kemer yüzeyleri kirpi saçaklarla ya da tuğla çerçevelerle vurgulanmamıştır ancak yine de etraflarındaki duvarla bütünleşmiş gözükürler. Sadece cephenin üst kısmında yer alan kemerler vurgulanır. Duvar, vurgulanmış bir kemerin üzerinde devam ediyorsa, bu daha geç dönemde yapılmış bir inşayı göstermektedir, bunun örneği ise Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii'nin mezar şapeli batı cephesinde görülebilmektedir (Şekil 4.37), (Ousterhout [53]).

İstanbul'da bu kuralın dışına çıkan tek yapı Tekfur Sarayı'dır (Şekil 4.39). Kemerler sırlı seramik rozetlerle ve ışınsal kemer taşlarından oluşan kemerler de rozet bantlarla bölünmüştür (Ousterhout [53]).

Şekil 4.39 Tekfur Sarayı Görünümü (Fotoğraf: Samih Rıfat,1998)

Ersen'e göre; 'Son Dönem'de en çok kullanılan bezeme öğeleri, zigzag, sağır kemer, içleri bezemeli nişler, kırık sivri kemerler, yürek biçimli niş, aşırtma tekniğiyle yapılan tuğla konsol, balıksırtı, merdiven, kıvrık ve ışınsal yerleştirilmiş tuğlalardan oluşan rozetler, çeşitli meander türleri ve dama tahtası gibi unsurlardır. Balıksırtı, zikzak gibi bezeme öğelerinde yatay ve düşey doğrultuların yanı sıra eğik doğrultu da bulunmaktadır (Ersen [105]). Tuğlalar belli bir açıyla yerleştirilerek (Örneğin 30,45,60 derece) kemerlerin etrafında bir çerçeve ya da silme yapılmıştır (Ersen [105], Huyghe [112]).

Bezeme öğeleri, Orta Dönem'in sonlarından itibaren giderek neredeyse tüm duvar yüzeyine yayılmıştır. Bizans taş ve tuğla almaşık duvarı tüm dönemlerde malzeme boyutlarının ve yapım tekniklerinin değişmesine karşın üç boyutluluk özelliğini korumuştur (Ersen [105]). Bu dönemde ana yapı malzemesi tuğladır. Ersen tuğla bezemenin, yapı cephelerinde önem sırasına göre kullanıldığından bahsetmektedir. Apsis duvarının en önemli duvar olduğunu, narteks duvarının bunu izlediğini, yan cephelerin ise daha az önemli olduğunu belirtmektedir. Doğu-batı doğrultusundaki yönelimin sonucunda bu hiyerarşinin oluştuğu düşünülmektedir. Ersen'e göre; Bizans Mimarisi'nde (özellikle son dönemde) duvarın önem derecesi tuğla süslemelerin yoğunlaşarak cephenin çok renkliliğini arttırmasıyla vurgulanmaktadır (Ersen [105]).

Ersen'e göre; 'duvar örgüsünde kullanılan tuğlanın yanı sıra bezeme öğeleri için özel biçimlendirilmiş, hatta belirli bir yapının belirli bir bezeme öğesi için bir seferlik üretilmiş tuğlalar da bulunmaktadır.' Cephedeki nişlerin iç yüzeyleri gibi alanlarda kullanılan tuğlaların biçimlerini, kullanılan taşın işlenilebilirliği de sınırlamaktadır (Ersen [105]). İstanbul'daki yapılarda kullanılan tuğlaların yerel olarak üretildiği düşünülmektedir (Ousterhout [53]).

Devşirme Malzeme:

Orta ve Son Bizans Dönemleri'nde tuğla ve taş malzeme sıklıkla tekrar kullanılmıştır yani devşirme malzemedir. Harabe haline gelen önceki Bizans yapılarından, geç-antik anıtlardan ve klasik binalardan alınan elemanlar yeni inşaatlarda kullanılmaktadır (Trkulja [48]).

Son Dönem Bizans kiliselerinin cephelerinde görülen mimari ve dekoratif elemanlar genellikle önceki yapılardan alınmıştır ve yeni bir düzenleme ile kullanılmıştır. Örneğin; Molla Gürani Camii/Kilise Camii'ndeki sütunlu giriş cephesinde tekrar kullanılmış kolonlar, sütun başlıkları ve korkuluk levhaları bulunmaktadır (Şekil 4.40). Aynı zamanda eski mimari elemanlar bilinçli olarak taklit edilmiştir. Lips Manastırı'ndaki 13.yy kornişleri 10.yy kilisesindeki kornişlerin desenlerini tekrarlamaktadır. (Ousterhout [53]).

Şekil 4.40 Kilise Camii Cephesi'ndeki Devşirme Mermer Elemanlar
(Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

İç mekânlarda da mermer malzemenin çok renklilik özelliğinden faydalanılmıştır. Duvarlarda porfir mermer levhalar kullanılmıştır. Geometrik desenlerde düzenlenen çok renkli mermerler zemin kaplamasında da yer alır (Huyghe [112]).

Son Dönem'de narteks, dış narteks ve parekklesionlar (mezar şapeli) özel bir konum kazanmıştır. Narteksl erin iç mimarilerine özen gösterilmiştir, duvarlar mermer kaplanarak iç mekânda monotonluğun giderilmesi amaçlanmıştır (Ersen [105]).

Trkulja'ya göre; İstanbul'da 1300 civarında yapılan kiliselerde bulunan oymalarda antik dönemde kullanılan stillerden esinlenildiğine dair izler görülebilir (Trkulja [48]).

Kariye Camii'nde (Khora Manastır Kilisesi) gri damarları olan beyaz mermer malzeme kullanılmıştır. Aynı zamanda yeşil, oniks, kırmızı, sarı ve pembe damarları olan porfir ve antik mermerler bulunmaktadır. Mermer bloklar kesilip yan yana monte edilmiştir, üzerlerine çeşitli desenler yapılmış, simetrik formlar verilmiş ve kesilmiş ağaçları andıran motiflerle süslenmiştir (Dursun vd. [78]).

Özellikle narteksl erin ve naosun duvarlarındaki mermer malzeme dikkate değerdir (Şekil 4.41). Kariye'nin zemininde 'opus sectile' tarzında mermer malzeme kullanılmıştır. Mezar nişlerinin çerçevelerinde, sütun başlıklarındaki sarı ve kırmızı renkteki kabartmalarda, naosun kuzey girişinde ve kornişlerin dolgu malzemesi olarak yine mermer kullanılmıştır (Dursun vd. [78]).

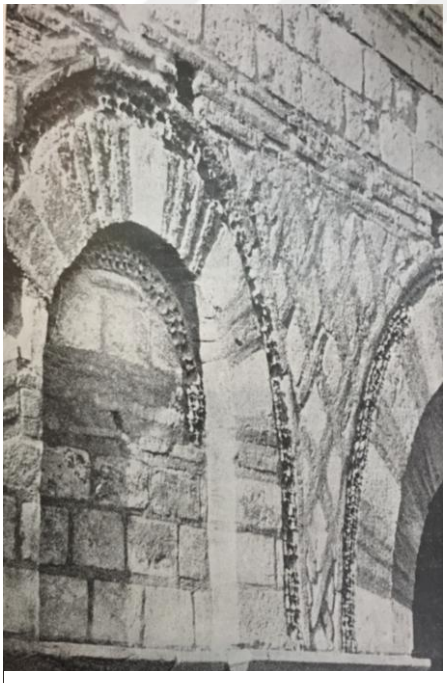

Şekil 4.41 Kariye Camii Naosundaki Kabartmalı Mermer Paneller (Dursun vd. [78])

Keramoplastik Süslemeler: 'Keramoplastik Süs Çömlekleri' adı verilen bezemeler ise pişmiş topraktan yapılmaktadır. Semavi Eyice bunların, topraktan yapılan kupalar gibi çömlekçi tornasında seri bir şekilde üretildiklerini ileri sürmektedir. Üst kısımlarına normal bir kupa gibi şekil verilirdikten sonra dört taraftan kenarlarına, içeriye bastırarak dörtlü yonca, haç ya da gül şekli verilmektedir (Eyice [113]).

Bu süsleme İstanbul'da sadece tek bir yapıda kullanılmıştır. 12. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen Tekfur Sarayı'nın şehre bakan cephesinin kemerlerinde bulunmaktadır. Buradaki süs çömlekleri sırlıdır. Diğer geniş cephede de yuvarlak alınlık merkezi etrafında değişik süs çömlekleri bulunmaktadır (Eyice [113]).

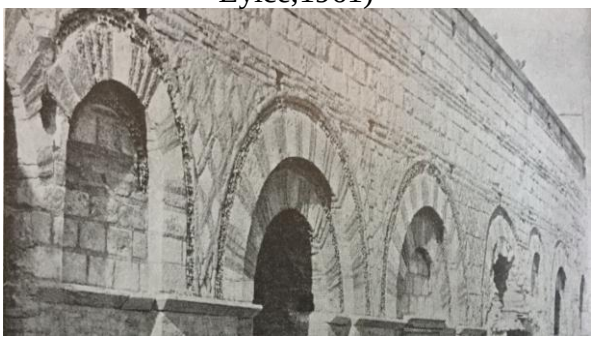
Semavi Eyice Bizans Mimarisi'nde keramoplastik süs çömleklerinin renkli dış cephelerin tercih edilmeye başlamasıyla ortaya çıktığını ifade eder. Bu süslemelerin kaynağının hangi coğrafya olduğu ve hangi bölgelerde yayıldığı tam olarak tespit edilememektedir. İstanbul dışında Balkanlarda ve Anadolu'da bazı bölgelerde Bizans ile eş zamanlı olarak (Örn. Tokat Burgaç Hatun Türbesi'nde (halk diliyle Dudu Hatun) görülmektedir (Eyice [113]).

Şekil 4.42 Tekfur Sarayı'ndaki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Semavi Eyice,1961)

Şekil 4.43 Burgaç Hatun Türbesi'ndeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Semavi Eyice,1961)

Şekil 4.44 Tekfur Sarayı'ndaki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Semavi Eyice, 1961)

İstanbul'da cephelerde tuğla bezeme kullanımı Orta Dönem'in sonlarından itibaren görülmektedir. Örneğin Bölüm 2'de söz edildiği gibi Pantepoptes Manastır Kilisesi/Eski İmaret Camii cephesinde yuvarlak rozetler ve meander şeridi gibi bezeme özellikleri bulunmaktadır, Hristos Evergetis Manastırı/Gül Camii cephesinde de düşeyde uzama ve nişlerin içerisindeki tuğla motifler gibi Son Dönem özellikleri yer alır.

Trkulja'ya göre aynı zamanda Tekfur Saray'ın ilk olarak Orta Dönem'de yapıldığı göz önüne alınırsa 1261 yılı öncesinde başkentte yaşanan dekoratif eğilimlerin güzel bir örneğini oluşturduğu söylenebilir (Trkulja [48]).

Son Dönemin süsleme özelliklerini en iyi şekilde yansıtan yapı ise Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii Güney Binası'dır. Yapı dekoratif tuğla desenlerle zengin bir biçimde süslenmiştir.

Trkulja süsleme eğiliminin İstanbul'dan önce Balkanlar'da özellikle Epirus bölgesinde (örneğin Arta'daki kiliseler) oldukça geliştiğini belirtmektedir. Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii Güney Binası'ndan sonra inşa edilen yapılarda bu derecede süslü cepheler görülmemektedir ancak daha bölgesel ve düzenli süslemeler bulunmaktadır. Daha sonraki yapılarda süslemeler bazı mimari özelliklerin ustaca kullanımı ile fazla gösterilmiştir (Trkulja [48]).

Örneğin; cephelerde süslemenin rolünün azaldığı Vefa Kilise/Molla Gürani Camii dış narteksinde (1320 yılı) ve Khora Manastırı/Kariye Camii parekklesion'unda (mezar şapeli) görülebilmektedir. Bu cephelerde odak noktası yeni bir tarzda uygulanan cephe bölünmeleri/mafsallanmadır. Silmeler, kirişler, kör kemerler ve gömülü yarım sütular/kolonlar gibi mimari elemanlar yeni bir yaratıcılıkla kullanılmıştır. Vefa Kilise/Molla Gürani Camii'nde alt bölümün üzerindeki bir silme ile cephe yatayda bölünmektedir. Cephede sığ lünetler ve gömülü derin nişler bir uyuşmazlık göstermektedir. Bu durum mimari formlarla yapılan deneysel çalışmaların sonucudur ve Kariye parekklesionu cephelerinde daha net biçimde görülebilmektedir (Trkulja [48]).

Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii (~1315) cephesinde ise süsleme dizileri ve cephe mafsallanmasını sağlayan elemanlara karşı bir ilgi gözlenmektedir. Apsis cephesinde aşırtmalı tuğla konsol ve kemerli nişler gibi İstanbul'a özgü cephe elemanları bulunmaktadır. Güney cephede bulunan rozetler ise boyut ve biçim olarak Pantepoptes Manastır Kilisesi/Eski İmaret Camii'ndekiler ile benzerlik göstermektedir (Trkulja [48]).

P. Vokotopoulos'a göre; başkent etkileri, yeni yapı biçimleri ve inşa metodlarının tanıtımıyla çeşitli bölgelerdeki mimari gelişmelerde belirleyici olmaktadır. Büyük şehirlerdeki mimari yerel okullardan çok az, bundan sonra ise komşu bölgelerin mimarisinden daha fazla etkilenmiştir (Vokotopoulos [114], Trkulja [48]).

Bizans başkentinde yüz yıla yakın bir süre inşa faaliyeti olmaması ve aniden ortaya çıkan yeni süsleme eğilimleri ile cephe bölümlenmeleri ve dekorasyonunda tam teşekküllü bir program uygulanmıştır. Bu nedenle Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii Güney Binası'nda bazı dış etkiler olduğu düşünülmektedir. Kilisenin süslemelerinin Asya bölgesine değil Epirus ve Makedonya bölgelerinin mimarilerine daha yakın olduğu düşünülmektedir (Trkulja [48]).

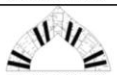
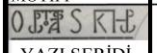
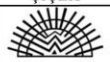
Ousterhout'a göre ise 13.yy sonlarında Orta Bizans Dönemi cephe özellikleri terk edilmiştir. Daha önceki anıtlarda görülen tutarlı, arkitektonik yaklaşımların aksine Palailogoslar dönemi yapılarının cephe elemanları genellikle iç mekânın yapısal ve mekânsal bölünmelerinden ayrılmaktadır (Trkulja [48], Ousterhout [79]).

İstanbul'daki Orta Dönem Bizans kiliseleri iç mekândaki mekânsal bölünmeleri yansıtırken, bu durum Son Dönem Bizans yapılarında görülmemektedir (Vokotopoulos [114]).

İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapılarının 1320 yılı sonrası bir örneği bulunmamaktadır (Trkulja [48], Kidonopoulos [115]).

Bu nedenle Trkulja Bizans İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki kiliseleri inceleyerek, başkentte 1330 yılı sonrasında yaşanan mimari gelişmelerle ilgili bazı ipuçları elde edilebileceğini düşünmektedir (Trkulja [48]).

Çizelge 4.1 İstanbul'daki Son Dönem Bizans Yapılarında Görülen Bezemeler

BEZEMELER	Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii/Müzesi	Pammakaristos Manastırı/ Fethiye Camii	Soteros Philanthropos/ Soter Kilisesi	Kyra Martha Manastırı/ Manastır Mescidi	Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii	Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii	Tekfur/ Porfirogennetos Sarayı
 YÜREK NİŞ	×		×		×		
 GAMA HAÇI MEANDER			×		×		
 MEANDER	×		×		×		
 EĞİK DAMA		×					
 AŞIRTMALI TUĞLA KONSOL		×			×		
 ROZETLER			×		×		
 KIRIK SİVRİ KÖR KEMER	×	×					
 BALIK PULU					×		
 MERDİVEN					×		
 KİRPİ SAÇAK		×				×	
 AĞ MOTİFİ	×	×				×	×
 ZİGZAG	×				×	×	
 İÇ İÇE BAKLAVA MOTİFİ			×				
 YAZI ŞERİDİ		×					
 NİŞ İÇİNDE ZİGZAG	×	×	×		×	×	
 KERAMOPLASTİK SÜS ÇÖMLEKLERİ							×
 SPİRAL			×				
 ÇİÇEK			×			×	
 NİŞ İÇİNDE IŞINSAL TUĞLA			×	×	×		

BÖLÜM 5

BALKANLAR'DAKİ SON DÖNEM BİZANS YAPILARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ

5.1 Plan Özellikleri

Krautheimer'e göre Bizans yapı ustaları geleneksel plan tiplerini devam ettirmiş ve bu planlarda bazı değişiklikler yapmıştır. Yeni dini gereklilikler sebebiyle mekan ihtiyaçları doğmuştur. Naos bölümünün dışında vaftiz töreni, kilisenin hamilerinin gömülme işlemleri ve azizler ile manastır mensuplarının anma törenleri için bağımsız mekânlar gerekmiştir. Narteksin içerisindeki bölümler ise daha önemlidir, bu bölümler uzatılmış-genişletilmiş, etrafına 2 ya da 3 koridor eklenmiş veya üzerine bir kat daha inşa edilmiştir. Bunun dışında narteks ya da bemaya mezar şapeli eklenmiştir. Krautheimer bu dönemde eskiden beri görülen plan tiplerinin 'canlandırıldığından' bahsetmektedir (Krautheimer [6]).

Bouras'a göre; 13.yy'da Yunanistan'da kilise yapımı geçmişe sadık kalmıştır. Ancak fazla önemli olmayan üç değişiklik yapılmıştır (Bouras [9]).

Bunlar;

a) Sekizgen planlı kiliseler bu dönemde inşa edilmemiştir, küçük ölçekteki yapılarda bu plan tipine gerek kalmamıştır. Arta Parigoritissa Kilisesi istisnadır, iki farklı plan tipi bir arada kullanılmıştır (bunlar; sekiz destekli ve kapalı yunan haçı plan tipleridir).

b) Kapalı Yunan Haçı plan tipi bu dönemde egemen olmuştur. Bu plan tipindeki kiliselerin boyutları genellikle küçüktür.

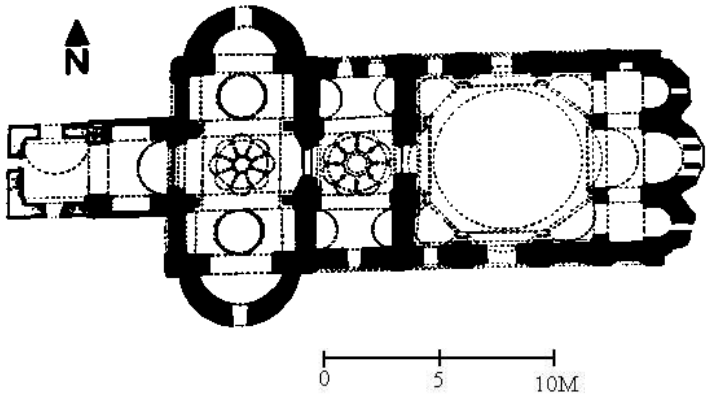
c) Bu dönemde yapılara çeşitli ekler yapılmıştır. Dış cepheye portik ve peristilli girişler eklenmiştir.

Yunanistan'da erken dönemden beri kullanılan bazilika plan tipi bu dönemde popülerliğini kaybetmiştir (Bouras [9]).

Krautheimer'e göre tarihlendirmede bazı problemler yaşansa da yonca plan tipi 13.yy'da Palailogoslar döneminde Heybeliada, Balkanlar'ın güney bölgesi ve Yunanistan gibi bölgelerde varlığını sürdürmüştür. İstanbul gibi merkezlerde ise daha büyük boyutlu yapılar inşa edildiğinden gelişmiş plan tiplerine ihtiyaç duyulmuş ve dehlizli plan tipi kullanılmıştır (Krautheimer [6]).

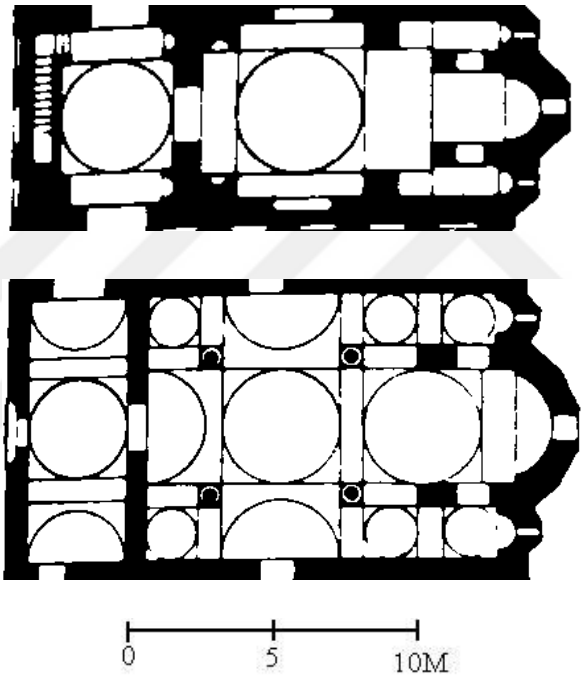
Bu dönemde Arta Parigoritissa Kilisesi (1282-9), Mistra Hagioi Theodoroi Kilisesi (1290-6) gibi yapılarda sekiz destekli plan tipi ile kapalı yunan haçı plan tipleri bir arada kullanılmıştır. Mistra'da yer alan Brontochion Manastırı'nın zemin planı üç nefli bazilikadır, üst kat ise kapalı yunan haçı plan tipindedir (Krautheimer [6]).

Sakız Adası'ndaki kiliseler ise sekiz destekli plan tipine sahiptir. Bu tipin en güzel örneği Nea Moni Kilisesi'dir. Daha sonraki dönemlerde yapılan kiliseler de bu yapıyı örnek alarak inşa edilmiştir. Krautheimer bu plan tipinin İstanbul'dan geldiğini belirtmektedir (Krautheimer [6]).

Şekil 5.1 Sakız Adası Nea Moni Kilisesi Planı
(Krautheimer [6])

Palailogoslar döneminin sonlarında İstanbul ve Bulgaristan'daki planlar Selanik ve Balkanlar'ın batısındakilerden farklıdır. Bulgaristan'da kapalı yunan haçı plan tipi görülmektedir. Bunun yanı sıra ana mekânın üzerini örten beşik tonozun ortasından kasnak üzerinde yükselen bir kubbe ile bölünmesi ve biraz daha alçak olan ikinci kasnağın narteksin üzerini örtmesiyle oluşturulan bir yapı tipi yer almaktadır. 12.yy sonu 13.yy başlarında bu yapı tipinin geliştirilmiş hali iki katlı mezar şapellerinin üst katlarında görülmektedir. Bu tipin bir örneği Asen Kilisesi'dir. Tek katlı yapılarda ise 14. Yüzyılın yarısında Nesebar/Misivri kentinde görülmektedir. Archangels, Aziz Todor gibi kiliselerde tamamen geliştirilmiş hali kullanılmıştır (Krautheimer [6]).

Şekil 5.2 Nessebar Archangels (üstte) Aziz John
Aleiturgetos Kilisesi (altta) planları (Krautheimer [6])

Krautheimer İstanbul ve Bulgaristan'da mezar şapellerinin genellikle iki katlı olduğundan ve alt katın gömü alanı olarak işlevlendirildiğinden bahsetmektedir. Makedonya ve Sırbistan'ın merkezinde ise genellikle kapalı yunan haçı plan tipi kullanılmıştır. Bu plan tipi genellikle yapıların planı uzatılarak ya da etrafına ekler yapılarak değil geleneksel haliyle uygulanmıştır (Krautheimer [6]).

5.2 Cephe Özellikleri

Trkulja'ya göre; Bizans kiliselerinin yapımında tuğla ve taş malzeme ile bunları bağlamak için daha kaliteli bir harç kullanılmıştır. Duvarın çekirdeği ise harca batırılmış taşlardan oluşmaktadır. Kilisenin dış cephesi dekoratif etki yaratmak amacıyla daha özenli inşa edilmiştir. Bölüm 4'te bahsedildiği gibi en sık kullanılan teknikler cloisonne/çerçeve ve opus listatum'dur (Trkulja [48]).

Opus listatum tekniği zaman zaman gizli tuğla sıralarıyla birlikte uygulanmıştır. Son Dönem'de Sakız Adası Panagia Krina ve Panagia Sikelia Kilisesi gibi yapılarda bu durum gözlenebilmektedir. Yunanistan'da ayrıca Dimetoka'daki Kutsal Havariler/Hagioi Apostoloi kilisesi bu duruma örnektir (Şekil 5.3), (Trkulja [48]).

Şekil 5.3 Dimetoka Kutsal Havariler Kilisesi Kuzey Cephesi
(Trkulja [48])

Cloisonne/çerçeve tekniği ise daha önce bahsedildiği gibi (Bknz. Bölüm 4) yatay ya da düşey olarak yerleştirilen iki ya da daha fazla tuğla sırasının, taşların etrafında çerçeve oluşturmasıyla meydana gelmektedir. Balkanlar'da Epirus (Arta ve çevresi), Teselya bölgesi ve Makedonya'da görülmektedir (Trkulja [48]).

Makedonya ve Sırbistan'da yer alan yapılarda yatay tuğla sıraları nadirdir, Ortaçağ'da Sırbistan'ın merkezinde ve kuzey bölglerinde hiç görülmemektedir. Trkulja'ya göre tuğlaların yatay yerleştirilmesi geleneksel cloisonne/çerçeve tekniğine göre tuğlanın daha fazla kullanılmasına imkan sağlamaktadır. Bu teknik Hosios Lukas manastırı'nın Theotokos (Meryem) kilisesinde görülmektedir (Şekil 5.4), (Trkulja [48]).

Şekil 5.4 Hosios Lukas Manastırı Görünümü ([116])

11. yüzyıl sonrasında cloisonne/çerçeve tekniği Yunan ve Sırp ustalar arasında en çok kullanılan yapı tekniği olmuştur. Komnenos ve Palailogos dönemlerinde Balkanlar'da kullanılan bu teknik, İstanbul, Trakya ve Bulgaristan'da ise görülmemektedir (Trkulja [48]).

Bu tekniklerin dışında opus listatum ve opus mixtum olarak adlandırılan teknikler de görülmektedir. İstanbul ve bağlantılı olan Trakya, Latmos gibi bölgelerde opus listatum yüzyıllar boyu kullanılmıştır. Aynı zamanda Bulgaristan'da standart yapım tekniğidir, Nesebar'daki kiliselerde görülmektedir. Yunanistan'ın büyük kısmında ve Balkanlar'ın kuzeyinde opus listatum 14. Yüzyılın ikinci yarısında çok nadirdir ve bu dönemde Sırp mimarisine de girmiştir (Trkulja [48]).

Selanik'te son dönemde inşa edilen hemen hemen tüm Bizans kiliselerinde (Profitis Elias/Aziz Elias hariç) cloisonne/çerçeve duvar tekniği kullanılmıştır. Profitis Elias kilisesinde ise opus listatum tekniği uygulanmıştır. Sırbistan'da ise Markov Manastırı (1346-47), (Bknz. Şekil 5.5) Gracanica Kilisesi'nin dış narteksi (1343), Ljuboten'deki Aziz Nikola Kilisesi (1337) gibi yapılarda görülmektedir (Trkulja [48]).

Şekil 5.5 Üsküp Yakınlarındaki Markov Manastırı'nda görülen yapım tekniği (Trkulja [48])

14. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki mimari Sırp yapılarına model olmuştur ancak bazı yerel teknikler de geliştirilmiştir. Morava ekolü kiliselerinde cloisonne/çerçeve ve opus listatum tekniklerinin ikisi de kullanılmıştır. Ravanica manastırı merkez kilisesi ve Lazarica kilisesi buna örnektir. Sırp-Bizans ekolü kiliselerinde ise cloisonne/çerçeve esas tekniktir. Trkulja'ya göre opus listatum kullanımı estetik sebeplere dayalıdır. Amaç cephedeki baskın yatay hattı vurgulamaktır (Trkulja [48]).

Cephe elemanları başkent İstanbul'da ve etkisinde kalan bölgelerdeki anıtlarda cepheyi dikdörtgen birimlere ayıran silmeler ve kör kemerlerle benzerlik göstermektedir. İstanbul ve Morava Ekolü arasındaki çeşitli bağlantılardan Millet gibi tarihçiler de söz etmiştir (Millet [64]).

5.3 Bezeme/Süsleme Özellikleri

Tuğla Süslemeler: Bölüm 4'te açıklanan opus reticulatum tekniği süslemelerde kullanılan bir tekniktir. Roma mimarisinde kullanılan bu teknik 'cubilia' olarak adlandırılan birimlerden oluşmaktadır. Farklı renkte malzemeler kullanılarak renkli bir görünüm oluşturulmaktadır. Bu bloklar yatay ve düşey olarak düzenlenerek dama tahtası motifi elde edilmektedir ve bu teknik kullanılarak farklı süslemeler de elde edilebilmektedir (Trkulja [48]).

Trkulja tarafından bu süslemeler şöyle sınıflandırılmıştır;

1- Taş ve tuğla kullanılarak yapılan klasik opus reticulatum tekniği 13.yüzyıl sonları ve 14.yüzyılda Epirus bölgesi ve Makedonya'da kullanılmıştır. Arta'daki Panagia Parigoritissa (1282-89), Ohrid'deki Aziz John Kaneo ve Aziz Clement (Peribleptos) kiliselerinde gözlenmektedir.

Şekil 5.6 Aziz Clement (Peribleptos) kilisesi cephesinde görülen opus reticulatum tekniği (Trkulja [48])

2- Opus reticulatum tekniğinin bir versiyonunda da boyanmış ve sırlı seramik karolar kullanılmıştır. Arta'daki Panagia Parigoritissa kilisesinde beyaz ve kırmızı renkte kare tuğlalar kullanılmıştır ancak sırlı değildir (Trkulja [48]).

3- Bu tekniğin en sık kullanılan tipinde ızgara dokusunu oluşturmak için basit tuğlalar kullanılır. Ancak alanları belirlemek için farklı renkte malzeme kullanılmamıştır. İnce düz tuğlalar çapraz olarak konumlandırılmıştır. 11. Yüzyıldan 14. Yüzyıla kadar Balkanlar'ın çeşitli bölgelerinde ve Sakız Adası'nda görülmektedir (Trkulja [48]).

4- Elmas motifi (baklava dilimi de denilebilir) iç içe geçmiş baklava dilimlerinden ya da ortasında süslemeler olan tek bir baklava diliminden oluşmaktadır. Bu motif son dönem Bizans yapılarından Epirus, Teselya ve Makedonya bölgelerinde yer alır. Ohrid Aziz Clement (Panagia Peribleptos) Kilisesi, Arta Panagia Parigoritissa Kilisesi, Selanik Aziz Katherine Kilisesi, Selanik Profitis Elias (Aziz Elias) Kilisesi gibi yapılarda bulunmaktadır (Trkulja [48]).

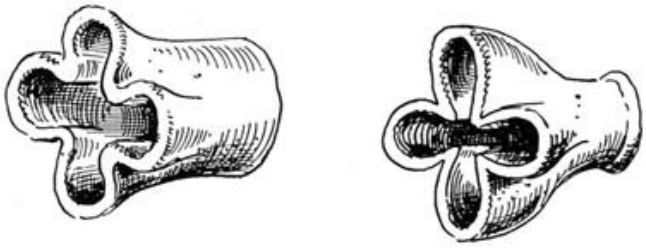

Şekil 5.7 Arta Parigoritissa Kilisesi Baklava Dilimi Motifi (Trkulja [48])

5- Özgün opus reticulatum tekniğinden en uzak olarak kullanılan teknik iki ya da üç paralel düz tuğla kullanılarak yapılmaktadır. Tamamen tuğladan yapılan bu motif 14. Yüzyılda popülerdir. Genellikle İstanbul ve sanatsal açıdan etkisinde kalan yerlerde görülür. Selanik Aziz Katherine kilisesinde, Misivri'de Pantokrator ve Aziz Ivan Aleiturgetos kiliselerinde görülmektedir (Trkulja [48]).

Trkulja'ya göre opus reticulatum tekniği beş yüzyıldan fazla kullanılmıştır. Palailogoslar döneminde yüzeyler nispeten düz ve sade olduğunda opus tipinde dekoratif süslemeler apsis cepheleri gibi alanlara yerleştirilmektedir. Örneğin Arta Parigoritissa kilisesinde bütün cepheleri çevreleyen geniş bantlar halindedir. Bu teknik Sırbistan'da Kral Milutin döneminde uygulanmıştır. Buradaki en erken örnekler 14. Yüzyılda görülmektedir. Morava ekolü kiliselerinden Ravanica ve Lazarica kiliselerinde yer alır (Trkulja [48]).

Keramoplastik Süslemeler: 4. bölümde özelliklerinden bahsedilen 'Keramoplastik Süsleme' terimi topraktan yapılan ve ateşle sertleştirilen dekoratif elemanları tanımlamaktadır. Bunlar özel kesilmiş tuğlalar ve keramoplastik süs çömlekleridir. Bunlar yuvarlak ya da yonca biçimindedir. Bu süslemelerin dar ucu bazen delik bazen kapalı olabilmektedir. Trkulja'ya göre yonca biçimindeki keramoplastik süs çömleklerine önce koni şekli verilmektedir, daha sonra da dört köşesinden bastırılarak çiçek şekli verilmektedir (Trkulja [48]).

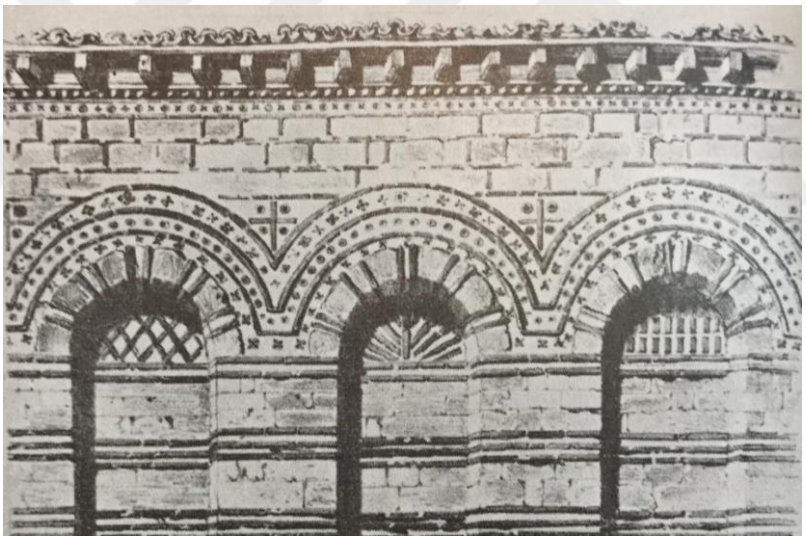
Şekil 5.8 Yonca Şeklindeki Keramoplastik Süs
Çömleklerinin Çizimi (S. Nenadovic, Trkulja [48])

Keramoplastik çömleklerin minyatür seramik kaplar gibi görünen başka bir versiyonu daha bulunmaktadır. Genellikle ortaları açıktır, masif ve kâse şeklindedirler. Yuvarlak elemanların çoğu yeşile boyanmıştır ve sırlıdır ya da doğal kiremit rengini koruması için sırsız olarak bırakılmıştır. Bu tip çömlekler Misivri'de yer almaktadır (Rashenov [117]).

Cephelerde daha büyük boyutta seramik tabakların kullanımı ise Sakız Adası Hagioi Apostoloi (Kutsal Havariler) Kilisesi (Bkz. Katalog No:12) ve Vefa Kilise Camii'nde (Katalog No:1) görülebilir. Misivri'deki kiliselerde yuvarlak ve yonca şeklindeki çömleklerden oluşan çeşitli bantlar görülebilmektedir. Bunun en güzel örneği renkli dış cephe süslemeleri ile Misivri Pantokrator Kilisesi'dir (Trkulja [48]), (Şekil 5.9).

Şekil 5.9 Misivri Pantokrator Kilisesi Bezemelerinin Görünümü ([99])

Şekil 5.10 Misivri St. Archangel Kilisesi'nde Bulunan Süs Çömlekleri (Eyice [113])

Sakız Adası'ndaki kiliselerin de en önemli bezeme özellikleri keramoplastik süs çömlekleridir. Bu çömleklerden oluşan şeritler, saçakların, kemerlerin, kubbe kasnaklarının çevresinde bulunmakta, geometrik motifler ve haç motifleri oluşturmaktadır. Sakız adasında Hagioi Apostoloi Kilisesi (Bknz. Katalog No:12, Şekil No: 3.191), (Şekil 5.11), Panagia Krina Kilisesi ve Panagia Sikelia Kilisesi (Şekil 5.12) cephesinde görülmektedir.

Şekil 5.11 Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi Cephesindeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)

Şekil 5.12 Panagia Sikelia Kilisesi Güney Cephesindeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Trkulja [48])

‘Morava Ekolü’ kiliselerinde ise (ör. Lazarica, Ravanica) yonca şeklindeki keramoplastik süslemeler kullanılmıştır. Bu süslemeler genellikle rozetlerin, pencere açıklıklarının ve taç kemerlerin etrafına yerleştirilmiştir (Trkulja [48]), Şekil 5.13,5.14).

Şekil 5.13 Ravanica Kilisesi Cephesinde Keramoplastik Süs Çömlekleri (Trkulja [48])

Şekil 5.14 Ravanica Kilisesi Cephesinde Keramoplastik Süs Çömlekleri (Trkulja [48])

David Talbot Rice keramoplastik süs çömleklerinin kökenini Sasani-Pers ve İslami kökenlere dayandırmaktadır. Eyice de doğudaki İslam ülkelerinden gelmiş olabileceğini belirtmektedir (Trkulja [48], Rice [118], Eyice [113]).

Gabriel Millet ise bu süslemelerin kaynağının İstanbul mimarisi olduğunu düşünmektedir. Ancak Trkulja’ya göre; İstanbul’da sadece bir yapıda bu süslemelerin görülmesi bu durumla çelişmektedir (Millet [119], Trkulja [48]).

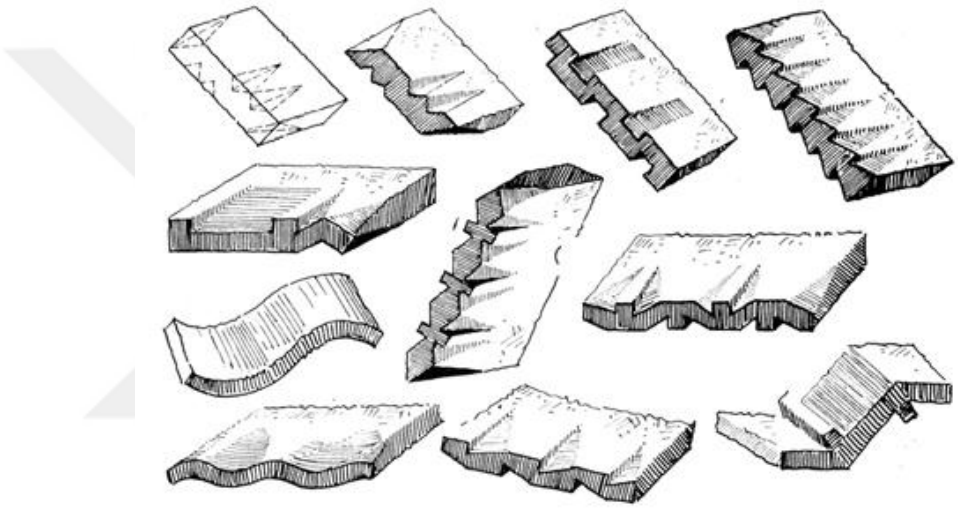
Yugoslav araştırmacılar genellikle bu bezemelerin kaynağının Yunanistan olduğunu ifade etmektedir. Nenadovic; Atina, Mistra ve Selanik’te bulunan bu süslemelerin Arta bölgesinden Balkanlara yayılmış olabileceğini düşünmektedir (Nenadovic [120]).

Bulgar araştırmacılar ise genellikle kendi mimari geleneklerine dayandırmaktadırlar (Trkulja [48]).

Aynı zamanda Keramoplastik süs çömleklerinin yayılma sebeplerinden birinin, 14.yy’da Bizans dünyasında yaşanan sanatsal etkileşimler ve bu etkileşimleri sağlayan Bizans donanması olduğu düşünülebilir (Yılmaz [121]).

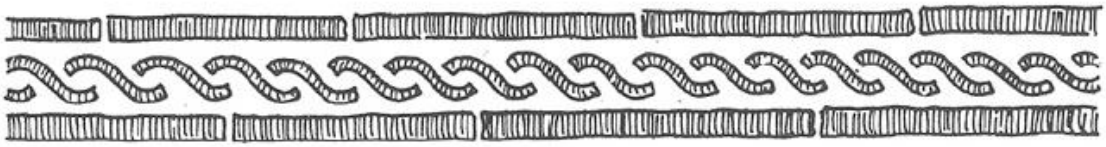
Özel Kesilmiş Tuğlalar: Özel kesilmiş tuğlalar keramoplastik süsleme sınıfına girmektedir ve ayrı bir kategori oluşturmaktadır. Bizans mimarisinde 10-14. Yüzyıllar arasında kullanılmıştır. Genellikle Yunanistan bölgesinde bulunmaktadır, nadiren Sırbistan'da da görülmektedir. İstanbul ve Bulgaristan'da ise görülmemektedir (Trkulja [48]).

Özel kesilmiş tuğlalar basit kare tuğlalar daha ıslakken kesilerek elde edilmektedir. Yüzeyler belli bir kalıba göre oyulduktan sonra ateşle sertleştirilmektedir. Tuğlalar kuruyunca sadece oyulan yüzü görünecek şekilde harca batırılmaktadır (Trkulja [48]).

Şekil 5.15 Özel Kesilmiş Tuğlaların Çizimi (Trkulja [48])

Bu tuğlalardan oluşturulan en yaygın motif kablo motifidir. Bu motif Arta'daki kiliselerden Panagia Parigoritissa, Hagia Theodora ve Blakhernai kiliselerinde görülmektedir. Sırbistan'daki Morava Ekolü kiliselerinde ise bu motif taş malzemeden yapılmıştır (Trkulja [48]).

Şekil 5.16 Özel Kesilmiş Tuğlalardan Yapılan Motifler (Trkulja [48])

Mermer Kabartmalar: Trkulja'ya göre cephelerde mermer kabartmalar genellikle kapı ve pencere çerçevelerinde kullanılmaktadır. Palailogoslar döneminde ise daha değişik uygulamalarla çeşitlendirilmiştir. Bölüm 4'te bahsedildiği gibi Son Dönem'de Erken Bizans ve Geç Antik dönemlere ait mermer malzeme tekrar kullanılmıştır. Bu durum özellikle Balkanlar'ın kuzey bölümünde (Sırbistan ve Bulgaristan) görülmektedir. Trkulja bu bölgelerde bulunan mermer-kesme taş kaynaklarının ve taş ustalarının Yunanistan'a göre daha fazla olduğundan bahsetmektedir (Trkulja [48]).

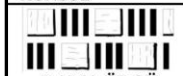
1300 yılı civarında İstanbul'da mermer kabartmalar cephe süslemelerinde kullanılmaya başlamıştır. Bu durum Balkanlar'ı da etkilemiş ve taş/mermer oymacılığında bir canlanma yaşanmıştır. 14. Yüzyılda Bulgaristan ve Sırbistan'da cephede mermer kabartma kullanımında artış olmuştur. Bu durum Sırbistan'da Morava Ekolü kiliselerinin cephelerinde görülebilmektedir. Daha önceki yıllarda görülen Raska Ekolü'nde batıdan gelen etkiler neticesinde Romanesk ve Gotik eğilimlere rastlanmaktadır. Ancak Trkulja Morava Ekolü'nde yerel gelenekler ya da batı etkisinin değil Bizans motifleri ve yapım tarzının egemen olduğunu belirtmektedir. Millet ise buradaki mermer kabartmalarda doğu etkisi olduğundan bahsetmektedir (Millet [64]).

Trkulja Son Dönem'de devşirme mermer malzemenin özellikle Epirus bölgesinde (Arta ve çevresi) kullanıldığı ifade eder. Burada kapı kanatları ve pencere çerçeveleri daha önceki dönemlere ait anıtların arşitrav/baştabanları ve tapınaklardan alınan ayaklar kullanılarak yapılmıştır (Şekil 5.17), (Trkulja [48]).

Şekil 5.17 Arta Blakhernai Kilisesi Güney Cephesindeki Kapı Çerçevesi (Trkulja [48])

Çizelge 5.1 Balkanlar'daki Son Dönem Bizans Kiliselerindeki Bezemeleri Gösteren Tablo

BEZEMELER	Aziz Katherine Kilisesi/Selanik	Kutsal Havariler Kilisesi/Selanik	Hagios Soteros/Kutsal Kurtarıcı Şapeli/Selanik	Paregoritissa Kilisesi/Arta	Kutsal Havariler Kilisesi/Sakız Adası	Aziz John Kaneo/Ohrid	St. Clement Kilisesi/Ohrid	Pantokrator Kilisesi/Misivri	Ravanica Kilisesi/Sırbistan
 GAMA HAÇI MEANDER								×	
 AŞIRTMALI TUĞLA KONSOL		×			×			×	
 DAMA ÖRGÜ		×					×		
 ROZETLER		×			×				
 ZİNCİR ÖRGÜ	×	×							
 AĞ MOTİFİ	×			×					
 KİRPİ SAÇAK	×	×	×	×	×		×		
 NİŞ İÇERİSİNDE IŞINSAL TUĞLALAR	×			×		×			
 EĞİK DAMA				×		×	×		×
 KERAMOPLASTİK SÜS ÇÖMLEKLERİ					×			×	×
 HAYAT AĞACI MOTİFİ		×							
 YAPRAK MOTİFİ	×					×			
 MEANDER		×		×		×	×		

BÖLÜM 6

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Daha önceki bölümlerde Bizans'ın genel tarihçesi, Bizans Mimarisi'nin genel özellikleri, Son Dönem Bizans Mimarisi plan ve cephe özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu bölümde 'Katalog'ta (Bknz Bölüm 3) bulunan yapılar başta olmak üzere; İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapılarının cephe yapım teknikleri, malzemeleri ve süsleme özellikleri ile Balkanlar'daki yapılarla karşılaştırma yapılacaktır.

Latin işgali sonucunda parçalanan devletin çeşitli bölgelerinde kurulan yönetimlerin yerel sanatlarında İstanbul ekolünden az veya çok farklı bazı sanat akımları ortaya çıkmıştır. İstanbul'da daha ziyade antik geleneklere bir dönüş sergilenmektedir. Bu dönemde 'Bölüm 4'te söz edildiği gibi; Kapalı Yunan Haçı plan tipi korunmuş, yapının hatları incelmiş ve uzamış, dış cepheler geometrik motifli tuğlalar ile bezenmiş, içleri çeşitli tuğla örgüler ile süslenen nişler ile cepheler hareketlendirilmiş ve kubbe kasnakları dalgalı bir görünüm almıştır. Dış cepheler renkli bir görünüme sahiptir (Eyice [57]).

Bu dönemde İstanbul'da dehlizli plan tipi ana tip haline gelmiştir. Katalog kapsamına alınan Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii (Bknz Katalog No:5,6) bu tipin örneklerindendir. Ancak Orta ve İlk Dönemlerde ortaya çıkan Kapalı Yunan Haçı, Yonca Plan Tipi, Tek Nefli Tip gibi diğer plan tipleri de kullanılmıştır.

İmparatorluğun diğer bölgelerinde ise eski plan şemalarında yeni kurallara göre değişiklikler yapılmaktadır. Eyice'ye göre 'Bizans sembolizminde gök kubbeyi temsil eden bu yüzden de önemli bir konumda olan kubbe bu dönemde yine sembolik bir öneme sahiptir.' Son dönemde kubbe egemenliğini sağlayabilmek için kubbe yükseltilmiş ve bazen de oransız şekilde büyütülmüştür (Eyice [57]).

Aynı zamanda 'Orta Dönem'in sonlarından itibaren kasnaklar da yükselmiş ve kubbe saçakları dalgalı hale gelmiştir. Selanik'te 'Son Dönem Bizans Mimarisi'nin önemli bir örneği olan Hagioi Apostoloi Kilisesi (Bknz Katalog No:7) kubbelerinin kasnakları İstanbul'daki Bizans Kiliseleri'nde olduğu gibi yüksektir. Aynı zamanda 14.yy'da yapılan Hagios Soteros Şapeli (Bknz Katalog No:9) de küçük bir yapı olmasına karşın yüksek bir kubbeye sahiptir (Eyice [57]). Bu yapı İstanbul'da Orta Dönem'de (12.yy) yapıldığı düşünülen Hirami Ahmet Paşa Mescidi (Şekil 6.2) ile benzerlik göstermektedir.

Şekil 6.1 Hagios Soteros Şapeli Görünümü ([87])

Şekil 6.2 Hirami Ahmet Paşa Camii Kuzey Cephesi (Mine Esmer,2010)

Bizans, mimarisinde aranılan yenilik, İstanbul'da yeni bir yapı tipi ortaya koyarak elde edilmeye çalışmıştır ancak imparatorluğun diğer bölgelerinde mimari açıdan büyük bir değişim yaşanmamıştır. Selanik, Mistra, Arta gibi merkezlerde eskiden beri kullanılan yapı tiplerinin yerel örnekleri inşa edilmiştir. Bu yapıların içerisinde Arta'daki Paregoritissa Kilisesi önemli bir konuma sahiptir (Eyice [57]).

Kilise üst üste yerleştirilmiş sekiz destekli ve kapalı yunan haçı plan düzenlerinden oluşmaktadır. 'Yüksek ve katlar halindeki kemerli açıklıkları sebebiyle' Mango ve Eyice tarafından bir saray cephesine benzetilmektedir. Bu cephe tipi; Ohrid Ayasofyası ve İstanbul'da Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii (Bknz. Katalog No: 1) narteks cephesinde görülebilmektedir (Eyice [57], Mango [5]).

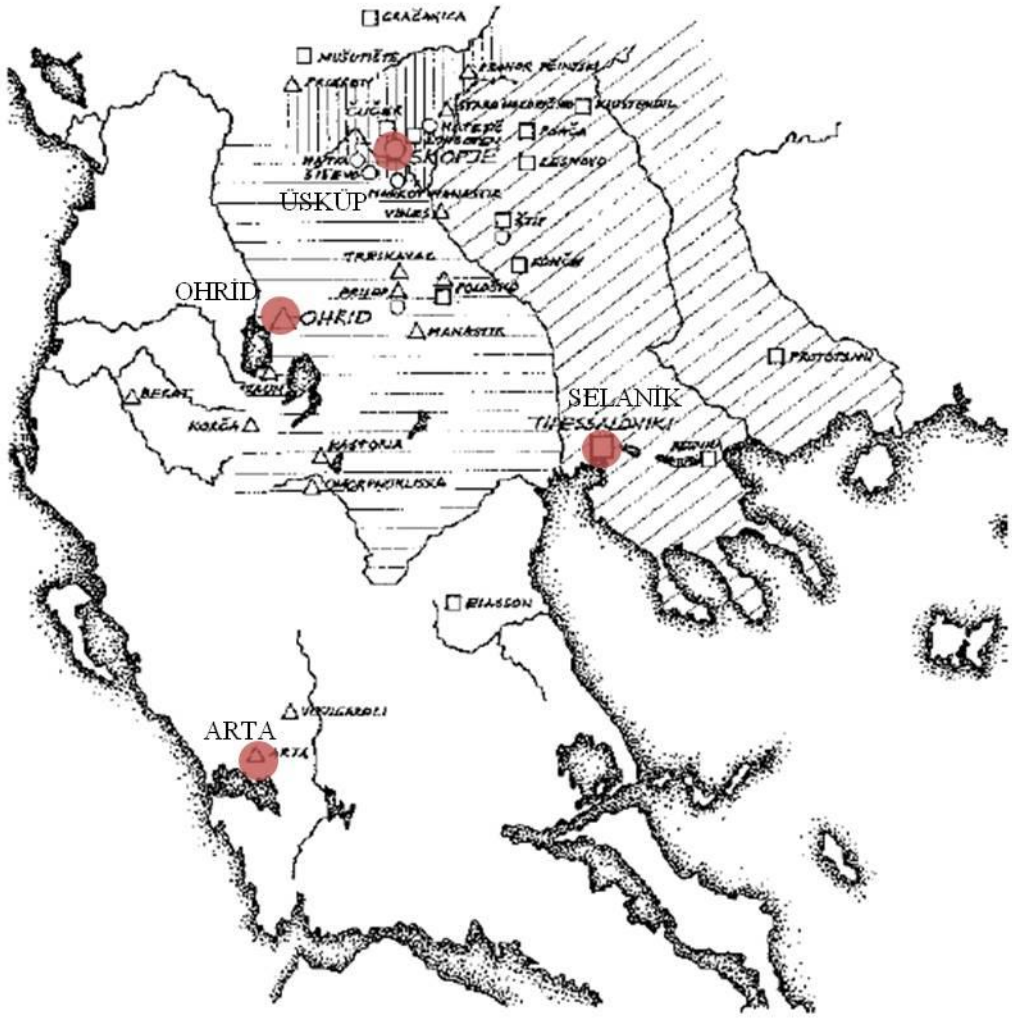
Şekil 6.3 Arta Paregoritissa Kilisesi ([122])

Şekil 6.4 Ohrid Ayasofyası (Nur Urfalıoğlu Arşivi, 1991)

Katalog bölümünde bulunan yapılar Son Dönem Bizans cephe süslemelerini en iyi yansıtan yapılar olarak seçilmiştir. Bu nedenle İstanbul'dan 7 adet yapı, Selanik'ten 3 adet, Ohrid'den 2 adet, Sakız Adası, Arta, Bulgaristan ve Sırbistan'dan 1'er adet yapı seçilmiştir. Ancak Slobodan Curcic'in belirttiği gibi Balkanlar'da Bizans'ın Son Dönemine ait pek çok yapı bulunmaktadır (Curcic [123]).

Bunlardan Selanik, Eyice'nin anlatımına göre; hem (İstanbul'a yakın olduğu için) İstanbul ekolünün ana ilkelerinden hem de balkanlardaki (Makedonya) sanat anlayışından etkilendiği için kataloğa seçilmiştir (Eyice [57]).

Şekil 6.5 Selanik, Epirus ve Makedonya Bölgesi'ndeki Son Dönem Bizans Kiliselerini Gösteren Harita (Curcic [123])

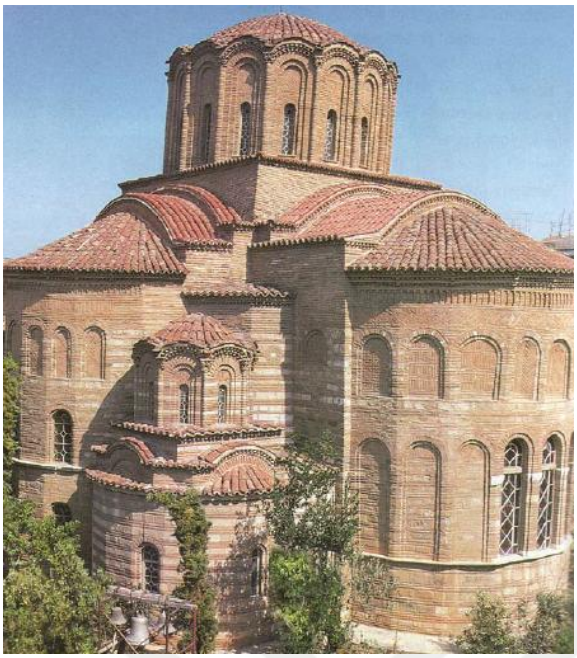
Selanik ‘İmparatorluğun İkinci Şehri’ konumundadır. Şehirde; 1300-1320 yılları arasında Son Dönem Bizans Mimarisi’nin oldukça güzel örnekleri inşa edilmiştir. 13.yy’ın ikinci yarısı ve 14.yy’ın ilk yarısında İstanbul’daki mimari direkt olarak Selanik yapılarını etkilemiştir. Her iki merkezde de daha önce mevcut olmayan bir dekoratif eğilim ortaya çıkmıştır. İstanbul’da 13.yy sonlarında inşa edilen Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii dönemin eğilimlerini yansıtmaktadır. İstanbul ve Selanik’teki kiliselerde apsislerin çeşitli motiflerden oluşan bantlarla süslenmiştir. Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ve Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii (Bknz. Katalog No:3,6) cephesinde bulunan aşırtmalı tuğla konsol (Şekil No: gibi nadir dekorasyon özellikleri Hagioi Apostoloi (Kutsal Havariler) ve Profitis Elias gibi Selanik yapılarında da görülmektedir (Şekil 6.6), (Trkulja [48]).

Şekil 6.6 Profitis Elias Kilisesi Aşırtmalı Tuğla Konsol Görünümü
(Trkulja [48])

Bu benzerlikler kiliselerin kubbelerinde de bulunmaktadır. 14.yy’ın ilk yarısında Selanik’teki kiliselerin kubbeleri önceki iki yüzyılda İstanbul’da yapılan kubbelerle benzerlik göstermektedir. Buna örnek olarak İsa Pantepoptes Kilisesi/Eski İmaret Camii ve Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ile Hagioi Apostoloi (Kutsal Havariler) kilisesinin (Bknz. Katalog No:8), (Şekil 6.7,6.8) kubbeleri verilebilir. Boyutlarında farklılıklar olsa da benzer özellikler taşımaktadır. Kubbelerin tuğla ve taş malzeme birlikte kullanılarak inşa edilmesi İstanbul’da sık kullanılan bir tekniktir (Trkulja [48]).

Selanik’teki Son Dönem Bizans yapılarında hatlar düşeyde uzamaktadır ve cepheler taş-tuğla malzemenin etkisiyle renkli bir görünüme sahiptir. Eyice’ye göre; İstanbul dışındaki tüm Bizans sanatı kolları incelendiğinde, İstanbul ile en çok benzerliği olan Selanik’teki eserlerdir (Eyice [57]).

Şekil 6.7 Profitis Elias Kilisesi Güneydoğu Görünümü (Trkulja [48])

Şekil 6.8 Fethiye Camii Güney Yapının Görünümü (H.Şentürk,2016)

Şekil 6.9 Hagioi Apostoloi Kilisesi Doğu Cephesi (Trkulja [48])

Şekil 6.10 Fenari İsa Camii Cephesi (Haluk Çetinkaya, 2005)

Ötüken ise Selanik'teki 'Son Dönem Bizans' yapılarının Palailogoslar döneminde İstanbul'da gelişen mimarinin etkilerini oldukça iyi yansıttığından bahsetmektedir. Örneğin Ötüken'e göre; Hagioi Apostoloi Kilisesi'nin (Katalog No:8) cephe süslemeleri İstanbul Lips Manastırı/Fenari İsa Camii'nin Güney Kilisesi'ni (Katalog No:3) tekrarlamaktadır. Malzeme, teknik, motif ve süs düzenlemelerinde benzerlikler bulunmaktadır (Ötüken [67]). Cephedeki meander bantlar güneş şeklindeki tuğla rozetler, aşırtmalı tuğla konsol gibi unsurlar bu benzerliklerdendir (Şekil 6.11, 6.12).

Şekil 6.11 Hagioi Apostoloi Kilisesi Cephesindeki Rozetlerin Görünümü ([124])

Şekil 6.12 Lips Manastırı Kilisesi Cephesindeki Güneş Şeklindeki Rozetlerin Görünümü (Haluk Çetinkaya,2005)

İstanbul'daki Lips Kilisesi'nin/Fenari İsa Camii apsis cephesinde ve Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii (Şekil 6.14) apsisinde görülen aşırtmalı tuğla konsolun bir benzeri de Sakız Adası'ndaki Hagioi Apostoloi Kilisesi'nin kubbe kasnağında bulunmaktadır (Şekil 6.13).

Sakız Adası'ndaki 13-14. Yüzyıllara tarihlendirilen Hagioi Apostoloi (Katalog No 12) ve Panagia Krina gibi kiliselerin cephe bezemeleri, İstanbul'daki örneklerle benzer unsurlara sahiptir.

Şekil 6.13 Hagioi Apostoloi Kilisesi Kubbe Kasnağındaki Aşırtmalı Tuğla Konsol ve Kemerlerdeki Keramoplastik Süs Çömlekleri (Hazal Şentürk, Ağustos 2016)

Şekil 6.14 Fethiye Camii Apsis Cephesindeki Aşırtmalı Tuğla Konsol (Hazal Şentürk, Mayıs 2016)

Bulgaristan'da ise Asen Kilisesi (Şekil 6.15) ve Karadeniz kıyısında Misivri (Nesebar) Kiliseleri dış cephe açısından önemlidir. Eyice'ye göre, üçer tuğla ve birer taşın alternatif olarak kullanımıyla oluşturulan kemerler, özel üretilmiş keramoplastik süs çömlekleri, cephelere hareketli bir görünüm veren nişler ve değişik geometrik motiflerden oluşan taş ve tuğla süslemeler Misivri kiliselerinin özelliklerindendir. Benzer cephe özellikler ve motifler İstanbul'daki yapılarda da (Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii, Tekfur Sarayı gibi) görülmektedir (Eyice [57]).

Şekil 6.15 Asen Kilisesi Görünümü ([125])

Ötüken de Bulgaristan'daki Geç Dönem Bizans yapılarının cephe süslemelerinde genellikle keramoplastik süs çömlekleri kullanıldığından bahsetmektedir. Bunun yanı sıra cephelerin 10. Yüzyıldan itibaren taş ve tuğladan yapılan geometrik motiflerle süslendiğinden bahsetmektedir. Kiliselerin cephelerindeki geometrik süslemelerin yapımında sırlı/sırsız tuğla ve düzgün kesme taş kullanılmıştır. Misivri yapılarında cepheler çok renkli görünümdedir ve kakma tekniği kullanılmıştır. İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapılarında uygulanan almaşık duvar tekniği buradaki yapılarda da bulunmaktadır (Ötüken [67]).

Krautheimer de cephelerdeki kör kemerler, kırmızı ve beyaz renkte taşlar kullanılarak oluşturulan süslemelerden yapılan bantlar, dama tahtası ve zigzag gibi İstanbul'daki yapılarda görülen özelliklerden bahsetmektedir. Krautheimer'e göre cephelerdeki renkli görünüm anlayışı 14.yy'da İstanbul'a Bulgaristan'dan gelmiştir (Krautheimer [6]).

Sırbistan'daki Son Dönem kiliseleri'nden Bölüm 2'de ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Slobodan Curcic Morava ekolü kiliselerinin cephelerinde; duvar kenarındaki yarım dairesel küçük sütunlar, kör kemerlerin altındaki alanlarda bulunan yuvarlak elemanlar, silmeler ve opus listatum gibi İstanbul'da görülen özelliklerin kullanımından bahsetmektedir. İstanbul'da olduğu gibi Morava okulunda da baskın yapım tekniği opus listatum'dur (Curcic [126]).

Trkulja'ya göre; 14. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul mimarisi Sırbistan'daki yapılar için ana model olsa da bazı yerel teknikler de geliştirilmiştir. Sırp ustalar İstanbul'daki Bizans mimarisini kopyalamamış, buradan aldıkları fikirleri kendi yapım tekniklerine dönüştürmüştür (Trkulja [48]).

İstanbul'daki Bizans yapılarının cephe bezemelerini aynı döneme ait diğer örneklerle karşılaştırırken sadece süsleme motiflerindeki benzerliklerle yetinilmemesi gerektiği; bezemelerde kullanılan malzeme ve teknik gibi unsurların yanında, motiflerin cephedeki düzenlenişi ve yapıların genel görünümünün de önemli olduğu Ötüken tarafından belirtilmektedir (Ötüken [67]).

Ötüken'e göre; cephe süslemelerinde İstanbul ve Yunanistan'da kullanılan malzemeler ve süslemelerin cephedeki düzenlenişi genellikle yöresel niteliktedir. Örneğin; Yunanistan'daki Bizans mimarisine özgü süslü pencereler İstanbul yapılarında görülmeyen değişik unsurlardan biridir (Bknz. Arta Paregoritissa Kilisesi, Katalog No: 10), (Ötüken [67]).

İstanbul ve Yunanistan'daki yapılarda sık sık görülen bir bezeme unsuru da 'kirpi saçak'tır. İstanbul'da tek sıra olarak görülen kirpi saçak Selanik'teki yapılarda iki-üç sıra halinde görülebilmektedir (Bknz Çizelge 5.1).

Aynı zamanda Yunanistan'daki yapıların dış cephelerinde çeşitli mimari öğelerle birlikte ya da onlardan bağımsız olarak tek başına kullanılmıştır, pencere-kapı ve nişlerin kemerlerini çevrelemektedir, zaman zaman da cepheler enlemesine uzanan bu saçaklarla bölünmektedir. Örneğin Saint Katherine Kilisesi/Selanik (Bknz. Katalog No: 8) ve Arta Paregoritissa Kilisesi (Bknz. Katalog No:10). Bu durum aynı zamanda Ohrid St. Clement Kilisesi'nde (Bknz. Katalog No: 13) görülmektedir (Şekil 6.16, 6.17, 6.18).

Şekil 6.16 Selanik St. Katherine Kilisesi Dış Narteksi Batı Cephesi (Bouras [9])

Şekil 6.17 St. Clement Kilisesi Apsis Duvarı Bezeme Detayı (Krautheimer [6])

Şekil 6.18 Paregoritissa Kilisesi Pencereleri ([91])

Bölüm 4'te bahsedildiği gibi; İstanbul'da Soter, Kariye ve Lips kiliselerinde (Bknz. Katalog No:3,4,5) görülen yürek niş Sakız Adası'ndaki Panagia Krina Kilisesi'nin cephesinde de bulunmaktadır. Ancak buradaki yürek niş gömme bir yarım sütunla ikiye bölünmüştür. Ötüken'e göre Panagia Krina Kilisesi'nde örneklerine İstanbul'da da rastlanan tuğladan yapılmış ağ, balıksırtı, baklava ve meander gibi değişik motifler bulunmaktadır. Bu motifler de yine Soter, Kariye ve Lips Kiliselerinin cephelerindeki motiflerle benzerlik göstermektedir. Panagia Krina Kilisesi İstanbul'daki Bizans Mimarisi'ne 11-13. yüzyıllarda egemen olan gizli tuğla tekniğiyle inşa edilmiştir (Ötüken [67]). Aynı zamanda Bölüm 2'de Unkapanı'nda bulunan, yapım tarihi belirsiz olan ancak Çetinkaya tarafından Orta Dönem'e tarihlendirilen Bizans Sarnıcında da görülmektedir. Bu nedenle Orta Dönem'in sonlarında başlayıp Son Dönem'de yayıldığı düşünülebilir.

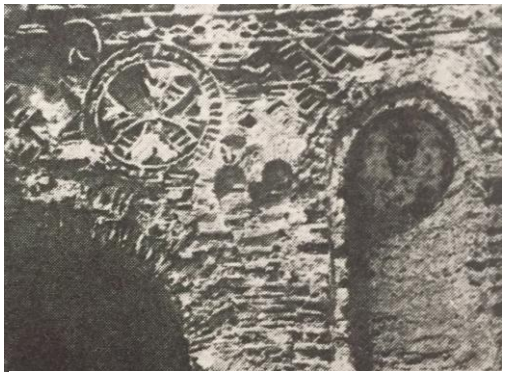
Şekil 6.19 Panagia Krina Kilisesi Cephesinde Yürek Biçiminde Niş ([127])

Şekil 6.20 Fenari İsa Camii Cephesinde Yürek Biçiminde Niş (Eyice [57])

Şekil6.21 Kariye Camii Kuzey Cephesinde Yürek Biçiminde Niş (Eyice [57])

Şekil 6.22 Soter Kilisesi Cephesindeki Yürek Biçiminde Niş (Eyice [57])

Cyril Mango Orta Bizans döneminden itibaren gittikçe artan ve Son Bizans Dönemi'nde zirveye ulaşan, yapıların cephelerinin bezenmesi anlayışının kilisenin manastırın ortasında konumlanmaya başlaması ile ortaya çıktığını ifade etmektedir (Mango [5]).

Bu dönemde hem İstanbul'da hem de İmparatorluğun diğer bölgelerinde kullanılan, nişler, kemer dizileri, aşırtmalı tuğla konsollar vb. unsurlarla ışık-gölge etkisi yaratılmaya çalışılmış, taş ve sırlı/sırsız tuğla motiflerle de renkli bir görünüm elde etmek amaçlanmıştır. Kubbe sayısında artış ve kasnakların yükseltilmesi ile de dış görünümü daha etkileyici kılmak istenmiştir (Mango [5]).

Son Dönem Bizans yapılarında 'Dehlizli Plan Tipi' hariç bir yeniliğin geliştirilememiş olması da cephelere ayrı bir özen gösterilmesinin sebeplerinden olabilir.

İstanbul'daki Son Dönem Bizans Yapılarında en çok kullanılan bezemeler

- Yürek Niş; Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde, Soter Kilisesi Altyapısı'nda ve Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 3,4,5).
- Meander Motifi; Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde, Soter Kilisesi Altyapısı'nda ve Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 3,4,5).
- Niş içerisinde zigzag motifi; Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii, Soter Kilisesi Altyapısı, Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii ve Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 1,3,4,5,6)
- Kirpi Saçak; Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ve Hagios Theodoros Kilisesi/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 1,6).
- Aşırtmalı Tuğla Konsol; Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ve Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 3,6)

- Rozetler; Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ve Soter Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz Katalog No: 3,4,6).
- Kırık Sivri Kör Kemer; Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii ve Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No:5,6)
- Ağ Motifi; Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii, Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii, Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise Camii'nde ve Tekfur Sarayı'nda yer alır (Bknz. Katalog No: 1,5,6,7).
- Zigzag Motifi; Khora Manastır Kilisesi/Kariye Camii, Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii, ve Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise Camii'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 1,3,5).
- Niş İçerisinde Işınsal Tuğlalar; Soter Kilisesi, Kyra Martha Manastırı/Manastır Mescidi, Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde görülmektedir (Bknz. Katalog No: 2,3,4).
- Gama Haçı Meander; Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde (Bknz. Katalog No: 3) ve Soter Kilisesi'nde (Bknz. Katalog No:4) yer almaktadır.

Sadece tek bir yapıda görülen bezemeler ise

- Eğik Dama Motifi; Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii'nde (Bknz. Katalog No: 6)
- Balık Pulu Motifi; Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde (Bknz. Katalog No: 3)
- Merdiven Motifi; Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii'nde (Bknz. Katalog No:3)
- İç İçe Baklava Motifi; Soter Kilisesi'nde (Bknz. Katalog No:4)
- Tuğla Yazı Şeridi; Pammakaristos Manastırı/Fethiye Camii'nde (Bknz. Katalog No:6)
- Keramoplastik Süs Çömlekleri; Tekfur Sarayı'nda (Bknz. Katalog No: 7)
- Spiral motifi; Soter Kilisesi'nde (Bknz. Katalog No: 4)
- Çiçek Motifi ise Soter Kilisesi'nde görülmektedir (Bknz. Katalog No:4)

(İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapılarında görülen süslemeler için Bknz. Çizelge 4.1).

Balkanlar'daki Bizans yapılarında en çok kullanılan bezemeler ise

- Meander motifi (düz ve gama haçı); Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi, Arta Paregoritissa Kilisesi, Ohrid St. John Kaneo Kilisesi, Ohrid St. Clement Kilisesi ve Misivri Pantokrator Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 8,11,13,14,15).
- Aşırtmalı tuğla konsol; Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi, Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi ve Misivri Pantokrator Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 8,12,13).
- Dama motifi (eğik ve düz dama); Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi, Arta Paregoritissa Kilisesi, Ohrid St. John Kaneo Kilisesi, Ohrid St. Clement Kilisesi'nde ve Sırbistan Ravanica Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 8,11,14,15,16).

- Kirpi Saçak; Selanik St. Katherine Kilisesi, Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi, Selanik Hagios Soteros Şapeli, Arta Paregoritissa Kilisesi, Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi ve Ohrid St. Clement Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 8,9,10,11,12,14).
- Niş İçerisine Yerleştirilen Işınsal Tuğlalar; Selanik St. Katherine Kilisesi, Arta Paregoritissa Kilisesi ve Ohrid St. John Kaneo Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 9,11,15).
- Güneş Şeklindeki Rozetler; Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 8).
- Zincir Örgü; Selanik Aziz Katherine Kilisesi'nde ve Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 8,9).
- Keramoplastik Süs Çömlekleri ise Sakız Adası Hagioi Apostoloi Kilisesi, Misivri Pantokrator Kilisesi ve Sırbistan Ravanica Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 12,13,16).
- Ağ Motifi; Selanik Aziz Katherine Kilisesi'nde, Selanik Hagioi Apostoloi (Kutsal Havariler) Kilisesi'nde, Arta Paregoritissa Kilisesi'nde ve Ohrid Aziz John Kaneo Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No: 8,9,11)
- Yaprak Motifi; Selanik Aziz Katherine Kilisesi'nde ve Ohrid Aziz John Kaneo Kilisesi'nde bulunmaktadır (Bknz. Katalog No:9,15)

(Balkanlar'daki Son Dönem Bizans yapılarında görülen süslemeler için Bknz. Çizelge 5.1).

İstanbul'da bulunan Son Dönem Yapıları'ndan dönemin özelliklerini en iyi yansıtan ve en zengin bezemelere sahip olan yapı **Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii**'dir (Bknz. Çizelge 4.1, Şekil 6.28) Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii cephesindeki kemerlerin içerisinde bulunan balık pulu ve merdiven motifi gibi unsurlar İstanbul'da sadece bu yapıda bulunmaktadır.

Sanatçıların yapıya ayrı bir özen göstermesinin nedeni kilisenin imparator tarafından yaptırılması olabilir. Yapıda; günümüze ulaşmayan mezar şapelinde 2-3 hanedan ailesinin mezarlarının bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır (Bkz. Bölüm 2)

Balkanlar'da bulunan Son Dönem Yapıları'ndan ise en çok bezemeye sahip olan yapı; **Selanik'teki Hagioi Apostoloi Kilisesi**'dir (Bknz. Çizelge 5.1, Şekil 6.29). Cephesindeki hayat ağacı motifi katalogta incelenen diğer Balkanlar yapılarında görülmemektedir.

Şekil 6.23 Fenari İsa Camii Apsis Cephesi ([77])

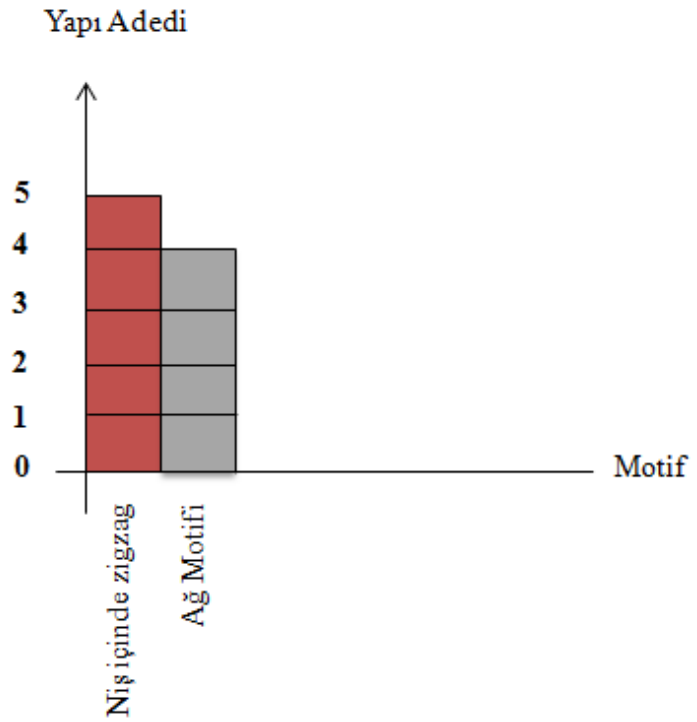
Şekil 6.24 Hagioi Apostoloi Kilisesi Apsis Cephesi ([124])

Sonuç olarak;

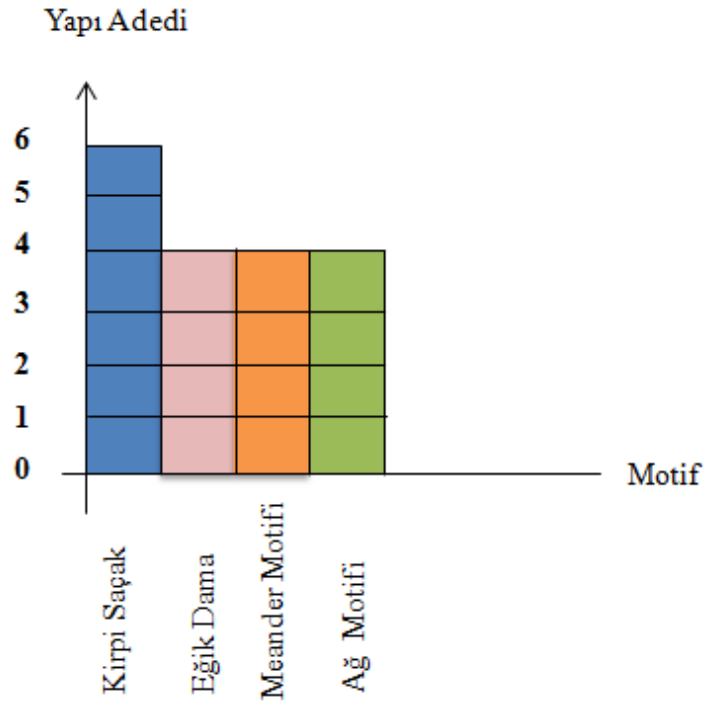
- Son Dönem Bizans'ta inşa edilen İstanbul'daki yapılarda dehlizli plan tipinin ilk kez görüldüğü;
- Plan tipi olarak dehlizlinin yanı sıra diğer plan tiplerinin de birçok yapıda tercih edildiği;
- Cephelerdeki değişimin Gül Camii, Tekfur Sarayı ve Eski İmaret Camii örneklerinde olduğu gibi Orta Dönem'in sonlarına doğru başladığı ve yayıldığı;
- Bunun yanı sıra Bölüm 2.2'de bahsedildiği üzere Pammakaristos Manastır Kilisesi/Fethiye Camii'nde görülen armalı bezeme şeritleri ve Tekfur Sarayı, Hagios Andreas Manastırı/Molla Gürani/Vefa Kilise Camii'nde görülen 'portic facade' isimli giriş cephesi gibi 'Palailogoslar Dönemi'ne özgü bazı yenilikler bulunduğu;
- Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve İstanbul'da cephelerde görülen keramoplastik süs çömlekleri ve seramik tabaklar gibi bazı alışılmadık bezeme özellikleri görüldüğü;
- İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapılarında cephelerde en çok görülen bezemelerin niş içinde zigzag (5 yapıda) ve ağ motifi (4 yapıda) olduğu, (Bknz. Çizelge 4.1, Şekil 6.25)
- Balkanlar'da Son Dönem Bizans yapılarında en çok kullanılan süslemenin kirpi saçak (6 yapıda), eğik dama (4 yapıda), meander (4 yapıda) ve ağ motifi (4 yapıda) (Bknz. Çizelge 5.1, Şekil 6.26) olduğu;
- Son Dönemin cephelerinde Balkanlarda ve İstanbulda ortak kullanılan bezemelerin; Meander bantlar, Aşırtmalı Tuğla Konsol, Niş İçerisinde Zigzag ve Işınsal Yerleştirilmiş Tuğlalar, Kirpi Saçak (Balkanlarda iki/üç kat), Rozetler, Ağ Motifi ve Eğik Dama (Bknz. Çizelge 6.1) olduğu;
- Buna göre Son Dönem İstanbul ve Balkanlar yapılarında en çok kullanılan bezemelerin; Ağ Motifi (9 yapıda), Kirpi Saçak (8 Yapıda), Meander (7 Yapıda), Eğik Dama (6 yapıda) ve Niş İçinde Zigzag olduğu (6 yapıda) söylenebilir (Bknz. Çizelge 6.1, Şekil 6.27).

Çizelge 6.1 İstanbul ve Balkanlar'daki Yapılarda Görülen Cephe Bezemeleri

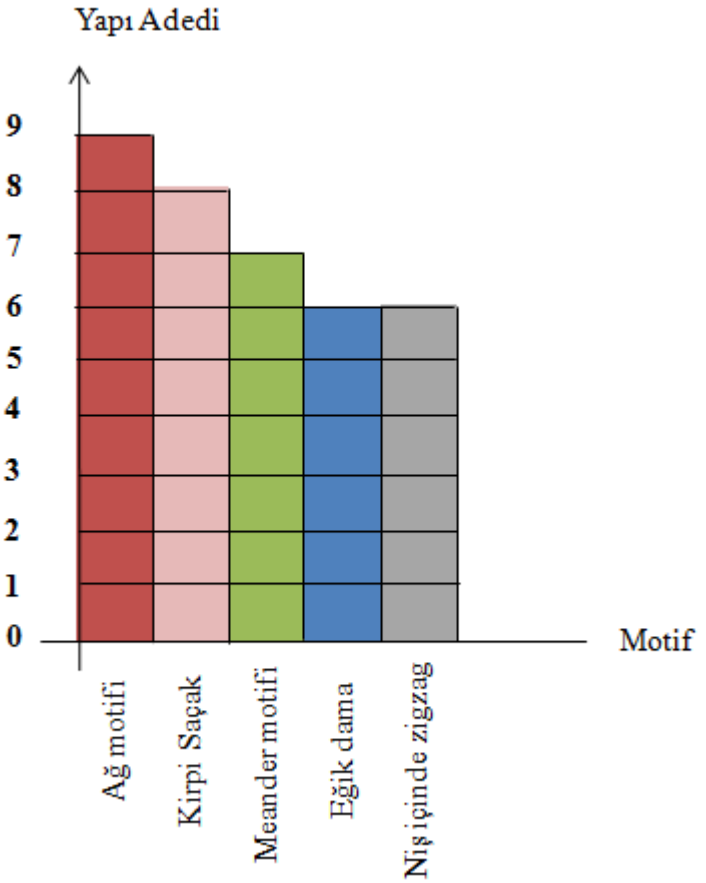
BEZEMELER	Chora Manastır Kilisesi/Kariye Camii/Müzesi	Pammakaristos Manastırı/ Fethiye Camii	Soteros Philanthropos Soter Kilisesi	Kyra Martha Manastırı/ Manastır Mescidi	Lips Manastır Kilisesi/Fenari İsa Camii	Hagios Theodoros Manastırı/Vefa Kilise/Molla Gürani Camii	Tekfur/ Porfirogennetos Sarayı	Aziz Katerine Kilisesi/ Selanik	Kutsal Havariler Kilisesi/Selanik	Kutsal Kurtarıcı Şapeli/Selanik	Paregoritissa Kilisesi/Arta	Kutsal Havariler Kilisesi/Sakız Adası	Aziz John Kaneo Kilisesi/Ohrid	Aziz Clement Kilisesi/Ohrid	Pantokrator Kilisesi/Misivri	Ravanica Kilisesi /Sırbistan
KİRPİ SAÇAK		×				×		×	×	×	×	×		×		
MEANDER	×		×		×			×	×				×	×		
GAMA HAÇI MEANDER			×		×										×	
NİŞ İÇİNDE ZİGZAG	×	×	×		×			×	×							
NİŞ İÇİNDE İŞİNSAL TUĞLALAR					×			×				×	×			
AŞIRTMALI TUĞLA KONSOL		×			×				×			×			×	
ROZETLER		×	×		×				×							
AĞ MOTİFİ	×	×			×	×	×	×	×		×		×			
EĞİK DAMA		×					×				×		×	×		×
KEMERLERDE KERAMOPLASTİK SÜS ÇÖMLEKLERİ							×					×			×	×
DAMA ÖRGÜ							×	×	×					×		
SEPET ÖRGÜ							×	×					×			
YÜREK NİŞ	×		×		×											
KIRIK SİVRİ KÖR KEMER	×	×														
BALIK PULU					×											
MERDİVEN					×				×							
ZİGZAG	×				×	×										
İÇ İÇE BAKLAVA MOTİFİ			×													
SPİRAL			×													
ÇİÇEK			×													
YAZI ŞERİDİ		×														
HAYAT AĞACI MOTİFİ																
YAPRAK MOTİFİ								×					×			
ZİNCİR ÖRGÜ								×	×							

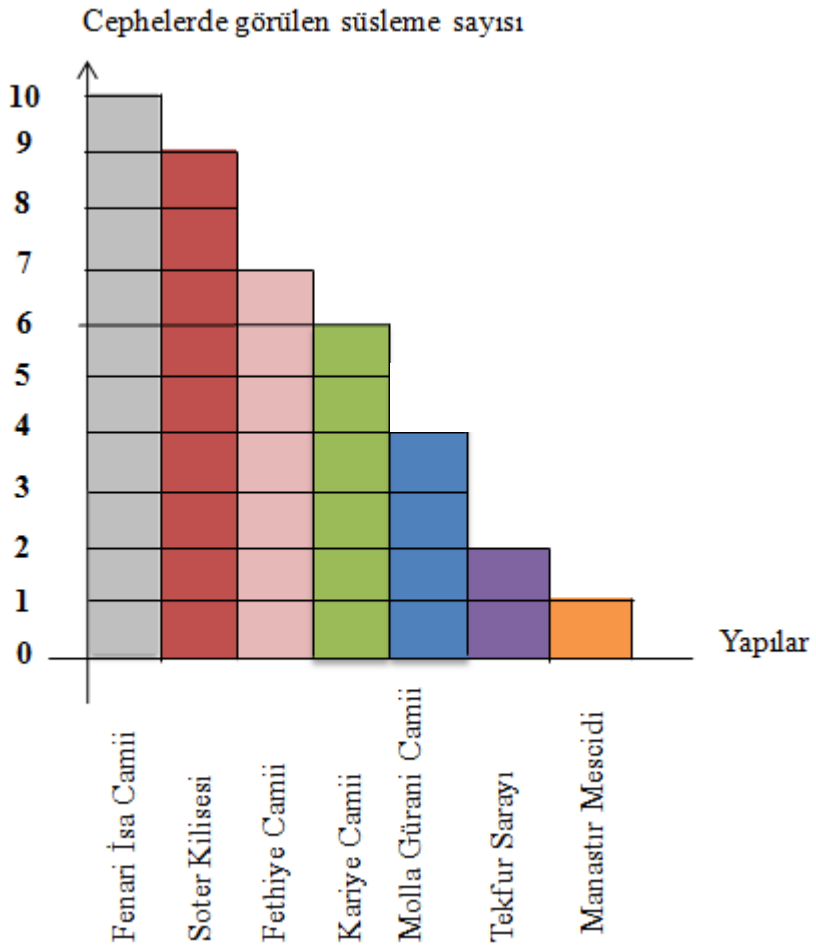
Şekil 6.25 İstanbul'daki Bizans Yapılarında En Çok Görülen Bezemeler

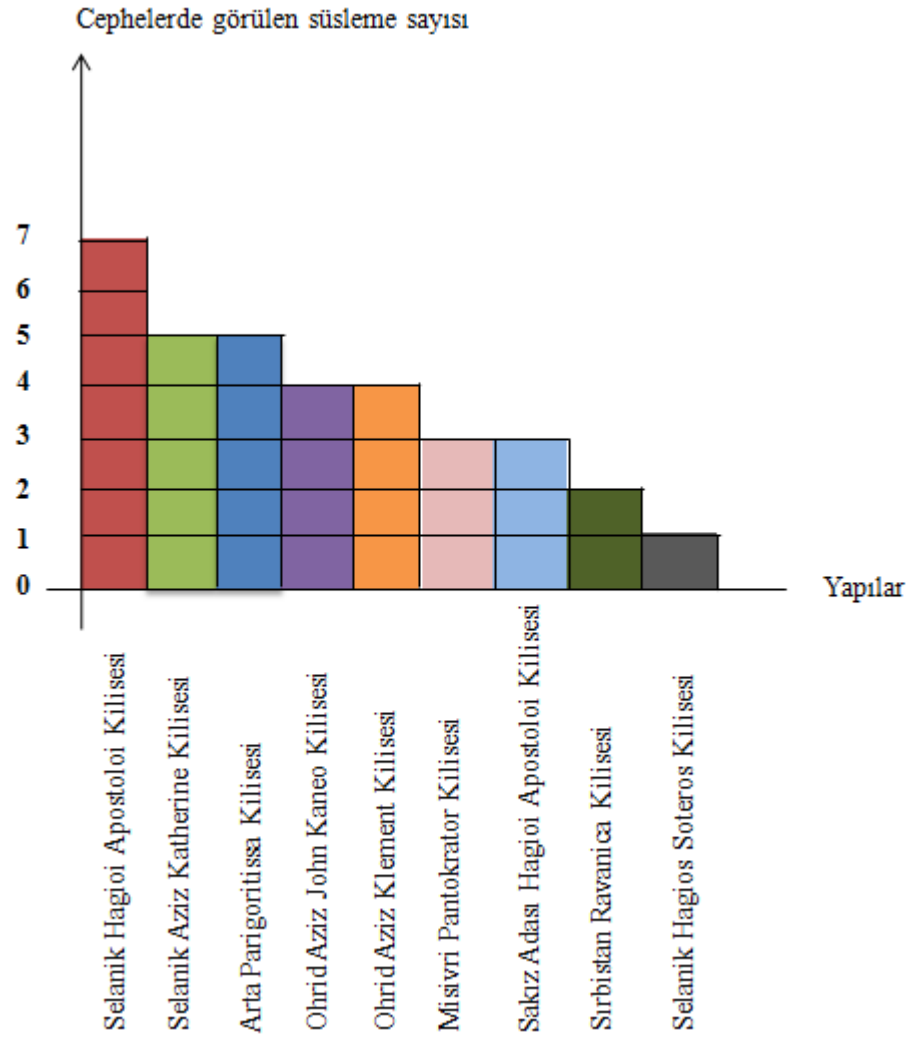
Şekil 6.26 Balkanlar'daki Bizans Yapılarında En Çok Görülen Bezemeler

Şekil 6.27 İstanbul ve Balkanlar'daki Son Dönem Bizans Yapılarında En Çok Kullanılan Bezemeler

Şekil 6.28 Katalog bölümünde incelenen İstanbul'daki Son Dönem Bizans yapılarının Çizelge 4.1'den yararlanılarak süsleme özellikleri açısından sıralanması

Şekil 6.29 Katalog bölümünde incelenen Balkanlar'daki Son Dönem Bizans yapılarının Çizelge 5.1'den yararlanılarak süsleme özellikleri açısından sıralanması

KAYNAKLAR

[1] Gregory, T.E., (2016). Bizans Tarihi, Genişletilmiş 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul; Çeviren: Erment, E.

[2] Koch, G., (2015). Erken Hristiyan Sanatı, 1.Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul; Çeviren: Aydın, A.

[3] Eyice, S., (1988). " Bizans Mimarisi ", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 45-51.

[4] Ousterhout, R. G., (2005). A Byzantine Settlement in Cappadocia, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.

[5] Mango, C., (2006). Bizans Mimarisi, Özel Basım; Çeviren: Kadiroğlu, M.

[6] Krautheimer, R., Curcic, S., (1986). Early Christian and Byzantine Architecture, Dördüncü Basım, Yale University Press Pelican History of Art, London.

[7] Çetinkaya, H., (2015). " İstanbul'un Bizans Dönemi Mimarisi " , Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Mimari Bölümü, İBB Kültür A.Ş., İstanbul, s. 24-67; Derleyen: Düzenli, H.İ. (Bölüm Editörü)

[8] Mersin, Mut, Alahan Manastırı, T.C. Kültür Bakanlığı internet sitesi, http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,52037/mersin-mut-alahan-manastiri.html, 05.07.2017

[9] Bouras,C.,(2006). Byzantine and Post Byzantine Architecture in Greece, Melissa Publishing House, Greece.

[10] Çetinkaya, H., (2000). " Bizans Manastırlarının Tarihsel Gelişimi" , Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 10-18

[11] Kazhdan, A., (1991). The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, Oxford.

[12] Eyice, S., (1991). " Vize Ayasofyası Maddesi " , TDV İslam Ansikopedisi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul, 224.

[13] Byzantine Constantinople Before It Was Istanbul, Bizans Dönemi İstanbul Haritası, http://brilliantmaps.com/byzantine-constantinople/, 25.04.2017

[14] Eyice, S., (2010). Tarih Boyunca İstanbul, 3. Baskı, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

[15] Forum Constantine, http://www.byzantium1200.com/forum-c.html, 07.04.2017

[16] Bardill, J., (2010). " Konstantinopolis Hippodromu'nun Mimarisi ve Arkeolojisi ", Hippodrom/At Meydanı; İstanbul'un Tarih Sahnesi, Pera Müzesi Yayınları, İstanbul, 91-92.

[17] Sinanlar, S., (2005). Atmeydanı; Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine, Kitap Yayınevi, İstanbul.

[18] Hipodrom, http://www.byzantium1200.com/hipodrom.html, 22.06.2017

[19] Müller-Wiener, W., (2016). İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

[20] Köroğlu, G., (2006). " İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları ", Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Voyvoda Caddesi Toplantıları, İstanbul, 1-13.

[21] Jobst, W., Erdal, B. ve Christian,G. (1997)., İstanbul Büyük Saray Mozaiği, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul; Çeviren: Gürçur,S., Maurer,G.

[22] Eyice, S., (1996). " Türkiye'de Bizans Dönemi Yerleşimi Hakkında Notlar", Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 206-220; Derleyen: Sey, Y.(Yayın Yönetmeni).

[23] Berger, A., (2016). " Konstantinopolis'te Sokaklar ve Kamusal Alanlar" , Dumbarton Oaks Seminerleri, Konstantinopolis: Şehrin Dokusu, 1.Basım, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 13-36; Çeviren: Yalın; H.

[24] Talbot-Rice, T., (1998). Bizans'ta Günlük Yaşam, 1.Basım, Göçebe Yayınları, İstanbul; Çeviren: Altınok, B.

[25] Ousterhout, R., (2002). "Secular Architecture" , The Oxford History of Byzantium, Oxford, 193-199; Derleyen: Mango, C.

[26] Bouras, C., (1983). "Houses in Byzantium" , Deltion tes Christinikes Archaiologikes Etaireias, 4: 1-26.

[27] Tanyeli, U., (1996). " Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzenleri" , Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 405-471; Derleyen: Sey, Y. (Yayın Yönetmeni).

[28] Demiriz, Y., (2002). Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri, 1.Baskı, Yorum Sanat Yayınları, İstanbul.

[29] Tamer, C., (2003). İstanbul'un Bizans Anıtları ve Onarımları, Türkiye Turing ve Otomobil Vakfı Yayınları, İstanbul.

[30] Köse, F., (2012). " İmrahor İlyas Bey Camii ve Osmanlı Döneminde Geçirdiği Tamirler ", Vakıf Restorasyon Yıllığı, 4: 32-39.

[31] Millingen, A.V., (1912). Byzantine Churches of Constantinople; Their History and Architecture, Macmillan and Co., London.

[32] Mathews, T. F., (1976). The Byzantine Churches of Istanbul, a Photographical Survey, The Pennsylvania State University, U.S.A.

[33] Hoddinott, R.F., (1963). Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia, 1. Basım, St. Martin's Press INC., New York.

[34] Fossati, G., (1852). Aya Sofia Constantinople As recently restored by Order of H.M. the Sultan Abdul Medjid, P&C Colhaghi, London.

[35] Yücel, E. (1993). " Aya İrini Kilisesi Maddesi" , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1: 433-435.

[36] Curcic, S. (2010). Architecture in the Balkans: From Diocletian to Suleyman the Magnificent, c. 300-1550, Yale University Press, New Haven, CT.

[37] Yalçın, A. B., (1994). " Havariyun Kilisesi Maddesi " , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 5: 23-24.

[38] Eyice, S., (1994). "Fatih Külliyesi Maddesi" , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 3: 265-270.

[39] Kutsal Havariler, http://www.byzantium1200.com/apostles.html, 03.04.2017

[40] Esmer, M. (2012). İstanbul'daki Orta Bizans Dönemi Kiliseleri ve Çevrelerinin Korunması İçin Öneriler, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[41] Mango, C. (1984). Daily Life in Byzantium, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 31/1 (1981), repr. in Byzantium and its image, London, 338-341.

[42] Magdalino, P., (2002). " The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century " , Medieval Constantinople: Built Environment and Urban Development, Dumbarton Oaks Publication, Washington D.C., 39: 529-537.

[43] Karlin-Hayter, P. (2002). Iconoclasm, The Oxford History of Byzantium Oxford University Press.

[44] Krautheimer, R. (1984). Early Christian and Byzantine Architecture, Yale University Press.

[45] Eyice, S., (1993). " Fenari İsa Camii Maddesi " , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1:.277-278.

[46] Eyice, S., (1993). " Bodrum Camii Maddesi ", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 2: 263-264.

[47] Eyice, S., (1994). " Eski İmaret Camii Maddesi " , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 3:203.

[48] Trkulja, J., (2004). Aesthetics and Symbolism of Late Byzantine Church Facades, 1204-1453, Doktora Tezi, Princeton University, Princeton.

[49] Mango, C., (1999). " Where at Constantinople was the Monastery of Christos Pantepoptes ? " , Deltion Chae, 20: 87-88.

[50] Kuban, D., (1994). " Kalenderhane Camii Maddesi " , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 4: 396-398.

[51] Paspates, A.G., (1877). Byzantinai meletai: topographikai kai historikai, A.Koromela Yayıncılık, İstanbul.

[52] Eyice, S., (1994). " Gül Camii Maddesi" , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 4: 434-435.

[53] Ousterhout, R., (2008). Master Builders of Byzantium, First Paperback Edition, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia.

[54] Çetinkaya, H., (1998). " İstanbul'dan İki Arkeolojik Haber" , Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 14: 51-54.

[55] Kahya, Y., (1992). İstanbul Bizans Mimarisinde Kullanılan Tuğlanın Fiziksel ve Mekanik Özellikleri, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[56] Tekfur Sarayı, http://www.byzantium1200.com/tekfur.html, 10.12.2016

[57] Eyice, S., (1980). Son Devir Bizans Mimarisi; İstanbul'da Palailogoslar Devri Anıtları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul.

[58] Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri, Heybeliada Vaftizci Yahya Manastırı, http://www.tayproject.org/TAYBizansMar.fm$Retrieve?YerlesmeNo=20303&html=photos_t.html&layout=photos, 02.10.2016

[59] Freely, J., (2005). İstanbul'un Bizans Anıtları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul; Çeviren; Tanman, G.

[60] Karaca, Z., (1994). " Panayia Muhliotissa Kilisesi Maddesi ", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 6: 214-215.

[61] Tanyeli,G. ve Beykan,M., (2006). ''Esekapı Mescit ve Medresesi Tarihsel Araştırması, Mevcut Durumu, Restitüsyon ve Koruma Sorun ve Önerileri Hakkında Rapor, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü Arşiv Belgesi, İstanbul.

[62] Ötüken, Y., (1990). "Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik ve Estetik Çözümler ", Vakıflar Dergisi, 21: 395-410.

[63] Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri, Tahribat Raporu, Marmara Bizans Dosyası, http://www.tayproject.org/dosyabizmar.html, 09.12.2016

[64] Millet, G., (1919). L'ancien art serbe: Les eglises, Paris.

[65] Curcic, S., (1979). Gracanica: King Milutin's Church and its Place in Late Byzantine Architecture, University Park, PA.

[66] Preslav Historical-Architectural Reserve, http://www.panacomp.net/preslav-historical-architectural-reserve/, 26.06.2017

[67] Ötüken, Y., (1978). "İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri", Vakıflar Dergisi, 12: 213-233.

[68] Mistra-Hodegetria, http://churchesingreece.blogspot.com.tr/2014/06/mystras-hodegetria-aphendiko.html, 27.06.2017

[69] Curcic, S., (1977). "Two Examples of Local Building Workshops in Fourteenth Century Serbia", Zograf, 7: 45-51.

[70] Ohrid's Byzantine Churches, http://macedonia.for91days.com/ohrids-byzantine-churches/, 10.01.2017

[71] Aksoy, A., Enlil, Z., (2011). Kültür Ekonomisi Envanteri İstanbul 2010, İlk Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

[72] Theis,L., (2005). Die Flankenraeume in Mittelbyzantinischer Kirchenbau; Zur Befundsicherung, Reihert Verlag Wiesbaden.

[73] Çetinkaya, H., (2009). "Vefa Kilise Camii'nde Yeni Gözlem ve Buluntular" , Bir Semte Vefa, Klasik Yayınları, 309-316.

[74] Eyice,S., (1994). "Vefa Kilise Camii Maddesi" , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 7: 374.

[75] Pasadaios, A., (1973). Ho keramoplastikos diakosmos ton byzantinon kterion kterion tes Konstantinoupoleos, Athens.

[76] Eyice, S.,(1994). " Manastır Mescidi Maddesi" , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 5: 287.

[77] İstanbul T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri Arşivi

[78] Dursun, H. (2013), Kariye Müze Rehberi, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, İstanbul.

[79] Ousterhout, R., (1987). The Architecture of Kariye Camii in İstanbul, Birinci Basım, Dumbarton Oaks Studies 25, Washington D.C.

[80] Fethiye Müzesi (Pammakaristos) Bilgilendirme Levhası, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

[81] Eyice, S., (1994) "Fethiye Camii Maddesi" , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 3:300-301.

[82] Eyice ,S.,(1994). " Tekfur Sarayı Maddesi" , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 7: 233-235.

[83] Flandin, E., (1853)., L'Orient par Eugène Flandin, Gide et J. Baudry, Paris.

[84] Pasic, A., Byzantine Churches of Thessaloniki, Hellenic Ministry of Culture; Ephoreia of Byzantine Antiquities of Thessaloniki; Çeviren: Whitehouse, D., Lillie, J.

[85] Darling, J.K., (2004). Architecture of Greece, 1. Basım, Greenwood Press, Connecticut.

[86] Curcic, S. (2004). " The Role of Late Byzantine Thessalonike in Church Architecture in the Balkans " , Dumbarton Oaks Papers, 57: 65-84

[87] http://www.escapegreece.com/en/locations/church-metamorfosis-sotiros, 16.11.2016

[88] Gerstel,S., https://www.theatlantic.com/technology/archive/2016/02/byzantine-angel-wings/470076/, 16.11.2016

[89] Arta Parigoritissa Kilisesi, http://www.gtp.gr/TDirectoryDetails.asp?ID=39702, 12.01.2017

[90] Karhusaari,J., Kuvio Research Archive, Panagia Parigoritissa Church Image http://www.kuvio.helsinki.fi/en/reply_kuva_big.php?kuvat_big=Panagia-ParigoritissaChurch_Arta_ag0149405.jpg&id_kohde=1465&id_kuvat=ag0149405.jpg, 12.01.2017

[91] Diffendale, D., Panagia Parigoritissa (Church of the Virgin of Consolidation Facade, https://www.flickr.com/photos/dandiffendale/8460224537/in/album-72157632734589140/, 12.01.2017

[92] Konstanti, K., Meramveliotaki E., Chios, Monuments and Museums of Greece,Ministry of Culture and Sports Archaeological Receipts Fund

[93] Vassi.O, Hagioi Apostoloi, http://odysseus.culture.gr, 19.11.2016

[94] Perilla, F., (1928). Chio, l'Ile heureuse Ses Légendes, son Histoire, ses Tragédies, ses Beautés naturelles, ses Moeurs, ses Richesses, Aquarelles Dessins Photographies de l'auteur, Athens.

[95] http://whc.unesco.org/en/list/217, 13.01.2017

[96] State of Art of Historic Structures in Bulgaria; Doncho N. Partov, Christo T. Christov, Vesselin K. Kantchev, Dobromir E. Dinev, Aleksander K. Taushanov, Edelvais E. Popova ve Deian P. Mitev, ARRCHIP Projects, http://www.arcchip.cz/w11/w11_partov.pdf, 05.05.2017.

[97] Museum Ancient Nessebar, Christ Pantokrator Church, http://www.ancient-nessebar.com, 13.01.2017.

[98] https://tr.pinterest.com/pin/82120393182597199/, 13.01.2017

[99] Temelkova, K., Nessebar, http://www.trover.com/d/Wf46-nessebar-bulgaria, 10.01.2017

[100] Svetlana Tomekovic Database of Byzantine Art, https://ica.princeton.edu, 26.11.2016.

[101] Salvador Gonzalez, J.M., (2011). "The Death of the Virgin Mary (1295) in the Macedonian church of the Panagia Peribleptos in Ohrid'', http://eprints.ucm.es/15869/, 26.11.2016

[102] Macedonian Cultural Heritage, Ohrid World Heritage Site, haemus.org.mk, 26.11.2016.

[103] Ohrid, https://balkanshitchhikingtour2013.wordpress.com/2013/08/31/ohrid/, 27.11.2016.

[104] Ohrid Giovanni Kaneo, http://cannundrum.blogspot.com.tr/2013/06/church-of-st-john-theologian-at-kaneo.html, 19.04.2016

[105] Ersen, A., (1986). Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[106] Sav, M., (2014). ''XIV. Bölgenin (Regio) Arkeotopografik Özellikleri Dahilinde Mihrimah Sultan Külliyesi ve Devşirme Malzeme Kullanımı'', Vakıf Restorasyon Yıllığı Dergisi, 9: 96-114.

[107] Bardill, J. (2008). ''Building Materials and Techniques'', The Oxford Handbook of Byzantine Studies; 335-352, Oxford University Press, New York. Editörler: Elizabeth, J., Haldon, J. ve Cormack, R.

[108] Curcic, S., (1978). Articulation of Church Facades during the First Half of the Fourteenth Century, A Study in Relationship of Byzantine and Serbian Architecture, Second Edition, Belgrade, 17-29.

[109] Hallensleben, H., (1963). "Untersuchungen zur Baugeschichte der ehemahlingen Pammakaristoskirche der heutigen Fethiye Camii in İstanbul " , İstanbuler Mitteilungen, 14: 128-93.

[110] Curcic, S., (1979). Gracanica: King Milutin's Church and Its Place in Late Byzantine Architecture, University Park and London.

[111] Megaw, A.H.S, (1966). Reticulate Revetments, Haristirion eis A.K. Orlandon, III, Athens.

[112] Huyghe, R., (1963). Larousse Encyclopedia of Byzantine and Medieval Art, Paul Hamlyn Ltd., Czechoslovakia.

[113] Eyice, S., (1961). " Bizans Mimarisinde Dış Cephelerde Kullanılan Bazı Keramoplastik Süs Çömlekleri" , Ayasofya Müzesi Yıllıkları, Ayasofya Müzesi Yayınları, İstanbul, 25-28.

[114] Vokotopoulos, P., (1981). The Role of Constantinopolitan Architecture During the Middle and Late Byzantine Period, JOB, 31/2: 551-73.

[115] Kidonopoulos, V. (1994). Bauten in Konstantinopel 1204-1328: Verfall und Zerstörung, Restaurierung, Umbau and Neubau von Profan- und Sakralbauten, Wiesbaden.

[116] Hosios Loukas Manastırı, http://www.thebyzantinelegacy.com/hosios-loukas, 28.06.2017.

[117] Rashenov, A, (1931). Bulgarska skhola v vizantiiski stil, IBAI 6, 206-220.

[118] Rice, D.T., (1973). Byzantine Art and Its Influences, Yeniden Basım, Variorum Reprints, London.

[119] Millet, G., (1916). L'ecole grecque dans l'architecture byzantine, Paris; Editör: Leroux, E.

[120] Nenadovic, S, (1956). "Keramoplastika Bogorodice Ljeviske" , Glasnik muzeja Kosova i Metohije, Priştina, 1: 15-23.

[121] Hayri Fehmi Yılmaz ile 29.11.2016 tarihinde, Saat 15:00'da yapılan görüşme.

[122] Taxis Travel, http://www.panoramio.com/photo/89143112, 09.01.2017

[123] Curcic, S., (2004). ''Symposium on Late Byzantine Thessalonike'', Editör: Alice-Mary Talbot, Dumbarton Oaks Papers No.57, Dumbarton Oaks Publications

[124] Selanik Hagioi Apostoloi Kilisesi Fotoğrafları, Trip Advisor İnternet Sitesi https://www.tripadvisor.co.uk/Attraction_Review-g189473-d2536411-ReviewsChurch_of_Agioi_ApostoloiThessaloniki_Thessaloniki_Region_Central_Macedonia.html#photos;geo=189473&detail=2536411&ff=74957694&albumViewMode=hero&aggregationId=101&albumid=101&baseMediaId=74957694&thumbnailMinWidth=50&cnt=30&offset=-1&filter=7, 06.02.2017

[125] Asen Kilisesi https://tr.pinterest.com/pin/526358275172838339/, 10.01.2017

[126] Curcic, S., (1979). Architecture of the Serbo-Greek Empire, BSC, 5: 37-8.

[127] Sakız Adası Panagia Krina Kilisesi Fotoğrafları ,Wonder Greece İnternet Sitesi http://www.wondergreece.gr/v1/en/Regions/Xios/Culture/Churches_Monasteries/4764-Panagia_Krina, 29.07.2016

EK-A

SON DÖNEM BİZANS YAPILARININ LİSTESİ

Jelena Trkulja Tarafından 'Princeton Üniversitesi Sanat ve Arkeoloji Departmanı'nda hazırlanan 'Aesthetics and Symbolism of Late Byzantine Church Facades 1204-1453' isimli doktora tezinde yer alan liste üzerinden düzenlenmiştir. Yapılar; ülke, şehir ve isimlerine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir.

Bulgaristan

- Asenovgrad, Sv. Ivan Pretecha (Vaftizci/Müjdeci Yahya), 13. ya da 14.yy yapısı
- Boyana, Sv. Nikola i Panteleimon (Azizler Nicholas ve Panteleimon), 1259: daha eski bir yapıya eklenen iki katlı bir kilisedir. Kurucusu: Bulgar sebastokrator (saray mensubu) Kaloyan ve eşi Dessislava.
- Cherven, 1 No.lu Kilise, muhtemelen 13.yy yapısı
- Cherven, 2 No.lu Kilise, muhtemelen 13.yy yapısı
- Cherven, 4 No.lu Kilise
- Mesembria (Nessebar), Pantokrator (İsa Pantokrator), 13. ya da 14.yy yapısı
- Mesembria (Nessebar), Sv. Arhangeli (Kutsal Başmelekler), 13.yy sonları ya da 14.yy başları
- Mesembria (Nessebar), Sv. Ivan Aleiturgetos ('Neosveteni') (Aziz John Aleiturgetos) Muhtemelen 1325-1350 yılları arası
- Mesembria (Nessebar), Sv. Paraskeva (Aziz Paraskeva), 13. ya da 14. Yüzyıl.

- Mesembria (Nessebar), Sv. Todor (Aziz Theodore), 13. Yüzyıl (?)

- Rila manastırı, Sv. Hrelja (St. Hrelja) şapeli, 1335

- Sozopol, Sv. Ivan Pretecha (Vaftizci/Müjdeci Yahya), 1263 (daha eski bir kilisede büyük bir restorasyon yapılmıştır). Kurucu: Michael Glabas.

- Turnovo, Chetirideset Muchenika (Kırk Şehitler), 1230-40 ve diğer 13.yy ekleri.

- Zemen (nr. Kjustendil), Zemen manastırı, Sv. Ivan Bogoslov (St. John the Theologian), kuruluş tarihi bilinmiyor; boyalı dekorasyonun ilk katmanı 14.yüzyılın ilk çeyreğinden sonrasına tarihlenmektedir.

Eski Yugoslav İmparatorluğu, Makedonya (F.Y.R.O.M.)

- Banjani, Sv. Ilija ('Gornji') (Aziz. Elijah), 14. yüzyıl ya da öncesi.

- Čučer (now: Gornjani), Aziz Nikita (St. Niketas), 1307/08. Kurucu: Kral Milutin.

- Konča (nr. Radovište), 1366. Kurucu: Voyvoda Nikola Stanjević.

- Kučevište, Sv. Arhanđeli (Kutsal Başmelekler), 14. Yüzyıl ortaları (Stričević), 1320ler (Velenis), 14. yüzyılın ikinci yarısı (Deroko).

- Kučevište, Aziz Spas, aynı zamanda: Sv. Bogorodica (Kutsal Kurtarıcı, diğer adı: Meryem'in Tapınağa Sunuluşu) olarak adlandırılmaktadır, 1348 (yazıta göre). Aziz Nicholas Şapeli'nin kurucusu: Çocuklarıyla Lady Marena, Arsen ve Vladislava; Dış narteksin kurucusu: asilzade Radoslav.

- Lešak, Sv. Bogorodica (Hz. Meryem Kilisesi),1326 yılı öncesi.

- Lesnovo, Sv. Ahanđel Mihajlo (Başmelek Michael), 1341, narteks 1349. Kurucu: Saray Mensubu (daha sonra: despot) Oliver, İmparator Dušan'ın emrindeki güçlü bir lord; John VI Kantakuzenos ile de bağlantılıdır.

- Ljuboten (Bardovci), Sv. Nikola (Aziz. Nicholas), 1337. Kurucu: Saray Mensubu Danica.

- Manastir (nr. Bitola), Sv. Nikola at Manastir (Aziz Nicholas at Manastir), 1266. Kurucu: hieromonachos (keşiş aziz) ve başrahip Akakios, yemin etmeden önceki adı: Ioannikios

- Markov Manastırı (Skopje yakınlarında), Sv. Dimitrije (Aziz Demetrius), 1346/7 – 1371. Kurucular: kral Vukašin ve prens Marko.

- Matejič manastırı (Matejić, Matejča, Matejče adıyla da bilinir), Uspenje Bogorodice (Meryem'in Göğe Kabulü), yaklaşık 1355. Kurucular: İmparator Dušan tarafından başlatılmış, karısı İmparatoriçe Jelena ve oğulları İmparator Uroš V. Tarafından tamamlanmıştır.

- Matka, Andreaš (Sv. Andreja) (Aziz Andrew), 1368-69. Kurucu: Prens Andreja, Kral Vukašin'in oğlu.

- Matka, Matka Manastırı, Uspenje Bogorodice (Meryem'in Göğe Kabulü), 1371 yılı Öncesi Kurucu: Saray Mensubu Bojko, Saray Mensubu Danica'nın oğlu.

- Nagoričino, Staro Nagoričino, Sv. Đorđe (Aziz George), 1313. Kurucu: Kral Milutin.

- Nagoričino, Mlado Nagoričino, Sv. Đorđe Pobedonosni (Muzaffer Aziz George), 15. yüzyılın ilk yarısı

- Ohrid Panagia Perivleptos (Sv. Kliment) (Virgin Perivleptos, modern adı: Aziz Clement), 1295/96. Kurucu: Bizans vekili, megas hetaireiarches Progonos Sgouros, Bizans İmparatoru II. Andronicus'un damadı ve eşi Eudokia.

- Ohrid, Sv. Jovan Kaneo (Aziz John Kaneo), muhtemelen 13. Yüzyıl, Ohrid'de Theologite ailesi döneminde yapılmıştır

- Ohrid, Sv. Konstantin i Jelena (Azizler Constantine ve Helena), 1447. Kurucular: Partenije, Marija ve Mihajlo.

- Ohrid, Sv. Sofija (Aziz Sophia) – dış narteks, 1313-17. Kurucu: Piskopos Grigorije.

- Ohrid, Zaum, Sv. Bogorodica (Hz. Meryem Kilisesi), 1361. Kurucu: Grgur Branković, Kral Vukašin'in kardeşi, başpiskopos Grigorije dönemi.

- Pološko, Sv. Đorđe (Aziz George), 1340 yılı öncesi.

- Prilep-Varoš, Sv. Atanasije (Aziz Athansius), 14. Yüzyıl ortaları.

- Prilep-Varoš, Sv. Dimitrije (Aziz Demetrius), muhtemelen yaklaşık olarak 1350-75; kilisenin bazı bölümleri daha erkene tarihlenmektedir.

- Prilep-Varoš, Sv. Nikola (Aziz Nicholas), 1298/99. Kurucu: Vega, Kapza ve Maria'nın oğlu, İmparator II. Andronicus döneminde, Michael IX ve İmparatoriçe Irene.

- Prilep, Sv. Arhanđeli (Kutsal Başmelekler), 1371-95. Kurucu: Prens Marko.

- Psača, Sv. Nikola (Aziz Nicholas), 1358 öncesi. Kurucu: Yönetici Vlatko ve babası büyük Dük Pašač.

- Štip, Sv. Arhanđeli (Kutsal Başmelekler), yaklaşık 1332. Kurucu: Protosevastes Hrelja. 1334 yılında İmparator Dušan kiliseyi Hilandar'a bağışlamıştır.

- Štip, Sv. Jovan Krstitelj (Vaftizci Yahya), 1350. Kurucu: Jovan Probistipović, despot Oliver döneminde toprak sahibi.

- Štip, Sv. Spas (Kutsal Kurtarıcı), 1369. Kurucu: Voyvoda Dmitar.

- Treska, Sv. Nikola on Treska (Sv. Nikola Šiševski) (Aziz Nicholas on Treska), yaklaşık 1334, 1380 öncesi.

- Veles, Sv. Dimitrije (Aziz Demetrius), muhtemelen 14. Yüzyılın ilk yarısı.

- Veles, Sv. Jovan (Aziz John), muhtemelen 14. Yüzyıl ortaları.

- Veles, Sv. Nikola (St. Nicholas), 14. yüzyıl.

- Zrze (nr. Prilep), Zrze, 14. Yüzyıl ortaları. Kurucu: Keşiş German, İmparator Dušan dönemi.

Yunanistan

- Amarynthos, Evvia (Euboea), Kato Vathia, Panagitsa, 13. Yüzyıl.

- Androussa, Messinia, H. Georgios, 13. yüzyıl.

- Arma manastırı, Phyla yakınlarında, Evvia (Euboea), 13. Yüzyıl (?).

- Arta, Epiros, H. Nikolaos Rhodias, 13. Yüzyıl .

- Arta, Epiros, H. Vassilios, 13. Yüzyılın ikinci yarısı.

- Arta, Epiros, H. Theodora, daha eski bir bazilika 13. Yüzyılın son çeyreğinde yenilenmiştir.

- Arta (nr.), Epiros, H. Vassilios, tarihi bilinmiyor.

- Arta (nr.), Epiros, Kato Panagia, ca. 1231-71. Kurucu: Michael II Ducas (rul. 1231-1267/68).

- Arta, Epiros, Panagia Parigoritissa, 1282-89. Kurucu: despot Nikepohoros I, Michael II Ducas'ın oğlu, eşi Maria ve oğlu Thomas.

- Arta (nr.), Epiros, Panagia Vryoni, 1238. Kurucu: İstanbullu Patrik Germanos.

- Arta (nr.), Epiros, Vlacherna manastırı, 12. Yüzyıl sonlarında yeniden inşa edilerek büyütülmüştür; 13. Yüzyılın ilk yarısında yenilenmiştir.

- Boulgareli, Epiros, Kokkini Ekklesia (Panagia Vellas), 1295/96. Kurucu: Theodore Tzimiskes, despot I. Nikephoros'un memurlarından; açıklama ve kurucunun portresi kilisenin içinde bulunmaktadır.

- Chalkis, Evvia (Euboea), H. Paraskevi, 13. Yüzyıl .

- Chios/Sakız Adası, nr. Kalamoti, Panagia Agrelopou, muhtemelen 13. Yüzyıl .

- Chios/Sakız Adası, Vavili, Panagia Krina, yaklaşık 1200.

- Chios/Sakız Adası, nr. Exo Didyma and Kalamoti, Panagia Sikelia, 13. yüzyıl.

- Chios/Sakız Adası, Pirgi, H. Apostoloi, 13. yüzyıl.
- Didymoteichon, Thrace, H. Aikaterini, 14. Yüzyıl ortaları.

- Didymoteichon, Thrace, H. Athanasios, 14. Yüzyılın ilk yarısı.

- Ellasson, Thessaly, Panagia Olympiotissa, yaklaşık 1300.
- Galista (nr. Kastoria), Makedonya, yaklaşık 1300.

- Geraki, Lakonia, H Evangelistria, tarih bilinmiyor.

- Geraki, Lakonia, H. Athanasios, tarih bilinmiyor.

- Geraki, Lakonia, H. Georgios (Metropolis), 1206-69.

- Geraki, Lakonia, H. Georgios Chrysostomos, tarih bilinmiyor.

- Geraki, Lakonia, H. Paraskevi, tarih bilinmiyor.

- Geraki, Lakonia, Zoodochos Pygi, tarih bilinmiyor.

- Hagia, Thessaly, Hagios Georgios, 13. Yüzyıl sonları ya da 14. Yüzyıl başları.

- Hilandar monastery, Mount Athos, katholikon, yaklaşık 1300. Kurucu: Kral Milutin. Dış narteks, 1380ler (?), Kurucu: Muhtemelen Prens Lazar Hrebeljanović.
  Kambos, Messinia (Mani), H. Theodoroi, 13. Yüzyıl ve 14. Yüzyılda batı bölümünde rekonstrüksiyon yapılmıştır.

- Kypseli (Tourkopalouko), Epiros, H. Demetrios, 13. Yüzyıl ortaları.

- Megalovriso Hagias, Thessaly, Koimesis, 13. Yüzyılın ilk yarısı.

- Meteora, Thessaly, Meteoron Manastırı Kathokilon'u, muhtemelen 1388.

- Mistra, Lakonia, Brontochion, Hodegetria, 1310-20.

- Mistra, Lakonia, Brontochion, H. Theodoroi.

- Mistra, Lakonia, Aya Sofya, 1351-65. Kurucu: Mistra Despotu, Manuel Kantakouzenos (1348-1380 yılları arasında hüküm sürmüştür).

- Mistra, Lakonia, Evangelistria, tarih bilinmiyor.

- Mistra, Lakonia, Metropolis (H. Dimitrios), 1263 yılı sonrası; 1291 yılında tekrar süslenmiştir.

- Mistra, Lakonia, Panagia Pantanassa, 1428. Kurucu: Protostratoras Ioannis Frangopoulos.

- Mistra, Lakonia, Perivleptos, 14. Yüzyıl . Kurucu: Leo Mavropapas (?).

- Monemvasia, Lakonia, Ayasofya, 13. Yüzyıl.

- Philippias (Arta yakınlarında), Epiros, Panagia Pantanassa, 1230ler-1240lar. Kurucu: Despot Michael II Ducas.

- Prodromos Manastırı (Serres yakınlarında), H. Ioannis Prodromos (Müjdeci Aziz John), yaklaşık 1350.

- Pyli, Thessaly, Porta Panagia, 1283; kubbeli narteks: muhtemelen daha erken bir tarihte yapılmış. Kurucu: John Dukas (1268-89 yılları arasında hüküm sürmüştür), Despot Michael II Ducas'ın oğlu.

- Selanik, Makedonya, H. Aikaterini (Aziz Katherine) (orijinal ismi bilinmiyor), günümüzdeki kilise yaklaşık 1320 yılına (belki daha erken) tarihlenmektedir, ancak muhtemelen daha eski tarihli bir yapının üzerine inşa edilmiştir.

- Selanik, Makedonya, H. Apostoloi (Kutsal Havariler) (orijinal ismi bilinmiyor), 1310-14. Kurucu: Patrik Niphon (1310-14) (yazıt ve monogramlardan anlaşılmaktadır).

- Selanik, Makedonya, H. Nikolaos Orphanos (orijinal ismi bilinmiyor), muhtemelen Sırp Kralı Milutin tarafından kurulmuştur, yaklaşık 1310-20.

- Selanik, Makedonya, H. Panteleimon (orijinal ismi bilinmiyor; Virgin Perivleptos ? Manastırı'nın Kathokilon'u olabilir), muhtemelen 13. Yüzyılın son on yılında inşa edilmiştir. Kurucu: Selanik Başpiskoposu Iakovos (1295-1315).

- Selanik, Makedonya, Moni Vlatadon, Transfiguration (orijinalinde Pantokrator İsa'ya adanmıştır). Kurucu: Dorotheos Vlatis, Selanik Başpiskoposu (1351-71).

- Selanik, Makedonya, Profitis Elias (orijinal ismi bilinmiyor; Akapniou manastırının kathokilonu olabilir ?),yaklaşık. 1360-70.

- Selanik, Makedonya, Soter (Kurtarıcı) (orijinalinde Theotokos Meryem'e adanmış olabilir), yaklaşık olarak 1350 yılında inşa edilmiştir.

- Selanik, Makedonya, Taxiarchai (Kutsal Başmelekler) (orijinal ismi bilinmiyor), 1350 yılı sonrası olabilir.

- Trikala, Thessaly, Koimesis (Dormition of the Virgin),13. Yüzyılın son on yılları. Verroia, Macedonia, H. Christos (Anastasis), 1315. Kurucular: Xenos Psalidas ve eşi, Euphrosyne, kocasının ölümünden sonra kilisenin tamamlandığını görmüştür.

- Verroia, Makedonya, H. Kyrikos (H. Kyrikos kai Ioulita), 13.yy ya da 14. yy ortaları.

Sırbistan ve Karadağ

- Arilje, Sv. Ahilije (Aziz Achilius), 13.yy sonları. Kurucular: Krallar Dragutin ve Milutin.

- Banja, Priboj on Lim yakınları, Kosova, Sv. Nikola Dabarski (Aziz Nicholas 'Dabarski'), 1329. Kurucular: Kral Stefan Dečanski ve oğlu, Kral Dušan.

- Banjska manastırı, Kosovska Mitrovica yakınlarında, Kosova, Sv. Stefan (Aziz Stephen), 1312-16. Kurucu: Kral Milutin.

- Budisavci, Kosova, Sv. Preobraženje (Başkalaşım), 14. Yüzyıl .

- Čačak, Bogorodica Gradačka (Virgin Gradačka), 14. Yüzyıl ortaları.

- Dečani manastırı, Kosova, Hrist Pantokrator (Pantokrator İsa), 1327-35. Kurucu: Kral Stefan Dečanski, Kral Dušan döneminde tamamlanmıştır. Mimar: Fra Vita, Kotor'lu Dominik Rahibi .

- Drenča, Vavedenje Bogorodice (Meryem'in Tapınağa Sunulmaası), 1350-55 ya da 1379 sonrası. Kurucu: bilinmeyen bir saray mensubu ve oğlu; daha sonra, keşişler Dorotej ve Danilo.

- Gračanica manastırı, Kosova, Blagoveštenje (Günümüzde: Uspenje Bogordice) (İlan; Günümüzde: Meryem'in Göğe Yükselişi), başlangıç 1311 (?), bitiş 1321. Kurucu: Kral Milutin.

- Jošanica, (muhtemelen) Sv. Nikola (Aziz Nicholas), 1390lar. Kurucusu bilinmiyor. Kalenić, Vavedenje (Meryem'in Tapınağa Sunuluşu), 1407-18. Kurucu: protovestiar Bogdan, eşi Milicave kardeşi Petar ile birlikte.

- Koporin, Sv. Stefan Aziz Stephen), 1402-27.

- Kruševac, Lazarica – Sv. Stefan (Lazarica – Aziz Stephen), yaklaşık 1377–1380. Kurucu: Prens Lazar Hrebeljanović.

- Lepenac, muhtemelen Sv. Stefan'a (Aziz Stephen) adanmıştır, 14. Yüzyıl sonu 15. Yüzyıl başı.

- Lešje, nr. Paraćin, Bogorodica Petruška (Virgin 'Petruška'), 1360 öncesi. Kurucu: župan Vukosav.

- Lipljan, Kosova, Vavedenje Bogorodice (Meryem'in Tapınağa Sunuluşu), yaklaşık 1310-20; narteks 1343 (mimar: duvar ustası Nicholas, muhtemelen Epiros bölgesinden).

- Lipovac, Aleksinac yakınlarında, Aziz Stefan, 1399. Kurucu: Keşiş German

- Ljubostinja, Uspenje Bogorodice (Meryem'in Göğe Yükselişi), yaklaşık 1385, kesinlikle 1389 öncesi. Kurucu: Prenses Milica, Prens Lazar'ın eşi.

- Manasija (Resava), Sv. Trojica (Kutsal Üçlü), 1406-18. Kurucu: despot Stefan Lazarević.

- Melentija, muhtemelen Sv. Stefan'a (Aziz Stephen) adanmıştır, 14. Yüzyıl sonu,15. Yüzyıl başı.

- Mušutište, Kosovo, Bogorodica Hodigitrija (Virgin Hodegetria), 1315. Kurucu: asilzade (veliki kaznac) Jovan Dragoslav, eşi Jelena, oğlu Staniša ve kızı Ana.

- Naupara, Bogordica Eleusa (günümüzde: Rođenje Bogorodice) (Virgin Eleusa, günümüzde: Meryem'in Doğumu). Kurucu: bilinmeyen bir asilzade.

- Nova Pavlica, Vavedenje Bogorodice (Meryem'in Tapınağa Sunuluşu), 1370ler, kesinlikle 1389 öncesi. Kurucu: Stefan Musić, asilzadeler Musa ve Draga'nın oğlu, Prens Lazar'ın kızkardeşi.

- Novo Brdo, Kosovo, Saborna crkva (Katedral Kilisesi), yaklaşık olarak 1355-1400.

- Novo Brdo, Kosovo, 'Jovča' (Vaftizci Yahya'ya adanmıştır), yaklaşık olarak 1400.

- Pavlovac, Sv. Nikola (Aziz Nikolas), 1415, ya da 1410-20. Kurucu: despot Stefan Lazarević, ya da bilinmeyen bir bağışçı.

- Pećka patrijaršija (Patriarchate of Peć), Kosova, Sv. Apostoli (Kutsal Havariler), 1220ler. Kurucu: başpiskopos Arsenije.

- Pećka patrijaršija (Patriarchate of Peć), Kosova, Sv. Bogorodica (Virgin Hodegetria), yaklaşık 1330. Kurucu: Başpiskopos Danilo II.

- Pećka patrijaršija (Patriarchate of Peć), Kosova, Sv. Dimitrije (Aziz Demetrius), 1321-24. Kurucu: Başpiskopos Nikodim.

- Pećka patrijaršija (Patriarchate of Peć), Kosova, 14. Yüzyılın ikinci çeyreği. Kurucu: başpiskopos Danilo II.

- Pećka patrijaršija (Patriarchate of Peć), Kosova, dış narteks, yaklaşık. 1330. Kurucu: başpiskopos Danilo II.

- Prizren, Kosova, Bogorodica Ljeviška (Virgin Ljeviška), 1307 (Orta Dönem Bazilikasının temelleri üzerine kurulmuş 13. Yüzyıl kilisesinin kalıntıları üzerinde). Kurucu: Kral Milutin.

- Prizren, Kosova, Sv. Spas (Kutsal Kurtarıcı), yaklaşık 1330. Kurucu: Arazi sahibi Mladen Vladojević ve Ebeveynleri

- Prizren yakınlarında, Kosova, Sv. Nikola, 1331/32. Kurucu: Arazi Sahibi Dragoslav Tutić ve eşi Bela.

- Ravanica, Vaznesenje (Meryem'in Göğe Yükselişi), 1376-81. Kurucu: Prens Lazar Hrebeljanović.

- Rđavac (Ubožac) manastırı, Kosova, 14. Yüzyıl ortaları.

- Rudenica, orjinalinde kime adandığı bilinmiyor, günümüzde: Sv. Ilija (Aziz Elijah), 14. Yüzyıl sonu, 15. Yüzyıl başı. Kurucular: asilzade Vukašin ve eşi Vukosava.

- Sisojevac, Preobraženje (Başkalaşım), 1370ler, kesinlikle 1389 öncesi. Kurucu: Keşiş Sisoje.

- Smederevo, Grobljanska crkva – Uspenje Bogorodice (Mezar Kilisesi – Meryem'in Göğe Yükselişi), 15. yüzyılın ilk yarısı. Kurucu: (muhtemelen) despot Đurđe Branković.

- Studenica manastırı, 'Kraljeva crkva' - Sv. Ana and Joakim ('Kral'ın Kilisesi' – Azizler Ana ve Joachim), 1314. Kurucu: Kral Milutin.

- Sveti Arhanđeli manastırı (Kutsal Başmelekler), Prizren yakınlarında, Kosovo, katholikon Sv. Arhanđeli'ye adanmıştır, 1347/48-1353. Kurucu: İmparator Dušan.

- Sveti Arhanđeli manastırı (Kutsal Başmelekler), Prizren yakınları, Kosova, Sv. Nikola (Aziz Nicholas), 1347-1352, Manastır Başrahibi Jakov'un gözetimi altında. Kurucu: İmparator Dušan.

- Veluće, nr. Trstenik, Vavedenje (Meryem'in Tapınağa Sunuluşu), yaklaşık 1370.

- Vitovnica, Uspenje Bogorodice (Meryem'in Göğe Yükselişi), 1389 öncesi.

- Vraćevšnica, Sv. Đorđe (Aziz George), 1420ler. Kurucu: 'veliki čelnik' Radić.

Türkiye

- İstanbul, Hagios Theodoros Manastırı (Günümüzde: Vefa Kilise Camii), dış narteks, yaklaşık 1320 (Eyice'ye göre 1300-1350 arası).

- İstanbul, Khora Manastır Kilisesi (Günümüzde: Kariye Camii), parekklesion/mezar şapeli, yaklaşık 1303-1321. Kurucu: İmparatorun danışmanı Theodore Metokhites

- İstanbul, Konstantin Lips Manastırı (Günümüzde: Fenari Isa camii), Güney Kilise, 1282-1304. Kurucu: İmparatoriçe Theodora, İmparator Michael VIII Palaeologos'un eşi. Dış narteks ve parekklesion, 1300-1350 arası.

- İstanbul, Panagia Pammakaristos Manastırı (Günümüzde: Fethiye Camii), Ana yapı, 1292/94, Parekklesion/mezar şapeli yaklaşık 1315. Dış holler 1350-1400 Arası

- Latmos (Bafa Gölü), 4 No.lu Kilise (Günümüzde: İkiz Ada), 13. Yüzyılın ikinci yarısı.

- Latmos (Bafa Gölü), 8 No.lu Kilise (Günümüzde: Kahve Asar Ada), 13. Yüzyıl.

- Sardis (Sart Antik Kenti), Kilise E, 13. Yüzyıl .

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hazal ŞENTÜRK

Doğum Tarihi ve Yeri : 08.05.1991, İstanbul

Yabancı Dili : İngilizce (İyi Derecede), İtalyanca (Başlangıç)

E-posta : hazalsenturk08@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	**Alan**	**Okul/Üniversite**	**Mezuniyet Yılı**
Lisans	Mimarlık	Yıldız Teknik Üniversitesi	2014
Lise	Matematik-Fen	Mustafa Saffet Anadolu Lisesi	2009

YAYINLARI

1. Hazal Şentürk, Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu, ‘’İstanbul’daki Son Dönem Bizans Yapılarında Cephe Süslemeleri’’, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Yayına Kabul Edilmiştir.